

T Ü R M O B

TÜRKİYE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLER
VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLER ODALARI BİRLİĞİ
(UNION OF CHAMBERS OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS OF TURKEY)

EKONOMİK RAPOR

TÜRMOB YAYINLARI - 453
ANKARA - 2013

EKONOMİK RAPOR

**TÜRMOB YAYINLARI- 453
ANKARA - 2013**

Yayıncı : MU-DEN A.Ş.

Yayın - Dağıtım - Satış

MU-DEN

Muhasebe Denetim Basın Yayın A.Ş.

Şehit Gönenc Sk. No:28/3 Anıttepe/ANKARA

Tel : (0.312) 230 04 51

www.mu-den.com.tr

Yayıncı Sertifika No: 24514

Dizgi - Düzenleme

Tuncay TEKYILDIZ

BASKI

Ankara Ofset Basım Matbaacılık Reklam Ltd.Şti.

Büyük Sanayi 1. Cad. 93/43-44 İskitler/ANKARA

Tel : (0.312) 384 50 63

SUNUŞ

2001 yılından bu yana Türkiye ekonomisi istikrarlı bir şekilde büyüme eğilimindedir. Bu dönemde sadece 2009 yılında küçülme yaşanmış ve sonrasında bu olumlu süreç 2011 ve 2012 yılında da devam etmiş ve ekonomi bu yıllarda sırasıyla % 8,8 ve % 2,2 oranlarında büyümüştür. Aynı dönemde yüksek büyüme oranları yakalayan diğer Brezilya, Çin gibi ülkelerle birlikte Türkiye önemli bir gelir büyüklüğüne ulaşmıştır. Bu bağlamda Türkiye, darboğazlarla karşılaşmaması durumunda hızlı büyüyen ve küresel ekonomideki payını artıran BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ve yine ekonomilerinde dikkat çekici büyüme rakamlarına ulaşan Meksika, Endonezya ve Güney Kore ile birlikte gelecek on yıl içinde ticaret hacmini ve üretim potansiyelini artıracak ülkeler arasında anılmaktadır.

Türkiye 2012 yılında Avrupa ekonomilerinde devam eden durgunluk ve komşularında yaşanan siyasi ve ekonomik sorunlardan kaynaklanan belirsizlik ortamında ekonomik dengelerini korumaya çalışmıştır. İç talepteki yavaşlama, döviz kurlarındaki durağanlık ve enerji dışındaki uluslararası emtia fiyatlarında görülen düşüş, enflasyon üzerinde olumlu etki yapmıştır. Böylece tüketici fiyat endeksi enflasyonu % 6,2 olarak gerçekleşmiş ve son dönemlerin en düşük yılsonu değerine gerilemiştir. Ancak diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ve dünya genelinde enflasyon oranlarının düştüğü dikkate alındığında, Türkiye hala enflasyon oranı yüksek ülkelerle birlikte anılmaktadır.

Uygulanan sıkı maliye politikası ve ekonomide görülen büyüme sonucu kamu gelirleri artmış ve sonuç olarak kamu kesimi borçlanma gereği küçülmüştür. Ayrıca özelleştirmelerden ve hazine arazilerinin satışından elde edilen ek gelirler, bütçe dengesi üzerine olumlu etki yapmıştır. Faiz ödemeleri mutlak olarak artmakla birlikte, kamu harcamalarına olan oranı azalmaya başlamıştır. Bununla birlikte 2012 yılında büyüme oranının nispeten azalması ve alınan mali önlemler sonucunda ekonominin soğuması nedeniyle vergi gelirleri artış hızının-

daki yavaşlamanın yanı sıra bütçe giderlerindeki artışın, merkezi yönetim bütçe dengesinin bozulmasına yol açtığı gözlenmektedir.

Küresel ekonomik kriz sonrası Türkiye ekonomisi, istihdam oluşturan bir pozisyondadır. Özellikle küresel kriz ile birlikte 2009 yılında oldukça yüksek olan ve %14 civarında gerçekleşen işsizlik oranının, 2010 yılından itibaren nisbi olarak gerilemeye başladığı gözlenmektedir.

Diğer taraftan cari açık sorunu ve kamu ve özel sektör dış borçları toplamı Türkiye ekonomisinin kırılgan ve potansiyel olarak sorun yaratabilecek alanlarını oluşturmaktadır. Özellikle cari açığın finansmanında yaşanabilecek olası sorunlar ve kısa vadeli yabancı fon akımlarının yön değiştirmesi önümüzdeki dönemde dikkatle izlenmesi gereken konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelerle birlikte, Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin, seçilmiş ekonomik göstergeler kapsamında incelendiği ekonomik raporun odalarımıza, üyelerimize ve ekonominin genel durumu ile ilgilenenlere faydalı olması umuduyla, saygılarımızı sunuyoruz.

Nail SANLI
TÜRMOB Genel Başkanı

İÇİNDEKİLER

I. DÜNYA EKONOMİSİ	1
I.1. Genel Ekonomik Durum	1
I.2. Küresel Ekonominin 2012 Yılı Ekonomik Görünümü	2
I.3. Dünya Ekonomisinde Son Gelişmeler ve 2013 Yılı	8
II. TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK VE SOSYAL DURUM	10
II.1. Genel Ekonomik Durum	10
II.1.1. Orta Vadeli Program	29
II.2. Sosyo – Ekonomik Yapı	34
II.2.1. Nüfus	34
II.2.2. İstihdam	37
II.2.3. Çalışma Hayatı ve Sosyal Güvenlik	45
II.2.4. Gelir Dağılımı	54
II.3. Yurtiçi Hasıla ve Ekonomik Büyüme	60
II.3.1. Yakın Geçmiş Dönemde Yurtiçi Hasıla Gelişmeleri ve Ekonomik Büyüme	60
II.3.2. 2010 ve 2011 Yılı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Gelişmeleri	72
II.3.3. 2012 Yılı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Gelişmeleri	76
II.3.4. 2013 Yılı I. Üç Aylık Döneminde GSYİH Büyümesi	86
II.4. Sektörel Gelişmeler	89
II.4.1. Tarım	89
II.4.2. Sanayi	93
II.4.2.1. Sanayi Sektöründe 2011, 2012 ve 2013 Yılları Gelişmeleri	100
II.4.2.2. Madencilik	104
II.4.2.3. İmalat Sanayii	106
II.4.2.4. Enerji	112
II.4.3. Hizmetler	115
II.4.3.1. Ticaret	115
II.4.3.2. Turizm	119
II.4.3.3. Ulaştırma	122

III. KAMU MALİYESİ	125
III.1. Yakın Geçmiş Dönemde Kamu Kesimi Finansmanı	125
III.2. Yakın Geçmiş Dönemde Maliye Politikası	131
III.3. Merkezi Yönetim Bütçesi 2012 Yılı Gerçekleşmesi	139
III.4. Kamu Borçlanması	147
III.4.1. İç Borçlanma	147
III.4.1.1 2012 Yılı İç Borçlanmanın Enstrümanlara Göre Dağılımı	154
III.4.2. Dış Borçlanma	157
III.5. Uluslararası Yatırım Pozisyonu – Dış Varlık ve Yükümlülükler	159
III.6. Özelleştirme Faaliyetleri	164
III.7. Yatırımlar	168
IV. DIŞ TİCARET	178
IV.1. 2009-2012 Yılları Arası Dış Ticaret Gelişimi	187
IV.1.1. 2009-2012 Yılları İhracatı	187
IV.1.2. 2012 Yılı İthalatı	193
IV.2. 2013 Yılı Dış Ticareti	198
V. ÖDEMELER DENGESİ	199
V.1. 2010-2012 Ödemeler Dengesi Gerçekleşmeleri	206
V. 2. 2013 Yılı Ödemeler Dengesi Gerçekleşmeleri	215

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1 : Orta Vadeli Program Temel Ekonomik Büyüklükler	32
Tablo 2 : Demografik Göstergelerdeki Gelişmeler (Yıl Ortası Değerleri Olarak)	35
Tablo 3 : Yıllar İtibariyle Hasta Yatağı Sayısı ve Doluluk Oranları	37
Tablo 4 : 2013 İşgücü Piyasası (Mayıs ayı itibariyle)	41
Tablo 5 : Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Temel İşgücü Göstergeleri ..	44
Tablo 6 : Toplu İş Sözleşmeleri	47
Tablo 7 : Özel İmalat Sanayiinde Birim Ücret Endeksi	48
Tablo 8 : Günlük Ve Aylık Brüt Asgari Ücretler (16 Yaşını Dolduranlar İçin)	49
Tablo 9 : İşgücü Maliyetlerinde ve Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler	50
Tablo 10 : Yıllar İtibariyle Sigortalı İstatistikleri	52
Tablo 11 : Gelir Dağılımı	55
Tablo 12 : %20'lik Dilimler İtibariyle Gelir Dağılımı	56
Tablo 13 : GSMH ve GSYİH Büyüme Hızları	61
Tablo 14 : GSYİH İçinde Sektör Payları	77
Tablo 15 : İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	78
Tablo 16 : Yurtiçi Hasıla Harcama Bileşenleri Dönemsel ve Yıllık Gelişme Hızları	81
Tablo 17 : 2009 - 2012 Yılları GSYİH Harcama Bileşenleri	82
Tablo 18 : Yerleşik Ve Yerleşik Olmayan Hanehalklarının 2012 Yılı Yurtiçi Tüketimi	83
Tablo 19 : Kişi Başına Gelir	85
Tablo 20 : Sektörel Büyüme Hızları	87
Tablo 21 : GSYİH Harcama Bileşenlerinin Yıllık Gelişme Hızları	89
Tablo 22 : Tarım Sektörü Katma Değeri	90

Tablo 23 : Seçilmiş Bazı Bitkilerde Üretim Durumu	91
Tablo 24 : Sanayi Sektörü Üretim Endeksi Değişim Oranları	94
Tablo 25 : Sanayi Sektörü Katma Değeri	95
Tablo 26 : Sanayi Üretim Endeksi Gelişimi	97
Tablo 27 : GSYİH İçinde Sanayi Sektörü Katma Değeri Payı	100
Tablo 28 : Aylık Sanayi Üretim Endeksi	103
Tablo 29 : Madencilik Ve Taş Ocakçılığı Sektörü Üretim Endeksi	105
Tablo 30 : İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları	106
Tablo 31 : İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranları	108
Tablo 32 : Kapasite Kullanım Oranları	110
Tablo 33 : Kapasite Kullanım Oranları	111
Tablo 34 : Enerji Üretim Endeksi Ve Değişim Oranları	112
Tablo 35 : Elektrik Enerjisi Üretiminin Kaynak Dağılımı	113
Tablo 36 : Ticaret Borsaları İşlem Hacmi	117
Tablo 37 : Protesto Edilen Senetler Ve Karşılıksız Çekler	119
Tablo 38 : Gelen Turist-Yabancı Ve Çıkan Vatandaş Sayısı	120
Tablo 39 : Turizm Gelir – Gider Hesabı	121
Tablo 40 : Yolcu Ve Yük Taşımacılığı	123
Tablo 41 : Kamu Borç Stoku	127
Tablo 42 : Genel Devlet Borçlanma Gereği	130
Tablo 43 : Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri	135
Tablo 44 : Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri	140
Tablo 45 : Merkezi Yönetim Bütçesi Finansmanı	142
Tablo 46 : 2012 Yılı Genel Bütçe Gelirleri Tahsilat Oranları	144
Tablo 47 : Merkezi Yönetim Bütçesi Gelir, Gider ve Dengesi	146
Tablo 48 : Merkezi Yönetim Borç Stoku	153
Tablo 49 : Merkezi Yönetim İç Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı	156

Tablo 50 : Merkezi Yönetim Yurtdışı Tahvil İhraçları	160
Tablo 51 : Türkiye'nin Net Dış Borcu	161
Tablo 52 : Türkiye Uluslararası Yatırım Pozisyonu	162
Tablo 53 : 1985-2013 Döneminde Gerçekleştirilen Özelleştirmeler	167
Tablo 54 : Yıllar İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi	174
Tablo 55 : Sabit Sermaye Yatırımları	175
Tablo 56 : Yıllar İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı	176
Tablo 57 : Türkiye Dış Ticareti	178
Tablo 58 : Reel Efektif Döviz Kuru	186
Tablo 59 : İhracatın Sektörel Dağılımı	187
Tablo 60 : Ana Mal Gruplarına Göre İhracat	188
Tablo 61 : Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat	189
Tablo 62 : Ükelere Göre Yıllık İhracat	190
Tablo 63 : Uluslararası Teşkilatların İhracat Ve İthalat Payları	192
Tablo 64 : İthalatın Sektörel Dağılımı	193
Tablo 65 : İthalatın Sektörel Dağılımı	194
Tablo 66 : Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat	195
Tablo 67 : Ükelere Göre Yıllık İthalat	196
Tablo 68 : İhracat ve İthalat Birim Değer Endeks Rakamları	197
Tablo 69 : 2012 ve 2013 Yılları Aylar İtibariyle Türkiye Dış Ticareti	198
Tablo 70 : 2000 – 2012 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri	201
Tablo 71 : 2010-2012 Yılları Ödemeler Dengesi Gelişmeleri	206
Tablo 72 : 2012-2013 Ocak-Haziran Dönemi Ödemeler Dengesi	216

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1 :	IMF'ye Olan Borç Stoku Gelişimi (Milyon SDR)	12
Şekil 2 :	Türkiye Lorenz Eğrisi (Eşdeğer hane halkı Kullanılabilir Gelirlerine Göre)	59
Şekil 3 :	1987 ve 1998 Bazlı Hesap Sistemine Göre GSYİH ve Reel Büyüme Oranları	66
Şekil 4 :	Hanehalklarının 2012 Yılı Yurtiçi Tüketiminin Tüketim Alanları İtibariyle Dağılımı	84
Şekil 5 :	İç Borç Stoku	157
Şekil 6 :	Aylar İtibariyle İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı	183
Şekil 7 :	Türkiye Dış Ticareti	184
Şekil 8 :	Reel Efektif Döviz Kuru	185

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
ADÜAŞ	: Ankara Doğal Elektrik Üretim ve Ticaret A.Ş.
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association)
EUROSTAT	: Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (European Statistics Office)
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Money Fund)
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KGM	: Karayolları Genel Müdürlüğü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OVP	: Orta Vadeli Program
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
POAŞ	: Petrol Ofisi A.Ş.
SDR	: Özel çekme hakları (Special Drawing Rights)
SEKA	: Türkiye Selüloz Ve Kağıt Fabrikaları
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları

TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TDÇİ	: Türkiye Demir Çelik İşletmeleri
TEAŞ	: Türkiye Elektrik Üretim İletim A.Ş.
TEDAŞ	: Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.
TEFE	: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TEKEL	: Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş.
THY	: Türk Hava Yolları
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TNSA	: Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜDEMSAŞ	: Türkiye Demiryolu Makinaları Sanayi A.Ş.
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜGSAŞ	: Türkiye Gübre Sanayii A.Ş.
TÜLOMSAŞ	: Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayii A.Ş.
TÜVASAŞ	: Türkiye Vagon Sanayii A.Ş.
ÜFE	: Üretici Fiyatları Endeksi

I. DÜNYA EKONOMİSİ

2011 yılı sonlarında küresel ekonomide gözlemlenmekte olan kırılmalıkların, Euro bölgesindeki krizin daha da derinleşmesi ve piyasa ekonomilerinin birçoğunda beklentilerin üzerinde derinlikte karşı karşıya kalınan yavaşlamanın etkisiyle derinleşmesi 2012 yılında küresel büyümenin önceki yıla göre daha da yavaşlaması sonucunu doğurmuştur. Bu olumsuz gelişmelerin arkasında, Euro bölgesindeki krizin küresel ekonomi ve güven duygusu üzerindeki yansımaları ile 2008 yılı finansal krizi ertesinde yaygın biçimde başvurulan deleveraging – kredi/öz sermaye oranının düşürülmesi – girişimlerinin beklenenden daha uzun süre devam etmesi önde gelen unsurlar olarak yer almıştır. Bunlara ek olarak daha önceleri uygulamaya konulmuş olan sıkılaştırıcı politikaların etkilerinin beklenenden daha derin biçimde hissedilmesi ve sadece uygulamaya konulacak olan mali politika değil aynı zamanda bazı OECD üyesi olmayan ülkelerin ekonomik büyüme hızlarındaki yavaşlamanın gelecekte göstereceği seyir üzerindeki belirsizlik de başta gelen diğer faktörler olarak not edilmelidir. Küresel ekonomide halen gözlemlenmekte olan bu olumsuz gelişmede rol oynayan başlıca unsurlar şu şekilde özetlenebilir;

Başta OECD üyesi ülkelerde olmak üzere iş aleminin ve tüketici kesimin güven duygusu zayıftır, Bu durum dayanıklı tüketim ve sermaye malları için talebi ve dolayısıyla ekonomik faaliyet hacmini düşürmektedir. Euro bölgesinde mali yapıyı güçlendirmek için uygulamaya konulan sıkılaştırıcı önlemler ve piyasa ekonomilerinde daha önce başvurulmuş olan parasal sıkılaştırma politikaları da ekonomik faaliyet hacmini baskılayan diğer faktörler olmuştur. Küresel efektif talepteki durgunluk ticaret hacmi üzerinde ciddi olumsuz etkide bulunmuştur. Bu durum gıda dışı emtia fiyatlarını gevşetici etkide bulunurken petrol fiyatları daha oynak bir görünüm kazanmıştır. Hane halklarının bilanço düzeltme – toplam borçluluk/gelir ve servet düzeyi oranının iyileştirilmesi – çabaları özel tüketim ve yatırım harcamalarını daraltıcı etkide bulunmaktadır.

I. 1. Genel Ekonomik Durum

Dünya genelinde küresel krizin etkileri halen belirgin biçimde sürmektedir. Gelişmiş ülkelerde ekonomik faaliyet hacmi, büyüme ve işsizlik oranları kriz öncesinde gözlemlenen değerlerinin altında seyretmektedir. Uluslararası mal ve hizmet ticareti ile finansal piyasaların ulaştığı derinlik ve hacmin, başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere gelişmiş ekonomilerde yaşanan ciddi ekonomik sorun-

ların ilişkide buldukları ülkelerde ekonomik büyüme ve istikrar alanındaki riskleri artırdığı gözlemlenmektedir. 2012 yılı bahar aylarından itibaren geçen sürede küresel ekonomiye ilişkin aşağı yönlü riskler daha da ağırlaşmış bulunmaktadır. Ekonomik faaliyet hacmine ve işsizlik düzeylerine ilişkin göstergeler, 2012 yılının ilk yarısı için daha da durgunlaşmış bir ekonomik görünüme ve üçüncü çeyrek dönem için de henüz durumda kayda değer bir iyileşme olmadığı hususlarına işaret etmektedir. Euro bölgesi, ekonomik faaliyet hacminde, kamu borçlanması faiz farklarında yaşanan keskin yükselişle açıkça kendini belli eden bir finansal krizin yol açtığı ve derinleştirdiği bir yavaşlama ve daralma yaşamaktadır. ABD ve İngiltere’de daha dikkati çekecek biçimde olmak üzere diğer ekonomilerde de gelişmeler beklentilerin altında kalmış ve umut kırıcı olmuştur. Gelişmiş ekonomilerde yaşanan bu olumsuz durumun yansımaları ve kendilerine has sorunları yeni yükselen piyasa ekonomileri ile diğer gelişmekte olan ülkelerde de ekonomik faaliyet hacmini olumsuz etkilemiştir. Küresel ekonomik faaliyet hacminde yaşanan durgunluk, emtia fiyatları üzerinde aşağı yönlü baskı yaratmak suretiyle emtia ihracatçısı ülkelerde görünümün zayıflaması sonucunu doğurmuştur.

Euro bölgesinde yaşanan krizin beklenenin aksine giderek daha da ciddi bir görünüm kazanmasının yanı sıra, finansal kurumların içinde bulunduğu güç durum ve kredi hacmi daralmaları ile politik karar verme durumunda olan kurumların gevşek ve gecikmeli önlemlere yol açan tutumları da küresel ekonomik görünümün zayıflamasında rol oynayan başlıca faktörler olmuştur. Diğer taraftan yükselen piyasa ekonomileri ile gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerinde gözlemlenen yavaşlamanın önemli nedenlerinden birisi de, bu ülkelerin yakın geçmiş dönemde sergilediği sürdürülemez boyuttaki büyüme hızlarının yarattığı makroekonomik hareket alanı daralmaları ile finansal denge bozulmaları olmuştur. Buna ek olarak kamu mali yapılarının güçlendirilmesine yönelik olarak uygulamaya konulan kamu harcama kesintileri, beklentilerin üzerinde bir ‘çarpan etkisi’ yaratarak ulusal hasıla düzeylerinde daha büyük düşüslere yol açmışlardır.

I.2. Küresel Ekonominin 2012 Yılı Ekonomik Görünümü

Dünya ekonomisinde 2012 yılı boyunca bu güne kadar yaşanan gelişmeler aşağıdaki bölümlerde daha geniş biçimde verilmektedir.

Euro Bölgesinde Kriz Daha da Derinleşmiştir

Hafifletilmesi ve kısa sürede geçiştirilmesi yönünde alınmış olan önlemlere rağmen kriz daha da derinleşmiş ve sorunların daha da ağırlaşmamasını sağlamak üzere yeni müdahalelerin yapılması ihtiyacı doğmuştur. Bankalar, sigorta şirketleri ve firmalar nakit varlıklarını Güneydeki sorunlu ülkelerden Euro bölgesinin merkez ekonomilerine çekmişler İspanya kamu borçlanma faiz farkları rekor düzeylere yükselirken İtalyan borçlanma faiz hadleri keskin bir tırmanış göstermiştir. Güneydeki ülkelerin gerekli mali ve yapısal düzenlemeleri yapıp, yapamayacakları konusundaki endişeler ve kurumsal yapının bunları gerçekleştirip, gerçekleştiremeyeceği konusundaki kaygılar durumu daha da ağırlaştırmıştır. Bu olumsuz gelişmeler Euro bölgesinin yaşayabilirliği konusunda soru işaretleri doğmasına yol açmış ve bölge genelinde gerekli politikaların oluşturulması ve uygulamaya konulması alanında çabaları yoğunlaştırmıştır. Haziran ayı Liderler Zirvesinde Avrupa İstikrar Mekanizması'nın (ESM) İspanya'ya borç vermesi konusundaki yetkisi müzakere edilmiş, İspanya sorunların giderek daha da ağırlaşması üzerine bankacılık kesimine 100 milyar Avro'luk bir finansman sağlama konusunda diğer ilgili üye ülkelerle anlaşmaya varmıştır. Liderler bir bankalar birliği kurulması yolunda çalışma başlatmışlar, Avrupa Komisyonu bir ortak nezaret, denetleme mekanizması kurulması yönünde teklifte bulunmuştur. Kurulduğunda bu mekanizmanın, ESM'nin bankalardan doğrudan hisse senedi alabilmesi yolunu açabileceği üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Buna ek olarak Avrupa Merkez Bankası (ECB) Eylül ayı başlarında ESM ile birlikte gerekli makroekonomik düzenlemeler yapılması ve ön uyarı sistemi kurulması koşuluna bağlı olarak 'Doğrudan Parasal İşlemler 'de bulunma konusunu mütalaa edeceğini duyurmuştur. Bu işlemler kısa vadeli kamu kâğıtları alımını içerecektir.

Krizin hafifletilmesi için alınan bu önlemler piyasalarda bir ferahlama yaratmışsa da bu durum kısa sürmüş ve çevre ülkelerindeki –güney kuşağındaki- zayıflığın Almanya dâhil bölgenin diğer ülkelerine yayılmakta olduğu şeklindeki kaygılar derinleşmiştir. OECD -Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü – 27 Kasım 2012 tarihinde yayınlamış olduğu Ekonomik Görünüm Raporunda bu yıl 0.4 oranında küçülmesi tahmininde bulunduğu Euro bölgesinin 2013 yılında da durgunluk yaşayacağı öngörüsünde bulunmakta ve gerekli politika kararlarının alınmaması durumunda 'parasal birlik 'in çözülebileceği uyarısında bulunmaktadır. OECD bölgede ek parasal genişletici önlemlerin alınması tavsiyesinde bulunurken, Avrupa Merkez Bankasınca faiz oranlarının 25 baz puan düşürülmesi -FED'i izler biçimde – önerisini dile getirmektedir.

ABD’de GSYİH Büyümesi ve İstihdam Durumu Yeniden Güç Kaybetmiştir

2012 yılı başlarında beklentilerin üzerinde bir hızla büyüme sergileyen Amerikan ekonomisi daha sonraları zayıflamaya yüz tutmuştur. Yılın ikinci çeyrek döneminde büyüme hızı yıllık bazda % 1.7’ye gerilemiş bunun yanı sıra istihdam ve tüketim hacimlerinde gözlemlenen gelişmeler fazla güçlü olmamıştır. Ekonominin sergilediği güçsüz görünüm Amerikan Merkez Bankası’nı (FED) üçüncü yüksek hacimli genişleme programını uygulamaya koymaya yöneltmiştir. Seçimler öncesi halledilemeyen ‘mali uçurum’ ekonomi üzerinde halen kaygı verici bir unsur olma niteliğini korumaktadır. Olumlu gelişmeler olarak konut sektörünün fazla güçlü olmasa da istikrar kazanması ve Euro bölgesi bankalarından kaynaklanan kredi arzı kısıtlarına rağmen hane halklarına ilişkin kredi hacminde gözlemlenen büyümenin devam ediyor olması dikkat çekmektedir.

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde İç Talep Genişlemesi Güç Kaybetmeye Devam Etmiştir

Enflasyon riskine karşı arz –kapasite - kısıtları nedeniyle uygulamaya konulan sıkılaştırıcı politikalar, bankacılık sektöründe geri dönmeyen kredilerden dolayı oluşabilecek risklerin doğurduğu kaygılar, gelişmiş ülkeler kaynaklı dış talepteki daralma ve ekonomilerin kendilerine has sorunları, yeni yükselen piyasa ekonomilerinde ve gelişmekte olan ekonomilerde büyüme hızının 2009 yılı sonlarındaki % 9 oranından son zamanlarda % 5 1/4’de gerilemesi sonucunu doğurmuştur. İmalat sanayi faaliyet hacmine ilişkin göstergeler zayıflama sergilemektedir.

- Konut sektöründe oluşan balondan dolayı kredi hacminde başvuru sıkılaştırma, kamu yatırım harcamalarının sürdürülebilir bir düzeye geri çekilmesi ve daha zayıf dış talep nedeniyle Çin’in büyüme hızında keskin bir düşüş gerçekleşmesi sonucu gelişmekte olan Asya ekonomilerinde büyüme hızı ciddi biçimde güç kaybederek 2012 yılı ilk yarısında % 7.0’nin altına gerilemiştir.
- Özellikle Brezilya kaynaklı olmak üzere Latin Amerika’da da ekonomik büyüme hızı gerilemiş ve 2012 yılı ilk yarısı itibariyle yaklaşık % 3.0 düzeyine düşmüştür. Bu durum enflasyon riskine karşı yakın geçmiş dönemde alınan sıkılaştırıcı önlemlerin, bazı sektörlerde başvuru kredi hacmi daraltıcı uygulamaların ve küresel ekonomideki olumsuz gelişmelerin etkilerini yansıtmaktadır.

- Avrupa'daki yükselen piyasa ekonomilerinin, yaşadıkları kredi hacmi yetersizliği krizinin ardından gerçekleştirdikleri güçlü büyüme Euro bölgesine yönelik ihracat hacimlerinde meydana gelen keskin daralmadan şiddetli biçimde etkilenmiş ve neredeyse durma noktasına gelmiştir. Türkiye'de ise büyüme gözlenen yavaşlama süreci, alınan sıkılaştırıcı politikaların ve güven duygusundaki zayıflamanın ortaya çıkardığı iç talep daralmasından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte 2008 yılının aksine bölgeye ilişkin genel risk algılaması artık önemli bir risk oluşturmamaktadır. Rusya'da ise bölge ülkelerinin bazıları üzerinde destekleyici etki yaratmış olan ekonomik faaliyet hacmi son zamanlarda biraz yavaşlamaya yüz tutmuştur.

Küresel Ekonomide Geleceğe İlişkin Beklentiler Yavaş ve Durağan Bir Büyümeye İşaret Etmektedir.

Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından 2012 yılı Ekim ayında yayınlanmış olan 'Dünya Ekonomik Görünümü' Raporuna göre gelecek döneme bakıldığında önemli bir iyileşmenin olacağına ilişkin bir belirti görülmemektedir. Euro bölgesinde ve ABD'de alınması beklenen politika kararları üzerindeki belirsizliğin azalmasına, para politikası alanında alınmasına devam edilen genişletici nitelikteki kararlara ve mali koşulların giderek daha rahatlamasına bağlı olarak küresel ekonomik faaliyet hacminde yeniden ılımlı bir hızlanma beklenmektedir. Şirketlerin finansal olmayan bilançolarının güçlü konumu, bankaların ve hane halklarının süregelen borç yükü azaltma çabaları sermaye stokunun yeniden tesisini olanaqlı kılacak, bu gelişme dayanıklı tüketim mallarına olan talebi yükseltecektir. Yükselen piyasa ekonomileri ile gelişmekte olanlarda ise para ve maliye politikalarının gevşetilmesi büyümeyi güçlendirici etkide bulunacaktır.

Gelişmiş ülkelerle piyasa ekonomileri ve gelişmekte olanlar hakkında yukarıda temel senaryo olarak ortaya konulan gelişmelerden birinin ya da ikisinin de gerçekleşmemesi küresel ekonomik faaliyet hacminde keskin bir daralmayı beraberinde getirecektir. Dünya Ekonomik Görünümü Raporunda 2013 yılı için beklenen gelişmeler aşağıda ana çizgileriyle verilmektedir.

Kamu mali yapısının güçlendirilmesi alanındaki çalışmalar bazı ülkelerde ikinci plana atılırken diğer bazılarında sürdürülecektir. Gelişmiş ülkelerde yapısal bütçe dengesine göre sıkılaştırmanın 2013 yılında % 1.0 oranına yükselmesi beklenmektedir. Euro bölgesinde gerekli sıkılaştırmanın zaten büyük bir bölümü gerçekleştirilmiş olduğu cihetle bu süreç daha zayıf bir biçimde sürdürülecektir.

ABD’de vergi indirimlerinin sona erecek olması, otomatik harcama kısıntılarının devreye girmesi ve mali uçurum nedeniyle 2013 yılı bütçesi belirsizlik arz etmektedir. Piyasa ekonomilerinde ve gelişmekte olanlarda 2012 ve 2013 yılları için mali politikada belirgin bir değişiklik beklenmemektedir.

Başta ABD, Euro bölgesi ve İngiltere olmak üzere gelişmiş ekonomiler genelinde para politikalarının gevşetilmesi süreci devam etmektedir. Piyasa ekonomileri ile gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda ekonomik faaliyet hacminde yaşanan durgunluk ve enflasyondaki gerileme nedeniyle para politikalarının gevşetilmesi-ne yönelik çeşitli önlemler devreye sokulmuştur.

2012 yılı yazında piyasalarda gözlenen olumlu hareketlenmeye rağmen finansal kesimin risklere karşı duyarlılığı bahar aylarına göre artmıştır ve küresel finansal sisteme olan güven duygusu halen istisnai biçimde kırılğan konumda bulunmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde kredi hacmi gelişmeleri durgun bir görünüm arz etmekte olup, Euro bölgesinin güney ülkelerinde kredi hacmi sert bir daralma ve kredi faiz farkları önemli bir tırmanma göstermiştir. Yükselen risk algılaması piyasa ekonomilerine yönelik sermaye akımlarını daraltıcı bir etki doğurmuştur. Önümüzdeki dönemde finansal koşulların kırılğan durumunu muhafaza etmesi beklenmektedir. Temel makroekonomik göstergeler yakın gelecekte küresel faaliyet hacminde keskin bir iyileşme olacağı konusunda bir işaret vermemektedir.

Ekonomik faaliyet hacmine ilişkin devrevi –cyclical - göstergeler gelişmiş ülkelerde atıl kapasiteye işaret ederken piyasa ekonomilerinin bir çoğunda kapasite yetersizlikleri söz konusu olacaktır. Dünya Ekonomik Görünümü Raporu çalışmalarında elde edilen veriler gelişmiş ekonomilerde geniş hasıla açıkları bulunduğunu göstermektedir. Hasıla açıkları 2012 yılı için GSYİH’ya oran olarak Euro bölgesi ve Japonya için tahmin edilen % 2,5 ile ABD için beklenen % 4.0 arasında değişmektedir. Bu açıklar kamu maliyesi alanındaki sıkışıklık ve bütçe açığını düşürmeye yönelik politikalar ile tutarlılık sergilemektedir. Buna karşılık krizden fazlaca etkilenmemiş olan çoğu yükselen piyasa ekonomisi ile gelişmekte olanlarda kapasite kullanımı kriz öncesi döneme göre daha yüksek düzeyde seyretmeye devam etmektedir.

Gelişmiş ülkeler, yükselen piyasa ekonomileri ve gelişmekte olan ekonomilerde gözlenen gelişmeler birbirinden çok farklı olmakla beraber dünyada 2012-2013 yıllarında işsizlik haddinin fazla değişmeyerek % 6 oranında seyretmesi beklenmektedir. Yükselen piyasa ekonomilerinde ortalama olarak işsizlik haddi 2008

yılı krizi öncesi değerlerinin altına düşmüşse de gelişmiş ekonomilerde kriz öncesine göre yükselmiş olup, 2012-2013 yıllarında önemli bir düşme göstermesi beklenmemektedir.

Küresel faaliyet hacmindeki yavaşlama ve gelişmiş ülkelerde gözlenen hacimli atıl kapasite genelde enflasyon haddinin gerilediği hususuna işaret etmektedir. Düşük emtia fiyatları gelişmiş ekonomilerde 2011 yılı sonlarında % 3.0 olan enflasyon oranının Temmuz 2012'de % 1 1/2'ye düşmesini sağlamıştır. Çekirdek enflasyon % 1,5 dolayında sabit bir biçimde seyretmektedir. Yükselen piyasa ekonomileri ile gelişmekte olanlarda enflasyon haddi ortalama 2 puanlık bir düşüşle % 5 1/2'nin hafifçe altına gerilemiştir. Daha ölçülü olmakla beraber çekirdek enflasyon haddi de gerilemiştir. Küresel makroekonomik görünüm daha belirsiz hale gelmiş ve küresel ekonomide ciddi boyutlu bir yavaşlama yaşanması riski alarm verici bir boyuta yükselmiştir. WEO 2012 ve 2013 yılları için küresel büyüme oranlarını, Nisan 2012'ye göre biraz aşağı çekerek, % 3.3 ve % 3.6 olarak tahmin etmektedir. Gelişmiş ekonomilerde resesyona ve yükselen piyasa ekonomileri ile gelişmekte olanlarda ciddi bir yavaşlamaya tekabül edecek şekilde küresel büyüme hızının 2013 yılında % 2.0'nin altına düşme olasılığı % 17 olarak belirlenmiştir.

Raporda OECD üyesi ülkeler genelinde 2000-2009 döneminde ortalama yıllık % 1.7 oranında reel anlamda büyüyen GSYİH'nın 2010 yılında, gelişmiş ülkeler ortalaması dikkate alındığında oldukça yüksek bir oranda, % 3.0 oranında büyüdüğü, özellikle Euro bölgesindeki krizin yansımasıyla 2011 yılından başlayarak keskin bir yavaşlama sürecine girdiği belirtilmektedir. OECD'ye göre bölge genelinde 2011 yılında 1.8 olarak gerçekleşmesi beklenen hasıla büyüme oranının, daha da yavaşlayarak 2012 ve 2013 yıllarında % 1.4'e gerilemesi ve toparlanmanın ancak 2014 yılından itibaren olanaklı hale geleceği öngörüsünde bulunmaktadır.

Kasım ayında yayınlanmış olan OECD Ekonomik Görünüm raporunda bölge genelinde ekonomik büyümenin 2011 yılında keskin bir yavaşlama süreci içerisine girmiş olduğu ve bu durgunluğun yukarıda verilen Tablodan izlenebileceği gibi uzunca bir süre etkisini sürdüreceği tahmininde bulunmaktadır.

I. 3. Dünya Ekonomisinde Son Gelişmeler ve 2013 Yılı

Amerikan Merkez Bankası (FED) Aralık ayı ortasında üçüncü hacimli parasal gevşetme politikasını devreye sokmuştur. Yapılan açıklama ile FED ilk kez faiz hadleri ile işsizlik oranı arasında doğrudan bağ kuracağını ve işsizlik haddi % 6.5'in altına düşünceye kadar, enflasyon beklentisinin % 2.5'in üzerine çıkmaması koşuluyla, faiz haddini sıfıra yakın düzeyde sürdüreceğini açıklamıştır –Kasım ayı itibariyle işsizlik oranı % 7.7'dir -. Aynı politika demeti kapsamında üçüncü hacimli gevşetme paketi ile FED, daha önce taahhüt etmiş olduğu aylık 45 milyar dolar tutarındaki konut ipoteğine dayalı (mortgage based) menkul kıymet alımlarına ek olarak aylık 40 milyar dolar tutarında hazine menkul kıymeti alacağını beyan etmiştir. Toplam aylık 85 milyar dolar tutarındaki bu parasal genişleme işgücü piyasasında esaslı bir iyileşme sağlanıncaya kadar devam ettirilecektir. Bu yeni parasal önlem paketi ile hane halkı ve iş dünyasının güven duygusunun pekiştirilmesi ve hane halkı harcamalarının özendirilmesi amaçlanmaktadır. Merkez bankacılığında ilk kez açıkça deklare edilen bu politika ile faiz hadleri doğrudan ekonominin içinde bulunduğu duruma bağlı kılınmaktadır.

Aralık ayının son iki gününde varılan siyasi uzlaşma ile “mali uçurum” tehlikesi kısmen giderilmiş ve kısmen ertelenmiştir. Varılan anlaşma sonuca yapılan yasal düzenleme ile aksi halde 1 Ocak tarihinde geçerli olacak şekilde devreye girecek ve ekonomi üzerinde ciddi yavaşlatıcı etkide bulunacak olan vergi artırımları, nüfusun çok zengin kesimini etkileyen bölümü haricinde kaldırılmıştır. Yıllık geliri 400 000 dolara kadar olan kişiler ile 450 000 dolara kadar olan aileler vergi artışlarının dışında tutulmuştur. Bu şekilde GSYİH üzerinde % 5 oranında daraltıcı etkide bulunacağı tahmin edilen “mali uçurum”un olumsuz etkisi yaklaşık % 1'e düşürülmüştür. Ancak devreye girecek olan otomatik harcama kesintileri ancak iki ay süreyle ertelenmiş olup, yeniden üzerinde anlaşmaya varılması ve ‘borçlanma tavanı’nın yükseltilmesi gerekecektir. Diğer taraftan sürdürülemez boyuttaki emekli maaşları ve sağlık sigortası harcamaları, 1 trilyon dolara ulaşan vergi indirim ve istisnalarını içeren ‘vergi sistemi’ ile büyük boyuttaki yapısal bütçe açığının daraltılması sorunlarının çözüme kavuşturulması başta gelen sorunlar olarak gündemde yerlerini muhafaza etmektedirler.

Euro Bölgesinde güney kuşağındaki üye ülkelerde yüksek kamu borçluluk oranları ve kamu kağıtlarını tutan bankacılık kesiminin bozulan bilançoları nedeniyle yaşanan ve 2012 yılı ortalarında ‘para birliği’nin sürdürülebilirliği konusunda kaygı duyulmasına yol açacak boyuta ulaşan finansal krizin atlatılması alanında

bu yılın başlarında olumlu gelişmeler olduğu gözlemlenmiştir. 10 Ocak 2013 tarihinde 10 yıl vadeli İspanyol kamu bonolarının faiz hadleri son bir yıllık dönemde ilk kez % 5'in altına düşmüştür. Bu faiz haddi geçen Temmuz ayında krizin zirve yaptığı dönemde İspanya hükümetinin borçlanabildiği faiz haddinin 2.5 puan altında bulunmaktadır. İtalya'da da benzer bir olumlu gelişme gözlemlenmektedir. İtalya'nın 10 yıllık kamu borç kâğıtları faiz haddi % 4'e gerilemiş olup, bu rakam yine krizin tavan yaptığı dönemde kamu borçlanma maliyetinin yükseldiği üst haddin yaklaşık 2.5 puan altındadır. Kamu borçlanma faizlerindeki gerileme borç stokunun sürdürülebilirliğini ve ekonomik büyümeyi olumlu biçimde etkileyecektir. Diğer taraftan finansal piyasalarda gözlemlenen bu iyileşme bankacılık kesimini de olumlu etkilemiş ve bankaların bağımlılığını bir ölçüde azaltmıştır. Euro Bölgesi ile 27 üyeli Birlik'te kamu borcunun GSYİH'ya olan oranı sırasıyla % 90.0 ve % 85.1 oranında istikrar kazanmıştır. Ancak Euro Bölgesi ile Birliğin tümü genelinde reel sektörde süregelen durgunluk ve daralma halen etkisini sürdürmektedir. Kasım 2012 ayında gerek Euro bölgesi gerek 27 üyeli AB'nde sınai üretim hacmi bir önceki yılın aynı ayına göre % 0.3 oranında daha düşük gerçekleşmişken, Kasım ayları sonu itibariyle son 12 aylık döneme ilişkin sınai üretim hacmi 2012 yılında bir önceki yıla göre Euro bölgesinde % 3.7 ve Birlik genelinde de % 3.3 oranında daralma göstermiştir. Ekim 2012 ayında önceki yılın aynı ayına göre sınai üretim düşüşü sırasıyla % 1.9 ve % 0.8 olmuştur. Uluslararası Para Fonu IMF 23 Ocak 2013 tarihinde Dünya Ekonomik Görünümü raporunun güncellemesini yayınlamış ve yukarıda verilen ilgili Tablodan görüleceği üzere 2013 yılı büyüme tahminini dünya geneli ve belli başlı ekonomik bölgelerin hemen tümü için 0.1 puan düşürmüştür.

II. TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK VE SOSYAL DURUM

II.1. GENEL EKONOMİK DURUM

2008 yılı Ağustos ayında Lehman Brothers yatırım bankasının iflas etmesiyle patlak veren küresel finansal kriz ve ertesinde küresel reel ekonomide yaşanan ve başta Euro Bölgesi ekonomileri olmak üzere önemli Avrupa ülkelerinde devreye giren ekonomik küçülme süreci, artan işsizlik düzeyleri, keskin bir düşüş sergileyen varlık fiyatlarının servet etkisi ve hane halkları ile iş dünyasındaki beklentilerindeki bozulmalar, farklılıklar göstermekle beraber, hemen tüm ülkelerde tüketim ve yatırım taleplerinde ciddi boyutta bir daralmayı beraberinde getirmiştir. Daralan dış talebe bağlı olarak Türkiye ihracatında keskin bir düşüş yaşanmış diğer taraftan dış finansman olanaklarında meydana gelen daralma, bankalar ve şirketlerin net dış borç ödeyicisi durumuna gelmeleri ve geleceğe ilişkin beklentilerdeki bozulma nedeniyle 2009 yılında tüketim ve yatırım talebinde ciddi boyutta daralma gözlenmiştir. Bu olumsuz konjonktür Türkiye'nin ekonomik hacminde 2008 yılının son çeyreği ile başlayan ve dört dönem boyunca devam eden keskin bir küçülmeyi beraberinde getirmiştir. Küresel düzeyde toparlanma belirtilerinin ortaya çıkması ile birlikte yurtiçi talebi ve üretimi artırmaya yönelik olarak Hükümetçe alınan önlemlerin de katkısıyla, % 14,7 oranında rekor düzeyde bir küçülmenin yaşandığı 2009 yılı ilk çeyrek döneminin ardından ekonomide görece iyileşme belirtileri ortaya çıkmış ve yılın son çeyrek döneminde yeniden büyüme süreci içerisine girilmiştir. Belirsizliklerin azalması, tüketici güven duygusunun pekişmesi ve kredi koşullarının iyileşmesi tüketim ve yatırım kararlarını olumlu biçimde etkileyerek yurtiçi talebi artırmıştır. 2009 yılının ilk yarısında % 11.1 oranında küçülen ekonomi 2010 yılının ilk yarısında % 11.0 oranında büyüme kaydetmiştir. Ekonomi yılın üçüncü ve dördüncü çeyrek dönemlerinde de sırasıyla % 5,3 ve 9,2 oranlarında büyüme göstererek bu eğilimini sürdürmüş ve yılın tamamı itibarıyla GSYİH'daki büyüme önceki yıla göre % 9,0 oranında gerçekleşmiştir. Küresel kriz ertesinde ekonomik toparlanma ile birlikte 2009 yılının son çeyrek döneminde başlayan ve 2010 yılı boyunca gözlemlenen hızlı büyüme dalgalanmalar göstermekle beraber 2011 yılının ilk üççeyrek döneminde de yaklaşık aynı hızı koruyarak sürmüştür. İç dış talep ayrışmasının ve GSYİH'nın % 10'una tırmanan cari açığın makroekonomik istikrar üzerinde yarattığı ciddi riskin azaltılması amacıyla talebin frenlenmesi ve bu şekilde ekonominin soğutulması amacıyla alınan önlemlerin katkısıyla 2011 yılı son çeyreğinde ekonomik büyümede gözlemlenmeye başlanan yavaşlama dört dönem boyunca kesintisiz biçimde de-

vam etmiştir. Bu yavaşlama sürecinde 2012 yılı üçüncü üç aylık dönemde büyüme hızı % 1,6'ya kadar gerilerken, yılın ilk dokuz aylık dönemi itibariyle % 2,6 olarak gerçekleşmiştir.

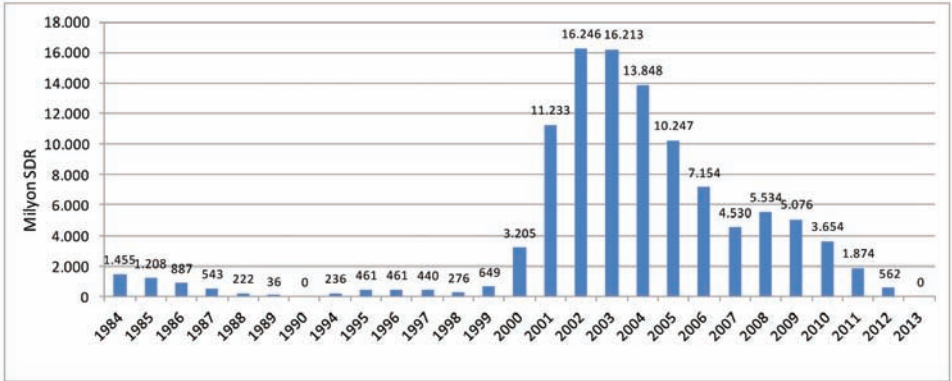
Aslında bugünkü ekonomi politikasının temelini, 1960-1980 arasında boyunca süren ve devletin öncülük ettiği ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisinden sonra 1980'li yılların ikinci yarısından başlayarak kararlı ancak hazırlıksız biçimde benimsenen serbestleşme politikaları, özel sektörün öncülüğünde gerçekleşmesi öngörülen ve günümüze kadar uzanan bir büyüme stratejisi oluşturmuştur. 1989 yılında sermaye hareketlerine tam serbestleşme getirilmesinin ardından gecikmeyle de olsa yabancı sermaye akışı giderek güç kazanmış ve ekonomik büyümenin finansmanına katkı sağlamıştır. Ancak serbestleşme yolunda atılan bu aceleci adımlar makroekonomik politikaların uygulanması alanında yeteri kadar kurumsal ve yasal yeniden yapılandırmalarla desteklenmediğinden hem beklenen büyüme hızının sağlanmasında hem ekonomik istikrarın korunmasında başlangıçta umulan başarı elde edilememiştir. Özel yatırım ve tüketim harcamaları kamu kesiminde yeterli tasarruf önlemleri alınmaksızın, borçlanmaya ve açık finansmana dayalı kamu açıklarıyla birlikte gerçekleştirilmiş ve giderek yükselen reel faizler özel sektör üzerinde yatırımları caydırıcı etki doğurmuş ve ekonomik büyüme ve istihdam derin iniş-çıkışlara maruz kalmıştır. Bu süreç doğal olarak etkisini enflasyon üzerinde de göstermiştir.

Yüksek enflasyon ve istikrarsız ekonomik konjonktür orta ve uzun vadeli ortalama ekonomik büyüme hızının da belirgin şekilde yavaşlaması sonucunu doğurmuştur. II. Dünya Savaşını izleyen dönemde, kişi başına GSYİH düzeyi düşük OECD üyesi ülkelerdeki büyüme hızının, genelde kişi başına gelir düzeyi yüksek olan üye ülkelerin ortalama büyüme hızından daha yüksek gerçekleşmiştir. Buna karşılık, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca Türkiye bu genel kuralın dışında kalmış ve ekonomik büyüme performansı düşük düzeyde ve gelişmiş OECD üyesi ülkelerin altında seyretmiştir. Hatta bu nedenle 1990'lı yıllar Türkiye ekonomisi için "kayıp yıllar" olarak ifade edilmiştir. Bu dönemde işgücü katılım oranı gerilemiş ve işgücü verimliliği artış oranı düşmüştür. Türkiye'deki kişi başına gelir düzeyi OECD ülkelerindeki kişi başına gelir düzeylerine yaklaşacağı yerde aradaki fark bu iki on yıllık dönem boyunca büyümüştür.

Temelinde yüksek boyutlu kamu finansman açığının yattığı ısrarlı, dalgalanma gösteren yüksek enflasyon yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin ileriye dönük planlamalar yapabilmesi olanağını ortadan kaldırmış, ekonomi ve toplum üzerin-

de ağır bir yük oluşturmuştur. Söz konusu bu uzun dönem boyunca ülke ekonomisi sürekli olarak istikrar eksikliği ile yüz yüze olmuş, belirsizlik ortamının ve yüksek enflasyon düzeyinin neden olduğu aşırı yüksek reel faizler yerli ve yabancı sabit sermaye yatırımlarını ürkütmüş, sermaye birikim hızı önemli ölçüde yavaşlamış, yüksek reel faizler ve bu faizlerin özendirdiği kısa vadeli ve oynak yabancı portföy yatırımları nedeniyle ekonomi kan kaybederken, ani ve yüksek boyutlu sermaye hareketleri ekonomik krizlere yol açmıştır. İstikrar programlarının uygulamasında gösterilen kararlılık derecesine ve dışsal koşullardaki değişimlere bağlı olarak ekonomi salınımlar göstermiş olsa da, yüksek düzeyde bir kalıcılık kazanan enflasyon sürecinin altında yatan temel neden büyük boyutlu kamu açıkları olmuştur. Bu açıkların finansmanı parasal tabanın büyüme hızını yükseltmiş ve kamunun finans ve sermaye piyasalarının hemen hemen tek müşterisi haline gelmesiyle reel faiz hadlerinin çok yüksek düzeylere tırmanması sonucunu yaratmıştır. Ağır hükümet borçlanması, tırmandırdığı enflasyon beklentisi yoluyla sürekli olarak faiz düzeylerini yukarı iten bir etki doğurmuştur. Ayrıca kamu kesiminde maaş ve ücret düzeyleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının geçmiş enflasyona endekslenmesi uygulaması enflasyonun tırmanmasına katkıda bulunan bir diğer önemli etken olmuştur.

Şekil 1: IMF'ye Olan Borç Stoku Gelişimi (Milyon SDR)

Kaynak:IMF

Söz konusu edilen bu iki on yılı aşkın sürede ekonominin istikrara kavuşturulması amacıyla Uluslararası Para Fonu ile dört Stand-By anlaşması yapılmıştır. Yukarıdaki grafikte IMF'ye olan borç stokunun gelişimi yer almaktadır. Şekilden görülebileceği gibi 2002 yılında zirveye ulaşan borç stoku 2013 yılında sıfırlanmıştır. Ancak, değişen dünya dengeleri içerisinde IMF'ye verilen artık değiştiğini, piyasada serbest dolaşan fonlar dolayısıyla devletlerin borç bulma yöntemlerini değiştirdiklerini, Brezilya, Endonezya gibi bir çok ülkenin artık IMF ile borç ilişkilerini sonlandırdığını dikkate almakta fayda bulunmaktadır. Türkiye açısından önemli bir konu da ileri de değinileceği üzere IMF'ye olan sonlandırılmakla birlikte gerek devletin gerekse de özel kesimin dış borçlarında görülen önemli bir artıştır. Olası bir döviz darboğazında ya da devalüasyon durumunda, dış borçlar önemli bir sorun olma potansiyeline sahiptir.

Türkiye 90'lı yıllarda ilk ciddi krizle 1994 yılında karşı karşıya kalmıştır. % 8.1 oranında yüksek oranlı bir ekonomik büyümenin gerçekleşmiş olduğu 1993 yılı sonlarında hükümetin, yüksek monetizasyon sağlayarak faiz hadlerini düşürme ve borç stoku büyümesini bu şekilde yavaşlatma politikası izlemeye başlaması, yüksek bütçe açığının azaltılması yönünde etkin bir çabanın ortaya konulmadığı ve Türk Lirasının aşırı değerlenmiş olduğu bir ortamda, var olan likiditenin dövize yönlendirilmesi sonucunu doğurmuş, bu durum 1994 başından itibaren mali ve döviz piyasalarında krize yol açmıştır. Ocak 1994'te TL'nin döviz kurunda meydana gelen erimenin sadece % 13'te kalmasına rağmen, bu gelişme bankaların bilançolarını bozmuş, bazı bankaların iflasına yol açmıştır. Nisan 1994 ayında Hükümet IMF ile bir istikrar anlaşması imzalamış, Türk Lirasını ek % 65 oranında devalüe etmiş ve bankacılık kesiminin açık pozisyonlarını kapattıktan sonra (ileride yaşanacak bankacılık kesimi krizlerinin önemli nedenlerinden birisi olacak olan) mevduatlara % 100 güvence getirmiştir. Aşırı değerli Türk lirası ve devalüasyon beklentisi yüzünden yabancı sermayenin kaçması reel faiz hadlerinin aşırı tırmanması sonucunu getirmiş, -yıl ortalaması olarak % 140- bunu şiddetli bir ekonomik daralma süreci izlemiş ve bankacılık kesimi büyük boyutlu zararlarla, geri dönüşsüz kredilerle ve likidite sorunlarıyla karşılaşmıştır. Kamu bankaları net varlıklarının yaklaşık % 90'ını yitirmişler ve bu tarihten itibaren sürekli bir zayıflama dönemi içine girmişlerdir. Enflasyon oranında artışa yol açacağı bilinmekle beraber 1994 yılı sonbaharından itibaren alınan genişletici ekonomik politikalar iktisadi durgunluğun sona ermesini çabuklaştırmış ve ekonomi 1995 yılının ikinci yarısından itibaren, esas itibariyle iç talepteki canlanmadan kaynaklanan istikrarlı ve hızlı bir büyüme dönemi içine girmiştir. Devalüasyonun etkisiy-

le canlanan dışsattım ekonomik toparlanmaya katkıda bulunan bir diğer önemli etken olmuş ve istikrar programı gevşetilmiştir.

Türkiye ekonomisi 1994 yılında karşı karşıya kaldığı şiddetli daralmanın ertesinde 1995 yılında kazandığı canlılığı 1996 ve 1997 yıllarında da sürdürmüştür. 1997 yılında gerçekleşen yüksek oranlı GSYİH büyümesi esas itibariyle özel tüketim harcamalarındaki canlılık ile genişletici maliye ve para politikaları ile arttırılan kamu cari ve yatırım harcamalarından kaynaklanmıştır. Yüksek reel faizlerin oluşumuna yol açan yüksek hacimli kamu borçlanması, arttırılan kamu cari ve yatırım harcamaları ile yüksek reel faizlerin gelir arttırıcı etkisi, 1997 yılında iç talepteki canlılığı yaratan başlıca etkenler olmuşlardır. 1997 yılında kamu cari ve yatırım harcamalarındaki artış oranı, 1994-96 döneminden farklı olarak, faiz ödemelerindeki artıştan yüksek olmuş ve daha önceleri yavaşlamakla beraber artış gösteren faiz dışı bütçe dengesi, nominal bazda dahi anılan yıl içinde daralma göstermiştir.

Türkiye, mevcut makro ekonomik sorunlara doğrudan yönelik ve kararlı bir ekonomi politikası demetinin oluşturulduğu bir ortamda 1998 yılına girmiş ve enflasyonda kalıcı bir düşüşün sağlanması temel hedef olarak alınmıştır. Bu çerçevede; Konsolide Bütçe faiz dışı fazlasının arttırılması, kamu kesimi maaş ve ücretleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının belirlenmesinde “Hedeflenen Enflasyon”un dikkate alınması, para politikasının, enflasyonda öngörülen düşmeyi destekleyici bir biçimde ve koordineli olarak uygulanması, kamu finansmanını güçlendirecek yapısal reformların gerçekleştirilmesi ile iç borçlanma ihtiyacının düşürülmesi ve ekonomide etkinliğin arttırılması amacıyla özelleştirmenin hızlandırılması, temel politikalar olarak alınmıştır. 1998 yılı Haziran ayı sonunda IMF ile bir “İzleme Anlaşması” - Staff Monitored Program - yapılarak, hükümetin IMF’ye karşı taahhütlerini ortaya koyan bir Ekonomik Politikalar Bildirgesi - Memorandum of Economic Policies - verilmiştir. 1998 yılının ilk yarısında belirlenen ve daha sonra üzerinde IMF ile mutabakata varılan ekonomik politikanın uygulamaya konulmasında gösterilen kararlı tutum ve alınan sonuçlar ekonominin geleceğine yönelik beklentileri olumlu biçimde etkilemiştir. Ne var ki, 1997 yılı ortalarında Tayland’da başlayıp sermaye ve mal hareketleri yoluyla dalga, dalga Güneydoğu Asya’yı etkisi altına alan ve 1998 yılında Rusya’nın borç erteleme (moratoryum) ilan etmesiyle hemen tüm dünya ekonomilerini sarsma boyutuna ulaşan kriz, gecikme ile de olsa Türkiye’yi de etkilemiş ve piyasalarda oluşmuş olan iyimser havanın kaybolmasına, belirsizlik ortamının derinleşmesine, sermaye çıkışlarına ve faiz hadlerinde sıçramalara neden olmuştur.

Türkiye ekonomisinde 1995-97 döneminde gerçekleşen ve büyük ölçüde hızlı iç talep genişlemesine dayalı yüksek büyüme hızı; 1998 yılı başında enflasyonu % 50'ye düşürme hedefi çerçevesinde alınan, daraltıcı olmasa da genişletici olmayan para ve maliye politikasının iç talepte ortaya çıkardığı daralma ve buna ek olarak dünyada yaşanan ekonomik krizin dış talepte meydana getirdiği azalma nedeniyle, 1998 yılının ikinci üç aylık döneminden itibaren yavaşlama süreci içine girmiştir. Türkiye 1999 yılına, hafiflemeye başlamakla beraber Uzak-Doğu Asya krizinin etkilerinin sürmekte olduğu, Rusya'daki krizin derinleştiği, küresel krizin özellikle Latin Amerika'dan kaynaklanan kaygılar nedeniyle yaygınlık kazanması beklentisinin bulunduğu ve erken seçim kararının getirdiği belirsizliğin hakim olduğu bir ortamda girmiştir. Bu olumsuz iç ve dış konjonktürde, 1998 yılının ikinci yarısından itibaren yavaşlama eğilimi içerisine giren ekonomik büyüme 1998 yılının son çeyreğinde sadece % 0,7 (yılın tümü için GSYİH büyüme oranı % 3,1) olarak gerçekleştikten sonra, 1999 yılının ilk çeyreği ile birlikte daralmaya dönüşmüş ve ekonomi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin o güne kadar ki en şiddetli daralmasını yaşamış ve GSYİH bu dönemde, bir önceki yılın aynı dönemine göre, % 9.1 oranında daralmıştır. Yüksek reel faizlerin ve yılın ilk çeyreğindeki belirsizliğin olumsuz etkilerine yılın ikinci yarısında yaşanan iki şiddetli depremin maddi ve manevi yıkıntıları eklenmiştir. Yurtiçi talep yılın tamamı itibarıyla % 4 oranında düşmüş, 1999 yılında yurtdışı talep de benzer bir seyir izlemiş, mal ve hizmet ihracatı bir önceki yıla göre % 1,4 oranında bir gerileme göstermiştir. İç ve dış koşullardaki bu olumsuz gelişmeler 1999 yılında, sabit fiyatlar üzerinden GSYİH'nin % 5, GSMH'nin ise % 6,4 oranında daralması sonucunu doğurmuştur.

Nisan ayında yapılan Genel seçimlerin ertesinde kurulan Hükümetçe Haziran 1999 ayında IMF ile yapılan görüşmelerde, daha önce, 26 Haziran 1998 tarihinde yine IMF ile yapılmış olan "Yakın İzleme Anlaşması"nın, süreli programlara bağlı ve mali destek içeren bir "Stand-By" anlaşması yolunda köprü görevi görmesi yolunda mutabakata varılmıştır. Türkiye temel amacı enflasyonun indirilmesi olan bir yeni ekonomik istikrar programına, 1999 yılı sonunda IMF ile yapılan üç yıl süreli Stand-By Anlaşmasının yürürlüğe konulmasıyla başlamıştır. Yeni istikrar programı esas itibarıyla döviz çapası sistemine dayalı bir dezenflasyon ve Merkez Bankası bilançosunun "net varlıklar" kalemine tavan getiren bir parasal kontrol sürecine dayanmıştır. İstikrar programı ayrıntılı bir mali önlemler paketi içermekte ayrıca faiz dışı bütçe dengesi ile ilgili olarak performans kriterleri saptamakta idi. Ayrıca istikrar programı kapsamında önemli yapısal reform düzenle-

melerinin uygulamaya konulması da Hükümetçe taahhüt edilmiştir. Öngörülen mali hedeflere ulaşılabilmesi için 2000 yılı programı, üçte ikisinden fazlası gelir artırıcı ve kalanı harcama kısıtlamalarından oluşan ve toplam tutarı GSYİH'nin % 7.5'i kadar tutan mali önlemler paketi öngörmüştür.

Para ve kur politikası çerçevesinde; kur politikasının, istikrar programı boyunca yalnızca enflasyon hedefine göre belirlenmesi, döviz kurları tespitinin, 2000 Ocak-2001 Haziran döneminde “enflasyon hedefine yönelik kur sepeti”, izleyen dönemde ise “kademeli olarak genişleyen band” sistemine göre yapılması kararlaştırılmıştır. Para politikası ise, Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden olan “net iç varlıklar” kalemine getirilen “tavan” ve “net uluslararası rezervler” kalemine getirilen minimum seviye ile şekillendirilmiştir. Bu kapsamda kısa dönemli dalgalanmalar hariç, para tabanının genişlemesinin ödemeler dengesi hareketleriyle sağlanması, ulusal faiz hadlerinin serbest piyasa tarafından oluşturulması öngörülmüştür. Gelirler politikası kapsamında program süresince maaş ve ücret artışlarının hedeflenen enflasyon oranına göre belirlenmesi öngörülmüş ve istikrar programı geniş kapsamlı bir dizi yapısal reformla desteklenmiştir. 2000 yılında enflasyon düzeyinin düşürülmesi alanında başarılı olunmuş, yurt içi talepteki canlanma her ne kadar ithal talebinin hızla yükselmesi sonucunu doğurmuşsa da üretim artışına yol açmış, istihdam seviyesi yükselmiştir. Maliye politikası kapsamında belirlenmiş olan hedeflere ulaşılmış, kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi alanlarında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Öngörülen para ve kur politikası çerçevesinde kur hadlerinin hedeflenen enflasyona göre belirlenmesi, gerçekleşen enflasyonun, hedeflenen enflasyonun üzerinde tahakkuk etmesi sonucu, Türk Lirası yıl içinde giderek reel değer kazanmaya başlamıştır.

IMF ile yapılan 17. Stand-By anlaşması ile omurgası şekillendirilen enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmış, faiz oranları hızla düşmüş ve enflasyon haddinde, petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisine rağmen, 10 puanlık bir düşme gerçekleştirilmiştir. Faiz hadlerindeki hızlı ve çarpıcı gerileme ile TL'nin aşırı değerli hale gelmiş olması nedenleriyle 2000 yılında gerçekleştirilen GSMH büyümesi esas itibarıyla iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır. Sonuçta 2000 yılında reel anlamda % 6,3 oranında genişleme gösteren GSMH, yine de sabit fiyatlar üzerinden 1998 yılı seviyesinin altında kalmıştır. 2000 yılında ekonomik büyümeyi destekleyen tüketim harcamaları genişlemesi kısa vadeli dış

borçlanmaya dayalı olurken, dış satım yaklaşık bir önceki yıl düzeyini korumuş, ithalat tutarında ise % 37 oranında önemli bir yükselme meydana gelmiştir. TL'nin giderek değer kazanması ile genişleyen ve doğrudan yatırımlarla değil de portföy yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleri ile finanse edilen cari işlemler açığı, istikrar politikasının sürdürülebilirliği önündeki en önemli engel konumuna gelmiştir. Diğer taraftan, bankacılık kesiminin henüz algılayamamış olduğu, “döviz kuru çapasının” yeniden özendirdiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan faiz riski - uzun vadeli plasmanların kısa vadeli fonlarla finanse edilmesi – istikrar programının başarısı üzerindeki iki önemli tehdidi oluşturmuştur.

2000 yılında TL'nin beklenenin üzerinde reel değer kazanması, yılın ilk yarısında faiz oranlarının beklentilerin üzerinde düşmesiyle ve aşırı değerli TL'nin ithal talebini arttırmasıyla birlikte iç talebin hızla artması, uluslararası petrol ve buna bağlı olarak enerji fiyatlarındaki artış ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler cari işlemler açığının giderek yükselmesine ve sonbaharda söz konusu açığın GSMH'ya olan oranının % 5 mertebesine kadar çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler iç ve dış piyasalarda, uygulanmakta olan kur politikasının sürdürülebilirliği ve cari açığın dış finansmanı konusundaki endişeleri arttırmıştır. Uluslararası piyasalarda istikrar programına olan güven azalmış, Ağustos ayından sonra faiz oranlarının artış eğilimine girmiş olmasına rağmen yeterli sermaye girişi olmamış ve ciddi bir likidite sorunu ile karşı karşıya kalınmıştır. Giderek etkisi derinleşen bu süreç Kasım ayının ikinci yarısında, bir şok halinde, kısa vadeli faizlerde hızlı bir yükselmeye ve menkul kıymet fiyatlarında düşmeye yol açmıştır. Yurt dışına önemli miktarda sermaye çıkışı olurken, döviz rezervleri azalmış, bu gelişmeler döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuştur. Ancak bankacılık kesiminin yapısının zayıflığı ve Kasım 2000 krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime, kur çapası politikasının korunması ile TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrar ve yıllar boyu kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan yüksek hacimli kamu finansman açığı, Şubat 2001 krizini kaçınılmaz kılan başlıca nedenler olmuştur.

Her iki krizin çıkmasında bankacılık kesiminin güçsüzlüğü ve taşıdığı döviz kuru, faiz ve geri dönmeyen kredi riski birinci derecede rol oynarken, birincisinde yabancıları, ikincisinde yerli bankaları dövizde yönlendiren olgu, aşırı değerli duruma gelmiş TL'nin zihinlere yerleştirdiği devalüasyon olasılığı olmuştur. Yine önemli boyuttaki bir sermaye kaçışının ardından Hükümet “döviz çapası” siste-

minden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçilmiş olduğunu deklare etmiş ve hızlı bir süreç içerisinde, makroekonomik dengelerin tekrar tesis edilmesi amacıyla yeni bir istikrar programının uygulamasına geçilmiş ve 15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (GEGP) yayınlanmıştır. Programın (GEGP) genel stratejisi üç aşamadan oluşturulmuştur. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınması, mali piyasalardaki belirsizliklerin azaltılması ve kriz ortamından süratle çıkılması, ikinci aşamada, faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanmasının sağlanması, üçüncü aşamada ise makroekonomik dengelerin tesisi ile yılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanması amaçlanmıştır. IMF ile yapılan ayrıntılı görüşme ve değerlendirmelerin ardından hazırlanarak 3 Mayıs 2001 tarihinde sunulan Niyet Mektubunun IMF tarafından onaylandığı 15 Mayıs 2001 tarihinde, Merkez Bankası’nca 2001 Yılı Para Programı yayınlanmıştır. Çok geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir Yapısal Politikalar Listesini de içeren Niyet Mektubunda “Dalgalı Döviz Kuru” esas alınmıştır. Yeni Stand-By düzenlemesi çerçevesinde IMF, Türkiye’ye ilave yaklaşık 8 milyar dolar kredi sağlamış ve öncelik, daha önce uygulanan programın aksine, enflasyonla mücadeleye değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine verilmiştir. Hazine Müsteşarlığı Haziran 2001 ayı ortasında iç borçlanmanın vadesini uygun maliyetlerle uzatmak ve bankacılık kesiminin döviz riskini azaltmak amacıyla bir borç takası operasyonu gerçekleştirmiştir. Finansal piyasalarda olduğu gibi reel ekonomide de 2001 yılı, ülkemizde o yıla kadar yaşanmamış derinlikte bir kriz dönemi olmuştur. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme, toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSMH’deki daralma tahminlerin üzerine çıkarak % -9.4 olarak gerçekleşmiş ve Türkiye 2001 yılında, II. Dünya Savaşından sonraki en büyük ekonomik küçülmeyi yaşamıştır.

2000 yılında belirgin bir gerileme süreci içine giren enflasyon 2001 yılında tekrar önemli bir şekilde yükselmiştir. 2002 yılında güçlendirilmiş orta vadeli bir programı uygulamaya koymak amacıyla IMF’ye 18 Ocak 2002 tarihinde yeni bir Niyet mektubu sunulmuş ve IMF İcra Direktörleri Kurulu’nun 4 Şubat 2002 tarihinde Niyet Mektubunu onaylaması ile 3 yıllık bir dönemi kapsayan Stand-By düzenlemesi yürürlüğe girmiştir. Ancak yaşanan siyasi belirsizlik nedeniyle ve erken seçim sürecinde enflasyonla mücadelenin güçlendirilmesi amacıyla 30 Temmuz 2002 tarihinde IMF’ye verilmiş olan taahhütleri teyit eden Ek Niyet

Mektubu verilmiştir. Stand-By düzenlemesi doğrultusunda hazırlanmış olan 2002 yılı Bütçesi borçların döndürülebilirliğinin sağlanmasını temel hedef olarak almış ve bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın sağlanmasını öngörmüş, bu amaçla sıkı bir maliye politikası uygulaması gözetilerek hazırlanmıştır. Bütçe hedefine ulaşılabilmesini sağlamak amacıyla yıl içinde bazı önemli gelir artırıcı önlemler alınmıştır. 2002 yılı Para Politikası parasal hedefleme çerçevesine dayandırılırken, kur politikası 'Dalgalı Kur Rejimi'nin sürdürülmesi esasına dayalı olmuştur. Seçim öncesi ve sonrası dönemde meydana gelen harcama artışlarının kamu mali dengesini olumsuz yönde etkilemiş olmasına rağmen, 2002 yılında ekonomik programın kararlılıkla uygulanması sonucu makroekonomik göstergelerde iyileşme süreci başlamıştır. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde, uygulanmakta olan ekonomik politikalara duyulan güvenin artması ve iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler etkili olmuştur. Ayrıca 2001 yılında iç pazar daralması ve TL'nin reel değerinde meydana gelen erime nedeniyle canlanma eğilimi içine giren ihracatın 2002 yılında artışını daha da hızlanarak sürdürmesi, sanayi üretimini olumlu etkilemiş ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur. Uygulanan ekonomik program mali piyasalarda istikrarın yeniden sağlanmasını olanaklı kılarken, iç borcun sürdürülebilirliğine ilişkin endişelerin azalması ekonomiye duyulan güvenin büyük ölçüde tesisine yardımcı olmuş, faiz hadleri bir önceki yıla göre düşmüş, ayrıca özel firmalar yurt dışı mali kaynaklardan daha uzun vadeli ve daha uygun koşullarla yararlanmaya başlamışlardır.

Diğer taraftan 2002 yılında ekonomik alanda meydana gelen hızlı büyümede, bir önceki yıl yaşanmış olan şiddetli daralmanın yarattığı ve GSMH'nın sabit fiyatlar üzerinden yaklaşık 1996 yılı düzeyine gerilemiş olduğu düşük baz değerinin de etkisi olmuştur. 2001 yılının son çeyreğinde yaşanan % 12,3 oranındaki daraldan sonra tekrar büyümeye başlayan GSMH, yılın tümü itibarıyla, 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden, öngörülen başlangıç ve revize hedefleri aşarak % 7,9 oranında büyüme sergilemiştir. GSYİH ise 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden 2003 yılında % 5,3 oranında büyüme sergilemiştir. Diğer taraftan gerçekleşen enflasyon da hedeflenen değerlerin altında kalmıştır. Yılsonuna göre 12 aylık % değişme TÜFE'de % 29,7, TEFE'de ise % 30,8 olmuştur. Uygulana gelmekte olan istikrar programı doğrultusunda 2003 yılı bütçesi de mali disiplinin sağlanmasını ve kamu borçlarının döndürülebilirliğini temel hedef olarak almış ve sıkı bir disiplin ile alınan uygulama sonuçları bu temel hedefler ile uyum içerisinde olmuştur. Gerek izlenen sıkı maliye politikası ve gerek faiz hadlerindeki belirgin düşüş sonucu 2003 yılında konsolide bütçe dengesindeki açık, cüzi bir azalışla,

yaklaşık bir önceki yıl düzeyini korumuş ve reel anlamda % 18,4 oranında önemli bir daralma göstermiştir. 2003 yılında faiz oranlarındaki gerilemenin etkisiyle faiz harcamalarının konsolide bütçe harcamalarına oranı bir önceki yıla ilişkin % 44,8 düzeyinden % 41,6'ya gerilemiştir. Merkez Bankası'nca 2003 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmış ve örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edilmiştir. Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi 2003 yılında da sürmüştür. 2003 yılında toptan eşya fiyatları endeksi bir önceki yıla göre 16,9 puan düşerek % 13,9'a gerilerken, öngörülen hedefin 2,6 puan altında gerçekleşmiştir. 2003 yılında tüketici fiyatlarındaki artış oranı ise bir önceki yıldaki % 29,7 oranından % 18,4'e gerilemiştir. Yıllık ortalama değişme ise 2003 yılında bir önceki yıla göre TEFE'de % 50,1'den % 25,6'ya, TÜFE'de ise % 45'ten % 25,3'e düşmüştür.

2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ve daralmanın ardından 2002 yılının başından itibaren gözlemlenen ve giderek hızlanan ekonomik toparlanma ve büyüme eğilimi etkisini biraz yavaşlamış olmakla beraber 2003 yılı boyunca da kesintisiz bir biçimde sürdürmüştür. 2002 yılı sonbaharında başlayarak 2003 yılı ilk yarısında doruk noktasına ulaşan Irak krizi ekonomik büyümenin 2003 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde biraz düşük düzeyde gerçekleşmesinde etkili olmuştur. 2003 yılında GSMH büyüme hızının bir önceki yıla göre 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden 2 puan düşüşle % 5,9 olarak gerçekleşmesinde yılın geneli itibariyle tarım sektörü katma değerinin % 2,5 oranında daralması, inşaat sektöründeki daralmanın hızlanarak % 9 düzeyinde gerçekleşmesi ve mali kuruluşlar sektöründeki daralmanın yavaşlamış olmakla beraber (% 6,3) 2003 yılında da devam etmesi başta gelen unsurlar olmuştur. Buna karşılık 2003 yılında, sanayi sektöründe % 7,8, ticaret sektöründe % 8,1, ulaştırma ve haberleşme sektöründe ise % 8,4 oranında dikkate değer büyümeler gerçekleştirilmiştir. 2003 yılında GSYİH 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden % 5,3 oranında büyümüştür.

2004 yılı Bütçesi makroekonomik değişkenlerde bir değişiklik yapılmaksızın IMF ile yapılmış olan Stand – By Anlaşmasında öngörülen ekonomik programa uyumlu şekilde hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. 2004 yılında konsolide bütçe kapsamındaki kuruluşların tamamında, “Analitik Bütçe Sınıflandırması” (ABS) olarak adlandırılan yeni bütçe sınıflandırmasına geçilmiştir. Diğer taraftan Stand-By düzenlemesi kapsamında yürütülen 7. gözden geçirme çalışmaları çerçevesinde IMF'ye 2 Nisan 2004 tarihinde sunulan Niyet Mektubunda, kamu ma-

liyesi alanında, GSYİH'nın % 6,5'i tutarındaki kamu sektörü faiz dışı fazla hedefinin programın temel taşı olmaya devam edeceği vurgulanmıştır. 2004 yılında faiz oranlarındaki gerilemenin etkisiyle faiz harcamalarının konsolide bütçe harcamalarına oranı bir önceki yıla ilişkin % 41,6 düzeyinden % 40,6'ya gerilemiştir.

IMF ile imzalanmış olan Stand-By Anlaşması çerçevesinde yürütülen istikrar programında önemli bir performans ölçütü olarak değerlendirilen Konsolide Bütçe faiz dışı fazlası, 2004 yılında bir önceki yıla göre % 42,2 oranında önemli bir artış göstermiştir. IMF ile imzalanmış olan Stand-By Anlaşması çerçevesinde yürütülen istikrar programında önemli bir performans ölçütü olarak değerlendirilen Konsolide Bütçe faiz dışı fazlasının GSMH'ya olan oranı 2004 yılında % 6,1 olmuş ve Bütçe ile öngörülmüş olan % 5.0 hedefinin belirgin ölçüde üstünde gerçekleşmiştir. Merkez Bankası'nca 2004 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmış ve örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edilmiştir. Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi 2004 yılında da sürmüştür. 2004 yılında toptan eşya fiyatları endeksi % 13,8'e gerilerken, tüketici fiyatlarındaki artış oranı ise bir önceki yıldaki % 18,4 oranından % 9,3'e gerilemiştir. GSMH 2004 yılında bir önceki yıla göre, 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden % 9,9 oranında, cari fiyatlar üzerinden % 20,3 oranında büyümüştür. Gerçekleşen bu büyüme hızı, 1990 yılında gerçekleşen % 9,3 oranındaki büyüme hızından sonra, 1988-2004 döneminde tanık olunmuş olan ikinci en büyük büyüme hızı olmuştur. GSYİH 1998 sabit fiyatları üzerinden 2004 yılında % 9,4 oranında reel bir büyüme göstermiştir. Hafif şekilde yavaşlamış olsa da ekonomi 2005 yılında da hızlı büyümesini sürdürmüştür. 2005 Yılında, 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden, GSMH % 7,6, GSYİH ise % 7,4 oranında dikkat çekici bir hızla büyümüştür. 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden ise GSYİH 2005 yılında % 8,4 oranında büyümüştür.

Ekonomik büyüme hızında 2005 yılında gözlemlenen düşme eğilimi 2006 yılında da devam etmiştir. 2006 yılında sabit fiyatlar üzerinden (1987 yılı fiyatları) GSMH % 6 oranında, GSYİH ise % 6,1 oranında büyüme kaydetmiştir. Bir önceki yıla göre hızlanarak 2006 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde sırasıyla % 6.7 ve % 8.3 oranında büyüyen GSYİH, Mayıs ve Haziran aylarında finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmanın olumsuz etkisiyle belirgin bir yavaşlama süreci içerisine girmiş ve sonraki iki dönemde büyüme hızı % 4.8 ve % 5.2'ye gerilemiştir. 2006 yılında bir önceki yıla göre, özel kesim tüketim ve özel

kesim yatırım talebi artış hızlarının biraz yavaşladığı, buna karşılık kamu kesimi tüketim talebi artış hızında belirgin bir sıçrama meydana geldiği gözlemlenmektedir. Yine 2006 yılında mal ve hizmet ihracat talebi büyüme hızı % 8.5 ile bir önceki yıl düzeyini korurken, mal ve hizmet ithalatı talebi artışı 2005 yılındaki % 11.5 düzeyinden 2006 yılında % 7.1'e gerilemiştir. 2006 yılında GSYİH 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden % 6.9 oranında büyüme göstermiştir.

2006 yılı Merkezi Yönetim bütçe uygulama sonuçlarına bakıldığında izlenmekte olan istikrar programı çerçevesinde yakın geçmiş dönemde kamu maliyesi alanında gözlemlenmiş olan olumlu gelişmenin 2006 yılında da devam ettiği görülmektedir. Faiz dışı bütçe fazlasının GSYİH'ya (1998 bazlı) oranı bir önceki yıla göre % 6'dan % 5.4'e düşerken, bütçe dengesinin GSYİH'ya olan oranı % (-) 1.1'den % (-) 0.6'ya gerilemiştir. Merkez Bankası'nca 2006 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmış ve enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamasına geçilmiştir. 2006 yılında bir dizi arz şokuyla karşılaşılmasının etkisiyle gerçekleşen enflasyon, enflasyon hedefi patikasının üzerinde gerçekleşmiştir.

2004 yılı sonrasında ekonomik büyüme hızında gözlemlenen yavaşlama eğilimi daha da belirgin hale gelerek 2007 yılında da devam etmiştir. 2007 yılında GSYİH sabit fiyatlar üzerinden % 4.7 oranında büyümüştür. Yılın ilk çeyrek döneminde % 8.1 oranında güçlü bir büyüme sergileyen GSYİH'deki büyüme daha sonraki dönemlerde yavaşlamaya yüz tutmuş ve çeyrek dönemler itibariyle GSYİH büyümesi sırasıyla % 3.8, % 3.2 ve % 4.2 olarak gerçekleşmiştir. Merkezi yönetim bütçesi uygulamasında 2006 yılına göre belirgin bir bozulma meydana gelmiştir. 2007 yılında merkezi yönetim bütçe gelirleri bir önceki yıla göre % 9.3 oranında artarken, bütçe giderleri daha yüksek oranda, % 14.25 düzeyinde yükselmiştir. 2007 yılı merkezi bütçe harcamalarında 2007 yılında en hızlı artış, % 26.9 oranında yükselen ve toplam harcama bütçesi içerisinde % 31 oranında bir ağırlığa sahip olan cari transferlerde gerçekleşmiştir. Merkezi bütçe harcamalarında gözlemlenen bu hızlı yükselmeye 2007 yılının seçim yılı olmasının da etkisi olmuştur. Bununla beraber yine de (-) 13.88 milyar TL olarak gerçekleşen merkezi bütçe dengesi sonucunun, (-) 16.8 milyar TL olarak belirlenen hedefin altında tutturulmuş olması önem taşımaktadır. Bir önceki yıla göre 2007 yılında merkezi yönetim faiz harcamalarının GSYİH'ya olan oranının % 6,1'den % 5.7'ye ve kamu kesimi net borç stokunun GSYİH'ya olan oranının da % 34.1'den % 29.1'e

düşmüş olması (258.2 milyar TL'den 248.4 milyar TL'ye) not edilmesi gereken olumlu gelişmelerdir. Merkez Bankası'na 2007 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmıştır. Enflasyondaki düşme eğilimi 2007 yılında da sürmüştü ve 2006 yılına göre ÜFE artışı hızı % 11.58'den % 5.94'e düşerken, TÜFE artış hızı % 9.65'ten % 8.39'a gerilemiştir. 2007 yılı ortalarında ABD konut finansmanı (mortgage) piyasasında başlayıp 2008 yılı ortalarından itibaren küresel finans piyasalarını sarsıcı bir boyut kazanan ve giderek küresel ekonomide derin bir resesyona yol açan gelişmeler, 2008 yılı ortalarından itibaren Türkiye ekonomisini de gün geçtikçe şiddetlenen biçimde etkilemiştir.

Ekonomideki yavaşlama, yılın ilk çeyreğinde gerçekleşen % 7 oranındaki büyümenin ardından 2008 yılının ikinci üç aylık döneminde dikkat çekici bir hız kazanmış ve ikinci çeyrekte % 2.8'e ve üçüncü çeyrekte de % 0.8'e gerilemiştir. Küresel ekonomik krizin giderek derinlik kazanması, Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerde tüketim ve yatırım talebinin düşmesi, küresel finansal piyasalarda hüküm süren kredi sıkışıklığının yol açtığı dış finansman sorunları ile tüketici ve özel kesim beklentilerindeki bozulma etkilerini 2008 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren Türk ekonomisi üzerinde yıkıcı bir biçimde göstermeye başlamış ve bu süreç, yılın son çeyreğinde ekonominin, önceki yılın aynı dönemine göre, çarpıcı bir biçimde, % 7 oranında küçülmesi ile yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. 2008 yılında sabit fiyatlar üzerinden GSYİH büyüme oranı % 0.7 olarak gerçekleşmiştir. Gerçekten düşük düzeyde gerçekleşen 2008 yılı büyümesine talep yönünden göz atıldığında, özellikle not edilmesi gereken bir husus I. çeyrekte % 5.9, II. çeyrekte % 1.0 oranında büyüyen özel tüketim harcamalarının III. Çeyrekte % 1.6 ve yılın son çeyreğinde de % 4 oranında bir daralma göstermiş olması ve bu şekilde, toplam harcamalar (talep) içinde % 73 oranında bir ağırlığa sahip olan özel tüketim harcamalarının yılın tamamı itibariyle çok düşük düzeyde, % 0.1 oranında bir büyüme ortaya koymuş olmasıdır. Özel tüketim harcamalarındaki daralmayı, kamu nihai tüketim harcamalarındaki artış kısmen telafi etmiştir. Yılın son çeyreği itibariyle % 6.1 oranında büyüyen kamu tüketim harcamalarındaki yıllık artış % 1.8 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı son çeyreğinde küresel krizin yol açtığı talep daralması sonucu % 8.2 düzeyinde dikkat çekici bir daralma gösteren mal ve hizmet ihracatında yılın tamamı itibariyle % 2.6 oranında bir genişleme olurken, mal ve hizmet ithalatında önemli bir daralma yaşanmıştır. Yılın son çeyreğinde % 23 oranında daralan ithalat talebi yılın tamamı itibariyle % 3.1 ora-

ında küçülmüş ve dış ticaretin büyümeye olan katkısı uzun bir aradan sonra tekrar pozitif bir değer almıştır. 2008 yılında merkezi yönetim bütçe giderleri 227 milyar 031 milyon TL, bütçe gelirleri ise 209 milyar 598 milyon TL olarak gerçekleşmiş ve Bütçe açığı, hedeflenen düzeye göre % 5.3 oranında bir daralmayla 17 milyar 432 milyon TL düzeyinde kalmıştır.

2008 yılında Faiz Dışı Fazla ise 33 milyar 592 milyon TL olmuştur. Bir önceki yıla göre 2008 yılında merkezi yönetim faiz harcamalarının GSYİH'ya olan oranının % 5.7'den % 5.3'e ve kamu kesimi net borç stokunun GSYİH'ya olan oranının da % 29.1'den % 28.2'ye (248.4 milyar TL'den 258 milyar TL'ye çıkmış olmakla beraber) düşmüş olması önem taşımaktadır. 2008 yılında kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYİH'ya olan oranı tekrar yükselme eğilimi içine girmiş ve bir önceki yıla ilişkin % 0.19 düzeyinden, % 1.65'e çıkmıştır. Merkez Bankası'nca 2008 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmıştır. Küresel krizin ekonomik faaliyet hacmi üzerindeki ciddi boyuttaki daraltıcı etkiyi ve kredi piyasalarındaki sıkışıklığı dikkate alarak Merkez Bankası Kasım 2008 ayından itibaren politika faiz oranlarında ısrarlı bir indirim sürecini başlatmıştır. Enflasyon haddi dışsal faktörlerin de etkisiyle 2008 yılında tekrar yükselmiştir. 2007 yılına göre ÜFE artışı hızı % 5.94'ten % 8.11'e yükselirken, TÜFE artış hızı % 8.39'dan % 10.06'ya çıkmıştır.

Küresel krizin etkilerini azaltmaya ve yurt içi talep ve üretimi artırmaya yönelik alınan önlemler sonucunda Türkiye ekonomisi, mevsimsel düzeltilmiş verilere göre 2009 yılının ikinci çeyreğinden itibaren canlanma eğilimine girmiştir. Ekonomide başlayan canlanma eğilimi zamanında ve doğru politikalar uygulanarak desteklenmiştir. Krize karşı alınan mali ve parasal tedbirler sonucunda belirsizliklerin azalması, tüketici güveninin artması, kredi koşullarının iyileşmesi tüketim ve yatırım kararlarını olumlu yönde etkileyerek yurt içi talebi artırmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde, 2009 yılının son çeyreğinde GSYİH % 6 oranında artmıştır. Böylece, 2009 yılının tamamında GSYİH'da daralma, beklentilerin altında kalarak % 4,7 oranında gerçekleşmiştir. Ekonomideki canlanma 2010 yılının ilk yarısında artarak devam etmiştir. Bu dönemde, sanayi, inşaat, ticaret ve ulaştırma sektörlerinde yüksek oranda katma değer artışları kaydedilmiştir. Diğer taraftan talep yönünden canlanma, özel tüketim ve yatırımlardaki hızlı artıştan kaynaklanmıştır. Stoklardaki artış da büyümeye katkı sağlamıştır. Bunun sonucunda, yılın

ilk yarısında GSYİH % 11 oranında artmıştır. 2009 yılında işsizlik oranı bir önceki yıla göre 3 puan artarak % 14'e yükselmiştir. İşsizlik oranındaki hızlı artışta, sanayi sektörü istihdamında gözlenen yüksek oranlı daralmanın yanı sıra, işgücüne katılım oranlarındaki yükselme neticesinde toplam işgücünün artması etkili olmuştur. Bu dönemde, tarım dışı istihdam % 1 oranında azalırken, tarım istihdamının % 4,5 oranında artması nedeniyle toplam istihdam % 0,4 oranında artış göstermiştir. 2010 yılının ilk yarısında ise ekonomik aktivitenin öngörülenin üzerinde artış göstermesi, belirsizliklerin azalması ve istihdamın artırılmasına yönelik alınan tedbirler istihdam olanaklarını artırmış ve işsizlik oranı Temmuz dönemi itibarıyla bir önceki yılın aynı dönemine göre 2,2 puan azalarak % 10,6 seviyesine gerilemiştir. İşsizlik oranındaki azalma, işgücüne katılma oranındaki artışa rağmen gerçekleşmiştir. 2010 yılı Temmuz dönemi itibarıyla, bir önceki yılın aynı dönemine göre, tarım dışı işsizlik oranı 2,7 puan azalarak % 13,6, genç nüfusta işsizlik oranı ise 3,7 puan azalarak % 19,5 olmuştur.

Mevsimsel düzeltilmiş verilerle analiz yapıldığında, küresel kriz öncesinde (2008 yılının ilk yarısında) yaklaşık % 10 seviyesinde olan işsizlik oranının % 14,8'le 2009 yılının Nisan ayında en yüksek seviyesine çıktığı görülmektedir. Ancak, yukarıda özetlenen nedenlerle işsizlik oranı bu zirve noktasından sonra sürekli bir düşüş göstererek 2010 yılının Temmuz ayında % 11,7'ye gerilemiştir. 2009 yılında, ekonomideki daralmaya paralel olarak cari açığın milli gelire oranı bir önceki yıla göre 3,4 puan azalarak % 2,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2010 yılının ilk aylarından itibaren yurt içi talep ve üretimdeki artışa paralel olarak ithalatın da hızlı bir artış eğilimine girdiği gözlenmiştir. İhracattaki artışın ise dış talepteki gelişmeler kapsamında sınırlı kalmasıyla cari açık artmaya başlamıştır. Uluslararası mal ve enerji fiyatlarındaki artış ve TL'nin reel olarak değerlendirilmesi de bu gelişmede etkili olmuştur. Ancak, bu dönemde cari açığın finansmanında herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır.

Ekonomideki canlanma, yurt dışı kaynaklı belirsizliklerin azalması ve güven ortamının tesisiyle 2009 yılının Mayıs ayından itibaren tekrar başlayan rezerv hariç sermaye girişi 2010 yılının ilk sekiz ayında mevduat ve portföy yatırımları ağırlıklı olmak üzere artarak sürmüştür. 2009 yılında TÜFE yıllık artış hızı, 2008 yıl sonuna göre yaklaşık 3,5 puan azalış kaydederek % 6,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, küresel krizin etkileriyle iktisadi faaliyetlerdeki yavaşlamanın belirginleşmesi ve emtia fiyatlarındaki düşüş belirleyici olmuştur. Diğer taraftan, vergi düzenlemelerinin oluşturduğu fiyat artışının yanı sıra, işlenmemiş gıda fiyatlarının

daki yükseliş nedeniyle 2009 yılının son çeyreğinde enflasyonda artış eğilimi başlamıştır. Buna karşın, çekirdek enflasyon (I endeksi) Mayıs ayından itibaren azalma eğilimine girmiş ve Eylül ayı itibarıyla yıllık bazda % 3,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Küresel krizin ekonomi üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla uygulamaya konulan canlandırma paketlerinin de etkisiyle, 2007 yılında % 0,19 olan genel devlet açığının GSYİH'ya oranı 2009 yılında % 5,45'e yükselmiştir. 2008 yılına kadar sürekli düşüş gösteren kamu borç stokunun GSYİH'ya oranı, kamu açığındaki artışa ve büyümedeki daralmaya bağlı olarak, 2009 yılında artış göstermiştir. Bununla birlikte, küresel krize karşı alınan mali ve parasal tedbirler, atılan adımlar ve büyüme hızının son çeyrekte beklentilerin üzerinde gerçekleşmesi sonucunda, 2009 yılında hem kamu açığının hem de borç stokunun GSYİH'ya oranı öngörülenin altında kalmıştır. Bu kapsamda, 2009 yıl sonu itibarıyla % 6,6 olması beklenen genel devlet açığının GSYİH'ya oranı % 5,45 seviyesinde; % 47,3 olması beklenen AB tanımlı genel devlet borç stokunun GSYİH'ya oranı ise % 45,5 seviyesinde kalmıştır. Tedbirlerin kararlılıkla uygulanması ve ekonominin öngörülenden daha erken ve güçlü bir biçimde toparlanmasının da katkısıyla kamu maliyesi göstergelerindeki iyileşme 2010 yılında da sürmüştür. Ekonomik canlanmayla birlikte vergi gelirlerinin öngörülenin üzerinde artması, krize karşı alınan geçici tedbirlerin zamanında ve tedrici olarak kaldırılması sonucunda merkezi yönetim bütçesinde öngörülen iyileşmenin yansısıyla genel devlet açığının GSYİH'ya oranı gerilemiştir. Yurt içi borçlanmada reel faizlerin % 1'ler seviyesine inmesiyle birlikte genel devlet borç stokunun GSYİH'ya oranı da 2010 yılında gerilemiştir. Küresel krize karşı izlenen politikalar ve ekonominin gösterdiği dayanıklılığın bir sonucu olarak, ülke kredi notu dört farklı kredi derecelendirme kuruluşu tarafından çok kısa aralıklarla artırılmıştır. Türkiye'nin risk primi göstergeleri bazı gelişmiş ekonomilerin de altına inmiş ve Türkiye, yatırımcıların daha az riskli kabul ettiği bir ülke olmuştur.

Türkiye ekonomisi, zamanında alınan ve kararlılıkla uygulanan politikalar sonucunda küresel krizin olumsuz etkilerinden hızla uzaklaşmış ve hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Sağlam makroekonomik temeller ve sermaye girişinin devam etmesi, faiz oranlarının düşük seviyelerde kalması ve kredi genişlemesi sonucunda Türkiye ekonomisi 2010 yılında ve 2011 yılının ilk yarısında yüksek bir büyüme performansı yakalamıştır. 2010 yılında GSYİH % 9 oranında artış kaydetmiş ve Türkiye bu oranla dünyada büyüme hızı en yüksek ülkeler arasında ilk sıralarda yer almıştır. 2011 yılının ilk yarısında da ekonomideki canlanma devam etmiş ve GSYİH artış hızı % 10,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde; sanayi, inşaat,

ticaret ve ulaştırma sektörlerinde yüksek katma değer artışları kaydedilmiştir. Özel tüketim ve yatırım harcamaları büyümenin kaynağını oluşturmuştur. İthalat-taki hızlı artış nedeniyle net mal ve hizmet ihracatının büyümeye katkısı negatif 5,3 puan olmuştur. Küresel ölçekte giderek artan belirsizlikler nedeniyle 2011 yılının ikinci yarısından itibaren büyüme hızının nispi olarak yavaşlamıştır. Bu yavaşlamaya rağmen 2011 yılının tamamında Türkiye ekonomisinin % 8,8 oranında büyümüştür. 2010 yılında küresel krizin etkilerinin azalması, ekonomik büyümenin yüksek olması ile istihdamın artırılmasına yönelik tedbirler istihdam imkânlarını artırmıştır. Böylece, 2009 yılında % 14 olan yıllık işsizlik oranı 2010 yılında % 11,9'a gerilemiştir. Aynı yıllar itibarıyla; tarım dışı işsizlik oranı % 17,4'ten % 14,8'e, genç nüfusta işsizlik oranı da % 25,3'ten % 21,7'ye gerilemiştir.

2011 yılının ilk yarısında hızlı büyümenin devam etmesiyle, işsizlik oranı azalmaya devam etmiş, 2011 yılı Temmuz dönemi itibarıyla % 9,1 olarak gerçektelemiştir. İşgücüne katılma oranındaki artışa rağmen işsizlik oranında azalma kaydedilmiştir. Aynı dönemde; tarım dışı işsizlik oranı 1,8 puan azalarak % 11,8'e, genç nüfusta işsizlik oranı ise 1,2 puan azalarak % 18,3'e gerilemiştir. Mevsimsel düzeltilmiş seriler incelendiğinde; Nisan 2009 döneminde % 14,9'a kadar yükselen işsizlik oranı 2011 yılı Temmuz ayı itibarıyla % 10,1'e kadar gerilemiştir. Ayrıca, krizle birlikte % 40'a kadar düşen istihdam oranı, 2011 yılı Temmuz ayı itibarıyla % 45'e kadar yükselmiştir. Toplam istihdam, mevsimsel düzeltilmiş verilere göre, 2009 yılı Nisan döneminde 20,7 milyon kişi iken, 2011 yılı Temmuz dönemi itibarıyla 24,1 milyon kişiye yükselmiştir. Net olarak 3,4 milyon kişiye ilave istihdam sağlanmıştır.

Türkiye ekonomisi, krizde en hızlı daralan ekonomilerden biri olmasına karşın, kriz sonrası dönemde de en hızlı toparlanan ölkelerdendir. 2012 yılının ilk yarısını da kapsayan dönemde Euro Bölgesi'nde krizden çıkmak için alınan istikrar önlemleri, küresel risk iştahını yeniden artırırken, özellikle Haziran ayından itibaren küresel sermayenin gelişmekte olan ölkelere akışını hızlandırmıştır. Yılın ikinci çeyreğinden itibaren Merkez Bankası piyasaya verdiği likiditeyi artırmış, kredi maliyetlerini düşürmüş ve faiz oranlarının düşmesini sağlamıştır. Krizden bugüne dek uygulanan mali ve parasal politikalar, uzun vadeli kaynakların sermaye akımları içerisindeki payını artırmış ve ekonomi nispeten soğutulmuştur. 5 Kasım 2012 tarihinde Türkiye'nin kredi notu, 1994 yılından beri ilk kez yatırım yapılabilir seviyeye çıkartılmıştır. 2012 yılında GSYİH dolar cinsinden % 1,6'lık artışla

786 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. IMF tahminlerine göre 2011 yılında dünyanın 17. büyük ekonomisi olan Türkiye ekonomisi, GSYİH’de görülen artış ile 2012 yılında dünyanın büyüklük sıralamasında 16. ekonomisi haline gelmiştir. GSYİH’nin % 17,4’ü imalat sanayi, % 15,7’si ulaştırma, depolama ve haberleşme, % 13,7’si ise ticaret hizmetleri sektörü tarafından sağlanmıştır. 2012’de kişi başına GSYİH ise % 0,4’lük artışla 10.504 dolara çıkmıştır. 2012 yılında tarımsal ürünler dışındaki emtia fiyatlarının ılımlı seyri, döviz kurlarının istikrarlı seyri ve ekonomideki yavaşlama enflasyonu olumlu etkilerken, enerji fiyatlarına yönelik kamu ayarlamaları ise enflasyonu olumsuz etkilemiş, enflasyon son 44 yılın en düşük seviyesi olan %6,16’ya inmiştir. Kriz sonrası dönemde, üretim hızla artarken, ihracatta aynı artış oranı yakalanamamıştır. Türkiye kriz öncesi dönemdeki ihracat seviyesini ancak 2012 yılının ikinci çeyreğinde yakalayabilmiş, 2012 sonu itibarıyla ise kriz öncesine göre toplam ihracatını %15,5 oranında artırmıştır.

2012 yılında Türkiye’nin toplam ihracatı bir önceki yıla göre % 13,1’lik artışla 152,6 milyar ABD dolarına çıkarken, ithalat ise % 1,8’lik düşüş ile 236,5 milyar ABD doları seviyesine gerilemiştir. 2012 yılında dünya ekonomisinde görülen yavaşlama, Türkiye’nin en önemli pazarı konumundaki Avrupa Birliği’ni de etkilemiş ve bu pazarda yaşanan daralma Türk ihracatçıları için önemli bir sorun teşkil etmiştir. 2011 yılında AB üyesi 27 ülkeye yapılan toplam ihracat 62,3 milyar dolar iken, 2012 yılında bu tutar % 5 oranında bir azalmayla 59,2 milyar dolar seviyesine inmiştir. AB ülkelerinin Türkiye’nin ihracatındaki payı ise 2011’deki % 46,2 seviyesinden, 2012’de % 38,8 seviyesine inmiştir. AB’nin azalan payı Kuzey Afrika ve Ortadoğu pazarlarının artan payı ile kısmen telafi edilmiştir. 2011 yılında Kuzey Afrika ülkelerine 6,7 milyar dolar tutarında ihracat gerçekleştiren Türk ihracatçıları, 2012 yılında bu pazara yaptıkları ihracatı 9,4 milyar ABD doları seviyesine çıkartmışlardır. Aynı dönemde Yakın ve Orta Doğu’ya yapılan ihracat ise % 52,1’lik bir artışla 27,9 milyar dolar seviyesinden 42,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır.

Türkiye ekonomisi, kriz sonrası dönemde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım girişlerinde de kriz öncesi dönemdeki performansına ulaşamamıştır. Doğrudan yabancı yatırım girişleri, sadece ekonomide canlanmayı ve olası nitelik artışını tetiklediği için değil, ayrıca cari açığın finansmanında uzun vadeli kaynakların oranını artırması açısından da ekonomi için önem arz etmektedir. Kriz sonrası dönemde Türkiye’de cari açığın finansmanı ile ilgili ortaya çıkan endişelerin temelinde, uzun vadeli kaynakların finansmandaki payının azalması ve Türkiye’den serma-

ye çıkışı olması bulunmaktadır. 2012 yılında gelişmiş ülkelerde yaşanan mali sıkıntılarının da etkisiyle doğrudan yabancı sermaye akımında % 22,8 oranında bir azalma yaşanmıştır. 2012 yılında Türkiye’de 12,4 milyar ABD doları tutarında uluslararası doğrudan yatırım yapılmıştır. Bu tutar, 2011’deki uluslararası doğrudan yatırımlara göre % 22,8 oranında daha düşüktür. Bu tutarın 9,8 milyar dolar uluslararası doğrudan sermaye iken, 2,6 milyar dolar ise gayrimenkul yatırımlarından sağlanmıştır. Net sermaye girişinin en yoğun görüldüğü sektör 4,3 milyar dolar ile imalat sanayi olmuş; imalat sanayi sektöründeki sermaye girişinin neredeyse yarısı ise gıda ürünleri, içecek ve tütün imalatı alanlarında görülmüştür. Net sermaye girişinin en yüksek olduğu ikinci sektör mali aracı kuruluşlar olurken, üçüncü en yüksek net sermaye girişi ise inşaat sektöründe gerçekleşmiştir.

II.1.1. ORTA VADELİ PROGRAM

Hükümet tarafından, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu doğrultusunda, ilki 2005 yılı içerisinde belirlenen ve 2006 – 2008 dönemini kapsayan “Orta Vadeli Program”ın sekizincisi 2013-2015 yıllarını kapsayacak şekilde 9 Ekim 2012 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Orta Vadeli Programda ekonomik ve mali alanda 2012 yılına ilişkin güncellenmiş tahminler de kamuoyuna duyurulmuştur.

Programda küresel krizin ortaya çıkışı, Türkiye ekonomisi üzerine olan etkileri ve krize karşı alınan önlemler kısaca ortaya konulduktan sonra program dönemi için öngörülen temel amaçlar ve reform alanları sıralanmıştır. 2013-2015 dönemini kapsayan Orta Vadeli Programın temel amacı, küresel ekonomide devam eden sorunlara rağmen, büyümeyi potansiyel seviyesine çıkarmak, istihdamı artırmak, kamu dengelerini iyileştirmek, enflasyonla mücadeleye devam etmek, cari işlemler açığındaki düşüş eğilimini sürdürmek, yurtiçi tasarrufları artırmak ve bunların sonucunda makroekonomik istikrarı güçlendirmektir. Program döneminde maliye, para ve gelirler politikaları ile makro ihtiyati düzenlemeler, güven, istikrar ve öngörülebilirliği güçlendirecek ve ekonominin dış şoklara karşı dayanıklılığını artıracak bir çerçevede uygulanacaktır. Makro tedbirlerin yanı sıra cari açığın orta-uzun vadede kalıcı olarak düşürülmesi için yapısal reformlara ve sektörel bazda tedbirlerin alınmasına devam edilecektir. İstihdamı artırmak için istikrarlı büyüme ortamını sağlayacak politikaların yanı sıra işgücünün niteliğini, işgücü piyasasının esnekliğini ve işgücüne katılımı artıracak politikalara ağırlık verilecektir. Ekonominin rekabet gücü, kamu harcamalarında etkinlik, iyi yönetim, eğitim sistemi, yargı sistemi, vergi sistemi, kayıt dışılık, yerel yönetimler, bölgesel gelişme ve sürdürülebilir kalkınma alanlarındaki yapısal dönüşümün de-

vam ettirilmesi, kentsel dönüşümün gerçekleştirilmesi programın temel öncelikleri arasında yer almaktadır.

Programın makroekonomik çerçevesi oluşturulurken; dönem içerisinde, küresel büyümenin tedrici olarak artacağı, ticaret ortakların ise daha ılımlı büyüyeceği, yükselen piyasa ekonomilerine sermaye girişinin devam edeceği, ithalat ve ihracat fiyatların yatay bir seyir izleyeceği varsayılmıştır.

Programda AB ülkeleri başta olmak üzere dış pazarlarımızdaki talep belirsizliği nedeniyle 2013 yılında GSYİH büyümesi % 4 olarak öngörülmüştür. 2014 ve 2015 yıllarında ise büyümenin potansiyel seviyesine yakınsayarak % 5 seviyesinde gerçekleşmesi hedef alınmıştır. Bu dönemde büyümeye dış talebin katkısının sınırlı kalması, büyümenin esas itibarıyla yurtiçi talep kaynaklı olması öngörülmektedir.

Program döneminde reel olarak yıllık ortalamada, özel tüketim harcamalarının % 4,0, özel sabit sermaye yatırımlarının % 7,0, kamu tüketim harcamalarının % 3,4, kamu sabit sermaye yatırımlarının ise % 4,3 artması öngörülmektedir. Ayrıca son yıllarda önemli ölçüde düşen yurtiçi tasarrufların dönem boyunca artarak program dönemi sonunda % 16,7'ye ulaşması beklenmektedir. Bu gelişmede özel kesim tasarruflarındaki artış belirleyici olmaktadır.

Program döneminde ekonomik büyümeyle birlikte tarım dışında 1,6 milyon kişi ilave istihdam yaratılması beklenmektedir. Bu dönemde tarım istihdamında beklenen sınırlı gerilemenin etkisiyle toplam istihdam artışının 1,5 milyon kişi olacağı tahmin edilmektedir. Dönem sonunda işgücüne katılma oranının % 49,8, istihdam oranının % 45,5, işsizlik oranının ise % 8,7 olması beklenmektedir.

Program döneminde izlenecek maliye politikasının; makroekonomik istikrarın güçlendirilmesine, özel sektör öncülüğünde bir büyüme sürecinin desteklenmesine, cari açıkla ve enflasyonla mücadeleye yardımcı olacak bir yaklaşımla yürütüleceği ile programda öngörülen gelir, harcama ve borçlanma büyüklükleri gözetileceği, programın mali hedeflerinden sapmaya yönelik güçlü emarelerin ortaya çıkması durumunda gerekli politika müdahaleleri yapılacağı ve mali disiplin korunacağı öngörülmüştür.

Programda; 2012 yılı sonunda % 1,7 olacağı tahmin edilen kamu kesimi açığının GSYİH'ya oranının, 2015 yılı sonunda % 0,9'a gerilemesi hedeflenmektedir. Aynı şekilde, 2015 yılı genel devlet açığının GSYİH'ya oranının da, 2012 yılında ger-

çekleşmesi beklenen % 1,6 seviyesinden % 0,9'a düşmesi hedeflenmektedir. 2012 yılında GSYİH'ya oran olarak % 0,5 düzeyinde olması beklenen program tanımlı kamu kesimi fazlasının sürekli artarak Program dönemi sonunda % 1,1'e yükselmesi öngörülmektedir. Ayrıca GSYİH'ya oran olarak, genel devlet harca- ma ve gelirlerinin son dönemde ulaştığı seviyelerde seyretmesi beklenmektedir. 2012 yılında % 27,2 olarak gerçekleşeceği tahmin edilen sosyal güvenlik primle- ri dahil vergi yükünün (vergi red ve iadeleri hariç) GSYİH'ya oranının, 2013 yı- lında % 28,2 olarak gerçekleşeceği ve Program dönemi sonunda % 27,5 seviye- sine gerileyeceği öngörülmektedir. GSYİH'ya oran olarak, 2011 yılında % 39,2 düzeyinde gerçekleşen AB tanımlı genel yönetim nominal borç stokunun 2012 yılında % 36,5 düzeyine gerilemesi beklenmektedir. Söz konusu oranın düzenli bir azalma eğilimi göstererek, Program dönemi sonunda % 31 düzeyinde gerçek- leşmesi öngörülmektedir.

Orta vadeli programda kamu harcama politikası için kamu idarelerinin, belirlen- nen politika ve öncelikler doğrultusunda kendilerine tahsis edilen ödenekleri et- kili, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanmaları ve çok yıllık bütçeleme yaklaşı- mıyla belirlenen kamu harcamalarında programlanan miktarın aşılması esaslı öngörülmüştür. Bu çerçevede, kamu idarelerinin karar verme süreçlerini güçlen- dirmek, mali saydamlık ve hesap verilebilirliği artırmak amacıyla uygulamaya konulan stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme anlayışı yaygınlaştırıl- ması çalışmalarına devam edileceği belirtilmektedir.

Orta Vadeli Program ile 2013 – 2015 döneminde de para politikası, enflasyon he- deflemesi çerçevesinde yürütülecek ve para politikasının temel amacını fiyat ist- tıklarının sağlanması olacaktır. Para politikası çerçevesinde kısa vadeli faiz oranlarının temel politika aracı olarak kullanımı devam edecek, enflasyon hedef- leri Hükümet ve Merkez Bankası tarafından birlikte belirlenecek, dalgalı döviz kuru rejimi sürdürülecektir. Program enflasyondaki düşüş sürecinin devam ede- ceğini öngörmektedir.

Programda toplam talep koşullarının enflasyona düşüş yönünde yaptığı katkının Program döneminde devam edeceği ve emtia fiyatlarının istikrarlı seyredeceği öngörülmektedir. Gıda enflasyonunun % 7 civarında dalgalanması ve Brent tipi ham petrol fiyatlarının 110 dolar seviyesinde kalması beklenmektedir. Bu çerçe- vede, TÜFE yıllık artış hızının, % 5 seviyesine ineceği tahmin edilmektedir.

Orta Vadeli Programda ele alınan dönemde ticaret ortaklarımızın büyümesinin ılımlı seyredeceği, ihracatta pazar ve ürün çeşitlenmesinin artacağı tahmin edilmektedir. İhracat ve yakıt dışı ithalat fiyatlarının birbirine yakın seviyelerde ve düşük oranda artacağı ve böylece dış ticaret hadlerinde kayda değer bir değişim olmayacağı öngörülmektedir. Bu çerçevede, Program döneminde yıllık ortalamada reel olarak ihracatın % 5,7, ithalatın ise % 5,4 oranında artacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca, dönem boyunca parasal olmayan altın ihracat ve ithalatının geçmiş yıllar seviyesine dönmesi beklenmektedir. Program döneminde yurtiçi tasarrufları artırmaya ve ekonominin üretim yapısının ithalata olan yüksek bağımlılığını azaltmaya yönelik politikalarında katkısıyla, 2012 yılı sonunda % 7,3 olarak gerçekleşmesi beklenen cari işlemler açığının GSYİH'ya oranının dönem sonunda % 6,5'e inmesi hedeflenmektedir.

2013 - 2015 dönemini kapsayan Orta Vadeli Programla temel makroekonomik parametrelerde gerçekleşmesi öngörülen gelişmeler aşağıda verilmektedir:

Tablo 1: Orta Vadeli Program Temel Ekonomik Büyüklükler

	2012	2013	2014	2015
Büyüme ve İstihdam				
GSYİH (Milyar TL, Cari Fiyatlarla)	1.435	1.571	1.740	1.933
GSYİH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	799	858	919	998
Kişi Başına Milli Gelir (GSYİH, Dolar)	10.673	11.318	11.982	12.859
GSYİH Büyümesi (Sabit Fiyatlarla, % Değişim)	3,2	4	5	5
Toplam Tüketim (Sabit Fiyatlarla, % Değişim)	1	3,1	4,3	4,3
Kamu	3,9	3,6	3,4	3,3
Özel	0,6	3,1	4,4	4,4
Toplam Sabit Sermaye Yatırımı (Sabit Fiyatlarla, % Değişim)	-0,5	6,8	6,7	6,2
Kamu	5,4	5,4	5,1	2,4
Özel	-1,7	7,1	7	7

	2012	2013	2014	2015
Toplam Yurtiçi Tasarruf/ GSYİH (%)	14,3	15	15,7	16,7
Kamu	2,4	2	2,3	2,6
Özel	11,9	13	13,3	14
Toplam Nihai Yurtiçi Talep (Sabit Fiyatlarla, % Değişim)	0,6	4	4,9	4,8
Toplam Yurtiçi Talep (Sabit Fiyatlarla, % Değişim)	-0,1	3,9	5	5,1
Nüfus (yıl Ortası, Bin Kişi)	74.885	75.811	76.707	77.601
İşgücüne Katılma Oranı (%)	49,6	49,6	49,7	49,8
İstihdam Düzeyi (Bin Kişi)	24.728	25.223	25.728	26.243
İstihdam oranı (%)	45,2	45,3	45,3	45,5
İşsizlik oranı (%)	9	8,9	8,8	8,7
Dış Ticaret				
İhracat (FOB) (Milyar Dolar)	149,5	158	172,3	187,1
İthalat (CIF) (Milyar Dolar)	-239,5	-253	-272,2	-291,2
Enerji İthalatı (27. Fasıll, Milyar Dolar)	59,1	59,6	62,6	65,4
Dış Ticaret Dengesi (Milyar TL)	-90	-95	-99,9	-104,1
Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)	23,5	25,4	27	28,4
Cari İşlemler Dengesi (Milyar TL)	-58,7	-60,7	-63,6	-64,7
Cari İşlemler Dengesi/ GSYİH (%)	-7,3	-7,1	-6,9	-6,5
Dış Ticaret Hacmi /GSYİH (%)	48,7	47,9	48,4	47,9
İhracat/ İthalat (%)	62,4	62,5	63,3	64,3
Ham Petrol Fiyatı-Brent (Dolar/varil)	112,1	110	110	110
Enflasyon				
GSYİH Deflatörü	7,1	5,3	5,5	5,8

	2012	2013	2014	2015
TÜFE Yıl Sonu % Değişme	7,4	5,3	5	5
Kamu Finansmanı				
Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi/ GSYİH (%)	-2,3	-2,2	-2	-1,8
Kamu Faiz Dışı Fazlası/ GSYİH (%)	1,8	2	2,2	2,2
Merkezi Yönetim Faiz Dışı Fazlası/ GSYİH (%)	1,1	1,2	1,1	1,2
AB Tanımlı Genel Yönetim Nominal Borç Stoku/ GSYİH (%)	36,5	35	33	31

Kaynak : Kalkınma Bakanlığı

2012 yılında ve 2013 yılı ilk yarısında ekonomik alanda meydana gelen gelişmelere Ekonomik Raporun ileriki bölümlerinde ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

II.2. SOSYO – EKONOMİK YAPI

II.2.1. NÜFUS

Türkiye’de sonuncusu 22 Ekim 2000 tarihinde olmak üzere 14 Genel Nüfus sayımı yapılmıştır. 25 Nisan 2006 tarihinde çıkarılmış olan 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile, ülke genelindeki tüm adres bilgilerinin tutulacağı bir Ulusal Adres Veri Tabanı (UAVT) oluşturulması, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile ülkemizde ikamet eden yabancıların ikamet adreslerinin belirlenmesi ve bu bilgilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için T.C kimlik numarası kullanılarak MERNİS veri tabanındaki nüfus kütükleri ile eşleştirilmesi, yabancılar için ise pasaport numaraları kullanılarak ayrı bir kütükte tutulması suretiyle oluşan “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi” (ADNKS) kurulması öngörülmüştür. Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ADNKS’nin kurulması görevi Türkiye İstatistik Kurumu’na, sistemin güncelliğinin ve devamlılığının sağlanması görevi ise İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü’ne verilmiştir. Sistemin kurulması çalışmalarına Mayıs 2006 ayında başlanılmış ve elde edilen nüfus bilgileri 21 Ocak 2008 tarihinde açıklanmıştır. ADNKS’nin kurulup, işler hale getirilmesiyle ülke nüfusuna ilişkin bilgilerin, sadece on yılda bir yapılan nüfus sayımları suretiyle değil de, ‘de jure’ yöntemi olarak bilinen ikamet adresine dayalı olarak her yıl TÜİK tarafından yayınlanmasına başlanmıştır.

Bu çerçevede 2012 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre ülkemizin toplam nüfusu 75.627 bin olup, bunun % 50,2'si olan 37.956 bini erkek, % 49,8'i olan 37.671 bini de kadın nüfustur. Ülkemizde Km²'ye düşen nüfus da 98'dir. Ülkemizde şehir nüfusu 2010 yılında yıllık % 25,5 oranında artış göstererek 56.222 bine, 2011 yılında da % 20,5 oranında artış göstererek 57.386 bine ulaşmıştır. 2012 yılında şehirlerin yıllık nüfus artış hızı 2,16 puanlık azalışla % 18,3'e gerilerken şehir nüfusu 58.448 bine ulaşmıştır. Köy nüfusu; 2010 yılında %14,4 oranında azalışla 17.501 bin, 2011 yılında % 9,3 oranında azalışla 17.339 bin ve 2012 yılında da % 9,3 oranında azalışla 17.179 bin olmuştur. 2010-2012 yılları arasında şehir nüfusu oranı sırasıyla; % 76,3, % 76,8 ve % 77,3 oranları ile artış eğilimini sürdürmüştür.

Sağlık alanında son yıllarda yürütülen çalışmaların ve Sağlıkta Dönüşüm Programının etkisiyle hizmet sunumu, hizmete erişim, temel sağlık göstergeleri ve sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyinde olumlu gelişmeler gerçekleşmiştir. Ancak, fiziki altyapı ve sağlık personelinin kent-kır ve bölgeler arası dağılımındaki farklılıklar ile sağlık hizmetlerinin finansmanın sürdürülebilirliğine ilişkin sorunlar önemini korumaktadır. Aşağıda yakın geçmiş dönemde demografik göstergelerde meydana gelen gelişmelere ilişkin göstergeler verilmektedir:

**Tablo 2: Demografik Göstergelerdeki Gelişmeler
(Yıl Ortası Değerleri Olarak)**

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	OECD (3)	AB-27 (4)
Nüfus Artış Hızı (Binde)(1)	11,8	11,5	11,3	11,0	10,8	12,5	-	-
Toplam Doğurganlık Hızı(1)	2,15	2,14	2,12	2,11	2,09	2,08	1,74	1,56
Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi (Yıl)(1)	73,6	73,8	74,0	74,3	74,5	74,6	79,5	80,0
Anne Ölüm Oranı (100.000 canlı Doğum)(2)	-	19,4	18,4	16,4	-	-	-	6,1

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)

- 1) TNSA ve ADNKS sonuçlarına göre yapılmış TUİK tahminidir.
- 2) 2008 yılı TNSA-2008, diğer yıllar Sağlık Bakanlığı verisidir.
- 3) 2009 yılı verileridir (OECD Factbook 2011).
- 4) Health for All Database, 2010 yılı verileridir.

Bebek ölüm oranı, yıllar itibarıyla ciddi düşüş göstererek 2011 yılında bin canlı doğumda 7,7'ye gerilemiştir. Bu oran, 2009 yılında OECD'de binde 4,4, AB-27'de ise binde 4,2'dir. Bebek ölüm oranı, gelir seviyesi ve annenin eğitim düzeyiyle orantılı olarak azalmaktadır. Kırsaldaki ölüm oranları kentsele göre, doğu ve güney bölgelerdeki ölüm oranları ise diğer bölgelere göre daha yüksektir. Anne ve bebek sağlığı açısından önemli olan doğum öncesi bakım alma ve doğumun bir sağlık kuruluşunda yapılma oranlarında, yürütülen çalışmaların da etkisiyle iyileşmeler görülmektedir. 2003 ve 2011 yılları arasında doğum öncesi bakım alma oranı % 81'den % 95'e, doğumun sağlık kuruluşunda yapılma oranı ise % 78'den % 94'e yükselmiştir.

2011 yılında toplam hekim sayısı 126.029, diş hekimi sayısı 21.099 ve hemşire sayısı ise 124.982'dir. Yüz bin kişiye düşen hekim sayısı 171 ve hemşire sayısı 170 iken AB-27'de bu sayılar sırasıyla 333 ve 834, OECD'de ise 310 ve 840'tur. Sağlık personeli ülke ortalaması, AB ve DSÖ ortalamasının gerisinde olup özellikle hemşire açığı daha belirgindir.

Sağlık hizmet altyapısında son yıllarda özellikle yatak kapasitesi açısından iyileşmeler görülmektedir. 2006-2011 döneminde yatak kapasitesinde % 17,7 oranında artış olmuştur. 2011 yılında yoğun bakım yatakları hariç yatak kapasitesinin % 57,6'sı Sağlık Bakanlığına, % 16,5'i üniversitelere, % 15'i özel sektöre ve % 10,8'i MSB'ye ve diğer kamu kurumlarına aittir. Tüm hastanelerdeki hasta odalarının içerisinde banyosu ve tuvaleti bulunan en fazla ikişer kişilik odalara dönüştürülmesine yönelik çalışmalara devam edilmektedir. Bu dönüşüm neticesinde nitelikli yatak sayısı 2002-2011 yılları arasında Sağlık Bakanlığına ait hastanelerde 6.839'dan 38.272'ye, üniversitelerde 6.402'den 14.292'ye ve özel sektörde ise 5.693'ten 23.542'ye yükselmiştir.

Tablo 3: Yıllar İtibariyle Hasta Yatağı Sayısı ve Doluluk Oranları

	2006	2007	2008	2009 (2)	2010 (3)	2011 (4)	OECD (5)	AB-27 (6)
Yatak Sayısı (1) (Bin)	196,6	200,8	204,1	211,6	218,9	231,4	-	-
10.000 kişiye Düşen Yatak Sayısı	28,3	28,6	28,7	29,2	29,9	31,3	49	54,5
Yatak Doluluk Oranı (%)	64,4	61,7	63,8	62,9	63,9	65,6	76	75,6

Kaynak : Sağlık Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, DSÖ

- (1) Yoğun bakım ve Milli Savunma Bakanlığı yatakları dahildir.
- (2) Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllığı 2009
- (3) Sağlık Bakanlığı, Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Genel Bilgi Kitapçığı, Mart 2011 ve Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllığı 2010.
- (4) Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllığı 2011
- (5) OECD Health Data 2012
- (6) DSÖ, Health for All Database, 2010

II.2.2. İSTİHDAM

Başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere bazı yeni yükselen Asya ekonomileri dışında hemen tüm ülkelerde derin bir resesyona yol açan küresel finansal kriz daha sonra başta ABD ve AB üyesi ülkeler olmak üzere dramatik bir işsizlik krizine dönüşmüştür. Ekonomik toparlanmanın yavaş seyretmesi ve kriz sürecinde meydana gelen bazı önemli yapısal değişimler nedeniyle küresel düzeyde işsizlik haddinde ancak uzun dönemde ve tedrici bir iyileşmenin olacağı tahmin edilmektedir. Küresel kriz istihdam hacmi üzerinde yol açtığı derin ve yapışkan daralma ve mavi yakalıların pazarlık gücünde neden olduğu erime ile en olumsuz ve tahrip edici etkisini çalışan kitleler üzerinde hissettirmiştir. 2008 yılı Ağustos ayında ABD’de Lehman Brothers yatırım bankasının iflas etmesiyle patlak veren küresel finansal krizin yol açtığı likidite sıkışıklığı ile başta Euro Bölgesi ekonomileri olmak üzere gelişmiş ülkelerde neden olduğu ekonomik durgunluk, Türkiye üzerinde asıl etkisini sermaye çıkışı, likidite sıkışıklığı ile dış ve iç talep daralması yoluyla göstermiştir. Bu süreçte başta ihracat ağırlıklı sektörler olmak üzere üretim düzeylerinde önemli gerilemeler meydana gelmiştir. Bozulan beklentiler, azalan likidite ve risk primi ile faiz farklarının artışı, geçmiş yakın dö-

nemde yoğun biçimde dış borçlanmaya gitmiş olan şirketleri olumsuz biçimde etkilerken, bankaların kredilendirmede daha seçici ve ihtiyatlı bir tutum takınmaları, şirketleri azalan taleple birlikte üretim düzeylerini düşürmeye ve istihdam hacimlerini daraltmaya hatta iflasa zorlamıştır.

Bu gelişmeler sonucu TÜİK verilerine göre, Aralık 2007 dönemi itibariyle 2.436.000 kişi olan işsiz sayısı giderek yükselmiş ve 2008 yılı Aralık döneminde 2.995.000 bin kişiye, 2009 yılı genelinde de 3.471.000 kişiye kadar yükselmiştir. 2009 yılı son çeyrek döneminden itibaren güçlü bir biçimde başlayan ekonomik toparlanma olumlu etkisini istihdam hacmi ve işsizlik oranı üzerinde de göstermiştir. 2009 yılı Ekim ayı itibariyle 3.299.000 olan işsiz sayısı 2010 yılı Ekim ayında 2.901.000 kişiye gerilemiş, ekonomik toparlanmanın ivme kazanan bir şekilde devam etmesi, işsizlik haddindeki düşüşün hızlanarak sürmesini sağlamıştır. 2010 yılı genelinde işsiz sayısı 3.410.000 kişi düzeyine gerilemiştir. 2011 yılında yaşanan ekonomik büyüme doğal olarak etkisini istihdam hacmi üzerinde de hissettirmiş ve 2011 yılı ilk dönem itibariyle 2 milyon 964 bin kişi olan işsiz sayısı yılın son üç aylık dönemi itibariyle 2.429.000 kişi düzeyine gerilemiştir. Ekim 2011 dönemi itibariyle 2.500.000 kişi olan mevsim etkilerinden arındırılmış işsiz sayısındaki düşüş yavaşlamakla beraber gerilemeye devam etmiş ve 2012 yılı Ocak ayında 2.413.000'e kadar geriledikten sonra yükselme eğilimi içine girmiş ve bu yılın Ekim ayı itibariyle 2.585.000 kişiye tırmanmıştır. Ancak Ekim 2011 ayı itibariyle 26.796.000 kişi olan işgücü sayısının Ocak 2012'de 26.874.000 ve Ekim ayı itibariyle de 27.903.000'e çıkmış olduğu dikkate alınırsa istihdam hacmi ve işsizlik alanında yakın geçmiş dönemde olumlu bir gelişme sağlandığı sonucuna varılacaktır. Ekim dönemleri itibariyle son dört yıldaki işsizlik oranları sırasıyla % 13, % 11.2, % 9.3 ve % 9.3 olmuştur. 2011 ve 2012 yılları Ekim ayları itibariyle, işgücünde 1 milyon 107 bin kişilik bir artış olmasına rağmen, işsiz sayısında 85 bin kişi düzeyinde ılımlı bir artış meydana gelmiştir. Belirgin bir düşme eğilimi göstermekte ise de halen ülkemizde tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içerisindeki payı gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında dikkat çekici oranda yüksektir ve düşük bir işgücü verimliliğine işaret etmektedir. Özellikle tarımsal istihdam açısından mevsimsel dalgalanmalar gösteriyorsa da, değişik sektörlerin toplam istihdam içerisindeki paylarında meydana gelen gelişmeler incelendiğinde, genelde tarım sektörü payında sürekli bir azalmanın, buna karşılık sanayi sektörü ve özellikle hizmetler sektörü payında belirgin bir yükselmenin olduğu görülmektedir.

Türkiye’de sivil işgücü arzı ve istihdam konularındaki verilerin elde edildiği “ hane halkı İşgücü Araştırması” 1988 yılından bu yana düzenli olarak uygulanmakta olup, bu tarihten itibaren, Uluslararası Çalışma Örgütü’nce (ILO) benimsenen temel tanım ve kavramların kullanıldığı araştırma, 1988-1999 yılları arasında yılda iki kez, her yılın Nisan ve Ekim aylarının son haftaları itibariyle yapılmıştır. 2000 yılında hane halkı işgücü araştırmasının uygulama sıklığı, örnek büyüklüğü, tahmin boyutu ve soru kağıdı kapsamı gibi özelliklerinde değişikliğe gidilmiştir. 2000 yılında itibaren araştırma aylık olarak uygulanmakta olup, dönemsel (üç aylık) örnek büyüklüğü 23 000’e çıkarılmış ve her hane halkının toplam 18 aylık bir süreçte dört dönem boyunca takip edilmesi esasına dayalı yarı-panel sistemine geçilmiştir. 2004 yılından itibaren Avrupa Birliği İstatistik Ofisi’nin (Eurostat) talep ettiği ve tüm değişkenlerin kapsandığı daha ayrıntılı bir soru kağıdı uygulamaya konulmuş ayrıca hane halkı İşgücü Anketi sonuçlarından, istatistiksel amaçlı bölge sınıflaması Düzey 1 (12 bölge) için kent ve kırsal ayrımında; Düzey 2 (26 bölge) için ise toplam bazda genel tahminler vermek üzere, anketin yıllık örnek hacmi yaklaşık 148 bin hane halkına çıkarılmıştır. 2005 yılı başında, hane halkı İşgücü Anketi soru kağıdı Avrupa Birliği İstatistik Ofisi’nin 2005 yılından itibaren derlenmesini öngördüğü yeni değişkenleri içerecek şekilde revize edilmiştir. Ayrıca, hane halkı İşgücü Araştırması sonuçları 2005 yılı başından itibaren hareketli üçer aylık dönemler esas alınarak her ay açıklanmaktadır.

2000-2013 döneminde Türkiye’de yaratılan istihdam, çalışma çağı nüfusu ve işgücü artışının gerisinde kalmıştır. 2001 yılında yaşanan krizin ardından daralan istihdam hacmi daha sonraki yıllarda artış eğilimi içine girmiştir. Bu çerçevede 2004 yılı itibariyle 19 632 bin olan sivil istihdam hacmi daha sonraki yıllarda sırasıyla 20 067 bin, 20 423 bin 20 738 bin ve 2008 yılı itibariyle de 21 194 bine ulaşmıştır. Ancak yaşanan ekonomik krizin etkisiyle Ocak 2009 ayından itibaren sivil istihdam hacminde belirgin bir daralma eğilimi gözlenmiştir. Krizin en şiddetli biçimde hissedildiği Şubat 2009 ayı itibariyle 19.779.000’e gerileyen istihdam hacmi daha sonra tedrici bir toparlanma süreci içerisine girmiş ve 2009 yılı itibariyle, önceki yıla göre 83 bin kişilik cüzi bir artışla 21.277.000 kişi olmuştur. Ülkemizde Mayıs 2010 ayı itibariyle kurumsal olmayan önceki yıla göre 804 bin kişi artışla 71.239.000 kişiye ulaşırken, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus 856 bin kişi artarak 52.431.000 kişiye ulaşmıştır. 2011 yılında istihdam edilenlerin sayısı, bir önceki yıla göre 1.516.000 kişi artarak 24.110.000 kişiye ulaşmıştır. İstihdam edilenlerin sayısı 2012 yılında, geçen yıla göre 711 bin kişi artarak 24.821.000 kişiye yükselmiştir. İstihdam edilenlerin sayısı 2013 yılı Ma-

yıs döneminde ise, bir önceki yılın aynı dönemine göre 848 bin kişi artarak 26.130.000 kişiye yükselmiştir.

İstihdam artışının sınırlı kalmasının en önemli nedeni, ekonomideki yapısal dönüşüm sürecine bağlı olarak tarım sektöründe yaşanan istihdam azalışıdır. 2000-2010 döneminde tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı % 36.0'dan, % 25.2'ye gerilemiş olup, bu sektördeki istihdam 2004 - 2009 döneminde 473 bin kişi azalmıştır. Tarım dışı sektörlerde ise özellikle 2003 yılı sonrasında önemli artışlar sağlanmıştır. Artan verimlilik, yoğunlaşan dış rekabet ve tarımsal sübvansiyonların azaltılması sonucu bazı endüstriyel tarım ürünlerinin üretiminde meydana gelen düşme, tarım kesiminde işgücüne katılım oranının giderek gerilemesine yol açmaktadır. Bu gelişme kentsel alanda işgücüne katılma oranının yükselmesi ile telafi olmaktadır.

2010 yılında kurumsal olmayan sivil nüfus 71 milyon 343 bin kişi olmuştur. Kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus ise 52.541.000 kişi olup, toplam nüfusun %73,6'sını oluşturmuştur. Toplam istihdam 2009 yılına göre 1.317 bin kişi artarak 22 milyon 594 bin olarak gerçekleşmiş; buna karşılık olarak işsiz sayısı 425 bin kişi azalarak 3.046 bine çıkmıştır. Buna göre toplam istihdam oranı % 41,2'den % 43'e çıkmış, işsizlik oranı %14'ten % 11,9'a gerilemiştir. Tarım sektörü hariç tutulduğundaki işsizlik oranı % 17,4'ten % 14,8'e gerilerken, genç nüfustaki işsizlik oranı da % 25,3'ten % 21,7'ye inmiştir

2011 yılında Türkiye'de kurumsal olmayan nüfus bir önceki yıla göre 1.033.000 kişilik bir artış ile 72.376.000 kişiye, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus ise 1.052.000 kişilik artış ile 53.593.000 kişiye ulaşmıştır. 2011 yılında Türkiye genelinde işgücüne katılma oranı, bir önceki yıla göre 1,1 puanlık artışla % 49,9 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında istihdam edilenlerin sayısı, bir önceki yıla göre 1.516.000 kişi artarak 24.110.000 kişiye ulaşmıştır. 2011 yılında tarım sektöründe çalışan sayısı 460 bin kişi, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı ise 1.056.000 kişi artmıştır. 2011 yılında Türkiye genelinde işsiz sayısı bir önceki yıla göre 431 bin kişi azalarak 2.615.000 kişiye düşmüştür. İşsizlik oranı ise 2,1 puanlık azalış ile % 9,8 seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye'de tarım dışı işsizlik oranı bir önceki yıla göre 2,4 puanlık azalışla % 12,4 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Türkiye genelinde işsiz sayısı 2012 yılında bir önceki yıla göre 97 bin kişi azalarak 2.518.000 kişiye düşmüştür. İşsizlik oranı ise 0,6 puanlık azalış ile % 9,2 se-

viyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı bir önceki yıla göre 0,9 puanlık azalışla % 11,5 seviyesinde, 15-24 yaş grubundaki genç nüfusta işsizlik oranı ise 0,9 puanlık azalışla % 17,5 olarak gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin sayısı 2012 yılında, geçen yıla göre 711 bin kişi artarak 24.821.000 kişiye yükselmiştir. Bu yıl, tarım sektöründe çalışan sayısı 46 bin kişi azalırken, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı 757 bin kişi artmıştır. İstihdam edilenlerin oranı, bir önceki yıla göre 0,4 puanlık bir artış göstererek % 45'ten % 45,4'e yükselmiştir. Türkiye genelinde işgücüne katılma oranı, 2012 yılında bir önceki yıla göre 0,1 puan artarak %50 olmuştur.

Aşağıdaki tabloda Mayıs 2013 ayı itibariyle ülkemizdeki işgücü piyasasına ilişkin veriler yer almaktadır:

Tablo 4: 2013 İşgücü Piyasası (Mayıs ayı itibariyle)

	Türkiye		Kent		Kır	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Kurumsal olmayan nüfus	73.482	74.337	50.337	50.826	23.145	23.512
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	54.599	55.485	37.572	38.042	17.027	17.443
İşgücü	27.554	28.657	18.218	19.039	9.337	9.617
İstihdam edilenler	25.282	26.130	16.369	17.032	8.913	9.099
Zamana bağlı eksik istihdam	460	520	239	269	222	251
Yetersiz istihdam	350	466	223	351	127	115
İşsiz	2 272	2 526	1 849	2 008	424	518
İşgücüne katılma oranı (%)	50,5	51,6	48,5	50,0	54,8	55,1
İşsizlik oranı (%)	8,2	8,8	10,1	10,5	4,5	5,4
Tarım dışı işsizlik (%)	10,4	11,0	10,5	10,8	10,1	11,6
İstihdam oranı (%)	46,3	47,1	43,6	44,8	52,3	52,2
İşgücüne dahil olmayan nüfus	27.044	26.828	19.354	19.003	7.690	7.826

Kaynak : TÜİK

Ülke genelinde kurumsal olmayan 15+ yaştaki nüfusun işgücüne katılım oranı 2010 yılında bir önceki yıla göre % 1,9 oranında artış yönünde değişim gösterirken, 2011 yılında artış %2,3'e yükselmiştir. Erkekler için işgücüne katılım oranı bir önceki yıla göre 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla % 6,2 ve % 4,3 oranlarında olmuş ve 2011 yılında erkeklerin işgücüne katılım oranı azalan oranda bir değişim göstermiştir. Kadınlar içinde tabloya bakıldığında sırasıyla % 4 ve % 1,3 oranında artış yönünde değişim olmuştur. İşsizlik oranı ülkemiz genelinde bir önceki yıla göre 2,1 puanlık azalışla %9,8'e, erkeklerde 2,2 puanlık azalışla % 9,2'ye, kadınlarda 1,7 puanlık azalışla % 11,3 seviyesine gerilemiştir. İşsizlik oranlarındaki 2011 yılında bir önceki yıla göre görülen değişim oranları erkek, kadın ve toplam bazında irdelendiğinde sırası ile %19,3, %13,1 ve %17,6 oranlarında azalış yönünde değişim göstermiştir. Bu sonuç aslında 2011 yılında erkek ve kadınların işgücüne katılım oranlarında gözlenen artışın da doğal bir sonucu olarak okunabilir. Tarım dışı işsizlik oranı ülkemiz genelinde bir önceki yıla göre 2,4 puanlık azalışla %12,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu oran, erkeklerde 2,5 puanlık azalışla %10,7, kadınlarda da yine 2,5 puanlık azalışla %17,7 olmuştur. İşsizlik oranlarında azalışın daha çok tarım dışında gerçekleşmiş olduğu da bu sonuçlardan çıkarılmaktadır.

2012 yılında kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus bir önceki yıla göre %2,1 oranında artışla 54.724 bin olmuştur. Bu nüfusun 26.951 binini erkek, 27.773 binini de kadın nüfusu oluşturmuştur. 2012 yılında işgücünde olan toplam nüfus bir önceki yıla göre 613 bin artarken, bunun 280 bini erkek, 333 bini de kadındır. 2011 yılında krizin etkilerinin azalmasıyla 1 milyon 515 bin kişiye ek istihdam sağlanmıştır. Ekonomideki yavaşlamaya bağlı olarak, 2012 yılında ek istihdam edilenlerin sayısı geçen yıla göre 711 bin düzeyinde kalırken toplam istihdam 24.821 bine ulaşmıştır. 2012 yılında yeni istihdam edilen 711 bin kişinin 375 binini erkekler, 336 binini de kadınlar oluşturmuştur. İstihdamda olan erkeklerin sayısı kadınlardan 2,4 kat kadar daha yüksektir. 2012 yılında bir önceki yıla kıyasla istihdam oranı toplam düzeyde 0,4 puanlık artışla %45,4 olmuştur. İstihdam oranı bir önceki yıla göre erkeklerde 0,1 puanlık düşüşle %65,0 olurken, kadınlarda 0,7 puanlık artışla % 26,3'e ulaşmıştır.

2012 yılında işsiz sayısı toplamda bir önceki yıla göre 97 bin azalırken, işsiz erkek sayısı 95 bin azalmış, kadınlarda ise bu azalış sadece 2 binde kalmıştır. İşsizlik oranı ise 2012 yılında bir önceki yıla göre 0,6 puan gerileyerek %9,2'ye düşmüştür. İşsizlik oranı 2012 yılında bir önceki yıla göre erkeklerde 0,7 puan azalış

göstererek %8,5'e, kadınlarda 0,5 puan azalış göstererek %9,2'ye düşmüştür. Tarım dışı işsizlik oranı 2012 yılında bir önceki yıla göre 0,9 puan azalarak %11,5 olmuştur. Tarım dışı işsizlik erkeklerde 2012 yılında bir önceki yıla göre 0,8 puan, kadınlarda 1,3 puan azalmasına karşın, kadın ve erkek tarım dışı işsizlik oranları arasında 6,5 puanlık ciddi bir fark vardır.

2012 yılında genç işsizlik oranı bir önceki yıla göre 0,9 puan azalarak %17,5 oranına gerilemiştir. Erkeklerde genç işsizlik oranı 2012 yılında %16,3'tür ve bu oran bir önceki yıla göre 0,8 puanlık azalış göstermiş olmasına karşın, +15 yaştaki işsizlik oranınının 1,9 katı kadar yüksektir. 2012 yılında genç kadın işsizlik oranı %19,9'dur ve bir önceki yıla göre 0,8 puanlık azalış göstermesine karşın, +15 yaştaki işsizlik oranınının 1,8 katı kadar daha yüksektir. Ülkemiz genelinde kurumsal olmayan 15+ yaştaki nüfusun işgücüne katılım oranı, 2012 yılında bir önceki yıla göre 0,1 puanlık artışla %50,0'a yükselirken, erkeklerde bu oran 0,7 puanlık düşüşle %71,0'a gerilemiş, kadınlarda 0,7 puanlık artışla %29,5'e yükselmiştir.

2013 Mayıs ayı dönemi “ Hane Halkı İşgücü Araştırması” ile elde edilen istihdam, işsizlik ve işgücü hareketlerine ilişkin veriler aşağıda ana çizgileri ile verilmektedir.

İstihdam:

İstihdam edilenlerin sayısı 2013 yılı Mayıs döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre 848 bin kişi artarak 26 milyon 130 bin kişiye yükselmiştir. Bu dönemde, tarım sektöründe çalışan sayısı 80 bin kişi azalırken, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı 928 bin kişi artmıştır. İstihdam edilenlerin % 24'ü tarım, % 19,3'ü sanayi, % 7,1'i inşaat, % 49,6'sı ise hizmetler sektöründe yer almıştır. Önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında hizmet sektörünün istihdam edilenler içindeki payı 0,8 puan, sanayi sektörünün payı 0,5 puan artarken, tarım sektörünün payı 1,2 puan, inşaat sektörünün payı 0,1 puan azalmıştır. İstihdam edilenlerin oranı, bir önceki yılın aynı dönemine göre 0,8 puanlık artış göstererek % 46,3'den % 47,1'e yükselmiştir.

İşsizlik:

Türkiye genelinde işsiz sayısı 2013 yılı Mayıs döneminde geçen yılın aynı dönemine göre 254 bin kişi artarak 2 milyon 526 bin kişiye yükselirken, işsizlik oranı ise 0,6 puanlık artış ile % 8,8 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı 0,6 puanlık artış ile %11, 15-24 yaş grubunu içeren genç işsizlik oranı ise

0,7 puanlık artış ile % 16,6 oldu. Türkiye genelinde işgücüne katılma oranı, 2013 yılı Mayıs döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre 1,1 puan artarak % 51,6 oldu. Aynı dönemler için yapılan kıyaslamalara göre; erkeklerde işgücüne katılma oranı 0,6 puanlık artışla % 72, kadınlarda ise 1,6 puanlık artışla % 31,8 olarak gerçekleşmiştir. İşgücü dışında yer alanların % 48,4'ünü daha önce bir işte çalışmış olanlar oluşturmaktadır.

2012 yılı Ocak ayından itibaren temel işgücü göstergeleri Türkiye İstatistik Kurumu tarafından mevsim etkilerinden arındırılmış olarak da yayınlanmaktadır. Aşağıda “mevsim etkilerinden arındırılmış temel işgücü göstergeleri” Tablo halinde verilmektedir.

Tablo 5: Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Temel İşgücü Göstergeleri

		İşgücü	Bir önceki döneme göre değişim oranı (%)	İstihdam	Bir önceki döneme göre değişim oranı (%)	İşsiz	Bir önceki döneme göre değişim oranı (%)	İşgücü katılma oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	Genç nüfusta işsizlik oranı (%)
2012	Ocak	26.891	2,4	24.459	4,2	2.432	-12,5	49,5	45,1	9,0	11,3	16,7
	Şubat	26.765	1,2	24.301	2,3	2.464	-8,1	49,2	44,7	9,2	11,4	16,6
	Mart	26.904	1,3	24.432	2,2	2.472	-7,1	49,4	44,9	9,2	11,4	16,8
	Nisan	27.102	1,8	24.647	2,9	2.456	-8,0	49,7	45,2	9,1	11,3	17,4
	Mayıs	27.242	2,2	24.795	3,7	2.448	-10,9	49,9	45,4	9,0	11,2	17,5
	Haziran	27.188	1,6	24.774	3,2	2.414	-12,2	49,7	45,3	8,9	11,1	17,1
	Temmuz	27.257	1,7	24.776	2,7	2.481	-7,4	49,8	45,2	9,1	11,4	17,4
	Ağustos	27.361	1,8	24.847	2,4	2.514	-3,0	49,9	45,3	9,2	11,5	17,7
	Eylül	27.654	3,2	25.044	3,0	2.610	5,8	50,3	45,6	9,4	11,9	18,3
	Ekim	27.797	3,8	25.199	3,9	2.597	3,5	50,5	45,8	9,3	11,7	18,1
	Kasım	2.950	4,2	25.308	3,8	2.642	8,2	50,7	45,9	9,5	11,8	18,5
	Aralık	28.021	4,7	25.358	4,3	2.664	8,2	50,8	46,0	9,5	11,9	18,6

		İşgücü	Bir önceki döneme göre değişim oranı (%)	İstihdam	Bir önceki döneme göre değişim oranı (%)	İşsiz	Bir önceki döneme göre değişim oranı (%)	İşgücü katılma oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	Genç nüfusta işsizlik oranı (%)
2013	Ocak	28.082	4,4	25.446	4,0	2.636	8,4	50,4	6,1	9,4	11,7	18,8
	Şubat	28.173	5,3	25.564	5,2	2.609	5,9	51,0	46,3	9,3	11,6	18,5
	Mart	28.268	5,1	25.620	4,9	2.648	7,1	51,1	46,3	9,4	11,7	18,6
	Nisan	28.425	4,9	25.749	4,5	2.676	9,0	51,3	46,5	9,4	11,7	18,3
	Mayıs	28.399	4,2	25.678	3,6	2.721	11,2	51,2	46,3	9,6	11,8	18,3

Kaynak: TÜİK

Mevsim etkilerinden arındırılmış istihdam edilenlerin sayısında 2013 yılı Mayıs döneminde, bir önceki döneme göre 71 bin kişilik azalış, işsiz sayısında ise 45 bin kişilik artış meydana geldi. Mevsim etkilerinden arındırılmış işgücüne katılma oranı bir önceki döneme göre 0,1 puanlık azalış ile %51,2, istihdam oranı 0,2 puanlık azalış ile %46,3 seviyesinde gerçekleşti. İşsizlik oranı ise 0,2 puanlık artış ile %9,6 oldu. Ekonomik faaliyete göre istihdam edilenlerde en fazla artış 72 bin kişi ile hizmet sektöründe gerçekleşti.

II.2.3. ÇALIŞMA HAYATI VE SOSYAL GÜVENLİK

Sosyal sigorta sisteminde yaşanan sorunların giderilmesi, herkesi kapsayan adil bir sosyal güvenlik sisteminin kurulması ve tüm nüfusun sağlık güvencesi altına alınması, beş farklı sosyal sigorta rejiminin birleştirilmesi ve sistemde etkin bir bilgi işlem altyapısı kurulması amacıyla yürütülen reform çalışmaları kapsamında 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu 20 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Reform kapsamında 5510 Sayılı ‘Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’ da 16.06 2006 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak, 1 Ocak 2007 tarihinden yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Ancak Anayasa Mahkemesi, Kanunun bazı önemli hükümlerini 15 Aralık 2006 tarihli kararıyla iptal etmiştir. 5510 Sayılı Kanunun bazı önemli maddelerinin Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi üzerine, karar doğrultusunda gerekli yasal değişikliklerin yapılması ala-

ında sürdürülen çalışmalar neticesinde hazırlanan “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” 8 Mayıs 2008 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Diğer taraftan zorunlu istihdam yüklerinin azaltılması, nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanması, istihdamın teşvik edilmesi, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, kayıt dışı istihdamın azaltılmasına ilişkin yasal düzenlemeleri içeren 5763 Sayılı “İş Kanunu ve Bazı kanunlarda değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” da 15 Mayıs 2008 tarihinde yasalaşmıştır. 2008 yılı ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlanan ve giderek şiddetlenen ekonomik krizin işletmeler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla 2009 yılında yürürlüğe giren 28.02.2010 gün ve 5838 Sayılı Kanun ile kısa çalışma ödeneğinin azami süresi 3 aydan 6 aya yükseltilmiştir.

2011 yılında 15+ yaşta kurumsal olmayan nüfusun Türkiye genelinde ve toplam bazda %61,7’si ücretli maaşlı, yevmiyeli olarak istihdam ederken, %24,6’sı müteşebbis olarak ve %13,7’si de ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. 2012 yılında 15+ yaşta kurumsal olmayan nüfusun 15.619 bini ücretli, maaşlı ve yevmiyeli olarak istihdam edilirken, 5.933 bini işveren ve kendi hesabına müteşebbis olarak ve 3.268 bini de ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.

2011 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre sırasıyla %55,7 ve %16,8 oranlarında artış kaydedilmiş, 14.061 işyerinde 1.942 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 422.554 işçinin; %33,5’i olan 141.709’u kamu kesiminde, %66,5’i olan 280.845’i ise özel sektörde çalışmaktadır. 2012 yılında toplu iş sözleşmesi ve bu sözleşmelerin kapsadığı işyeri ve işçi sayılarında bir önceki yıla göre sırası ile % 20,5, % 52,0 ve % 45,2 oranlarında düşüş kaydedilmiştir. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 231.872 işçinin; % 44,5’i olan 103.103’ü kamu kesiminde, % 55,5’i olan 128.769’u ise özel sektörde çalışmaktadır.

Tablo 6 : Toplu İş Sözleşmeleri

		Sözleşme Sayısı	İşveren Sayısı	İşçi Sayısı
2007	Kamu	1.243	7.995	322.064
	Özel	732	1.743	144.365
	Toplam	1.975	9.738	466.429
2008	Kamu	1.190	3.328	107.258
	Özel	514	6.295	155.528
	Toplam	1.704	9.623	262.786
2009	Kamu	1.417	8.912	288.531
	Özel	578	2.632	216.265
	Toplam	1.995	11.544	504.796
2010	Kamu	1.219	4.528	166.294
	Özel	443	4.505	172.377
	Toplam	1.662	9.033	338.671
2011	Kamu	1.204	7.042	141.979
	Özel	735	7.015	280.823
	Toplam	1.939	14.057	422.802

Kaynak : Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Diğer taraftan 2009 yılında tümü özel sektörde olmak üzere 13 grev uygulaması olmuştur. Özel sektörde çalışmakta olan toplam 3.101 işçinin katıldığı bu grevlerde 290.913 iş günü kaybedilmiştir. 2009 yılı içerisinde kamu sektöründe ve özel sektörde herhangi bir lokavt uygulaması olmamıştır. 2010 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, kamu sektöründe 1, özel sektörde ise 10 adet olmak üzere toplam 11 grev yapılmıştır. Kamu sektöründe gerçekleştirilen grevde 406 işçi yer alırken, 2.030 işgünü kaybı söz konusu olmuş; özel sektördeki 10 greve ise 402 işçi katılmış ve 35.732 işgünü kaybı yaşanmıştır. Geçen yıl olduğu gibi 2010 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır.

2010 yılında olduğu gibi 2011 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır. 2011 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, kamu sektöründe grev yapılmazken, özel sektörde ise 9 adet grev yapılmıştır. Özel sektördeki 9 greve ise 557 işçi katılmış ve 13.273 işgünü kaybı yaşanmıştır. 2011 yılında olduğu gibi 2012 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır. 2012 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, kamu sektöründe grev yapılmazken, özel sektörde ise 8 adet grev yapılmıştır. Özel sektördeki 8 greve 768 işçi katılmış ve 36.073 işgünü kaybı yaşanmıştır.

Aşağıdaki Tabloda ülkemizde 2005-2012 döneminde imalat sanayinde, birim ücret endeksinde meydana gelen gelişmeler verilmektedir.

Tablo 7: Özel İmalat Sanayiinde Birim Ücret Endeksi (2005 = 100)

	İstihdam Endeksi ⁽¹⁾	Üretim Endeksi ⁽²⁾	Üretkenlik ⁽³⁾	Nominal Ücret Endeksi ⁽⁴⁾	Nominal Birim Ücret Endeksi (TL) ⁽⁵⁾	TÜFE ⁽⁶⁾	Birim Ücret Endeksi ⁽⁷⁾	
2005	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
2006	102,6	107,8	105,0	113,3	108,0	109,6	98,6	
2007	106,7	115,3	108,0	130,1	120,4	119,2	101,0	
2008	106,3	114,2	107,4	143,6	134,0	131,6	101,7	
2009	96,2	103,0	107,0	140,9	132,2	139,9	94,6	
2010	100,5	116,4	115,7	163,2	141,1	151,9	92,9	
2011	105,9	126,8	119,7	187,6	156,7	161,7	97,0	
2012	I	107,9	123,3	114,2	203,7	178,3	172,7	103,2
	II	109,8	130,9	119,2	211,3	177,2	175,5	101,0
	III	110,9	128,5	115,9	221,2	190,9	175,4	108,8
	IV	110,9	135,9	122,5	226,7	185,1	180,6	102,5

Kaynak : Kalkınma Bakanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler

(1) TÜİK, Üç Aylık Sanayi İşgücü Girdi Göstergeleri.

(2) TÜİK, Sanayi Üretim Endeksi.

(3) (2) / (1)

(4) TÜİK, Üç Aylık Sanayi İşgücü Girdi Göstergeleri.

(5) (4) / (3)

(6) TÜİK, Tüketici Fiyatları Endeksi .

Yukarıdaki Tablodan açık biçimde görüleceği üzere 2008 yılı son çeyrek döneminden itibaren ekonomik faaliyet hacminde yaşanan daralma ve işsizlik hadindeki yükselme çalışan kesimin reel ücret düzeyinde belirgin bir azalmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum çalışan kesim için ancak 2012 yılında telafi edilmiş ve reel ücret düzeyi 2008 yılı seviyesinin üstüne çıkmıştır.

Günlük ve aylık asgari ücretlerde son sekiz yıllık dönemde meydana gelen gelişmeler ise aşağıdaki Tabloda verilmektedir.

Tablo 8: Günlük Ve Aylık Brüt Asgari Ücretler (16 Yaşını Dolduranlar İçin)

Yürürlük Tarihi	Günlük	Aylık	Artış Oranı (%)
01.01.2005- 31.12.2005	16,29	488,7	10
01.01.2006-31.12.2006	17,7	531	8,7
01.01.2007-30.06.2007	18,75	562,5	5,9
01.07.2007-31.12.2007	19,5	585	4
01.01.2008-30.06.2008	20,28	608,4	4
01.07.2008- 31.12.2008	21,29	638,7	5
01.01.2009-30.06.2009	22,2	666	4,3
01.07.2009-31.12.2009	23,1	693	4,1
01.01.2010-30.06.2010	24,3	729	5,2
01.07.2010-31.12.2010	25,35	760,5	4,3
01.01.2011-30.06.2011	26,55	796,5	4,7
01.07.2011-31.12.2011	27,9	837	5,1
01.01.2012-30.06.2012	29,55	886,5	5,9
01.07.2012-31.12.2012	31,35	940,5	6,1

Kaynak : Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Aşağıdaki Tabloda 2004-2012 döneminde memur maaşlarında meydana gelen gelişme verilmektedir.

Tablo 9: İşgücü Maliyetlerinde ve Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012(6)
İŞGÜCÜ MALİYETİ (1)									
Reel İşgücü Maliyeti Endeksi (1994=100)									
İşçi (3)									
Kamu	105,4	107,4	104,4	111,9	105,2	111,9	110,3	105,7	106,9
Özel	111,1	114,9	114	118,3	113,1	120,8	119,3	119,8	-
Memur	127,8	134,5	140,2	148,4	147	164,7	162,4	163,7	174,8
Asgari Ücret (4)	170,8	181,8	180,7	183,6	177,1	190,6	192,5	190	192,4
Bir Önceki Yıla Göre Reel % Değişim									
İşçi (3)									
Kamu	3,1	1,9	-2,8	7,2	-6	6,4	-1,5	-4,2	1,2
Özel	4,5	3,4	-0,8	3,8	-4,4	6,8	-1,2	0,5	-
Memur	4,3	5,2	4,2	5,8	-0,9	12	-1,4	0,8	6,8
Asgari Ücret (4)	11	6,4	-0,6	1,6	-3,6	7,6	1	-1,3	1,3
NET ELE GEÇEN ÜCRETLER (2)									
Reel Net Ele Geçen Ücret Endeksi (1994=100)									
İşçi (3)									
Kamu	88,3	90,7	88,3	91,1	89,3	88,8	85,6	87,1	85,8
Özel	97,1	97,7	97	99,4	96,9	99,1	99,4	104,2	-
Memur	112,7	115,7	122,9	127,7	136	147,2	145,1	154,3	161,1
Asgari Ücret (5)	158,6	165,3	163,9	162,8	176,6	181,2	182,9	188,1	193,2

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012(6)
Bir Önceki Yıla Göre Reel % Değişim									
İşçi (3)									
Kamu	1,7	2,7	-2,7	3,1	-1,9	-0,5	-3,6	1,7	-1,4
Özel	3,5	0,5	-0,7	2,5	-2,5	2,3	0,3	4,8	-
Memur	2,6	2,6	6,2	3,9	6,5	8,2	-1,4	6,3	4,5
Asgari Ücret (5)	24,3	4,2	-0,9	-0,7	8,5	2,6	0,9	2,9	2,7

Kaynak : 2013 Yıllık Plan, Kalkınma Bakanlığı

- (1) Reel hesaplamalarda 1994-2004 yılları arasında TEFE (1994=100), 2005 yılından sonra ise ÜFE (2003=100) bazlı endeks kullanılmıştır. ÜFE 2012 yılı için tahmini % 5,91 alınmıştır.
- (2) Reel hesaplamalarda 1994-2004 yılları arasında TÜFE (1994=100), 2005 yılından sonra ise TÜFE (2003=100) bazlı endeks kullanılmıştır. TÜFE 2012 yılı için tahmini % 8,89 alınmıştır.
- (3) TİSK ve Kamu İşveren Sendikaları verilerinden hesaplanmıştır. 2011 yılı özel kesim işçi ücretleri tahmindir.
- (4) 16 ve üstü yaş asgari ücretin işgücü maliyetinin yıllık ortalamaları esas alınmıştır.
- (5) 16 ve üstü yaş net asgari ücretin yıllık ortalamaları esas alınmıştır.
- (6) Gerçekleşme Tahmini

Not: 2008 yılından itibaren net ele geçen ücretlere bekar çalışan için asgari geçim indirimi dahildir.

Diğer taraftan ülkemizde aktif ve pasif olarak sigorta güvencesi altında bulunan nüfusun ‘kamu çalışanları’, ‘hizmet akti ile çalışanlar’, ‘bağımsız çalışanlar’ ve ‘özel sandıklar’ başlıkları altında 2009 – 2011 yılları itibariyle aşağıda Tablo halinde verilmektedir.

Tablo 10: Yıllar İtibariyle Sigortalı İstatistikleri

	2009	2010	2011
I. Kamu Çalışanlarının Sigortalı Sayıları	9.028.211	9.191.803	9.998.872
1. Aktif Sigortalılar ¹	2.241.418	2.282.511	2.554.200
2. Aylık Alanlar (kişi)	1.795.334	1.822.730	1.856.273
3. Bağımlılar ²	4.991.459	5.086.562	5.588.399
4. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1)/(2)	1,3	1,3	1,4
5. Bağımlılık Oranı (3+2)/(1)	3,0	3,0	2,9
II. Hizmet Akdi İle Çalışanların Sigortalı Sayıları	34.204.574	36.466.213	38.050.678
1. Aktif Sigortalılar ³	9.066.132	10.056.588	11.063.806
2. Kısmi Süreli Çalışan Sigortalılar	52.116	16.964	60.237
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	178.541	152.802	124.911
4. Aylık Alanlar (kişi)	5.290.270	5.535.411	5.777.300
5. Bağımlılar	19.617.515	20.704.448	21.024.424
6. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3)/(4)	1,8	1,9	2,0
7. Bağımlılık Oranı (5+4)/(3+2+1)	2,7	2,6	2,4
III. Bağımsız Çalışanların Sigortalı Sayıları	14.705.935	15.177.791	15.390.199
1. Aktif Sigortalılar ⁴	1.832.133	1.862.192	1.880.740
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	389.791	374.535	270.780
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	1.014.948	1.101.131	1.121.777
4. Aylık Alanlar (kişi)	2.088.146	2.160.507	2.381.409
5. Bağımlılar ²	9.380.917	9.679.426	9.735.493
6. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3)/(4)	1,6	1,5	1,4
7. Bağımlılık Oranı (5+4)/(3+2+1)	3,5	3,6	3,7

	2009	2010	2011
IV. Özel Sandıklar Toplamı	331.205	341.103	350.890
1. Aktif Sigortalılar	109.668	114.600	119.682
2. Aylık Alanlar	82.459	83.581	84.890
3. Bağımlılar ²	139.078	142.922	146.318
4. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1)/(2)	1,3	1,4	1,4
5. Bağımlılık Oranı (3+2)/(1)	2,0	2,0	1,9
V. Genel Toplam	58.217.809	61.176.910	63.790.639
1. Aktif Sigortalılar	13.249.351	14.315.891	15.618.428
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	389.791	374.535	270.780
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	1.193.489	1.253.933	1.246.688
4. Kısmi Süreli Çalışan Sigortalılar	52.116	16.964	60.237
5. Aylık Alanlar	9.256.209	9.602.229	10.099.872
6. Bağımlılar ²	34.128.969	35.613.358	36.494.634
7. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3+4)/(5)	1,6	1,7	1,7
8. Bağımlılık Oranı (5+6)/(1+2+3+4)	2,9	2,8	2,7
VI. Genel Nüfus Toplamı	72.561.312	73.722.988	74.724.269
VIII. Sigortalı Nüfus Oranı (%)	80,2	83	85,4

Kaynak : 2013 Yıllık Plan, Kalkınma Bakanlığı

- 1 Aktif sigortalı sayıları Nisan 2009 tarihinden itibaren kesenekleri Kuruma bildirilen kişi sayıları olarak verilmeye başlanmıştır.
Nisan 2009 tarihinden önce ise aktif sigortalı sayıları katsayı sistemine göre verildiğinden, kesenekleri Kuruma bildirilen kişi sayıları
2009 yılı Aralık ayına göre geçmişe yönelik olarak revize edilmiştir.
- 2 Bağımlıların hesaplanmasında yeni katsayılar dikkate alınarak veriler geçmişe yönelik olarak revize edilmiştir.
- 3 Zorunlu sigorta ve yurt dışı topluluk sigortasını kapsamaktadır.
- 4 Muhtarlık ve zorunlu sigortayı kapsamaktadır.

II.2.4. GELİR DAĞILIMI

Türkiye İstatistik Kurumu 2002 yılında yapmış olduğu hane halkı Bütçe Anketi'ni daha sonraki yıllarda yıllık olarak yenileme uygulamasına geçmiş ve 2006 yılında yapılan araştırma metodolojisi değişikliğine kadar olan dönemde, sonuncusunu 2005 yılı itibariyle gerçekleştirerek, sonuçlarını 2006 yılı Aralık ayında yayımlamıştır. TÜİK tarafından gerçekleştirilen Hane Halkı Bütçe Anketi sonuçlarına göre, Türkiye'de 2002 yılında gözlemlenen gelir dağılımı daha önceki anket yılı olan 1994 yılına göre az da olsa bir iyileşme ortaya koyarken, bu iyileşme süreci 2002-2005 döneminde de etkisini sürdürmüştür. Daha açık bir ifade ile her ne kadar ülkemizde gelir dağılımı ABD dışında gelişmiş ülkelere, özellikle Kuzey Avrupa ve İskandinav ülkelerine göre belirgin şekilde bozuk, daha adaletsiz ise de, zaman içerisinde yavaş ta olsa bir düzelmeye eğilimi sergilemektedir. Örneğin hanelerin en fakir % 20'lik diliminin yıllık kullanılabilir gelirinin toplam Türkiye geliri içindeki payı 1994 yılındaki % 4.9 düzeyinden, 2002 yılında % 5.3'e ve 2003 yılında da % 6.0'ya yükselmiş ve 2004 yılında bu düzeyini korumuş, 2005 yılı itibariyle ise % 6.1'e çıkmıştır. Diğer taraftan hanelerin en zengin % 20'lik diliminin yıllık kullanılabilir gelirinin toplam Türkiye geliri içindeki payı 1994 yılında % 54.9 iken, bu oran 2002 yılında % 50.0'ye, 2003 yılında % 48.3'e, 2004 yılında da % 46.2'ye ve 2005 yılında da % 44.4'e gerilemiştir. Bu şekilde, en fakir % 20'lik nüfus dilimi ile en zengin % 20'lik nüfus dilimlerinin ulusal gelirden aldıkları paylar kıyaslandığında, 1994 yılında beşinci % 20'lik dilimde (en zengin) yer alan hane halkları, birinci % 20'lik dilimde (en fakir) yer alan hane halklarının yaklaşık 11.2 katı gelir elde ederken, bu oran 2002 yılında 9.4, 2003 yılında 8.05 ve 2004 yılında 7.7 ve 2005 yılında da 7.3 kata gerilemiştir.

Türkiye'de gelir dağılımı alanında, dağılımın daha az adaletsiz hale gelmesi yönünde 1994 – 2005 döneminde gözlemlenen bu olumlu sürece; hane kullanılabilir gelir dağılımına, % 10'luk gelir dilimlerinin toplam ülke gelirinden aldıkları paylar ve en yüksek gelir grubundaki hanelerin kullanılabilir gelirinin en fakir gelir grubundaki hanelerin gelirine olan oranı açısından yaklaşıldığında da tanık olunduğu görülmektedir. Nitekim hanelerin en fakir % 10'luk diliminin yıllık kullanılabilir gelirinin toplam Türkiye geliri içindeki payı 1994 yılındaki % 1.8 düzeyinden, 2002 yılında % 1.9'a ve 2003 yılında da % 2.26'ya yükselmiş, 2004 yılında % 2.25 ile bu düzeyini korumuş ancak 2005 yılında % 2.19'a gerilemiştir. Diğer taraftan hanelerin en zengin % 10'luk diliminin yıllık kullanılabilir gelirinin toplam Türkiye geliri içindeki payı 1994 yılında % 40.5 iken bu oran 2002

yılında % 34.6'ya, 2003 yılında % 33.2'ye ve 2004 yılında da % 30.9'a ve 2005 yılında da % 28.6'ya gerilemiştir. Daha açık bir deyişle en fakir % 10'luk nüfus dilimi ile en zengin % 10'luk nüfus dilimlerinin ulusal gelirden aldıkları paylar kıyaslandığında, 1994 yılında onuncu % 10'luk dilimde (en zengin) yer alan hane halkları, birinci % 10'luk dilimde (en fakir) yer alan hane halklarının yaklaşık 22.5 katı gelir elde ederken, bu oran 2002 yılında 18.2, 2003 yılında 14.4, 2004 yılında da 13.4 ve 2005 yılında da 13.1 kata gerilemiştir. 2006 yılı öncesi kullanılan araştırma metodolojisine göre gerçekleştirilen son hane halkı Gelir Anketi sonuçları, aşağıda verilen Tablodan görüleceği üzere, ülkemizde gelir dağılımının, adaletsiz yapısını sürdürmekle beraber, belirgin bir iyileşme süreci içinde olduğunu ve gelir dağılımının giderek daha az adaletsiz hale gelmekte olduğunu ortaya koymaktadır:

Tablo 11: Gelir Dağılımı

	1994	2002	2003	2004	2005
% 20'lik Dilimler					
Birinci % 20 (En Fakir)	4.9	5.3	6.0	6.0	6.1
İkinci % 20 (Fakir)	8.6	9.8	10.3	10.7	11.1
Üçüncü % 20 (Orta Halli)	12.6	14.0	14.5	15.2	15.8
Dördüncü % 20 (Zengin)	19.0	20.8	20.9	21.9	22.6
Beşinci % 20 (En Zengin)	54.9	50.0	48.3	46.2	44.4
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Gini Katsayısı		0.44	0.42	0.40	0.38

Gelir dağılımındaki adaletsizliği ölçmekte kullanılan en önemli gösterge olan 'Gini Katsayısı'ndaki gelişmeler de, Türkiye'de gelir dağılımında zaman içinde gözlemlenen iyileşmeyi yansıtmaktadır. 2002 yılında 0.44 iken 2003 yılında 0.42'ye, 2004 yılında 0.40'a ve 2005 yılında yapılan son gelir dağılımı araştırmasında da 0.38'e gerilemiştir. Sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, 1'e yaklaştıkça bozuk bir gelir dağılımını yansıtan ve 2005 yılı " hane halkı Bütçe Araştırması" sonuçlarına göre Türkiye geneli için 0.38 olarak belirlenen 'gini katsayısı', kentsel

yerleşim yerleri için 0.37 ve kırsal yerleşim yerleri için 0.38 olarak hesaplanmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nca yürütülmekte olan 'Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nda 2006 yılında metodoloji değişikliğine gidilmiştir. Kurumca Avrupa Birliği uyum çalışmaları kapsamında, 2006 yılında uygulanmasına başlanan araştırma ile Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılabilir gelir dağılımı, göreceli yoksulluk, yaşam koşulları ve sosyal dışlanma konularında veri üretilmesi amaçlanmıştır. Alan uygulamasının her yıl düzenli olarak gerçekleştirildiği ve panel anket yönteminin kullanıldığı araştırmada, örnek fertler dört yıl boyunca izlenmektedir. Araştırmadan kesit ve panel olmak üzere her yıl iki veri seti elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu yeni metodolojinin kullanılması suretiyle elde edilen gelir dağılımı araştırmasının ikincisi 2008 yılı için gerçekleştirilmiş ve 29 Temmuz 2010 tarihinde yayınlanmıştır. Söz konusu araştırmanın sonuçları 2007 yılına ilişkin araştırmanın sonuçlarıyla kıyaslamalı olarak aşağıda ana çizgileriyle verilmektedir. 2007 ve 2008 yıllarında yapılan gelir dağılımı araştırmalarında 'eşdeğer hane halkı kullanılabilir geliri'ne göre belirlenen sıralı % 20'lik gruplar şu şekildedir:

Tablo 12: %20'lik Dilimler İtibariyle Gelir Dağılımı

	% 20'lik fert grupları						
	Toplam	İlk %20(*)	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20(*)	Gini Katsayısı
2006	100,0	5,1	9,9	14,8	21,9	48,4	0,4
2007	100,0	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9	0,4
2008	100,0	5,8	10,4	15,2	21,9	46,7	0,4
2009	100,0	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6	0,4
2010	100,0	5,8	10,6	15,3	21,9	46,4	0,4
2011	100,0	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7	0,4

Kaynak : TÜİK

(*) Fertler eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; "İlk % 20'lik grup" geliri en düşük olan grubu, "Son % 20'lik grup" ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

Gelir dağılımı adaletsizliği alanında önde gelen gösterge olan Gini Katsayısı 2008 yılı araştırma sonuçlarına göre 0.41 olarak belirlenmiş ve 2007 yılı araştırma sonuçlarına göre bir değişim göstermemiştir. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlerine göre oluşturulan % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46.7 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5.8 olarak belirlenmiştir. Bu durumda en zengin son % 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik en fakir grubun aldığı payın 8.1 katı olmaktadır ve bu göstergede 2007 yılına göre bir değişiklik gözlenmemiştir. En zengin % 20'lik grup, en fakir % 20'lik grup oranı 2008 yılı araştırmasında kentsel alanlar için 7.5 kırsal alanlar için 6.8 olarak tespit edilmiştir. Türkiye'de hane halkı başına düşen ortalama yıllık kullanılabilir gelir 19 328 TL olarak belirlenmiştir. Ortalama yıllık eşdeğer hane halkı geliri ise 8 372 TL'dir. Toplam gelir içinde en fazla pay % 41,9 ile maaş – ücret gelirlerine ait olup, bunu % 22,4 ile müteşebbislik gelirleri izlemektedir. 2007 yılı araştırma sonuçlarıyla karşılaştırıldığında, 2008 yılında maaş – ücret gelirlerinin payında 2,1 puanlık artış gözlenirken, müteşebbislik gelirlerinin payında 0.8 puanlık bir azalma meydana gelmiştir. Sosyal transferlerin % 94,5'ini emekli ve dul-yetim aylıkları oluşturmaktadır. Emekli ve dul-yetim aylıkları toplam gelir içinde % 18.1 oranında bir paya sahip iken, diğer sosyal transferlerin payı % 1.1'dir. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlerine göre nüfusun % 16.7'si yoksulluk sınırının altında bulunmaktadır.

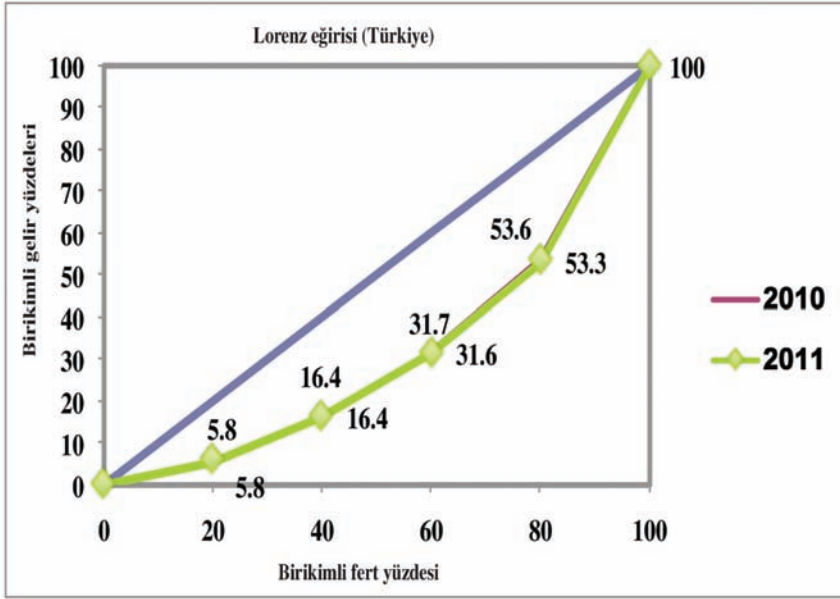
2009 yılı eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlere göre oluşturulan % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 47,6 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,6'dır. Buna göre, son % 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8,5 kattır. P80/P20 göstergesi kentsel yerler için 7,9, kırsal yerler için ise 7,2'dir. Türkiye'de hane halkı başına düşen ortalama yıllık kullanılabilir gelir 21.293 TL iken, ortalama yıllık eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelir ise 9.396 TL'dir. Maaş-ücret gelirleri % 42,9'luk oranla toplam gelir içerisinde en fazla paya sahiptir. Bunu % 20,4 ile müteşebbis gelirleri izlemektedir. Müteşebbis gelirlerinin % 73,7'si tarım-dışı sektörden oluşmaktadır. Sosyal transferlerin % 93,6'sını emekli ve dul-yetim aylıkları oluşturmaktadır. Emekli ve dul-yetim aylıkları toplam gelir içinde % 18,3'lük paya sahip iken, diğer sosyal transferlerin payı % 1,3'tür. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlerine göre oluşturulan % 20'lik gruplardan ilk % 20'lik grupta sosyal transferlerin payı % 3,6, son % 20'lik grupta % 45,2 olarak tahmin edilmiştir. Emekli ve dul-yetim

aylıkları hariç diğer sosyal transferlerin oranı aynı gruplarda sırasıyla % 24 ve % 21,2'dir.

2010 yılı eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlere göre oluşturulan % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,4 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,8'dir. Buna göre, son % 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8 kattır. P80/P20 göstergesi kentsel yerler için 7,3, kırsal yerler için ise 7,1'dir. Türkiye'de hane halkı başına düşen ortalama yıllık kullanılabilir gelir 22 063 TL iken, ortalama yıllık eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelir ise 9 735 TL'dir. Maaş-ücret gelirleri % 43,7'lik oranla toplam gelir içerisinde en fazla paya sahiptir. Bunu % 20,5 ile sosyal transferler ve % 20,2 ile müteşebbis gelirleri izlemektedir. Sosyal transferlerin % 91,1'ini emekli ve dul-yetim aylıkları oluşturmaktadır. Emekli ve dul-yetim aylıkları toplam gelir içinde % 18,6'lık paya sahip iken, diğer sosyal transferlerin payı % 1,8'dir. Müteşebbis gelirlerinin ise % 68,5'i tarım-dışı sektörden oluşmaktadır.

2011 yılı araştırma sonuçlarına göre: % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,7 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,8'dir. Buna göre, son % 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8 kattır. P80/P20 göstergesi kentsel ve kırsal yerler için 7,4'dür. Türkiye'de hane halkı başına düşen ortalama yıllık kullanılabilir gelir 24 343 TL iken, ortalama yıllık eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelir ise 10 774 TL'dir. Maaş-ücret gelirleri % 44,8'lik oranla toplam gelir içerisinde en fazla paya sahiptir. Bunu % 21,4 ile müteşebbis gelirleri ve % 19,4 ile sosyal transferler izlemektedir. Sosyal transferlerin % 92'sini emekli ve dul-yetim aylıkları oluşturmaktadır. Emekli ve dul-yetim aylıkları toplam gelir içinde % 17,8'lik paya sahip iken, diğer sosyal transferlerin payı % 1,5'dir. Müteşebbis gelirlerinin ise % 68,2'si tarım-dışı gelirlerden oluşmaktadır.

Şekil 2: Türkiye Lorenz Eğrisi (Eşdeğer hane halkı Kullanılabilir Gelirlerine Göre⁽¹⁾)

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı İstatistikleri

(1) **Gini Katsayısı** Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegen altında kalan alana oranıdır. Oranın (Gini Katsayısının) büyümesi artan gelir adaletsizliğini yansıtmaktadır.

Gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerinden gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,002 puan artış ile 0,404 olarak tahmin edilmiştir. Katsayı, kentsel yerleşim yerleri için 0,394, kırsal yerleşim yerleri için ise 0,385 olarak tahmin edilmiştir. Gelirin nüfusa dağılımındaki eşitsizliğin grafik gösterimi olan Lorenz eğrisi de bir önceki yıla göre gelir dağılımında önemli bir değişim olmadığını eğrilerdeki çakışma ile göstermektedir. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirin % 50'si dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre nüfusun % 16,1'i yoksulluk riski altındadır. Kentsel ve kırsal yerler için hesaplanan yoksulluk sınırlarına göre, kentsel yerlerde bu oran % 13,9 iken, kırsal yerlerde % 15,7'dir. Dört yıllık panel veri kullanılarak hesaplanan "sürekli yoksulluk" oranı, son yılda ve önceki üç yıldan

en az ikisinde de yoksulluk riski altında olanlar olarak tanımlanmaktadır. Sürekli yoksulluğun hesaplanmasında eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirin % 60'ı dikkate alınmaktadır. Buna göre, 2009 yılında sürekli yoksulluk riski altında olanların oranı % 17,3 iken 2010 yılında bu oran % 18,5'dir.

II.3. YURTİÇİ HASILA VE EKONOMİK BÜYÜME

II.3.1. YAKIN GEÇMİŞ DÖNEMDE YURTİÇİ HASILA GELİŞMELERİ VE EKONOMİK BÜYÜME

Türkiye'nin izlediği ekonomik politikada 80'li yılların başlamasıyla birlikte köklü değişimler yaşanmıştır. Ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde özel sektörün daha etkin bir rol alması hedeflenirken, kamu finansmanında borçlanmaya daha büyük bir ağırlık verilmiş, kambiyo rejiminde kısmi serbestleşmeye gidilmiş ve finans kesiminde sancılı başlayan bir deregulasyon dönemi başlatılmıştır. Geçen yüzyılın son 20 yıllık dönemine göz atıldığında; 1980 yılında dış finansman yetersizliği ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle yaşanan küçülmenin ardından ekonominin, dalgalanmalar göstermekle beraber 1994 yılına kadar kesintisiz biçimde büyüme gösterdiği gözlenmiştir. Ancak daha sonra ekonominin, 1994, 1999 ve 2001 yıllarında finansal kesimde ve reel sektörde sarsıntılar yaratan derin krizlerle karşı, karşıya kaldığı ve 2001 yılında yaşanan son ekonomik kriz ertesinde, 2002 yılı ilk yarısında başlayan ekonomik büyümenin kesintisiz biçimde 2009 yılına kadar sürdüğü görülmektedir. Bu krizler ekonomik alanda o güne kadar sağlanmış olan geçmiş kazanımların büyük ölçüde kaybedilmesine neden olacak şekilde şiddetli seyretmiştir.

İran'daki rejim değişikliğinin tetiklediği yüksek petrol fiyatlarının yol açtığı dışsal şok, döviz darboğazı ve siyasi alandaki istikrarsızlık sonucu millî hasılanın % 2,8 oranında küçülmüş olduğu Türkiye 1980 yılı göz ardı edilirse 80'li yıllar genelde Türk ekonomisinin istikrarlı ve görece olarak hızlı bir büyüme performansı sergilediği bir dönem olmuştur. 1980 yılında göstermiş olduğu % 2,8 oranındaki küçülmenin ardından, dalgalanmalar göstermekle beraber, 1981-1993 döneminde yıllık ortalama % 5,2 oranında genişleme ancak Türkiye, GSMH bu uzun dönemli ve kesintisiz büyüme döneminin ardından ilk kez 1994 yılında derin bir daralma sergilemiştir. Finansal piyasalarda başlayan dalgalanma, daha sonra yapılan yüksek oranlı devalüasyonun yarattığı arz şoku sonucu, reel sektörü etkisi altına alan derin bir ekonomik krizi tetiklemiş ve ekonomi 1994 yılında % 6,1 oranında küçülmüştür. O yılın sonbaharından itibaren alınan genişletici mali ve pa-

rasal politikaların etkisiyle, ekonomi, yılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir büyüme dönemi içine girmiş ve esas itibariyle iç talep genişlemesine bağlı bu eğilimini, güçlü bir şekilde 1998 yılının ikinci çeyreğine kadar sürdürmüştür.

Tablo 13: GSMH ve GSYİH Büyüme Hızları
(sabit Fiyatlarla % Olarak, 1987 Yılı Bazlı)

Yıl	GSMH	GSYİH	Yıl	GSMH	GSYİH	GSYİH*
1980	- 2.8	- 2.4	1997	8.3	7.5	
1981	4.8	4.9	1998	3.9	3.1	
1982	3.1	3.6	1999	-6.1	-4.7	-3.4
1983	4.2	5.0	2000	6.3	7.4	6.8
1984	7.1	6.7	2001	-9.5	-7.5	-5.7
1985	4.3	4.2	2002	7.9	7.8	6.2
1986	6.8	7.0	2003	5.9	5.8	5.3
1987	9.8	9.5	2004	9.9	8.9	9.4
1988	1.5	2.1	2005	7.6	7.4	8.4
1989	1.6	0.3	2006	6.0	6.1	6.9
1990	9.4	9.3	2007			4.7
1991	0.3	0.9	2008			0.7
1992	6.4	6.0	2009			-4.8
1993	8.1	8.6	2010			9.2
1994	-0.1	-5.5	2011			8.8
1995	8.0	7.2	2012			2.2
1996	7.1	7.0				

* 1998 Yılı Bazlı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Değişim Oranları

1998 yılı başında Hükümet tarafından uygulamaya konulan enflasyonu düşürmeye yönelik para ve maliye politikaları, ayrıca vergi gelirlerinde sağlanan yüksek oranlı artış, özel sektör tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde daraltıcı bir etki doğurmuş, bu durumun yanı sıra 1997 yılında başlayarak 1998 yılında daha da derinleşen ve yayılan Güney - Doğu Asya krizi ile Ağustos ayındaki Rusya krizi, neden oldukları yoğun sermaye kaçışı ve ihrac talebindeki gerilemeyle, bu olumsuz tabloyu daha da kötüleştirmiş ve neticede giderek yavaşlama süreci içine giren ekonomide, GSMH büyümesi, 1998 yılının tamamı itibariyle sadece % 3.9 olarak gerçekleşmiştir. Olumsuz iç ve dış etkenlerin yanı sıra yaşanan deprem felaketleri 1999 yılında özellikle yatırım harcamaları olmak üzere özel kesim talebinde önemli bir daralmaya yol açmış ve kamu tüketim harcamalarındaki genişlemeye rağmen, toplam iç talep % 4.0 oranında daralmış ve yılın tamamı itibariyle sabit fiyatlar üzerinden GSYİH % 4.7 oranında düşerken, Net Dış Alem Faktör Gelirlerindeki önemli küçülme, GSMH'daki daralmanın % 6.1 oranında gerçekleşmesi sonucunu doğurmuştur.

1999 yılının Aralık ayında IMF ile yapılan 17. Stand-By Anlaşması doğrultusunda 2000 yılı başında uygulanmasına geçilen ve kur çapasına dayalı enflasyon hedeflemesi sistemi, faiz hadlerinde çarpıcı bir gerilemenin meydana gelmesine olanak sağlamış, faizlerdeki bu düşme tüketim talebinde dikkat çekici bir sıçramaya neden olmuştur. Diğer taraftan, gerçek enflasyonun, hedeflenenin üstünde seyretmesi sonucu, hedeflenen enflasyona göre belirlenen kurların, TL'nin giderek aşırı değerli duruma gelmesine yol açması, ithal talebinde hızlı bir genişlemeye neden olmuştur. Sonuçta, 2000 yılında gerçekleştirilen GSMH büyümesi esas itibariyle iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır. 2000 yılında Gayrisafi Milli Hasıla cari fiyatlar üzerinden % 60.9 oranında, reel anlamda ise % 6.3 oranında (1998 baz yılına göre GSYİH büyümesi = % 6.8) bir büyüme ortaya koymuştur.

Bir likidite krizi şeklinde başlayıp bankacılık kesimini derinden sarsan ve yoğun bir sermaye kaçışına neden olan Kasım 2000 krizi ve ardından dalgalı kur rejimine geçilmesi ile ekonomik politikada önemli bir değişiklik yapılması zorunluluğunu ortaya çıkaran Şubat krizi, 2001 yılında para piyasalarındaki krizin hızla reel ekonomiye yansımaları sonucunu getirmiştir. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSMH'daki daralma tahminlerin üzerine çıkarak % - 9.5 olarak (1998 baz yılına

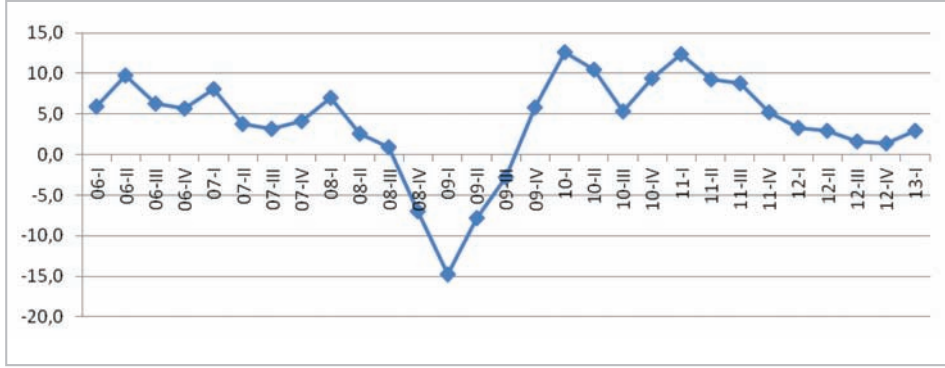
göre GSYİH daralması = % 5.7) gerçekleşmiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşından sonraki en büyük ekonomik küçülmeyi 2001 yılında yaşamıştır. 2001 yılında en dramatik talep daralması yatırım harcamalarında görülmüş ve kamu sektörü yatırımları % 22.0, özel sektör gayrisafı sabit sermaye oluşumu % 35.1 oranında gerilerken, toplam yatırım harcamalarındaki daralma % 31.7 olmuştur. Dalgalı kur rejimine geçilmesinin ardından, TL'nin değerinde, iktisat teorisinde atıfta bulunduğu veçhile, olması gerekenin üstünde bir değer kaybı meydana gelmiştir. Bu gelişme sonucu TL'nin değerinde meydana gelen ciddi reel kayıp, dış rekabet gücünün artmasını sağlamış ve ayrıca iç talebin daralmış olmasının etkisiyle, 2001 yılında mal ve hizmetlere olan dış talep (ihracat) sabit fiyatlar üzerinden % 7.4 oranında bir büyüme göstermiştir.

Türkiye ekonomisi, bir önceki yıl yaşanan şiddetli daralmanın ardından 2002 yılında yeniden ekonomik büyüme sürecine girmiştir. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde, uygulanmakta olan ekonomik politikalara duyulan güvenin artması ve iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler etkili olmuştur. Ayrıca 2001 yılında iç pazar daralması ve TL'nin reel değerinde meydana gelen erime nedeniyle canlanma eğilimi içine giren ihracatın 2002 yılında artışını daha da hızlanarak sürdürmesi, sanayi üretimini olumlu etkilemiş ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur. 2002 yılında GSMH büyümesi; özellikle tarım ve ticaret sektörlerinde gerçekleşen büyüme hızlarının beklenenin üstünde tutturulmuş olmaları nedeniyle, tahmin edilenden daha hızlı gerçekleşmiş ve % 7.9 oranına (1998 baz yıllı GSYİH büyümesi = % 6.2) ulaşmıştır. Şüphesiz 2002 yılında ekonomik alanda meydana gelen bu hızlı büyümede, bir önceki yıl yaşanmış olan şiddetli daralmanın yol açtığı ve GSMH'nın sabit fiyatlar üzerinden yaklaşık 1996 yılı düzeyine gerilemiş olduğu düşük baz değerinin de etkisi olmuştur. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ve daralmanın ardından, 2002 yılının başından itibaren gözlemlenen ve giderek hızlanan ekonomik toparlanma ve büyüme eğilimi etkisini, biraz yavaşlamış olmakla beraber, 2003 yılı boyunca da kesintisiz bir biçimde sürdürmüştür. 2002 yılı sonbaharında başlayarak 2003 yılı ilk yarısında doruk noktasına ulaşan Irak krizi, ekonomik büyümenin 2003 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde biraz düşük düzeyde gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

GSMH 2003 yılında bir önceki yıla göre 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden % 5.9 oranında reel bir büyüme gösterirken, cari fiyatlar üzerinden % 29.7 oranında yükselmiştir. GSYİH değeri ise bir önceki yıla göre, sabit fiyatlar üzerinden %

5.9 (1998 baz yıllık GSYİH büyümesi = % 5.3), cari fiyatlar üzerinden % 29.6 oranında bir büyüme göstermiş, sektörler itibariyle en hızlı büyüme oranları, sırasıyla ithalat vergisinde, ulaştırma ve haberleşme sektöründe, ticaret sektöründe ve sanayi sektöründe gerçekleşmiştir. Irak savaşının olumsuz etkilerini geride bırakan Türkiye ekonomisi 2004 yılında çok hızlı bir büyüme sergilemiştir. GSMH 2004 yılında bir önceki yıla göre, 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden % 9.9 oranında reel bir büyüme gösterirken, cari fiyatlar üzerinden % 20.3 oranında büyümüştür. 2004 yılı birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde, sırasıyla % 11.8 ve % 14.4 oranında büyüyen GSYİH, 2004 yılı mayıs ayından itibaren talebi kısıtlayıcı yönde alınan önlemlerin etkisiyle, üçüncü ve dördüncü üç aylık dönemlerde biraz yavaşlayarak, sırasıyla % 5.3 ve % 6.3 oranında büyümesini sürdürmüştür. Bu gelişmelerin sonucu olarak, yıllık bazda GSYİH büyümesi 2004 yılında % 8.9 olarak (1998 baz yıllık GSYİH büyümesi = % 9.4) (Harcamalar Yoluyla % 9.0) gerçekleşmiştir. Önceki üç yılda olduğu gibi 2004 yılında da “dış alem faktör gelirleri” negatif bakiye vermiş ve GSMH değeri GSYİH değerinin altında gerçekleşmiştir. 2004 yılında sektörler itibariyle en hızlı büyüme sırasıyla ithalat vergisi, ticaret, sanayi, serbest meslek hizmetleri ile ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde gerçekleşmiştir. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ertesinde 2002 yılı ilk çeyreğinde başlamış olan büyüme süreci 2005 yılında da kesintisiz biçimde sürmüştür. 2005 yılında sektörler itibariyle en hızlı büyüme sırasıyla inşaat, ulaştırma ve haberleşme, ticaret, serbest meslek ve hizmetler ile sanayi sektörlerinde gerçekleşmiştir. Gayrisafi milli hasıla (GSMH) 2005 yılında, 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden, bir önceki yıla göre % 7.6 oranında reel bir büyüme göstermiştir. GSYİH’de ise % 7.4 oranında bir reel büyüme (1998 baz yıllık GSYİH büyümesi = % 8.4) gerçekleşmiştir. Geçmiş yakın dönemde gözlemlendiği gibi, net dış alem faktör gelirleri 2005 yılı genelinde de negatif bakiye vermiş ve GSMH, GSYİH’nın altında gerçekleşmiştir. 2005 yılı genelinde % 7.6 oranında (1998 baz yıllık GSYİH büyümesi = % 8.4) gerçekleşen GSYİH büyümesine, tarım sektörünün katkısı 0.7 puan, sanayi sektörünün katkısı 1.9 puan ve hizmetler sektörünün katkısı 4.9 puan olmuştur. Önceki iki yıla göre biraz yavaşlamış olmakla beraber Türkiye ekonomisi hızlı büyümesini, 2006 yılında da sürdürmüş ve GSMH % 6.0 ve GSYİH % 6.1 oranında (1998 baz yıllık GSYİH büyümesi = % 6.9) büyüme göstermiştir.

Şekil : Üçer Aylık Dönemler İtibariyle GSMH ve GSYİH Büyüme Hızları (%) (1998 Fiyatlarıyla)

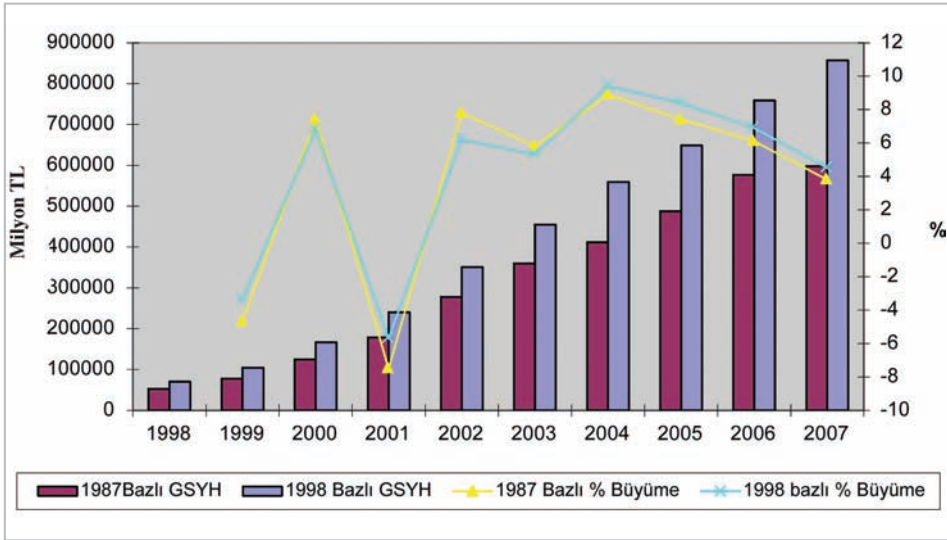

Kaynak : TÜİK

Geçmiş yakın dönemde gözlemlenen durumun 2006 yılında da devam etmesiyle, net dış alem faktör gelirleri yine negatif bakiye vermiş ve GSMH, GSYİH'nin altında gerçekleşmiştir. 2006 yılı genelinde % 6.1 oranında (1998 baz yıllı GSYİH büyümesi = % 6.9) gerçekleşen GSYİH büyümesine, tarım sektörünün katkısı 0.3 puan, sanayi sektörünün katkısı 2.2 puan ve hizmetler sektörünün katkısı 3.6 puan olmuştur. 2006 yılı geneli itibariyle % 6.1 oranında bir genişleme gösteren GSYİH'nin büyümesinin kaynakları incelendiğinde, bu önemli orandaki büyümede, % 17.4 oranında büyüyen özel kesim sabit sermaye yatırımlarının, % 5.4 oranında artan özel tüketimin ve % 8.5 oranında büyüyen ihracat talebinin belirleyici bir etkide bulunduğu görülmektedir. 2006 yılında mal ve hizmet ihracatı % 8.5 oranında artarken, mal ve hizmet ithalatı daha yavaş bir şekilde % 6.1 oranında artış göstermiştir. 2004 yılında % - 4.9 puan ve 2005 yılında da % - 1.7 puan olarak gerçekleşen net mal ve hizmet ihracatının GSYİH büyümesine olan katkısı, 2006 yılının ikinci yarısından itibaren olumlu bir seyir içine girerek pozitif nitelik kazanmış ve sonuçta 2006 yılı geneli itibariyle net mal ve hizmet ihracatı ekonomik büyümeye, dört yıllık bir dönemin ardından ilk kez pozitif katkıda bulunmuştur. 2006 yılında stok değişmelerinin büyümeye katkısı % - 2.1 puan olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında toplan yurtiçi tüketim talebi büyüme hızı, bir önceki yıla göre belirgin bir yavaşlama ile % 5.6 oranında gerçekleşirken, toplam yurtiçi talebin büyüme hızı ise % 8.0 olmuştur.

Yakın geçmiş dönemde milli gelir büyüme oranında tanık olunan yavaşlama 2007 yılında daha belirgin bir nitelik kazanmış ve GSYİH büyüme oranı % 4.7'ye gerilemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun, 2007 yılının son çeyreğinden itibaren ulusal gelir hesaplama baz yılında ve yönteminde önemli değişiklikler yapmıştır. Söz konusu yeni düzenleme ile ulusal gelir hesaplamalarında önemli yöntem ve kapsam değişikliklerine gidilmiştir. Ayrıntıları 2007 Yılı Ekonomik Raporunda verilmiş olan bu 'Türk Milli Hesaplar Güncelleme Çalışması' beklendiği üzere hesaplanan gayri safi yurtiçi hasıla büyüme rakamlarında değişikliğe yol açmıştır. Baz yılının 1998 yılı olarak değiştiği bu yeni ulusal gelir hesaplama yöntemi ile 1987 yılı bazlı hesap yöntemi ile bulunan gayrisafi hasıla tutarları ve GSYİH büyüme oranları aşağıda grafik halinde verilmektedir.

Şekil 3: 1987 ve 1998 Bazlı Hesap Sistemine Göre GSYİH ve Reel Büyüme Oranları

Kaynak:: TÜİK

2002 yılının ilk çeyreğinde başlayan ekonomik büyüme süreci 2007 yılının son çeyreğinde de devam etmiş böylelikle, ekonomi 24 dönem boyunca kesintisiz ardarda büyüme sergilemiştir. Ancak 2007 yılının üçüncü çeyreğinde tanık olunan düşük oranlı büyüme dördüncü çeyrekte de devam etmiş ve söz konusu iki dönemdeki büyüme oranları, 2002 yılının ikinci çeyreğinden itibaren kaydedilen en düşük büyüme oranları olmuştur.

2007 yılında GSYİH'nin üçer aylık dönemler itibariyle gelişimine bakıldığında, imalat sanayindeki gelişmeler paralelinde yılın ilk çeyreğinde belirgin şekilde yüksek seyrettiği ancak ikinci çeyrekle beraber hızlı bir yavaşlama dönemine geçtiği ve bu seyrini yıl sonuna kadar koruduğu gözlemlenmiştir. Kuraklık ve olumsuz iklim şartları 2007 yılında tarım sektörünü ciddi biçimde olumsuz yönde etkilemiş ve önceki yıl % 1.4 oranında büyüme göstermiş olan tarım sektörü katma değeri 2007 yılında % 6.8 oranında daralmıştır. Reel ekonomide baş gösteren yavaşlama ve ABD'nde Ağustos ayında patlak veren Mortgage piyasası krizinin de etkisiyle finans sektöründe yaşanan olumsuz görünüm ile emlak piyasasının geleceği konusundaki beklentilerdeki değişim, inşaat sektörünü özellikle yılın ikinci yarısında olumsuz biçimde etkilemiş ve bu sektördeki büyüme, belirgin bir yavaşlamayla, 2007 yılında % 5.0'e gerilemiştir. 2007 yılında sektörel bazda en hızlı katma değer büyümesi mali aracı kuruluşlarda gerçekleşirken onu % 6,9 ile ulaştırma, % 5,8 ile hizmetler, % 5,5 ile sanayi sektörü, % 5,2 ile ticaret sektörü ve % 5,0 ile inşaat sektörü izlemiştir. 2007 yılı ekonomik gelişmelerine talep unsurlarındaki gelişmeler açısından bakıldığında, GSYİH büyümesinin, kamu sektörü tüketim ve özel sektör yatırım harcamalarında tanık olunan yavaşlama nedeniyle, bir önceki yıla göre belirgin bir yavaşlamayla, % 4.7 olarak gerçekleşmiş olduğu gözlemlenmiştir.

Yatırım harcamaları reel büyüme oranı 2002 yılından sonraki dönemde ilk kez 2007 yılında % 3.3 ile GSYİH büyüme oranının altında gerçekleşmiş ve yavaşlama yatırım talebinin büyümeye olan katkısını azaltmıştır. Harcamalar açısından GSYİH'nin en büyük bileşenini oluşturan hane halkı tüketim harcamaları 2007 yılında da güçlü konumunu sürdürmüş ve % 4,6 oranında büyümüştür. hane halkı tüketim harcamalarının 2007 yılı ekonomik büyümesine katkısı, bir önceki yıla göre sadece 0.1 puan azalmayla 3.2 puan olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında % 8,4 oranında büyüyen kamu kesimi tüketim harcamaları artış oranının keskin bir daralmayla 2007 yılında % 2,8'e gerilemesi kamu tüketim harcamalarının büyümeye olan katkısını düşürmüştür. 2007 yılında kamu kesimi tüketim harcamaları

büyüme oranı bir önceki yıla göre çarpıcı bir düşüş sergilerken, yurtiçi tüketim artış hızı bir önceki yıla ilişkin % 4,6 düzeyinden, 2007 yılında % 3,8'e gerilemiştir. Yerleşik hane halkı tüketim artış hızı yaklaşık aynı düzeyini korurken yurtiçi tüketim artış hızının düşmesinde mal ve hizmet ithalatının, mal ve hizmet ihracatından daha hızlı büyümesi önemli rol oynamıştır. Bu olumsuz gelişme etkisini net ihracatın GSYİH büyümesi üzerine olan etkisinde de göstermiş ve net ihracatın büyümeye olan olumsuz katkısı 2006 yılında (-) % 0,3 iken, 2007 yılında % - 1,5'e yükselmiştir.

Esas itibariyle dış borçlanmaya dayalı iç tüketim ve yatırım artışından güç alan ve uzun dönemde sürdürülebilirliği olmayan 2001 yılı sonrası büyüme süreci 2007 yılı II. çeyreğinden itibaren (2008 yılı I. çeyreğine ilişkin beklentilerin üzerindeki % 7.3 oranı hariç tutulursa) belirgin bir yavaşlama süreci içerisine girmiş, 2008 yılı son çeyreğinde ise ekonomi, 27 dönem süren bir büyüme döneminin ardından keskin bir küçülme sergilemiştir. 2001 yılında % 5.7 oranında küçülmesinin ardından hızlı bir büyüme süreci içerisine giren ve 2002 - 2006 döneminde sırasıyla yıllık % 6.2, % 5.3, % 9.4, % 8.4 ve % 6.9 oranında (1998 yılı bazlı GSYİH serisine göre) büyüme gösteren GSYİH'de 2007 yılında belirgin bir yavaşlama gözlemlenmiş ve büyüme hızı % 4.7'ye gerilemiştir. Ekonomideki yavaşlama, yılın ilk çeyreğinde gerçekleşen % 7.0 oranındaki büyümenin ardından 2008 yılının ikinci üç aylık döneminde dikkat çekici bir hız kazanmış ve ikinci çeyrekte % 2.6'ya ve üçüncü çeyrekte de % 0.9'a gerilemiştir. Küresel ekonomik krizin giderek derinlik kazanması, ticaret ortağı olan ülkelerde tüketim ve yatırım talebinin düşmesi, küresel finansal piyasalarda hüküm süren kredi sıkışıklığının yol açtığı dış finansman sorunları ile tüketici ve özel kesim beklentilerindeki bozulma etkilerini 2008 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren Türk ekonomisi üzerinde yıkıcı bir biçimde göstermeye başlamış ve bu süreç, yılın son çeyreğinde ekonominin, önceki yılın aynı dönemine göre, çarpıcı bir biçimde, % 7,0 oranında küçülmesi ile yeni bir fazın başlamasına neden olmuştur. 2008 yılının tamamında ise GSYİH büyüme oranı % 0,7 olarak gerçekleşmiştir.

Gerçekten düşük düzeyde gerçekleşen 2008 yılı büyümesine talep yönünden göz atıldığında, özellikle not edilmesi gereken bir husus I. Çeyrekte % 5,9, II. çeyrekte % 1,0 oranında büyüyen özel tüketim harcamalarının III. Çeyrekte % 1,6 ve yılın son çeyreğinde de % 4,0 oranında bir daralma göstermiş olması ve bu şekilde, toplam harcamalar (talep) içinde % 73,0 oranında bir ağırlığa sahip olan özel tüketim harcamalarının yılın tamamı itibariyle çok düşük düzeyde, % 0,1 oranın-

da bir büyüme ortaya koymuş olmasıdır. Özel tüketim harcamalarındaki daralmayı, kamu nihai tüketim harcamalarındaki artış kısmen telafi etmiştir. Yılın son çeyreği itibariyle % 6.1 oranında büyüyen kamu tüketim harcamalarındaki yıllık artış % 1.8 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı son çeyreğinde küresel krizin yol açtığı talep daralması sonucu % 8.2 düzeyinde dikkat çekici bir daralma gösteren mal ve hizmet ihracatında yılın tamamı itibariyle % 2.6 oranında bir genişleme olurken, mal ve hizmet ithalatında önemli bir daralma yaşanmıştır. Yılın son çeyreğinde % 23.0 oranında daralan ithalat talebi yılın tamamı itibariyle % 3.1 oranında küçülmüş ve dış ticaretin büyümeye olan katkısı uzun bir aradan sonra tekrar pozitif bir değer almıştır. Talep açısından aynı olumsuz tablo yatırım harcamaları için de geçerli olmuştur. Yılın ilk çeyreğinde % 9.5 oranında büyüyen özel ve kamu kesimi toplam yatırım harcamaları ikinci çeyrek ile beraber, giderek derinleşen biçimde, küçülmeye başlamış ve sırasıyla, % 1.2, % 6.9 ve % 17.5 oranında daralma sergilemiştir. Toplam talep içinde % 20.3 oranında bir paya sahip olan gayrisafi sabit sermaye yatırımlarında 2008 yılında bir önceki yıla göre % 4.6 oranında bir küçülme meydana gelmiştir. Yılın son çeyreğinde önceki yılın aynı dönemine göre % 23.5 düzeyinde dramatik bir daralma sergileyen özel sektör yatırımlarında yılın tamamı itibariyle küçülme % 7.3 olmuştur. Yine yılın son çeyreğinde % 15.9 oranında büyüyen ve toplam yatırım harcamaları içinde yaklaşık beşte bir oranında ağırlığa sahip olan kamu yatırımlarında 2008 yılında % 13.1 oranında genişleme gerçekleşmiştir.

Küresel krizin etkisini giderek daha ağırlaşan biçimde gösterdiği 2008 yılı son çeyreğinde özel tüketimdeki daralma ekonomik büyümeye negatif 3.2 puan, özel yatırımlardaki daralma da negatif 5.4 puan eklemiş, özel harcamalardaki küçülmenin etkisi toplam negatif 8.6 puan olmuştur. Son çeyrekte kamu tüketim ve yatırım harcamalarındaki genişleme büyümeye toplam 1.4 puan pozitif katkıda bulunmuş, bu şekilde nihai iç talebin büyümeye katkısı negatif 7.2 puana inmiştir. Dış talebe gelince, yılın son çeyreğinde mal ve hizmet ihracatında gözlemlenen % 6.2 oranındaki daralma büyümeye negatif 2.1 puan eklerken, mal ve hizmet ithalatında gerçekleşen % 23.0 oranındaki daralma, talepteki daralmanın üretim hacmine olan olumsuz etkisini hafifletmiş ve büyümeye 7.1 puan pozitif katkıda bulunmuştur. Ancak 2008 yılında stoklarda meydana gelen erime üretim faaliyeti hacminin daralmasını arttırıcı bir etkide bulunması nedeniyle büyümeye negatif 4 puan katkıda bulunmuştur. Bu şekilde 2008 yılı son çeyreği itibariyle GSYİH, 27 dönem sürmüş uzun bir büyüme döneminin ardından, % 7.0 oranında derin bir küçülme ortaya koymuştur. 2008 yılı ikinci ve özellikle üçüncü çeyreğinden iti-

baren talep ve harcama alanında gözlemlenmeye başlanan ve giderek keskinleşen olumsuz gelişme doğal olarak etkisini ekonominin üretim sektörleri üzerinde de icra etmiştir. Üretim gelişmelerine göz atıldığında büyümenin yavaşlamasında en önemli etkenin, bir önceki yıla göre, sanayi, inşaat ve ticaret sektörlerindeki katma değer düşüşlerinin olduğu görülmektedir.

Keskin bir yavaşlama ile % 0.7 oranında gerçekleşen 2008 yılı büyümesine üretim açısından bakıldığında, yavaşlamada, özellikle son çeyrekte % 10.8 oranında küçülen imalat sanayinin yılın tamamı itibariyle sadece % 0.8 oranında büyüme göstermesi, son çeyrekte % 13.4 oranında daralan inşaat sektörünün yıllık bazda % 7.6 düzeyinde çarpıcı bir küçülme sergilemesi ile yine yılın son çeyreğinde % 15.4 oranında küçülen ticaret sektörü katma değerinin 2008 yılının tamamında % 0.9 oranında azalmasının ön planda etkili olduğu gözlemlenmektedir. Başta otomotiv ürünleri olmak üzere ihracat mallarına olan dış talebin keskin biçimde daralması imalat sanayisini olumsuz yönde etkilerken ihracat ve ithalat hacimlerinde tanık olunan önemli düşüşler ticaret sektörü katma değerinin düşüşünde etkin rol oynamıştır. 2008 yılının tamamı itibariyle toplam GSYİH içinde % 7.6 oranında paya sahip olan tarım sektöründe % 4.1, % 14.2 oranında bir paya sahip olan ulaştırma sektöründe % 1.6 ve % 11.2 oranında bir paya sahip olan konut sahipliğinde % 2.3 oranında büyüme gerçekleşmiştir.

2008 yılı dördüncü üç aylık dönemde ekonominin % 7.0 oranında önemli bir daralma sergilemesinde bu dönemde özellikle sanayi ve hizmetler sektörlerinde önceki yılın aynı dönemine göre meydana gelen keskin katma değer azalmaları etkili olmuştur. Yılın son çeyreğinde ekonomik büyümeye sanayi sektörü negatif 2.6 puan, hizmetler sektörü negatif 3.1 puan ve inşaat sektörü de negatif 0.9 puan katkıda bulunmuş, tarım sektörü ise 0.4 puan pozitif katkı ile son üç aya ilişkin küçülme oranının % 7.0'ye gerilemesini sağlamıştır. Yukarıda sıralanan gelişmeler çerçevesinde, 2008 yılında GSYİH büyümesine, - revizyon öncesi değerler üzerinden - özel tüketimin katkısı 0.2 puan, özel yatırımın katkısı - 1.6 puan, kamu tüketiminin katkısı 0.2 puan, kamu yatırımının katkısı 0.4 puan, net mal ve hizmet ihracatının katkısı 1.6 puan olmuştur. Stok değişiminin büyümeye katkısı ise 0.3 puan olarak gerçekleşmiştir.

2009 yılı, krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin derinleştiği bir yıl olmuştur. Krizin reel sektöre yansısıyla iç ve dış talep daralmış, sanayi üretiminde büyük düşüşler gerçekleşmiştir. 2002-2008 döneminde yılda ortalama % 5,9 büyüyen Türkiye ekonomisi, 2009 yılında % 4,7 küçülmüştür. 2001 yılında yaşa-

nan daralmanın ardından ilk kez 2009 yılında küçülen Türkiye ekonomisinin % 6 daralacağı tahmin edilirken, gerçekleşen oran beklentilerin altında kalmıştır. 2009 yılında kişi başına GSYİH değeri ise, geçen yıla göre 1.850 dolar kayıpla 8.590 dolar olarak hesaplanmıştır. Ana sektörler göre büyüme hızlarındaki tek artış tarım sektöründe gerçekleşmiştir. 2009 yılında tarım sektörü, mevsim şartlarının elverişli olması nedeniyle % 3,6 oranında büyümüştür. Ancak tarımın milli gelir içindeki payı düşük olduğu için büyümeye katkısı fazla olmamıştır. Milli gelir içinde en büyük ağırlığa sahip olan ve büyümenin lokomotifi sayılan sanayi ve hizmetler sektörlerinin büyüme hızında, 2009 yılında büyük düşüşler meydana gelmiş, bu düşüşlere inşaat sektöründeki yüksek oranlı küçülme de eklenince GSYİH rekor seviyede daralmıştır. Harcamalar yönünden ise, krizin etkisiyle özel kesim sabit sermaye yatırımlarında ve özel tüketim harcamalarındaki düşüşler, GSYİH'nin daralmasında etkili olurken, kamu kesimi tüketim harcamaları GSYİH artışına olumlu etki yapmış, yatırımlar ise durma noktasına gelerek büyümeyi engellemiştir. Türkiye ekonomisi ekonomik krizin etkilerinin en yoğun olduğu 2009 yılı birinci döneminde % 14,5 daralarak, 1945 yılından sonraki en yüksek küçülmeyi yaşamıştır. Ekonomik daralma hız kesmeye başlayarak yılın ikinci döneminde % 7,7, üçüncü döneminde ise % 2,9 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2008 yılı son döneminden itibaren dört dönem üst üste küçülen ekonomi küresel krizin etkisiyle resesyona girmiş, ardından 2009 yılının son döneminde % 6'lık büyümeyle girdiği bu resesyondan çıkmıştır. Son dönemdeki büyümede arz yönünden imalat sanayindeki artış etkili olurken, talep yönünden ise özel kesim ve büyük ölçüde kamu kesimi tüketim harcamalarındaki artış etkili olmuştur. 2009 yılı genelinde GSYİH, 1998 temel fiyatlarına göre % 4,7'lik düşüşle 97.088 milyon TL'ye gerilemiştir. 2009 yılında iklim koşullarının uygun olması tarım sektörünü olumlu etkilemiştir. Tarım sektörünün alt sektörlerinden tarım, avcılık ve ormancılık sektörü % 3,3 ve balıkçılık sektörü % 10,8 büyümüştür. 2007 yılında kuraklık nedeniyle küçülen toplam tarım sektörü katma değeri, 2008 yılında % 4,3 ve 2009 yılında % 3,6 büyümüştür. Küresel mali krizin iktisadi faaliyetleri yavaşlatması sonucu, sanayi sektörü alt dallarının tümünde büyüme hızı, bir önceki yıla göre gerilemiştir. Sanayi sektörü katma değeri, madencilik, imalat sanayi ve enerji sektörleri katma değerindeki gerilemeye bağlı olarak 7,2 puanlık düşüşle % 6,9 düzeyinde daralmıştır. Madencilik ve taşocakçılığı sektörü katma değeri % 6,7, imalat sanayi sektörü katma değeri % 7,2 ve enerji sektörü katma değeri % 3,5 azalmıştır.

GSYİH’da 2009 yılında karşı karşıya kalınan ciddi boyuttaki daralmaya harcama bileşenleri açısından bakıldığında bu olumsuz gelişmede en büyük etkenin esasen 2008 yılından itibaren azalmaya yüz tutan yatırım harcamalarının 2009 yılı genelinde % 19.2 oranında küçülmesi olduğu görülmektedir. Kriz ortamının neden olduğu belirsizlik, dış kaynaklı doğrudan yatırımlardaki azalış, kapasite kullanım oranlarındaki ciddi gerileme ve yurt dışından uzun vadeli kaynak bulmakta karşılaşılan zorluklar özel sektör yatırım harcamalarının önemli ölçüde düşmesi sonucunu getirmiştir. Toplam tüketim harcamalarındaki daralma, kamu sektörünün krizin etkilerini azaltmak amacıyla yaptığı harcamaları 2009 yılı boyunca artırmış olması nedeniyle sınırlı kalmıştır. Bununla beraber toplam harcamalar içerisinde 2009 yılı itibariyle % 1,5 oranında temel bir ağırlığa sahip olan özel tüketim harcamalarının (yerleşik ve yerleşik olmayan hane halklarının yurtiçi tüketimi) yıl genelinde % 2.0 oranında daralması 2009 yılındaki ekonomik küçülmenin bir diğer önemli nedeni olmuştur. GSYİH içindeki payının düşüklüğü nedeniyle (% 14,7) kamu sektörü nihai tüketim harcamalarının yıl içinde % 7.8 oranında artmış olması özel tüketim harcamalarındaki daralmayı telafi edememiştir.

2009 yılı genelinde ithalatın, ihracat hacminden daha hızlı daralma göstermiş olması sonucu, net ihracat ekonomideki küçülmenin daha küçük düzeyde gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur, büyümeye pozitif katkı yapmıştır. 2009 yılı genelinde % 4.7 oranında daralan GSYİH’ya toplam tüketimin katkısı negatif % 0.8 puan, toplam sabit sermaye yatırımlarının katkısı negatif % 4.5 puan, stok değişiminin katkısı negatif % 2.1 puan olurken, net mal ve hizmet ihracatının katkısı pozitif % 2.7 puan olmuştur. Toplam yurtiçi nihai talepteki daralma (stoklar hariç) % 5.2 olarak gerçekleşmiştir.

II.3.2. 2010 ve 2011 YILI GAYRİSAFİ YURTIÇİ HASILA GELİŞMELERİ

GSYİH, 2010 yılının ilk çeyreğinde % 12,0 oranında, ikinci çeyrekte %10,3 oranında, üçüncü çeyrekte % 5,2 oranında ve son çeyrekte ise %9,2 oranında artış göstermiştir. Son çeyrekteki % 9,2 oranındaki büyüme ile Türkiye, G-20 ülkeleri arasında Çin’den sonra en fazla büyüyen ikinci ülke olmuştur. Sabit fiyatlarla GSYİH, 2010 yılında ilk çeyrekteki seviyesinden 4.680 milyon lira artış göstererek son çeyreği 28.015 milyon lira seviyesinde kapatmıştır. Kişi başına GSYİH değeri cari fiyatlarla, yıllık olarak 10.079 dolardır. Ayrıca 2010 yılı büyüme oranları, öngörülen %6,8 oranının 2,1 puan üzerinde gerçekleşmiştir. Ana sektörler itibariyle sabit fiyatlarla GSYİH incelendiğinde; tüm sektörlerde pozitif büyüme gerçekleştiği görülmektedir. En fazla büyümenin gerçekleştiği sektör, % 17,1 ile

inşaat sektörü olmuştur. 2009 yılında % 16,1 oranı ile en fazla daralan sektör konumunda olan inşaat sektörü, baz etkisi ile beraber 2010’u yüksek büyüme ile kapatmıştır. Ana sektörler içerisinde, büyüme oranının en düşük olduğu sektör ise mevsim koşullarının yıl içerisinde sert geçmesi nedeniyle tarım sektörü olmuştur. 2009 yılında daha elverişli mevsim koşullarının söz konusu olması nedeniyle % 3,9 büyüyen tarım sektörü 2010’u % 1,6’lık büyüme ile kapatmıştır. Büyüme oranları, sanayi sektöründe % 12,9 oranında, hizmetler sektöründe ise % 7,7 oranında gerçekleşmiştir.

Sabit fiyatlarla GSYİH iktisadi faaliyet kollarına göre incelendiğinde; 2009 yılında görülen küresel daralma sebebiyle balıkçılık, madencilik ve taşocakçılığı, imalat sanayi, elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtım, inşaat, toptan ve perakende ticaret, ulaştırma, depolama ve haberleşme, diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri gibi birçok iktisadi faaliyet kolunda ekonomik küçülme söz konusu olmuş, 2010 yılında ise beklentilerin üstünde bir seyir izlemiş ve tüm faaliyet kollarında pozitif büyüme gerçekleşmiştir. Faaliyet kollarına göre; inşaatta gerçekleşen % 17,1 oranındaki büyümeyi, % 14,2 ile balıkçılık sektörü, % 13,6 ile imalat sanayi sektörü, % 13,3 ile toptan ve perakende ticaret, % 12,9 ile vergi-sübvansiyon, % 10,5 ile de ulaştırma ve haberleşme faaliyetleri izlemiştir. Mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla GSYİH, 2010 yılının ilk çeyreğinde 25,4 milyar lira ile olan GSYİH, ikinci çeyrekte 26,3 milyar liraya, üçüncü çeyrekte 26,6 milyar liraya ve son çeyrekte de 27,6 milyar liraya yükselmiştir. 2010 yılının son çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre arındırılmamış GSYİH % 9,2 oranında artarak rekor seviyeye çıkmış ancak bu oran mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış GSYİH için sadece % 3,6 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında GSYİH, cari fiyatlarla % 16,0 oranında büyüyerek 1.105.101 milyon TL’ye ulaşmış ve bunun 92.804 milyon TL’si tarım, 211.998 milyon TL’si sanayi, 45.240 milyon TL’si inşaat ve 755.060 milyon TL’si de hizmetler sektörü tarafından sağlanmıştır.

Sabit fiyatlarla harcama yöntemiyle GSYİH’de 2010 yılında bir önceki yıla göre, yerleşik hane halklarının tüketim harcamaları % 6,6 oranında, kamu tüketim harcamaları % 2,0 oranında artmıştır. Ayrıca 2009 yılında %5,0 oranında düşüş gösteren mal ve hizmet ihracatı, 2010’da % 3,4 oranında artmıştır. Mal ve hizmet ithalatı ise 2010 yılında % 20,7 oranında artış göstermiştir. Kamu sektörü sabit sermaye yatırımları; inşaat yatırımındaki % 17,0 ve makine-teçhizat yatırımlarındaki % 8,4 oranlarındaki artışın etkisi ile % 15,1 oranında yükselmiştir. Özel sektör sa-

bit sermaye yatırımları da, makine-teçhizat yatırımındaki % 43,0 ve inşaat yatırımlarında %16,9 oranındaki artışlar sayesinde % 33,5 oranında yükselmiştir. Cari fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYİH’de yerleşik hane halklarının tüketimi, 2010 yılında bir önceki yıla göre % 15,5 oranında artış göstermiştir. Bu tüketim kalemindeki büyümeye yerleşik ve yerleşik olmayan hane halklarının yurt içi tüketimi % 14,5 oranında, yerleşik hane halklarının yurt dışı tüketimi % 13,1 oranında artış ile pozitif bir katkı sağlarken; yerleşik olmayan hane halklarının yurt içi tüketimi % 2,9 oranında azalma ile negatif bir katkı sağlamıştır. Kamu tüketim harcamaları, 2010 yılında bir önceki yıla göre % 12,4 oranında artarak 157.451 milyon liraya yükselmiştir. Kamu sektörü sabit sermaye yatırımları % 20,4 oranında artarken bu artışa en önemli katkıyı % 24,1 oranı ile inşaat sektörü yatırımlarındaki artış yapmıştır. Özel sektör sabit sermaye yatırımları % 31,1 oranında artarken; bunun alt kalemlerinden makine-teçhizat yatırımları % 35,3 oranında, inşaat sektörü yatırımları ise % 23,4 oranında artmıştır. Sabit fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYİH’nin büyümesine; yerleşik hane halklarının tüketimi 4,7 puan, devletin nihai tüketim harcamaları 0,2 puan, sabit sermaye yatırımları 6,0 puan, stoklardaki değişme 2,5 puan, ihracat 0,9 puan, ithalat ise 5,2 puanlık pozitif katkı sağlamıştır.

Türkiye ekonomisi, 2010 yılında yıllık % 9,2 oranında göstermiş olduğu büyümeyle son 6 yılın en yüksek oranlı büyümesini kaydetmiştir. Küresel ekonomik krizin etkilerinin sınırlı da olsa sürdüğü 2011 yılının ilk döneminde ekonominin büyüme trendi devam etmiştir. Türkiye, 2011 yılı ilk çeyreği itibariyle GSYİH’deki % 11,9 oranındaki artış ile dünyanın en hızlı büyüyen, aynı zamanda çift haneli büyüyen tek ekonomisi olmuştur. GSYİH’de ikinci çeyrekte % 9,1 oranında, üçüncü çeyrekte %8,4 oranında, son çeyrekte biraz hız keserek % 5,2 oranında büyüme olmuştur. Böylece Türkiye 2011 yılında yıllık olarak % 8,5 oranında büyüme göstererek Avrupa ülkeleri arasında birinci, dünyanın ekonomik olarak en gelişmiş G20 ülkeleri arasında ise üçüncü sırada yer almıştır. Sabit fiyatlarla GSYİH, 2011 yılında ilk çeyrekteki seviyesinden 3.264.000 artış göstererek son çeyreği 29.515.000 seviyesinde kapatmıştır. Kişi başına GSYİH değeri cari fiyatlarla, yıllık olarak 10.335 dolarıdır. Ana sektörler itibariyle sabit fiyatlarla GSYİH incelendiğinde; tüm sektörlerde pozitif büyüme gerçekleştiği görülmektedir. En fazla büyümenin gerçekleştiği sektör, % 11,2 oranı ile geçen yılda olduğu gibi inşaat sektörü olmuştur. Ana sektörler içerisinde, büyüme oranının en düşük olduğu sektör de yine iklim şartlarına bağlı olarak tarım sektörü olmuştur.

2010 yılında mevsim koşullarının oldukça kötü olması nedeniyle % 2,4 oranında büyüyen tarım sektörü, 2011 yılında yaklaşık iki katı artışla % 5,3 oranında büyümüştür. Büyüme oranları, sanayi sektöründe % 9,2 oranında, hizmet sektöründe ise % 8,4 oranında gerçekleşmiştir. Sabit fiyatlarla GSYİH iktisadi faaliyet kollarına göre incelendiğinde; 2009 yılında görülen küresel birçok iktisadi faaliyet kolunda küçülme olurken, 2010 yılında ise krizin etkilerinin azalması ve iktisadi faaliyetlerdeki toparlanmanın beklenenden çabuk olmasıyla tüm faaliyet kollarında pozitif büyüme gerçekleşmiştir. Ekonomideki beklentilerin üzerindeki büyüme 2011 yılında da devam etmiştir. Faaliyet kollarına göre; toptan ve perakende ticarete gerçekleşen % 11,4 oranındaki büyümeyi, % 11,2 oranı ile inşaat, % 10,8 ile ulaştırma, depolama ve haberleşme, % 9,6 ile mali aracı kuruluşların faaliyetleri, % 9,4 oranı ile de imalat sanayi izlemiştir.

Mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla GSYİH, 2011 yılının ilk çeyreğinde 28,2 milyar liraya, ikinci çeyrekte 28,5 milyar liraya, üçüncü çeyrekte 28,9 milyar liraya ve son çeyrekte de 29,1 milyar liraya yükselmiştir. 2011 yılının ilk çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre arındırılmamış GSYİH % 11,9 oranında artarak rekor seviyeye çıkmış ancak, bu oran mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış GSYİH için sadece %1,6 oranında gerçekleşebilmiştir. 2011 yılında GSYİH, cari fiyatlarla % 17,8 oranında büyüyerek 1.294.893 milyon liraya ulaşmış ve bunun 105.099 milyon lirası tarım, 259.767 milyon lirası sanayi, 57.870 milyon lirası inşaat ve 725.048 milyon lirası da hizmetler sektörü tarafından sağlanmıştır. 2011 yılında GSYİH'deki % 8,5 oranındaki büyümeye, imalat sanayi sektörü 2,5 puan, tarım sektörü 0,1 puan, inşaat sektörü ise 0,7 puan değerinde katkı yapmıştır. Diğer önemli katkılar ise; 1,7 puan ile ulaştırma, depolama ve haberleşme; 1,6 puan ile toptan ve perakende ticaret; 1,2 puan ile mali aracı kuruluşlar; 0,4 puan ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri; 0,2 puan ile elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtım faaliyetlerine aittir. Bir önceki yıla göre 2011 yılında cari fiyatlarla GSYİH içinde sanayi sektörünün payı 0,7 puan artarak % 20,1'e, inşaat sektörünün payı 0,3 puan artarak % 4,5'e yükselirken, tarım sektörünün payı 0,3 puan düşerek %8,1'e, hizmetler sektörünün payı 1,2 puan düşerek % 56,0'a gerilemiştir. Sabit fiyatlarla harcama yöntemiyle GSYİH'de 2011 yılında bir önceki yıla göre, yerleşik hane halklarının tüketim harcamaları % 7,7 oranında, kamu tüketim harcamaları %4,5 oranında artmıştır. Ayrıca mal ve hizmet ihracatı % 6,5 oranında, mal ve hizmet ithalatı ise %10,6 oranında artış göstermiştir. 2010 yılında % 30,5 oranında artış gösteren kamu sektörü sabit sermaye yatırımları; 2011 yılında inşaat yatırımdaki % 1,6 ve makine-

teçhizat yatırımlarındaki %9,7 oranlarındaki düşüşün etkisiyle % 18,3 oranında artmıştır. Özel sektör sabit sermaye yatırımları da, makine-teçhizat yatırımlarındaki % 25,8 ve inşaat yatırımlarında % 16,4 oranındaki artışlar sayesinde % 22,8 oranında yükselmiştir.

Cari fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYİH’de yerleşik hane halklarının tüketimi, 2011 yılında bir önceki yıla göre % 16,9 oranında artış göstermiştir. Bu tüketim kalemindeki büyümeye yerleşik ve yerleşik olmayan hane halklarının yurt içi tüketimi % 17,1 oranında, yerleşik olmayan hane halklarının yurt içi tüketimi % 20,3 oranında, yerleşik hane halklarının yurt dışı tüketimi % 15,1 oranında artış ile pozitif bir katkı sağlamıştır. Kamu tüketim harcamaları, 2011 yılında bir önceki yıla göre % 14,7 oranında artarak 180.670 milyon liraya yükselmiştir. Kamu sektörü sabit sermaye yatırımları % 11,9 oranında artarken, bu artışa en önemli katkıyı % 12,8 oranı ile inşaat sektörü yatırımlarındaki artış yapmıştır. Özel sektör sabit sermaye yatırımları % 42,7 oranında artarken; bunun alt kalemlerinden makine-teçhizat yatırımları % 45,4 oranında, inşaat sektörü yatırımları ise % 37,4 oranında artmıştır. GSYİH’de 2011 yılında sağlanan yüksek oranlı büyümeye en büyük katkıyı özel sektör yatırımları sağlamıştır. Sabit fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYİH’nin büyümesine; yerleşik hane halklarının tüketimi 5,3 puan, devletin nihai tüketim harcamaları 0,5 puan, sabit sermaye yatırımları 4,4 puan, mal ve hizmet ihracatı 1,6 puan, mal ve hizmet ithalatı ise 3,0 puanlık pozitif katkı sağlamıştır. Kişi başına GSYİH, cari fiyatlarla 2011 yılında % 4,1 oranında artarak 10.335 dolara, olarak da % 16,3 oranında artarak 17.329 liraya yükselmiştir. Sabit fiyatlarla kişi başına GSYİH ise 2011 yılında bir önceki yıla göre % 7,3 oranında artmış ve 1.433 liradan 1.537 liraya yükselmiştir.

II.3.3. 2012 YILI GAYRİSAFİ YURTIÇİ HASILA GELİŞMELERİ

Türkiye ekonomisi diğer ülke ekonomileri gibi hem küresel kriz sürecinde, hem de kriz sonrasında dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Ancak, Türkiye ekonomisi krizden diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerine kıyasla, nispeten daha çabuk ve yüksek büyüme hızıyla çıkmıştır. Bunun en önemli nedeni Türkiye ekonomisinin temel dengelerinin genel olarak daha sağlam ve güçlü olmasıdır.

2012 yılında küresel ekonomideki yavaşlama eğilimine paralel olarak Türkiye ekonomisindeki yüksek büyüme hızı gerilemeye başlamıştır. Küresel ekonomideki olumsuz gelişmeler, Avrupa

Birliği'nde krizin derinleşmesi, bölgemizde artan jeopolitik gerginlikler ve yüksek seyreden petrol fiyatları ülkemiz ekonomisine de yansiyarak beklentilerin bozulmasına neden olmuştur. İç talep büyük ölçüde daralmış, özel kesim tüketim ve özellikle yatırım harcamalarında hızlı bir düşüş olmuştur. GSYİH'de sabit fiyatlarla 2012 yılı ilk çeyreğinde %3,3 oranında artış olurken, ikinci çeyrekte % 2,9, üçüncü çeyrekte %1,6, son çeyrekte de %1,4 oranında artış olmuştur. 2012 yılının ilk çeyreğinden son çeyreğine kadar sabit fiyatlarla GSYİH artış oranlarında düzenli olarak azalış eğilimi görülmüştür. Çeyrek dönemlerde yaşanan bu gelişme doğal olarak yıl geneline de yansımıştır.

Tablo 14: GSYİH İçinde Sektör Payları (% Olarak)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Tarım	9,9	9,5	9,4	8,3	7,6	7,6	8,3	8,4	8,0	7,9
Sanayi	20,9	20,3	20,3	20,1	20,0	19,8	19,1	19,4	19,9	19,3
İnşaat	4,0	4,4	4,4	4,7	4,9	4,7	3,8	4,2	4,5	4,4
Hizmetler	65,1	65,8	65,9	66,9	67,5	67,9	68,8	68,0	67,6	68,4
GSYİH	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak : TÜİK

Ekonomide 2010 ve 2011 yıllarında sağlanan yüksek büyüme oranları, 2012 yılında önemli oranda hız kesmiş ve bir önceki yıla göre sadece % 2,2 oranında büyüme sağlanabilmiştir. Böylece başlangıçta yumuşak iniş senaryosuna göre % 4,0 olarak belirlenmiş olan ve daha sonra % 3,2 gibi daha düşük bir düzeye çekilen büyüme beklentisinin de gerisinde kalınmıştır. Ekonomi yönetiminin geneline yumuşak iniş olarak değerlendirilen, piyasalarda ise sert bir düşüş olarak algılanan % 2,2 oranındaki sınırlı büyümede dış talepteki artış, dolayısıyla ihracatta yaşanan olumlu gelişme etkili olmuştur. Ana sektörler itibariyle sabit fiyatlarla GSYİH incelendiğinde; tüm sektörlerde büyüme gerçekleştiği görülmektedir. En fazla büyümenin gerçekleştiği sektör, % 3,5 oranı ile tarım sektörü olmuştur. Ana sektörler içerisinde, büyüme oranının en düşük olduğu sektör ise inşaat sektörü olmuştur. 2011 yılında iç talepteki canlanmanın etkisiyle % 11,5 oranı ile en

yüksek oranda büyüme kaydeden inşaat sektörü, 2012 yılında ekonomideki durgunluk nedeniyle sert bir daralma ile sadece % 6,0 oranında büyüebilmiştir. Büyüme oranları, sanayi sektöründe % 2,0 oranında, hizmet sektöründe ise % 2,6 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 15 : İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
(Cari Temel Fiyatlarla Bin TL Olarak)

	Milyon TL			Pay (%)		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Tarım, avcılık ve ormancılık	90.722	101.300	109.808	8,3	7,8	7,8
Balıkçılık	2.017	2.335	2.827	0,2	0,2	0,2
Madencilik ve Taşocakçılığı	15.785	19.133	21.104	1,4	1,5	1,5
İmalat Sanayi	172.112	210.674	220.339	15,7	16,2	15,6
Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı	25.455	28.768	32.347	2,3	2,2	2,3
İnşaat	45.670	57.751	61.807	4,2	4,5	4,4
Toptan ve perakende ticaret	120.869	155.908	172.624	11,0	12,0	12,2
Oteller ve Lokantalar	25.590	30.028	33.314	2,3	2,3	2,4
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	144.428	175.665	197.989	13,1	13,5	14,0
Mali aracı kuruluşların faaliyetleri	40.502	40.576	46.987	3,7	3,1	3,3
Konut Sahipliği	123.029	129.265	137.713	11,2	10,0	9,7
Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri	52.743	60.939	70.472	4,8	4,7	5,0
Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik	46.090	52.249	60.359	4,2	4,0	4,3
Eğitim	36.803	42.717	49.198	3,3	3,3	3,5
Sağlık işleri ve sosyal hizmetler	17.939	19.385	21.784	1,6	1,5	1,5
Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri	18.697	21.380	22.074	1,7	1,6	1,6

	Milyon TL			Pay (%)		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Ev içi personel çalıştıran hanehalkları	2.097	2.380	2.710	0,2	0,2	0,2
Sektörler Toplamı	980.547	1.150.453	1.263.456	89,2	88,7	89,2
Dolaylı ölçülen mali aracılık hizmetleri	19.419	17.324	22.390	1,8	1,3	1,6
Vergi-Sübvansiyon	137.672	164.584	175.751	12,5	12,7	12,4
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Alıcı fiyatlarıyla)	1.098.799	1.297.713	1.416.817	100,0	100,0	100,0

Kaynak : TÜİK

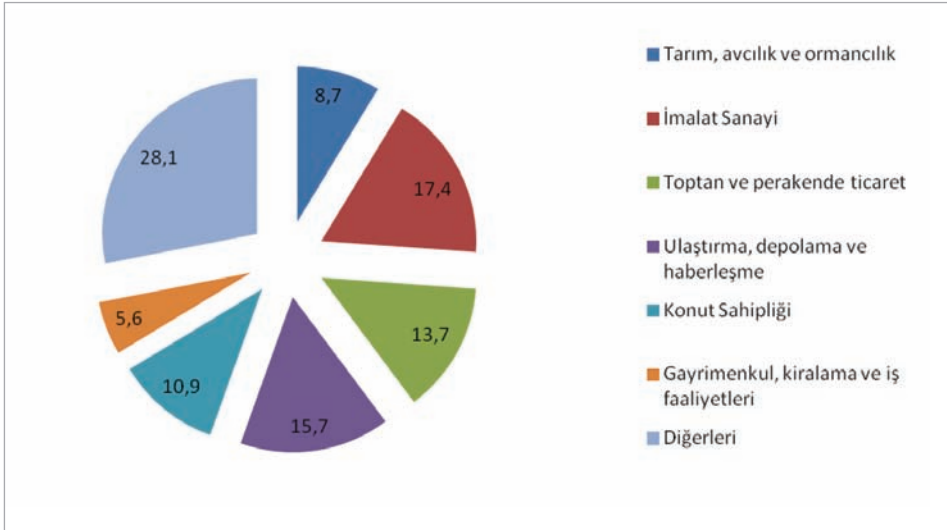
Sabit fiyatlarla GSYİH iktisadi faaliyet kollarına göre incelendiğinde; krizin etkilerinin nispeten azalması ve iktisadi faaliyetlerdeki toparlanmanın beklenenden çabuk olmasıyla 2010 ve 2011 yıllarında faaliyet kollarının genelinde yüksek oranlı büyüme gerçekleştiği görülmektedir. 2012 yılında ise ekonomideki büyüme devam etmekle birlikte hız kesmiştir. 2012 yılında faaliyet kolları itibarı ile en yüksek oranlı büyüme % 6,6 oranı ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetlerinde gerçekleşirken onu, % 5,6 oranı ile ev içi personel çalıştıran hane halkları, %5,3 oranı ile sağlık işleri ve sosyal hizmetler, % 4,3 oranı ile eğitim faaliyetleri izlemiştir.

Mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla GSYİH, 2012 yılının ilk çeyreğinde 29,1 milyar lira, ikinci çeyrekte 29,5 milyar lira, üçüncü çeyrekte 29,6 milyar lira ve son çeyrekte de 29,5 milyar lira olmuştur. 2012 yılının son çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre arındırılmamış GSYİH %1,36 oranında artarken, bu oran mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış GSYİH için de %1,37 düzeyinde gerçekleşmiştir.

2012 yılında GSYİH, cari fiyatlarla % 9,2 oranında büyüyerek 1.416.817 milyon TL'ye ulaşmış ve bunun 112.635 milyon TL'si tarım, 273.789 milyon TL'si sanayi, 61.807 milyon TL'si inşaat ve 815.225 milyon TL'si de hizmetler sektörü tarafından sağlanmıştır. Bir önceki yıla göre 2012 yılında cari fiyatlarla GSYİH içinde tarım sektörünün payı 0,1 puan azalarak % 7,9'a, sanayi sektörünün payı

0,6 puan azalarak % 19,3'e, inşaat sektörünün payı 0,1 puan azalarak % 4,4'e gerilerken, hizmet sektörünün payı 1,2 puan artarak %57,5'e yükselmiştir. 2012 yılında GSYİH'deki % 2,2 oranındaki büyümeye, imalat sanayi sektörü 0,5 puan, tarım sektörü 0,3 puan, inşaat sektörü ise 0,03 puan değerinde katkı yapmıştır. Diğer önemli katkılar ise; 0,5 puan ile ulaştırma, depolama ve haberleşme; 0,4 puan ile mali aracı kuruluşlar; 0,3 puan ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri; 0,1 puan ile kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik faaliyetlerine aittir. Sabit fiyatlarla harcama yöntemiyle GSYİH'de 2012 yılında bir önceki yıla göre, yerleşik hane halklarının tüketim harcamaları % 7,0 oranında azalırken, devletin nihai tüketim harcamaları % 5,7 oranında artmıştır. Mal ve hizmet ihracatı % 17,2 oranında artarken, mal ve hizmet ithalatı ise 2011 yılı ile hemen hemen aynı düzeyde gerçekleşmiştir. 2011 yılında % 2,2 oranında azalış gösteren kamu sektörü sabit sermaye yatırımları 2012 yılında makine-teçhizat yatırımlarındaki % 41,2 oranındaki artışın etkisi ile % 8,9 oranında artmıştır. Özel sektör sabit sermaye yatırımları da, makine-teçhizat yatırımındaki % 6,6 oranındaki küçülmenin etkisi ile % 4,5 oranında azalmıştır.

2012 YILI GAYRİSAFİ YURTIÇİ HASILA SEKTÖREL DAĞILIMI (Cari Fiyatlar Üzerinden)

Cari fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYİH’de yerleşik hane halklarının tüketimi, 2012 yılında bir önceki yıla göre % 7,5 oranında artış göstermiştir. Bu tüketim kalemi içinde bulunan yerleşik ve yerleşik olmayan hane halklarının yurtiçi tüketimi % 8,0 oranında, yerleşik olmayan hane halklarının yurtiçi tüketimi % 14,9 oranında artış yönünde değişim gösterirken, yerleşik hane halklarının yurt dışı tüketimi ise % 9,7 oranında azalış yönünde değişim göstermiştir. Devletin nihai tüketim harcamaları, 2012 yılında bir önceki yıla göre % 15,8 oranında artarak 209.199 milyon liraya yükselmiştir. Kamu sektörü sabit sermaye yatırımları % 11,4 oranında, makine ve teçhizat yatırımları %40,4 oranında artış kaydetmiştir. Özel sektör makine teçhizat sabit sermaye yatırımları 2012 yılında bir önceki yıla göre % 4,7 oranında azalış gösterirken, inşaat yatırımları % 8,3 oranında artış kaydetmiş ve bu bileşenlerin değişim oranlarına endeksli olarak özel sektör sabit sermaye yatırımları % 5,0 oranında azalış göstermiştir. Harcamalar yöntemiyle GSYİH’nin büyümesine; yerleşik hane halklarının tüketimi 0,5 puan negatif, devletin nihai tüketim harcamaları 0,6 puan pozitif, sabit sermaye yatırımları 0,7 puan negatif, mal ve hizmet ihracatı 4,1 puan, mal ve hizmet ithalatı da 0,01 puanlık pozitif katkı sağlamıştır. Kişi başına GSYİH, cari fiyatlarla 2012 yılında % 0,4 oranında artarak 10.504 dolara, Türk Lirası olarak da % 7,9 oranında artarak 18.927 liraya yükselmiştir. Sabit fiyatlarla kişi başına GSYİH ise 2012 yılında bir önceki yıla göre %1,0 oranında artışla 1.557 liradan 1.573 liraya yükselmiştir.

Tablo 16 : Yurtiçi Hasıla Harcama Bileşenleri Dönemsel ve Yıllık Gelişme Hızları (Sabit Fiyatlar Üzerinden)

	2008	2009	2010	2011	2012
Yerleşik Hane halklarının Tüketimi	-0,3	-2,3	6,7	7,7	-0,7
Devletin nihai tüketim harcamaları	1,7	7,8	2,0	4,7	5,7
Gayri safi sabit sermaye oluşumu	-6,2	-19,0	30,5	18,0	-2,5
Kamu Sektörü	12,7	-0,6	17,7	-2,2	8,9
Özel Sektör	-9,0	-22,5	33,6	22,3	-4,5
Mal ve hizmet ihracatı	2,7	-5,0	3,4	7,9	17,2
(-) Mal ve hizmet ithalatı	-4,1	-14,3	20,7	10,7	0,0
Gayri safi yurtiçi hasıla	0,7	-4,8	9,2	8,8	2,2

Kaynak : TÜİK

Tablo 17 : 2009 - 2012 Yılları GSYİH Harcama Bileşenleri
(Cari Fiyatlarla)

	Milyon TL				Pay (%)			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	952.559	1.098.799	1.297.713	1.416.817	100,0	100,0	100,0	100,0
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	680.768	787.753	923.836	992.745	71,5	71,7	71,2	70,1
Yerleşik ve Yerleşik Olmayan								
Hanehalklarının Yurtiçi Tüketimi	714.245	819.224	965.772	1.042.950	75,0	74,6	74,4	73,6
(-) Yerleşik Olmayan								
Hanehalklarının Yurtiçi Tüketimi	39.889	38.723	50.109	57.584	4,2	3,5	3,9	4,1
Yerleşik Hanehalklarının								
Yurtdışı Tüketimi	6.412	7.252	8.173	7.379	0,7	0,7	0,6	0,5
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	140.029	157.514	180.708	209.199	14,7	14,3	13,9	14,8
Maaş, Ücret	75.830	87.344	100.906	117.305	8,0	7,9	7,8	8,3
Mal ve Hizmet Alımları	64.199	70.169	79.801	91.893	6,7	6,4	6,1	6,5
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	160.718	207.816	283.163	287.682	16,9	18,9	21,8	20,3
Kamu Sektörü	35.335	43.407	49.075	54.685	3,7	4,0	3,8	3,9
Makine- Teçhizat	6.223	6.656	7.348	10.318	0,7	0,6	0,6	0,7
İnşaat	29.113	36.751	41.728	44.366	3,1	3,3	3,2	3,1
Özel Sektör	125.383	164.409	234.088	232.997	13,2	15,0	18,0	16,4
Makine- Teçhizat	80.423	108.677	157.848	150.411	8,4	9,9	12,2	10,6
İnşaat	44.960	55.731	76.240	82.586	4,7	5,1	5,9	5,8
(*) Stok Değişimleri	-18.427	6.708	22.528	-357	-1,9	0,6	1,7	0,0
Mal ve Hizmet İhracatı	222.103	233.046	311.148	374.616	23,3	21,2	24,0	26,4
(-) Mal ve Hizmet İthalatı	232.632	294.036	423.670	447.067	24,4	26,8	32,6	31,6

Kaynak : TÜİK

* Stok Değişimleri kalıntı yöntemiyle hesaplanmış olup istatistiki hatayı da içermektedir.

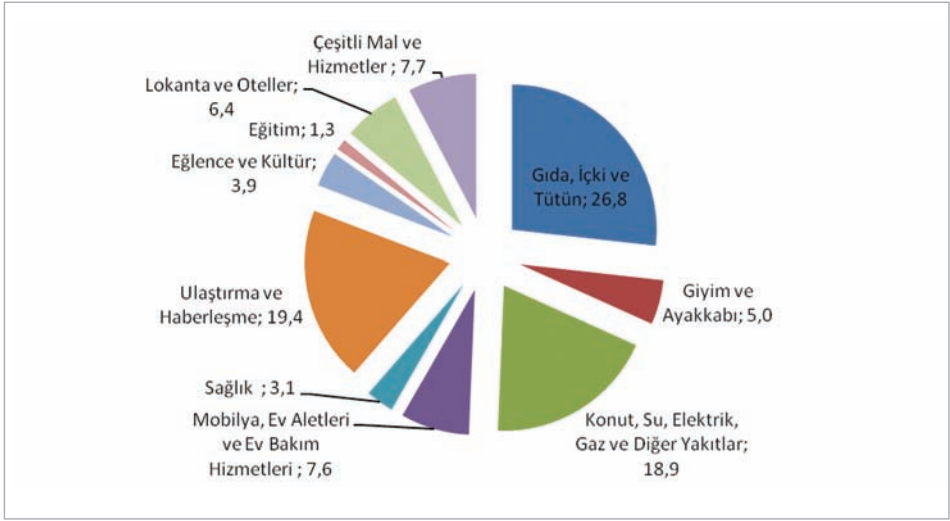
2012 yılında yerleşik olmayan hane halklarının tüketimi % 8.5 oranında genişlerken, yerleşik hane halklarının tüketiminde ise % 2.3 oranında azalma meydana gelmiştir. Bu şekilde toplam özel yurtiçi tüketimdeki daralma % 2.0’de kalmıştır. Yerleşik olan ve yerleşik olmayan hane halklarının 2012 yılında yapmış oldukları yurtiçi tüketim harcamalarının başlıca tüketim alanları itibariyle dağılımı ile bu tüketim alanlarının toplam tüketim harcamaları içindeki payları aşağıda verilmektedir:

Tablo 18 : Yerleşik Ve Yerleşik Olmayan Hanehalklarının 2012 Yılı Yurtiçi Tüketimi (Cari Fiyatlarla Milyon TL)

	Milyon TL	Pay (%)
Yerleşik ve Yerleşik Olmayan Hanehalklarının Yurtiçi Tüketimi	1.042.950	100,0
Gıda, İçki ve Tütün	279.034	26,8
Giyim ve Ayakkabı	51.905	5,0
Konut, Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar	197.429	18,9
Mobilya, Ev Aletleri ve Ev Bakım Hizmetleri	79.727	7,6
Sağlık	32.516	3,1
Ulaştırma ve Haberleşme	202.328	19,4
Eğlence ve Kültür	40.834	3,9
Eğitim	13.037	1,3
Lokanta ve Oteller	66.342	6,4
Çeşitli Mal ve Hizmetler	79.798	7,7

Kaynak : TÜİK

Şekil 4 : Hanehalklarının 2012 Yılı Yurtiçi Tüketiminin Tüketim Alanları İtibariyle Dağılımı

Yukarıdaki grafikten görüleceği üzere gıda, içki, tütün, ve konuta ilişkin harcamalar ile su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar, ulaştırma ve haberleşme giderleri yerleşik ve yerleşik olmayan hane halklarının toplam yurtiçi tüketim harcamaları içerisinde toplam ağırlıkları üçte ikiye yaklaşan üç temel tüketim alanını oluşturmaktadırlar.

1987 yılı bazlı ulusal gelir hesap sistemine göre cari fiyatlar üzerinden 2000 yılında 1 862 TL olan kişi başına gelir, yaşanan derin ekonomik kriz nedeniyle 2001 yılında önemli bir azalma sergilemiş, ancak daha sonraki dönemde hızlı bir büyüme ortaya koymuştur. Dolar cinsinden kişi başına gelir 2000 yılındaki 2 965 düzeyinden 2006 yılında 5.477 dolar düzeyine yükselmiştir. Şüphesiz bu hızlı tırmanmada, sözü edilen dönemde doların uluslararası piyasada değer yitirmesi ve Türk Lirasının aşırı değerli hale gelmesinin de önemli katkısı olmuştur. Ayrıca bu alanda not edilmesi gereken bir diğer husus ta, TÜİK tarafından 2007 yılı içerisinde yürütülmüş olan "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi" çalışmaları ile tespit edilmiş olan toplam nüfus sayısının (70.586.256) , daha önce yapılmış olan Nüfus Sayımı sonuçlarının ihmal edilmeyecek ölçüde altında çıkmış olmasıdır. Bu durum şüphesiz kişi başına gelir rakamlarını yukarıda verilen rakamların üzerine taşıyacak olan bir gelişmedir.

TÜİK ayrıca ayrıntıları üzerinde daha önce durulduğu gibi 2007 yılı son çeyreğinden itibaren 1998 yılı bazlı ulusal gelir hesap sistemine geçmiştir. 1998 yılı bazlı hesap sistemine göre TÜİK tarafından 2006 yılını izleyen son üç yıllık dönem için belirlenen GSYİH değerleri TL ve kişi başına gelir düzeyleri de TL ve dolar cinsinden aşağıda verilmektedir. 2008 yılında büyüme hızının nüfus artış hızından düşük gerçekleşmesi ve 2009 yılında da yaşanan derin ekonomik resesyon nedeniyle son iki yıllık dönemde kişi başına gelir düzeyi gerçekte düşüş sergilemiştir. 2008 yılında büyüme hızının nüfus artış hızından düşük gerçekleşmesine rağmen nüfus projeksiyonu değişikliği ve kur hareketleri nedeniyle kişi başına gelir düzeyi 2007 yılına göre rakamsal olarak artmış görüntüsü ortaya koymaktadır.

Tablo 19 : Kişi Başına Gelir (1987 Yılı Bazlı Hesap Sistemine Göre)

	Yıl Ortası Nüfusu ⁽¹⁾ (Bin Kişi)	(Cari Fiyatlarla)			(1998 Yılı Fiyatlarıyla)			Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) (ABD Doları/TL) (3)	SAGP Göre Fört Başına GSYİH (ABD Doları) (4)
		GSYİH (Milyon TL)	Fört Başına GSYİH		GSYİH (Milyon TL)	Fört Başına GSYİH			
			TL	ABD Doları ⁽²⁾		TL	ABD Doları ⁽²⁾		
1998	62464	70203	1124	4338	70203	1124	4322	0,13	8573
1999	63364	104596	1651	3907	67841	1071	4117	0,2	8171
2000	64252	166658	2594	4130	72436	1127	4335	0,28	9172
2001	65133	240224	3688	3021	68309	1049	4033	0,43	8613
2002	66008	350476	5310	3492	72520	1099	4225	0,61	8667
2003	66873	454781	6801	4559	76338	1142	4390	0,77	8790
2004	67723	559033	8255	5764	83486	1233	4741	0,81	10164
2005	68566	648932	9464	7022	90500	1320	5076	0,83	11394
2006	69395	758391	10929	7586	96738	1394	5361	0,85	12900
2007	70215	843178	12009	9240	101255	1442	5546	0,86	13903
2008	71095	950534	13370	10438	101922	1434	5513	0,89	15021
2009	72050	952559	13221	8.559,00	97003	1346	5177	0,92	14413
2010	73003	1098799	15051	10.022,00	105886	1450	5578	0,97	15571
2011	73950	1298062	17553	10.469,00	114889	1554	5975	1	17468
2012 (5)	74885	1434712	19159	10.673,00	118566	1583	6089	1,06	18092
2013 (6)	75811	1571181	20725	11.318,00	123308	1627	6255	1,1	18834

Kaynak : TÜİK

(1) Dünya Bankası tahmini

II.3.4. 2013 YILI I. ÜÇ AYLIK DÖNEMİNDE GSYİH BÜYÜMESİ

2013 yılının birinci çeyreğinde GSYİH, piyasa beklentilerinin üzerinde % 3 oranında artış kaydetmiştir. 2013 yılının ilk çeyreğinde ekonomik aktivitede beklentinin üzerinde canlanma kaydedilmiştir. Mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış GSYİH, 2013 yılının birinci çeyreğinde bir önceki çeyreğe göre % 1,6 oranında artış göstermiştir. Yılın birinci çeyreğinde katma değer tarım sektöründe % 3,6 oranında artmış, büyümeye katkısı 0,2 puan olmuştur. Birinci çeyrekte sanayiye katma değer % 2,2 oranında artmış büyümeye katkısı 0,6 puan olmuştur. İmalat sanayi katma değerindeki artış ise % 2,8'dir. Birinci çeyrekte aylık sanayi üretim endeksindeki ortalama artış ise % 1,3'dür. Aynı dönemde ara mallarının üretimi % 4,3, yatırım mallarının üretimi ise ortalama % 0,9 oranında artmıştır. Aynı dönemde imalat sanayi kapasite kullanım oranı da ortalama olarak % 72,4 olmuş, bir önceki yılın aynı dönemine göre 1,2 puan gerilemiştir. Elektrik üretimi ise birinci çeyrekte % 5,1 oranında azalma göstermiştir. Aynı dönemde otomobil üretimi % 7,8 azalmış, beyaz eşya üretimi % 3,1 oranında artmıştır. Yurtiçi talepteki canlanma hizmetler sektörüne yansımıştır. Hizmetler sektöründe birinci çeyrekte ekonomik aktivitede beklendiği şekilde canlanma kaydedilmiştir. Bu gelişmede, özellikle inşaat ve mali aracı kuruluşlardaki katma değer artışı dikkat çekici olmuştur. Katma değer inşaat % 5,9, mali aracı kuruluşlarda % 6,5, oteller ve lokantalarda % 13,7, toptan ve perakende ticarete % 2,9, ulaştırma-haberleşmede % 1,5, gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetlerinde % 5,7, oranında artış kaydetmiştir. Buna göre hizmetlerde katma değer % 3,9 artış kaydetmiş, büyümeye katkısı 2,6 puan olmuştur. Birinci çeyrekte vergi-sübvansiyonlarda artış % 1,5 olarak gerçekleşmiş, büyümeye katkısı % 0,1 puan olmuştur. 2013 yılının birinci çeyreğinde GSYİH deflatörü % 6,3 oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde ortalama olarak TÜFE % 7,21, ÜFE % 2,01 oranında artış kaydetmiştir.

Tablo 20 : Sektörel Büyüme Hızları

(Bir Önceki Yılım Aynı Dönemlerine Göre % Değişme)

	2011		2012					2013
	IV.Ç.	Yıllık	I.Ç.	II.Ç.	III.Ç.	IV.Ç.	Yıllık	I.Ç.
Tarım, avcılık ve ormancılık	6,2	6,2	5,2	3,6	2,7	4,3	3,5	3,6
Balıkçılık	2,8	1,8	3,8	4,8	4,6	1,7	3,1	3,9
Madencilik ve Taşocakçılığı	5,5	3,9	-0,6	3,1	5,0	-5,1	0,8	-4,5
İmalat Sanayi	5,6	10,0	2,9	3,5	1,1	0,0	1,9	2,8
Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı	10,5	8,8	8,4	6,0	4,6	-2,5	3,5	-3,0
İnşaat	7,1	11,5	2,4	-0,7	-0,7	1,5	0,6	5,9
Toptan ve perakende ticaret	2,6	11,2	0,9	0,7	-0,8	-0,5	0,1	2,9
Oteller ve Lokantalar	11,7	9,7	2,3	3,6	1,6	7,4	3,4	13,7
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	5,7	10,5	5,3	4,6	2,8	0,3	3,2	1,5
Mali aracı kuruluşların faaliyetleri	6,8	9,6	4,5	3,6	0,9	3,8	3,2	6,5
Konut Sahipliği	2,3	1,8	1,7	1,7	1,6	1,7	1,7	1,0
Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri	9,2	9,3	7,1	7,2	5,4	6,6	6,6	5,7
Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik	3,8	3,9	2,8	3,7	3,4	4,1	3,5	5,2
Eğitim	5,4	5,1	4,5	4,5	3,5	4,6	4,3	4,6
Sağlık işleri ve sosyal hizmetler	7,7	5,3	5,9	5,4	4,7	5,3	5,3	3,6
Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri	1,9	1,7	1,1	0,6	0,1	0,5	0,6	1,2
Ev içi personel çalıştıran hanehalkları	8,3	7,8	6,3	6,0	4,1	5,5	5,6	4,8
Sektörler Toplamı	5,6	8,9	3,5	3,1	1,6	1,6	2,4	3,4
Dolaylı ölçülen mali aracılık hizmetleri	8,9	12,4	4,7	4,5	1,1	3,5	3,4	6,4
Vergi-Sübvansiyon	4,8	10,5	2,5	1,4	0,8	1,0	1,4	1,5
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Alıcı fiyatlarıyla)	5,3	8,8	3,3	2,9	1,6	1,4	2,2	3,0

2013 yılının birinci çeyreğinde, bir önceki döneme göre, yurtiçi talepte beklentilerin üzerinde bir canlanma kaydedilmiştir. Özel tüketim artarken, kamu tüketim ve yatırımları büyümeyi desteklemiştir. Net ihracatın katkısı 0 puan olmuştur. Toplam tüketim, 2013 yılının birinci çeyreğinde % 3,5 oranında artmıştır. Bu artış özel tüketimin yanı sıra kamu tüketim ve sabit sermaye yatırımlarından kaynaklanmıştır. Özel tüketim % 3 oranında artmıştır. Toplam yurtiçi nihai talep (stok hariç) ise söz konusu dönemde % 2,7 oranında artış göstermiştir.

Birinci çeyrekte mal ve hizmet ihracatındaki artış % 3,4 oranında gerçekleşirken ithalat artışı % 3,2 olmuştur. Böylece net mal ve hizmet ihracatının büyümeye katkısı birinci çeyrekte pozitif olmuştur. 2011 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren net ihracatın büyümeye verdiği pozitif katkı devam etmektedir. İlk çeyrekte, tüketim mali ithalatında reel olarak % 7,1 artış, yatırım malı ithalatında reel de % 1,3 oranındaki azalma yatırım harcamalarındaki daralmayı destekleyen göstergelerdir. Ara malı ithalatı reel olarak % 6,4 oranında artmış, toplam ithalat artışı reel olarak % 5,3 olmuştur. İhracat ise aynı dönemde altın hariç reel de % 3,3 oranında artış kaydetmiştir. 2013 yılının ilk çeyreğinde kredi artış hızında ivmelenme yaşanmıştır. Söz konusu dönemde kur etkisinden arındırılmış olarak yurtiçi kredi hacminde yıllık artış % 21,3'e, tüketici kredilerinde ise % 20,2'ye yükselmiştir.

Özel kesim sabit sermaye yatırımlarında 2012 yılının ikinci yarısında kaydedilen artan gerileme, 2013 yılının ilk çeyreğinde de devam etmiştir. Yılın birinci çeyreğinde özel sabit sermaye yatırımlarında % -9,1 oranında azalma kaydedilmiştir. Özel kesim makine teçhizat yatırımlarının % -7,1 oranında azaldığı gözlenmiştir. İnşaat yatırımlarında ise % -13,4 oranında azalma söz konusu olmuştur. Aynı dönemde kamu tüketimi % 7,2, kamu sabit sermaye yatırımları ise % 81,9 oranında artış kaydetmiştir. Stok değişiminin büyümeye katkısı 2013 yılının birinci çeyreğinde 0,2 puan olarak hesaplanmıştır. Talep yönünden 2013 yılının birinci çeyreğinde GSYİH'da kaydedilen % 3 oranındaki büyümeye katkılar, özel tüketimden 2,1 puan, özel sabit sermaye yatırımından negatif 2,1 puan olmuştur. Büyümeye kamu tüketiminin katkısı 0,7 puan, kamu sabit sermaye yatırımının katkısı ise 2,2 puan olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda toplam yurtiçi talep yılın birinci çeyreğinde % 3,1 oranında artmıştır.

**Tablo 21 : GSYİH Harcama Bileşenlerinin Yıllık Gelişme Hızları
(1998 Fiyatlarıyla)**

	2012					2013
	I.Ç.	II.Ç.	III.Ç.	IV.Ç.	Yıllık	I.Ç.
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	3,3	2,9	1,6	1,4	2,2	3,0
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	-0,4	-1,3	-0,4	-0,8	-0,7	3,0
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	5,5	4,4	5,5	7,1	5,7	7,2
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	0,7	-2,7	-4,2	-3,8	-2,5	0,2
Kamu Sektörü	-2,1	3,6	6,5	21,4	8,9	81,9
Özel Sektör	1,0	-3,6	-6,2	-9,2	-4,5	-9,1
Mal ve Hizmet İhracatı	15,0	24,0	15,0	15,0	17,2	3,4
(-) Mal ve Hizmet İthalatı	-5,1	0,4	2,0	3,2	0,0	3,2

Kaynak : TÜİK

II.4. SEKTÖREL GELİŞMELER

II.4.1. Tarım

2012 yılında meteorolojik faktörler genel olarak tarımsal üretimi olumsuz etkilemiş, özellikle orta ve doğu kesimlerde yaşanan kuraklığın sonucu olarak bazı ürünlerde kayıplar meydana gelmiştir. Bazı bölgelerde ise olumlu iklim koşullarının etkisiyle üretim miktarları artış göstermiştir. Tarım sektörü katma değerinde, 2012 yılının birinci çeyrek döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 5,2 oranında, ikinci çeyrek döneminde % 3,6 oranında, üçüncü çeyrek döneminde % 2,7 oranında, dördüncü çeyrek dönemde de % 4,3 oranında artış gerçekleşmiştir. Böylece 2012 yılı tarım sektörünün katma değerinde 2011 yılına oranla %3,5 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu büyüme oranı 2011 yılının büyüme oranı ile karşılaştırıldığında 2,7 puanlık düşüş olduğu görülmektedir.

Tablo 22 : Tarım Sektörü Katma Değeri

	Değer (Milyon TL)				Değişim (%)			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Cari Fiyatlarla								
Tarım, avcılık ve ormancılık	76.997	90.722	101.300	109.808	8,8	17,8	11,7	8,4
Balıkçılık	1.778	2.017	2.335	2.827	16,0	13,4	15,7	21,1
Toplam	78.776	92.739	103.635	112.635	9,0	17,7	11,7	8,7
1998 Yılı Fiyatlarıyla	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Tarım, avcılık ve ormancılık	9.477	9.703	10.303	10.666	3,7	2,4	6,2	3,5
Balıkçılık	291	296	301	311	-0,3	1,7	1,8	3,1
Toplam	9.769	9.999	10.605	10.977	3,6	2,4	6,1	3,5

Kaynak : TÜİK

2010 yılında %1,3, 2011 yılında da %1,8 oranında artış gösteren toplam tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretimi 2012 yılında ise %4,7 oranında azalış göstermiştir. Hububat ürünleri üretim miktarı 2011 yılında bir önceki yıla göre olumlu hava koşullarına bağlı olarak % 7,8 oranında artarken, 2012 yılında bir önceki yıla göre özellikle Orta Anadolu’da kuraklık nedeniyle verimde görülen ciddi düşüşün etkisiyle % - 7,2 oranında azalmıştır. Hububat ürünleri grubunda bir önceki yıla göre buğday üretimi %7,8 oranında, arpa üretimi %6,6 oranında azalış göstermiştir.

Baklagiller üretim miktarı 2011 yılında % - 7,0 oranında azalış gösterirken, 2012 yılında % 3,0 oranında artmıştır. Baklagillerin 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 6,3 oranı ile nohut üretiminde gerçekleşirken, fasulye üretiminde de % 0,3 oranında azalış olmuştur. Sanayi bitkileri üretim miktarı 2011 yılında % 4,6 oranında, 2012 yılında ise % 9,6 oranında artmıştır. Sanayi bitkileri üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 45,5 oranı ile tütün üretiminde gerçekleşirken, pamuk üretiminde % -10,1 oranında, şeker pancarı üretiminde ise % - 7.0 oranında azalış olmuştur.

Yağlı tohumlar üretim miktarı 2011 yılında % -2,8 oranında azalırken, 2012 yılında ise % 18,8 oranında artmıştır. Yağlı tohumlar üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 34,9 oranı ile yerfıstığı üretiminde gerçekleşirken, ayçiçeği üretiminde de % 2,6 oranında artış olmuştur. Yumru bitkiler üretim miktarı 2011 yılında % 7,5 oranında artarken, 2012 yılında ise % - 9,1 oranında azalmıştır. Yumru bitkiler üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 3,9 oranı ile patates üretiminde gerçekleşirken, soğan üretiminde ise % - 22,1 oranında azalış olmuştur. Meyvesi yenen sebzeler üretim miktarı 2011 yılında % 6,8 oranında, 2012 yılında ise % 3,4 oranında artmıştır. Meyvesi yenen sebzeler üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 3,6 oranı ile kavun-karpuz üretiminde gerçekleşirken, domates üretiminde de % 3,1 oranında artış olmuştur. Meyvelerin üretim miktarı 2011 yılında % - 0,9 oranında azalırken, 2012 yılında ise % 10,1 oranında artmıştır. Meyvelerin üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 53,5 oranı ile fındık üretiminde gerçekleşirken, elma üretiminde % 7,8 oranında, zeytin üretiminde % 4,8 oranında ve çay üretiminde de % 1,5 oranında artış olmuştur. Buna karşın turuncgiller üretiminde % -3,8 oranında, üzüm ve incir üretiminde ise -2,1 oranında azalış olmuştur. Tarım sektörü katma değeri 2010 yılında 10 milyon TL iken, 2011 yılında 10,6 milyon TL ve 2012 yılında ise 11 milyon TL olmuştur.

Tablo 23 : Seçilmiş Bazı Bitkilerde Üretim Durumu

	Bin Ton				Değişim (%)			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Hububat								
Buğday	20.600	19.674	21.800	20.100	15,8	-4,5	10,8	-7,8
Arpa	7.300	7.250	7.600	7.100	23,2	-0,7	4,8	-6,6
Baklagiller								
Nohut	563	531	487	518	8,7	-5,7	-8,2	6,3
Kuru Fasulye	181	213	201	200	16,8	17,7	-5,8	-0,3
Sanayi Bitkileri								
Şeker Pancarı	17.275	17.942	16.126	15.000	11,5	3,9	-10,1	-7,0

	Bin Ton				Değişim (%)			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Pamuk	1.725	2.150	2.580	2.320	-5,2	24,6	20,0	-10,1
Tütün	81	53	55	80	-12,9	-34,6	3,8	45,5
Yağlı Tohumlar								
Ayçiçeği	1.057	1.320	1.335	1.370	6,6	24,9	1,1	2,6
Yerfıstığı	90	97	90	122	5,9	7,8	-6,8	34,9
Yumru Bitkiler								
Patates	4.398	4.513	4.613	4.794	4,8	2,6	2,2	3,9
Soğan (Kuru)	1.850	1.900	2.141	1.668	-7,8	2,7	12,7	-22,1
Meyvesi Yenen Sebzeler								
Karpuz-Kavun	5.489	5.295	5.512	5.711	-4,6	-3,5	4,1	3,6
Domates	10.746	10.052	11.003	11.350	-2,2	-6,5	9,5	3,1
Meyveler								
Üzüm ve İncir	4.509	4.510	4.557	4.460	9,3	0,0	1,0	-2,1
Turunçgiller	3.514	3.572	3.614	3.475	16,1	1,7	1,2	-3,8
Fındık	500	600	430	660	-37,6	20,0	-28,3	53,5
Elma	2.782	2.600	2.680	2.889	11,1	-6,5	3,1	7,8
Zeytin	1.291	1.415	1.750	1.820	-11,8	9,6	23,7	4,0
Çay	1.103	1.306	1.231	1.250	0,3	18,4	-5,7	1,5
Tarım Katma Değeri								
(1998 Fiyatlarıyla Milyon TL)	9.769	9.999	10.605	10.977	3,6	2,4	6,1	3,5

Kaynak : Kalkınma Bakanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler

2012 yılında önceki yıllarda da olduğu gibi tarım alanlarına kamusal müdahalede bulunma ve tarım sektörünü destekleme kapsamındaki uygulamalara devam edilmiştir. Bu kapsamda, verilen desteklerin artış oranı 2010 yılından bu yana azalan bir eğilim sergilemektedir. 2010 yılında %25,2 oranında artan tarımsal destekleme ödemeleri, 2011 yılında %18,8 oranında, 2012 yılında da %10,1 oranında artış göstererek 7.777 milyon TL'ye yükselmiştir. 2012 yılında tarımsal destekleme ödemelerinde en yüksek oranlı artış bir önceki yılda olduğu gibi %100,0 oranı ile çevre amaçlı tarım alanlarının korunmasında gerçekleşirken, bunu %51,2 oranı ile sertifikalı tohum ve fidan kullanımını desteği, %26,3 oranı ile de hayvancılık destek ödemeleri izlemiştir. 2012 yılında tarımsal destekleme ödemeleri içinde en yüksek paylar; %31,2 oranında 2.430 milyon TL ile alan bazlı tarımsal destekleme ödemelerinde, %30,9 oranında 2.400 milyon TL ile fark ödemesi destekleme hizmetlerinde, %28,1 oranında 2.183 milyon TL ile hayvancılık destekleme ödemelerinde, %19,4 oranında 1.510 milyon TL ile arz açığı olan ürünlere yapılan ödemelerde olmuştur.

II.4.2. SANAYİ

Toplam efektif talepteki iç ve dış kaynaklı dalgalanmalar ve yaşanan finansal krizler ulusal gelir içerisinde giderek daha fazla pay alan sanayi sektörü katma değerindeki gelişmeleri doğrudan etkilemiştir. Genel ekonomik konjonktürde 90'lı yılların ortalarından 2000'li yılların başına kadar olan dönemde yaşanmış olan dalgalı seyir doğal olarak sanayi sektörü katma değerindeki gelişmelerde de etkisini derinden göstermiştir. 1994 yılındaki ekonomik kriz sürecinde % 5,7 oranında önemli bir daralma gösteren sanayi sektörü katma değeri, 1994'ü izleyen üç yıl boyunca hızlı bir genişleme göstermiş ve sırasıyla % 12,1, % 7,1 ve % 10,4 oranında bir büyüme ortaya koymuştur. Uzak Doğu Asya ve daha sonra Rusya'da meydana gelen ekonomik krizin de etkisiyle 1998 yılı ikinci yarısından başlayarak tekrar yavaşlama süreci içine giren sanayi sektörü katma değer artışı, 1998 yılının tümü itibariyle % 2,0'de kalmıştır. 1998 yılının son çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 5,4 oranında küçülme gösteren sanayi sektöründeki daralma, 1999 yılı ilk çeyreğinde de devam etmiş ve yılın ikinci çeyreğinde yaşanan hafif bir toparlanma dışında yıl boyunca etkisini sürdürmüştür. 17 Ağustos depreminin doğrudan ve dolaylı etkileri ve tüketim ve yatırım talebindeki daralmalar ayrıca ihrac talebinin düşmesi sanayi sektöründeki olumsuz gidişi daha da derinleştirmiş ve sanayi sektörü katma değeri yılın tamamı itibariyle % 5,0 oranında düşmüştür.

IMF ile 1999 yılı Aralık ayında girilen Stand-By düzenlemesinin ekonomide yarattığı iyimser beklentiler, faiz hadlerinde meydana gelen, beklenenin ötesinde düşüş ve tüketici kredileri elverişliliğindeki iyileşmeler, 2000 yılı ilk üç aylık döneminden itibaren, tüketim ve yatırım talebinde ve dolayısıyla sanayi üretiminde yeniden büyüme eğilimine girilmesinde temel etkenler olmuşlardır. 2000 yılında 12 aylık ortalamalara göre bir önceki yıla göre toplam sanayi üretimi % 6,1 artış göstermiştir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 aylarında yaşanan ve önce para piyasalarında etkili olan krizler daha sonra reel ekonomiye de yansımıştır. 12 aylık ortalamalar bazında bir önceki yıla göre, 2001 yılında toplam sanayi üretimi % 8,7 oranında şiddetli bir daralma göstermiştir.

Tablo 24: Sanayi Sektörü Üretim Endeksi Değişim Oranları

Yıl	Sanayi Sektörü	Madencilik	İmalat	Enerji
2000	6.1.	-2.8	6.5	7.4
2001	-8.7	-8.0	-9.5	-1.8
2002	9.4	-8.3	10.8	5.4
2003	8.7	-3.4	9.3	8.5
2004	9.9	4.0	10.4	8.5
2005	5.3	13.8	4.8	7.6
2006	5.8	4.3	5.5	9.1
2007	6.9	8.3	6.6	8.7
2008	-0.9	7.5	-1.8	3.8
2009	-9.6	-2.7	-10.9	-2.3
2010	12,8	-0,4	8,3	14,5
2011	10,1	6,6	8,6	10,5
2012	2,5	2,1	4,7	2,3

Madencilik sektörü dışında kalan toplam sanayi, imalat ve enerji sektörlerinin 2002 yılı başından itibaren tekrar bir toparlanma dönemine girdiği ve bu sürecin yıl boyunca bu sektörlerde hızlanarak devam ettiği gözlenmiştir. İmalat, enerji ve toplam sanayi sektörlerinde 2002 yılında gerçekleşen bu hızlı üretim genişlemesinde bir önceki yıl yaşanan şiddetli daralmanın baz rakamlarını düşürmüş olmasının yanı sıra stok yenileme faaliyetleri ve ihracat artışı da önemli etkenler olmuşlardır. Madencilik sektörü dışında alt sektörler olan imalat sanayi ve enerji sektörlerinde 2003 yılında gerçekleşen hızlı büyüme, 2002 yılında sanayi sektörü katma değerinde gerçekleşen genişlemenin sözü edilen yılda da ivme kazanarak devam etmesini sağlamıştır. Canlı iç talebin yanı sıra ihracat hacminde sağlanan dikkat çekici artış sanayi sektörü katma değerinin büyümesinde önemli bir rol oynamıştır. Bir önceki yıla göre sanayi sektörü üretim endeksi 2003 yılında % 5,3 oranında artarken, bu sektörün katma değeri % 7,8 oranında yükselmiştir. 1999-2003 döneminde kesintisiz biçimde küçülme eğilimi göstermiş olan madencilik sektörü üretimi 2004 yılında tekrar büyümeye başlamıştır. Sanayi sektörü katma değerinde 2002 ve özellikle 2003 yıllarında gerçekleşen hızlı büyüme 2004 yılında da devam etmiştir. Süregelen ekonomik büyüme, geleceğe yönelik beklentilerdeki iyileşme ve faiz hadlerindeki belirgin düşüş ile canlı bir seyir izleyen iç talep ve ihracat hacminde tanık olunan hızlı genişleme, 2004 yılında sanayi sektörü katma değerinin % 11,3 düzeyinde hızlı bir büyüme göstermesinde başlıca etkenler olmuştur.

Tablo 25 : Sanayi Sektörü Katma Değeri

(1998 Yılı Fiyatları İle Bir Önceki Yıla Göre % değişim)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Madencilik ve Taşocakçılığı	9,0	5,2	8,1	5,4	-6,7	4,7	3,9	3,9
İmalat Sanayi	8,2	8,4	5,6	-0,1	-7,2	13,6	10,0	1,9
Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı	14,1	8,6	6,8	3,7	-3,4	7,3	8,8	3,5
Toplam Sanayi	8,6	8,3	5,8	0,3	-6,9	12,8	9,7	2,0

Kaynak : TÜİK

Tüketim ve yatırım talebinin canlı olmasına karşılık TL'nin aşırı değer kazanmış olmasının bir sonucu olarak tüketim talebinin ithal mallarına kayması, ihracat hacmi büyüme hızının yavaşlaması ve ithal ara malı ve girdi ithalatının daha çekici hale gelmesi gibi nedenlerle, sanayi sektörü katma değeri büyüme hızında 2005 yılında, bir önceki yıla göre, belirgin bir yavaşlama meydana gelmiştir. Sanayi sektörü katma değerindeki büyüme 2006 yılında yaklaşık bir önceki yıl düzeyini korumuş ve cüzi bir azalma ile % 8,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmede şüphesiz madencilik ve enerji alt sektörlerindeki yavaşlamaya karşılık, toplam sanayi sektörü içinde % 86,92 oranında ağırlığa sahip olan imalat sanayindeki büyümenin, bir önceki yıla ilişkin % 8,2 düzeyinden 2006 yılında % 8,4'e çıkması esas etken olmuştur. 2007 yılının ilk üç aylık döneminde canlı bir seyir izleyen toplam sanayi sektörü ve imalat alt sektörü üretim düzeyleri yılın ikinci üç aylık döneminden itibaren dikkat çekici bir yavaşlama süreci içerisine girmiş ve bu durumunu yılın geri kalan bölümünde de sürdürmüştür. Son üç aylık dönem dışında madencilik ve enerji sektörlerinde üretim düzeyi canlı bir seyir izlemiş ve dönemsel katma değer büyüme oranları yılın ilk dokuz aylık döneminde anılan sektörlerde sırasıyla % 9,0 ve % 7,0'nin üzerinde gerçekleşmiştir. 2008 yılında yavaşlama süreci içerisine giren toplam sanayi sektörü üretimi 2008 yılı ortalarından itibaren özellikle imalat sanayinde gözlemlenen belirgin bir küçülmenin etkisiyle yıl genelinde önceki yıla göre % 0,9 oranında bir daralma sergilemiştir. 2008 yılında madencilik sektörü % 7,5 ve enerji sektörü % 3,8 oranında bir büyüme kaydederken imalat sanayi sektöründe % 1,8 oranında bir küçülme yaşanmıştır. İmalat sanayine alt sektörler itibarıyla bakıldığında en şiddetli küçülmenin % 12,0 ile giyim sanayinde gerçekleştiği onu, %10,7 ile tekstil, % 6,8 ile metal eşya ve % 4,8 ile makine teçhizat sektörlerinin izlediği görülmektedir. Taşıtların sanayi biraz yavaşlamış olmakla beraber büyümesini 2008 yılında da sürdürmüştür Bu sanayi koluna 2008 yılında gerçekleşen büyüme % 5,9 olmuştur.

Tablo 26 : Sanayi Üretim Endeksi Gelişimi
(Bir önceki yıla göre % değişim)

	2010	2011	2012
Sanayi	12,8	10,1	2,5
Madencilik	-0,4	6,6	2,1
İmalat	14,5	10,5	2,3
Gıda Ürünleri	10,8	6,9	3,5
Tekstil	10,6	2,1	4,3
Giyim	12	-1,2	6,2
Petrol Ürünleri	6,1	8,4	2,1
Kimya	20,5	7	1,7
Toprak Ürünleri	14,5	6,2	0,2
Ana Metal	11,5	11,2	5,2
Fabr. Metal Ürünleri	20	19,7	5,9
B.y.s. Makine-Teçhizat	30,6	28,4	1
Taşıt Araçları	35,4	17,8	-5
Enerji	8,3	8,6	4,7

Uluslararası piyasalarda yaşanan krizin ülkemizi etkisi altına almasıyla sanayi sektörü 2009 yılının son çeyreğinden başlayarak şiddetli bir küçülme süreci içine girmiştir. Sanayi sektörü katma değeri önceki yılın aynı dönemlerine göre, 2009 yılının ilk çeyrek döneminde % 21,1, ikinci çeyreğinde % 11,4 ve üçüncü çeyreğinde de % 4,5 oranında çarpıcı bir daralma ortaya koymuştur. 2009 yılı son çeyrek döneminde baz etkisinin yanı sıra, krizin etkilerinin zayıflaması ile birlikte iç ve dış talepteki olumlu gelişmeler sonucu sanayi sektörü katma değeri önceki yılın aynı dönemine göre % 11,4 oranında bir büyümeye kaydetmiş ancak yılın

geneli itibariyle sanayi sektörü katma değerindeki daralma yine yüksek bir oranda, % 6,9 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü üretim endeksi kriz sürecinde 15 ay süren bir küçülme döneminin ardından ancak 2009 yılı Ekim ayında tekrar büyüme eğilimi içine girmiştir.

2009 yılı genelinde önceki yıla göre imalat sanayi % 10,9, madencilik sektörü % 2,7 ve enerji sektörü de % 2,3 oranında küçülme göstermiştir. İmalat sanayi alt sektörleri itibariyle en şiddetli küçülme % 30,2 ile taşıt araçları sanayinde gözlemlenmiş, onu % 25,2 ile petrol ürünleri, % 19,1 ile metal eşya, % 15,2 ile ana metal ve % 12,5 ile toprak ürünleri izlemiştir. Tüketim ve yatırım talebindeki ciddi daralmanın yumuşatılması ve ekonomik büyüme sürecinin öne alınması amacıyla özellikle 2009 yılı ikinci üç aylık dönemde uygulamaya konulmuş olan mali özendirme önlemleri sanayi üretiminde yaşanan daralmanın daha az hasarla geçirtilmesine katkı sağlamıştır. Aylık ve yıllık değişimlerin daha sağlıklı yorumlanabilmesini teminen, Türkiye İstatistik Kurumu takvim etkisinden arındırılmış sanayi üretim endeksi ile mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış sanayi üretim endeksi yayınlamaya başlamıştır. Bu çerçevede, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış sanayi üretim endeksi 2009 yılı Şubat ayında en düşük değerine ulaşmış, Nisan ayından itibaren tekrar toparlanma süreci içerisine girmiştir. Küresel krizin etkilerinin şiddetle hissedilmiş olduğu 2009 yılında ana sanayi grupları sınıflamasına göre, sermaye malı üretiminde % 25,2, ara malı imalatında % 9,9, enerjide % 4,5, dayanıklı tüketim malı imalatında % 3,9 ve dayanıksız tüketim malı imalatında % 3,3 oranında gerileme meydana gelmiştir. Toplam sanayi sektörü katma değerinde 2009 yılında meydana gelen % 6,9 oranındaki küçülmenin, aynı yıl itibariyle ulusal gelirden meydana gelen % 4,7 oranındaki daralmandan daha büyük olması nedeniyle sanayi sektörü katma değerinin toplam GSYİH içindeki payı 2009 yılında önceki yıla göre 1 puanlık azalmayla % 18,8'e düşmüştür. Ayrıca 2008 yılı ortalarından itibaren toplam sanayi sektöründe başlayan daralma süreci 2009 yılı boyunca devam etmiştir. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış toplam sanayi üretim endeksi ancak Mayıs 2010'da 2008 yılındaki kriz öncesi düzeyine erişebilmiştir.

Sanayi sektörü katma değeri 2010 yılında, bir önceki yılın aynı dönemine göre birinci üç aylık dönemde % 17,5 oranında, ikinci üç aylık dönemde %15,9 oranında, üçüncü üç aylık dönemde % 9,9 oranında, dördüncü üç aylık dönemde de % 11,7 oranında artış göstermiştir. 2010 yılı genelinde; sanayi sektörü katma değeri artışı % 13,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Alt sektörler itibariyle imalat sanayi sek-

törü katma değerinde % 13,6 oranında, madencilik ve taşocakçılığı sektörü katma değerinde %4,7 ve enerji sektörü katma değerinde % 7,3 oranında artış meydana gelmiştir. 2010 yılında sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı 2009 yılında % 19,1 iken, 2010 yılında % 19,2'ye yükselmiştir. Alt sektörler itibariyle imalat sanayi sektörünün payı % 15,5, enerji sektörünün payı % 2,3 ve madencilik sektörünün payı %1,4 olmuştur. Küresel kriz sonrası iç ve dış talepteki düşüşün etkisiyle gerileyen sanayi üretim endeksi, 2009 yılının Ekim ayında on beş aylık aradan sonra ilk kez artış göstermiş ve üretim artışı oranları pozitif yöne dönmüştür. 2009 yılı sonunda sanayi üretiminde yıllık boyutta % 9,9 düşüş olurken, 2010 yılı sanayi üretiminde krizden çıkışın başladığı ve üretimde önemli artışların olduğu bir yıl olmuştur. Sanayi sektörü üretimindeki artış dış talepten çok, iç talep artışından kaynaklanmıştır. Küresel krizin etkilerini azaltmaya yönelik olarak uygulamaya konulan mali ve parasal tedbirler ekonomideki geleceğe yönelik belirsizlikleri azaltmış, tüketici güvenini arttırmış, kredi koşullarındaki iyileşme tüketim ve yatırım kararlarını olumlu yönde etkilemiştir. Bütün bu gelişmeler iç talebin gelişmesini ve canlanmasını sağlayarak sanayi üretimindeki artışı desteklemiştir. 2010 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektörü üretimi %2,1; imalat sanayi sektörü üretimi %14,4; elektrik, gaz ve su sektörü üretimi %8,3 artmıştır

Diğer taraftan sanayi sektörü alt sektörleri ile imalat alt sektörünün başlıca dallarına ilişkin üretim endekslerinde son 10 yıllık dönemde gözlemlenen gelişmeler aşağıdaki tabloda verilmektedir:

Tablo 27 : GSYİH İçinde Sanayi Sektörü Katma Değeri Payı
(Cari Üretici Fiyatlarıyla % Olarak)

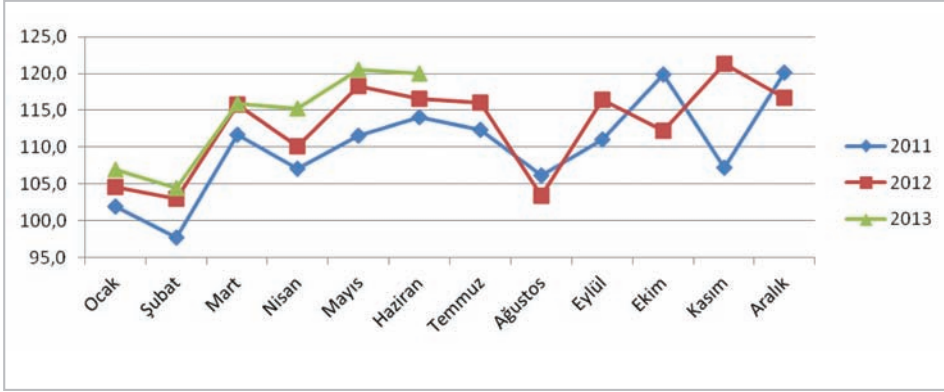
	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı	Toplam Sanayi
2003	1,0	17,7	2,2	20,9
2004	1,1	17,4	1,9	20,3
2005	1,2	17,3	1,8	20,3
2006	1,2	17,2	1,8	20,1
2007	1,2	16,8	1,9	20,0
2008	1,4	16,2	2,2	19,8
2009	1,5	15,2	2,4	19,1
2010	1,4	15,7	2,3	19,4
2011	1,5	16,2	2,2	19,9
2012	1,5	15,6	2,3	19,3

Kaynak: TÜİK

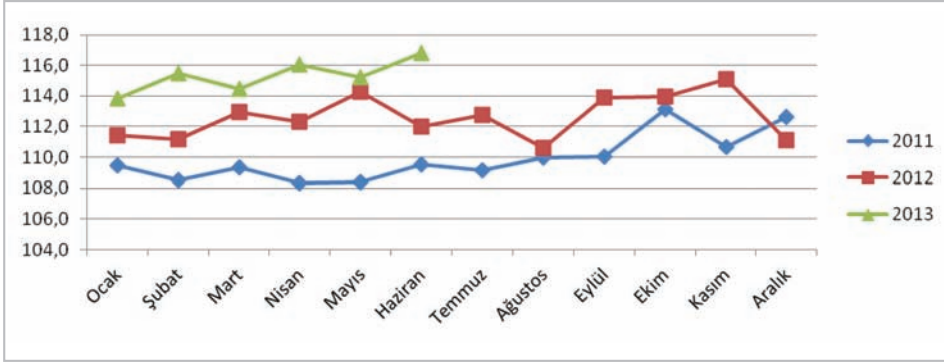
II.4.2.1. SANAYİ SEKTÖRÜNDE 2011, 2012 ve 2013 YILLARINDAKİ GELİŞMELER

Aşağıda son üç yıllık dönemde toplam ve aylık sanayi üretim endeksinde meydana gelen gelişmeler grafik halinde verilmektedir. Görüldüğü gibi 2011 yılı ortalarından itibaren toplam sanayi sektöründe başlayan daralma süreci 2012 yılı boyunca devam etmiştir. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış toplam sanayi üretim endeksi ancak Mayıs 2010'da 2008 yılındaki kriz öncesi düzeyine erişebilmiştir.

2011, 2012 ve 2013 Yılları Toplam Sanayi Aylık Üretim Endeksi (2010 = 100)

AYLIK SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ (Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış) (2010 = 100,0)

Sanayi sektörü katma değeri 2011 yılında, bir önceki yılın aynı dönemine göre birinci üç aylık dönemde %14,6 oranında, ikinci üç aylık dönemde %8,7 oranında artarken, üçüncü üç aylık dönemde aynı düzeyde gerçekleşmiş, dördüncü üç aylık dönemde ise %5,7 oranında artış göstermiştir. 2011 yılı genelinde; sanayi sektörü katma değer artışı %9,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Alt sektörler itibarıyla; imalat sanayi alt sektörü katma değerinde %9,4 oranında, madencilik ve taşocak-

çılığı alt sektörü katma değerinde %3,9 ve enerji alt sektörü katma değerinde %8,8 oranında artış meydana gelmiştir. 2011 yılında sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı 2010 yılında %19,4 iken, 2011 yılında %20,1'e yükselmiştir. Alt sektörler itibariyle; imalat sanayi alt sektörünün payı %16,3, enerji alt sektörünün payı %2,2 ve madencilik ve taşocakçılığı alt sektörünün payı %1,5 olmuştur. Sanayi sektörü üretimi, 2008 yılı sonlarında belirginleşen küresel ekonomik krizin sonrasında, 2009 yılı Aralık ayından itibaren 2011 yılı sonuna kadar 25 ay kesintisiz büyüme göstermiştir. Dış talep, küresel ekonomide özellikle en önemli ihracat pazarı olan AB ülke ekonomilerinde yaşanan sorunlar nedeniyle sınırlı düzeyde kalırken, sanayi üretimindeki artış büyük ölçüde iç talep kaynaklı olmuştur.

Sanayi sektörü üretimi 2011 yılının birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü üç aylık dönemlerinde sırasıyla %14,6; %8,0; %7,6; %6,6 oranlarında artış göstermiştir. Yıllık olarak sanayi üretimindeki artış beklentilerin üzerine çıkarak %8,9 oranında artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış artış ise bunun 0,8 puan daha gerisinde %8,1 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektörü üretimi %3,0; imalat sanayi sektörü üretimi %9,2; elektrik, gaz ve su sektörü üretimi %8,6 oranlarında artış göstermiştir. Ana sanayi grupları sınıflamasına göre 2011 yılında ara malı imalatı %8,2; dayanıklı tüketim malı imalatı %12,7; dayanıksız tüketim malı imalatı %4,3; enerji %7,4; sermaye malı imalatı %18,6 oranlarında artış göstermiştir. 2010 yılındaki toplam oranlar ile kıyaslandığında sadece enerji de 2011 yılındaki değişim oranı daha yüksek düzeyde gerçekleşmiş, diğer gruplarda ise daha düşük düzeyde kalmıştır.

Sanayi sektörü katma değeri 2012 yılında, sabit fiyatlarla bir önceki yılın aynı dönemine göre birinci çeyrek dönemde %3,1 oranında, ikinci çeyrek dönemde %3,6 oranında, üçüncü çeyrek dönemde %1,5 oranında artarken, dördüncü çeyrek dönemde ise %3,0 oranında azalış göstermiştir. 2012 yılı genelinde; sanayi sektörü katma değeri artışı %2,0 düzeyinde gerçekleşmiştir. Alt sektörler itibariyle imalat sanayi sektörü katma değerinde %1,9 oranında, madencilik ve taşocakçılığı sektörü katma değerinde %8,0 ve enerji sektörü katma değerinde %3,5 oranında artış meydana gelmiştir. 2012 yılında sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı 2011 yılında %19,9 iken, 2012 yılında %19,3'e gerilemiştir. Alt sektörler itibariyle imalat sanayi sektörünün payı %15,6, enerji sektörünün payı %2,3 ve madencilik sektörünün payı %1,5 olmuş, bir önceki yıla göre imalat sanayinin payı azalış, elektrik, gaz ve su sektörünün payı artış gösterirken, madencilik sektörünün payı ise sabit kalmıştır.

Tablo 28 : Aylık Sanayi Üretim Endeksi
(Bir önceki yılın aynı dönemine göre % değişim)

	2011	2012					2013		
	Yıllık	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık	Ocak	Şubat
Sanayi	10,1	-2,6	4,9	-6,3	13,3	-2,8	2,5	2,3	1,6
Madencilik	6,6	-3,5	7	-4,1	14,2	-5,7	2,1	-2,9	-5,3
İmalat	10,5	-3,8	4,9	-6,7	15,6	-2,6	2,3	3,6	3,8
Gıda Ürünleri	6,9	0,4	4,8	-6	9	0,4	3,5	3,7	1,4
Tekstil	2,1	-0,2	8	-8,9	17,1	-1,9	4,3	7	3,4
Giyim	-1,2	-0,1	14,2	2,1	27,8	7,1	6,2	9	6,5
Petrol Ürünleri	8,4	7,8	7,2	15	6	0,1	2,1	2,3	1,2
Kimya	7	-4,6	1,8	-5,5	15,5	-5,1	1,7	0,8	3,4
Toprak Ürünleri	6,2	-6,1	8,7	-4,3	19	-0,2	0,2	9,3	15,5
Ana Metal	11,2	6,8	3,3	-1	21,4	1	5,2	1,6	4,8
Fabr. Metal Ürünleri	19,7	-3,5	7,1	-6,3	19,5	-4	5,9	2,1	3,8
B.y.s. Makine-Teçhizat	28,4	-16,6	0,3	-12,3	7,3	-16,6	1	1	-1
Taşıt Araçları	17,8	-24,8	1,3	-6,5	12,6	-7,4	-5	6,5	4,9
Enerji	8,6	4,5	3,9	-5,1	-2	-2,9	4,7	-3,2	-8,4

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik Gelişmeler

Sanayi sektörü üretimi, küresel ekonomik kriz sonrasında, ertelenmiş iç talebin de etkisiyle, büyük ölçüde iç talep kaynaklı artış göstermiştir. Ancak, yüksek iç talebi dengelemeye yönelik olarak alınan önlemler 2012 yılında sanayi sektörü üretiminde önemli oranda yavaşlamaya neden olmuştur. Sanayi sektöründe 2009 yılı Aralık ayından itibaren 32 ay süren kesintisiz büyüme, 2012 yılı Ağustos ayında sona ermiştir. İç talep yavaşlama sürecine girerken, sanayi üretimine en bü-

yük katkıyı, küresel ekonomiye özellikle de en büyük ihracat pazarı AB'ye ilişkin sorunların devam ediyor olmasına karşın dış talep yapmıştır.

2012 yılı kriz sonrası artan iç talep ve daralan dış talebin dengelenmeye başladığı, iç talebin iniş sürecine girdiği bir yıl olmuştur. Böylece küresel kriz sonrası güçlü bir toparlanmanın yaşandığı 2010 yılında % 13,1 oranında artış kaydedilen sanayi üretiminde, 2011 yılında 4,2 puanlık azalışla % 8,9 oranında, 2012 yılında da 6,6 puanlık azalışla sadece % 2,3 oranında artış olmuştur. 2012 yılında yıllık ortalama olarak sanayi üretimindeki artış bir önceki yılın oldukça gerisinde % 2,3 oranında artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış endeks rakamına göre yıllık ortalama artış oranı da yine % 2,3 düzeyinde gerçekleşmiş ve mevsim, takvim etkilerinin sanayi üretim endeksinde etkisiz olduğu görülmüştür.

2012 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektörü üretiminde % 1,8, imalat sanayi sektörü üretiminde % 2,0 elektrik, gaz ve su sektörü üretiminde % 4,7 oranlarında artış olmuştur. 2012 yılında alt sektörler düzeyinde incelendiğinde sanayi üretim endeksinin bir önceki yıla göre göstermiş olduğu artış oranları madencilik ve taşocakçılığı sektöründe 1,2 puanlık azalış, imalat sanayinde 7,2 puanlık azalış ve elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımında da 3,9 puanlık azalış göstermiştir. Sanayi üretim endeksi ana sanayi grupları sınıflamasına göre incelendiğinde; 2012 yılında ara malı imalatı % 2,4, dayanıksız tüketim malı imalatı % 4,0, enerji % 3,2 oranlarında artış gösterirken; sermaye malı imalatı % 5,0 oranında azalmıştır. Dayanıklı tüketim malı imalatında ise geçen yıla göre herhangi bir değişim olmamıştır. 2011 yılındaki toplam oranlar ile kıyaslandığında 2012 yılındaki değişim oranlarının oldukça geride kaldığı, 2011 yılında % 18,6 oranı ile en yüksek oranlı artışı gösteren sermaye malı imalatında değişimin yönünün 2012 yılında % 5,0 oranında azalışa döndüğü görülmektedir.

Toplam sanayi sektörünü oluşturan madencilik, imalat sanayi ve enerji alt sektörlerinde 2012 yılında meydana gelen gelişmeler aşağıda ana çizgileriyle verilmektedir.

II.4.2.2. MADENCİLİK

2012 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektörü katma değeri bir önceki yılın aynı dönemlerine göre, birinci çeyrek dönemde % 6,0 oranında negatif, ikinci çeyrek dönemde % 3,1 oranında, üçüncü çeyrek dönemde % 5,0 oranında pozitif, son çeyrek dönemde de % 5,1 oranında negatif yönlü değişim göstermiştir. 2012 yılı

İnönü toplam olarak sektörün katma değeri, 2011 yılına oranla sadece % 8,0 oranında bir büyüme gösterebilmiştir.

2011 yılında yıllık olarak %3,0 oranında artış gösteren madencilik ve taş ocakçılığı sektörü üretimi, 2012 yılında da artış eğilimini devam ettirmekle birlikte hız kesmiş ve 2012 yılını da yıllık olarak %1,8 oranında artış ile kapatmıştır. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış madencilik ve taşocakçılığı üretim endeksindeki değişim oranı ise %1,5 artış yönünde olmuş ve arındırılmamış endekse göre mevsim ve takvim etkisi 0,3 puanlık bir azalış etkisi yaratmıştır. 2012 yılında madencilik ve taşocakçılığı alt sektörlerinden metal cevherleri madenciliği alt sektöründe %16,4; diğer madencilik ve taşocakçılığı üretiminde %2,5 oranlarında artış olurken, kömür ve linyit çıkarılması alt sektörü üretiminde %5,4; ham petrol ve doğal gaz çıkarımı alt sektörü üretiminde ise %2,0 oranlarında azalış kaydedilmiştir. Madencilik ve taşocakçılığı sektörünün alt sektörler bazında sanayi üretim endeksinin bir önceki yıl kaydetmiş olduğu değişim oranları, 2012 yılı sonuçları ile kıyaslandığında; en önemli artış yönlü değişimi 8,8 puanlık artışla metal cevherleri madenciliği alt sektörü gösterirken, kömür ve linyit çıkarılması alt sektörü de 10,5 puanlık azalış kaydetmiştir.

Tablo 29 : Madencilik Ve Taş Ocakçılığı Sektörü Üretim Endeksi
(2005 = 100.0)

	Endeks Değeri				Değişim (%)			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Madencilik ve Taşocakçılığı	100,4	100,0	106,6	108,8	-0,8	-0,4	6,6	2,1
Kömür ve linyit çıkartılması	110,7	100,0	105,2	99,6	-2,9	-9,7	5,2	-5,4
Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı	96,2	100,0	94,2	92,2	7,4	3,9	-5,8	-2,2
Metal cevherleri madenciliği	104,0	100,0	114,1	126,7	8,1	-3,8	14,1	11,0
Diğer madencilik ve taşocakçılığı	83,7	100,0	108,4	111,0	-8,3	19,4	8,4	2,5

Kaynak: TÜİK

II.4.2.3. İMALAT SANAYİİ

İmalat sanayi katma değeri, 2012 yılında bir önceki yılın aynı dönemlerine göre birinci çeyrek dönemde % 2,9 oranında, ikinci çeyrek dönemde % 3,5 oranında, üçüncü çeyrek dönemde % 1,1 oranında büyürken, dördüncü çeyrek dönemde ise değişim olmamış, sabit kalmıştır. Yılları itibariyle bir önceki yıla göre imalat sanayi katma değerinde %1,9 oranında artış olmuştur. 2011 yılında yıllık olarak % 9,2 oranında artış gösteren imalat sanayi üretim endeksi, 2012 yılında 7,2 puan azalarak % 2,0 oranında artış göstermiştir. 2012 yılının Ocak ayından Ağustos ayına kadar artış yönlü değişim gösteren sektör, Ağustos ayından yılsonuna kadar değişim oranlarının yönü açısından dalgalı bir yapı göstermiştir. 2012 yılı içinde imalat sanayi üretim endeksi en yüksek artış yönlü değişimi %13,3 oranı ile Kasım ayında, en yüksek azalış yönlü değişimi de %5,9 oranı ile Ekim ayında göstermiştir. 2012 yılında mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış imalat sanayi üretim endeksi bir önceki yıla göre %1,8 düzeyinde artış yönlü değişim göstermiş ve arındırılmamış endeks rakamı ile arasında 0,1 puanlık bir fark olmuştur. 2012 yılında imalat sanayi endeksi arındırılmamış değerlere göre bir önceki yıla kıyasla % 2,0 oranında artış kaydederken, mevsim ve takvim etkilerinin endeks rakamı üzerinde 0,1 puanlık azalış etkisi yarattığı gözlenmektedir.

Tablo 30 : İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları
(2010 = 100.0)

	Endeks Değeri				Değişim (%)			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
İmalat Sanayi	87,3	100,0	110,5	113,0	-11,3	14,5	10,5	2,3
Gıda ürünleri imalatı	90,3	100,0	106,9	110,7	-0,4	10,8	6,9	3,5
İçeceklerin imalatı	89,8	100,0	101,9	110,0	-1,9	11,3	1,9	8,0
Tütün ürünleri imalatı	115,3	100,0	97,3	116,7	-1,5	-13,3	-2,7	20,0
Tekstil ürünleri imalatı	90,4	100,0	102,1	106,5	-12,0	10,6	2,1	4,3
Giyim eşyaları imalatı	89,3	100,0	98,8	104,9	-8,5	12,0	-1,2	6,2
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	83,4	100,0	103,3	99,5	-8,5	20,0	3,3	-3,7
Ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç)	84,2	100,0	113,0	113,1	0,3	18,7	13,0	0,1

	Endeks Değeri				Değişim (%)			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı	88,3	100,0	109,5	114,7	-2,1	13,3	9,5	4,8
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	94,2	100,0	120,1	123,6	3,3	6,1	20,1	2,9
Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	94,2	100,0	108,4	110,7	-20,7	6,1	8,4	2,1
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	83,0	100,0	107,0	108,8	-0,5	20,5	7,0	1,7
Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	101,4	100,0	109,5	123,2	2,7	-1,4	9,5	12,4
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	83,0	100,0	112,1	111,9	-9,2	20,5	12,1	-0,2
Diğer metalik olmayan mineral ürünler imalatı	87,3	100,0	106,2	106,5	-12,0	14,5	6,2	0,2
Ana metal sanayii	89,7	100,0	111,2	117,0	-15,3	11,5	11,2	5,2
Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (Makine ve teçhizat hariç)	83,4	100,0	119,7	126,7	-15,1	20,0	19,7	5,9
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	95,6	100,0	107,4	123,3	-16,1	4,6	7,4	14,8
Elektrikli teçhizat imalatı	85,5	100,0	113,5	116,3	-1,0	16,9	13,5	2,5
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	76,6	100,0	128,4	129,7	-22,9	30,6	28,4	1,0
Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı	73,9	100,0	117,8	111,9	-30,0	35,4	17,8	-5,0
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	140,8	100,0	127,1	107,9	-45,2	-29,0	27,1	-15,1
Mobilya imalatı	90,2	100,0	116,9	106,2	-7,4	10,9	16,9	-9,1
Diğer imalatlar	92,3	100,0	108,3	113,7	-5,6	8,4	8,3	5,0
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	96,8	100,0	104,9	98,6	-26,1	3,3	4,9	-6,0

Kaynak: TÜİK

İmalat sanayinde alt sektörler itibari ile yıllık düzeyde 2012 yılında en yüksek oranlı artışı %28,5 oranı ile geçen yılda olduğu gibi diğer ulaşım araçlarının imalatı alt sektörü gösterirken bunu, %24,4 oranı ile ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı, % 20,0 oranı ile de tütün ürünleri imalatı alt sektörleri izlemiştir. İmalat sanayinin alt sektörlerinde yıllık boyutta en yüksek oranlı düşüş ise mobilya imalatı sektöründe görülmüştür. Bir önceki yıl da %22,1 gibi önemli bir oranda artış gösteren mobilya imalatı sektörü, 2012 yılında %8,9 oranında düşüş göstermiştir. Küresel kriz sonrası 2009 yılında %65,3 seviyesine gerileyen kapasite kullanım oranı, krizden çıkış süreciyle birlikte 2010 yılında %72,6 oranına, 2011 yılında da %75,4 oranına yükselmiştir. Kapasite kullanım oranı, 2012 yılında ekonomideki yavaşlamanın etkisi ile %74,2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 31 : İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranları
(Üretim Değeri Ağırlıklı %)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	80,2	76,7	65,3	72,6	75,4	74,2
Gıda ürünleri imalatı	76,0	73,6	68,4	70,2	70,3	71,7
İçeceklerin imalatı	68,7	64,6	64,5	67,5	65,8	66,7
Tütün ürünleri imalatı	54,6	63,1	74,4	77,2	67,7	66,2
Tekstil ürünleri imalatı	78,7	70,8	67,6	77,4	76,6	78,0
Giyim eşyaları imalatı	77,3	73,0	68,1	75,4	76,4	77,7
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	60,6	60,6	56,0	65,3	70,3	69,7
Ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç)	83,3	75,5	67,3	76,5	77,6	75,8
Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	83,3	78,7	70,8	75,4	76,9	77,3
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	73,3	71,5	73,5	75,8	71,7	69,2
Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	91,4	87,3	58,0	65,8	75,3	76,7
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	73,3	72,3	69,0	80,4	82,6	80,5
Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	78,6	75,1	70,9	72,3	74,7	70,6

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	76,2	74,5	64,4	73,1	76,2	72,1
Diğer metalik olmayan mineral ürünler imalatı	81,8	76,6	65,8	75,3	78,8	76,4
Ana metal sanayii	85,6	82,7	70,0	76,8	77,9	77,6
Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (Makine ve teçhizat hariç)	72,9	69,1	56,9	66,3	70,7	71,0
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	73,4	64,5	70,3	75,3	76,7	76,1
Elektrikli teçhizat imalatı	81,6	77,7	67,9	72,9	78,0	77,5
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	76,3	73,0	55,6	68,9	75,0	75,2
Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı	85,8	83,2	57,5	69,8	76,4	70,8
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	84,9	84,7	66,6	67,0	71,5	73,1
Mobilya imalatı	71,0	68,5	67,0	70,5	72,6	69,8
Diğer imalatlar	67,9	61,3	51,2	52,5	59,7	57,0
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	55,0	66,2	58,3	69,2	76,2	76,4

2012 yılında imalat sanayi alt sektörlerinde en yüksek kapasite kullanımı 2010 ve 2011 yıllarında da olduğu gibi % 80,5 oranı ile kimyasallar ve kimyasal ürünlerin imalatı alt sektöründe gerçekleşirken, bunu sırasıyla % 78 oranı ile tekstil ürünlerinin imalatı, % 77,8 oranı ile giyim eşyalarının imalatı alt sektörleri takip etmiştir. 2012 yılında en düşük kapasite kullanım oranının görüldüğü alt sektörler ise; % 57,1 oranı ile diğer imalatlar, % 66,1 oranı ile tütün ürünlerinin imalatı ve % 66,6 oranı ile de içeceklerin imalatı alt sektörleri olmuştur.

Toplam imalat sanayi kapasite kullanım oranı 2012 yılında, bir önceki yıla göre 1,2 puan azalırken, alt sektörler itibariyle en yüksek oranlı azalış 5,7 puan ile motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler imalatı alt sektöründe gerçekleşmiştir. Temel eczacılık ürünleri ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı ile kauçuk ve plastik ürünlerin 4,1 puan ile kapasite kullanım oranlarının 2011 yılına göre en çok azalış gösterdiği diğer sektörler olmuştur. Kapasite kullanım oranının bir önceki yıla göre en çok artış gösterdiği sektör 1,7 puan ile diğer ulaşım araçları imalatı olurken, 1,5 puan ile de gıda ürünlerinin imalatı bu takip etmiştir.

2012 yılında 2011 yılına göre mal grupları düzeyinde kapasite kullanım oranı dayanıklı tüketim malları grubunda % 74,5'ten % 73,6'ya, ara malları grubunda % 77,7'den % 76,1'e, yatırım malları grubunda % 74,9'dan % 72,3'e düşerken, dayanıksız tüketim malları grubunda % 72,1'den % 72,9'a, tüketim malları grubunda % 72,5'ten % 73,0'a, gıda ve içecekler grubunda % 69,4'ten % 70,4'e yükselmiştir. Kapasite kullanım oranının bir önceki yıla göre en çok azaldığı mal grubu yatırım malları olurken, en çok arttığı mal grubu gıda ve içecekler grubu olmuştur.

Tablo 32 : Kapasite Kullanım Oranları
(Ağırlıklı Ortalama %)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	80,2	76,7	65,3	72,6	75,4	74,2
Dayanıklı Tüketim Malları	73,9	67,8	66,2	70,7	74,5	73,5
Dayanıksız Tüketim Malları	74,6	72,6	68,7	71,9	72,1	72,9
Tüketim Malları	74,4	71,7	68,2	71,7	72,5	73,0
Gıda ve İçecekler	73,7	72,3	68,7	70,3	69,4	70,4
Ara Malları	81,2	77,1	67,7	75,9	77,7	76,1
Yatırım Malları	82,3	79,5	57,7	68,8	74,9	72,3

Aşağıda verilen Tabloda 2009 Ocak-2013 Ağustos dönemi için aylar itibariyle kapasite kullanım oranları verilmektedir. 2008 yılı son çeyrek döneminden itibaren şiddetli bir biçimde yaşanan ekonomik krizin kapasite kullanım oranları üzerindeki olumsuz etkisi açık biçimde gözlenmektedir. 2008 yılı Aralık ayında % 60'lı düzeylere gerileyen kapasite kullanım oranı % 60 - % 70 aralığında seyrettiği 16 aylık uzun bir dönemin ardından, ancak 2010 yılı Nisan ayında tekrar % 70'li düzeylere tırmanabilmiştir.

Tablo 33 : Aylık İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (%)

Aylar	Kullanım Oranı	Aylar	Kullanım Oranı	Aylar	Kullanım Oranı	Aylar	Kullanım Oranı	Aylar	Kullanım Oranı
Oca.09	61,6	Oca.10	68,6	Oca.11	74,6	Oca.12	74,7	Oca.13	72,4
Şub.09	60,9	Şub.10	67,8	Şub.11	73	Şub.12	72,9	Şub.13	72,2
Mar.09	58,7	Mar.10	67,3	Mar.11	73,2	Mar.12	73,1	Mar.13	72,7
Nis.09	59,7	Nis.10	72,7	Nis.11	74,9	Nis.12	74,7	Nis.13	73,6
May.09	64	May.10	73,3	May.11	75,2	May.12	74,7	May.13	74,8
Haz.09	67,5	Haz.10	73,3	Haz.11	76,7	Haz.12	74,6	Haz.13	75,3
Tem.09	67,9	Tem.10	74,4	Tem.11	75,4	Tem.12	74,8	Tem.13	75,5
Ağu.09	68,9	Ağu.10	73	Ağu.11	76,1	Ağu.12	74,3		
Eyl.09	68	Eyl.10	73,5	Eyl.11	76,2	Eyl.12	74		
Eki.09	68,2	Eki.10	75,3	Eki.11	77	Eki.12	74,9		
Kas.09	69,8	Kas.10	75,9	Kas.11	76,9	Kas.12	74		
Ara.09	67,7	Ara.10	75,6	Ara.11	75,5	Ara.12	73,6		

Kaynak : TCMB

Kapasite kullanım oranları mevsimselliğe göre düzeltildiğinde ise imalat sanayi kapasite kullanım oranlarında Nisan ayından buyana sürmekte olan bir düşüş eğilimi görülmektedir. Mevsimsel düzeltilmiş kapasite kullanım oranı Nisan 2012 ayında % 74,7 düzeyinde iken Ağustos ayında % 74,5 seviyesine gerilemiştir. Nisan 2013 ayında ise % 73,6 düzeyinde iken Temmuz ayında % 75,5 seviyesine yükselmiştir.

II.4.2.4. ENERJİ

Enerji sektörü katma değeri, 2011 yılının ilgili çeyrek dönemlerine göre 2012 yılının birinci çeyrek döneminde %8,4 oranında, ikinci çeyrek döneminde %6,0 oranında, üçüncü çeyrek döneminde %4,6 oranında artarken, dördüncü çeyrek dönemde ise %2,5 oranında azalış göstermiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre enerji sektörü katma değerinde %3,5 oranında büyüme gerçekleşmiştir. 2011 yılında %8,6 oranında artan ortalama enerji sektörü üretim endeksi, 3,9 puanlık bir azalışa rağmen 2012 yılında da %4,7 oranında artış göstermiştir.

Tablo 34 : Enerji Üretim Endeksi Ve Değişim Oranları
(2010 = 100.0)

	Üretim Endeksi	Değişim Oranları (%)
2006	83,7	8,6
2007	91,0	8,7
2008	94,5	3,8
2009	92,3	-2,3
2010	100,0	8,3
2011	108,6	8,6
2012	113,7	4,7

Elektrik enerjisi üretimi artış eğilimini 2012 yılında da sürdürmüş ve 2011 yılına göre %6,8 oranında artarak 229.395 GWh'den 245.000 GWh'ye yükselmiştir. 2012 yılı tahminlerine göre elektrik enerjisi üretiminin kaynaklarına göre dağılımı incelendiğinde; % 44,7'si'nin doğal gaz termik santrallerinden, % 24,9'unun hidrolik santrallerden, % 14,3'ünün linyit termik santrallerinden, % 11,8'inin taş kömürü termik santrallerinden, % 2,6'sının jeotermal-rüzgar enerji santrallerinden, % 1,5'inin akaryakıt termik santrallerinden ve % 2,0'ünün da biyogaz-atık ve diğer termik santrallerinden sağlanması beklenmektedir.

Tablo 35 : Elektrik Enerjisi Üretiminin Kaynak Dağılımı
(Gwh Olarak)

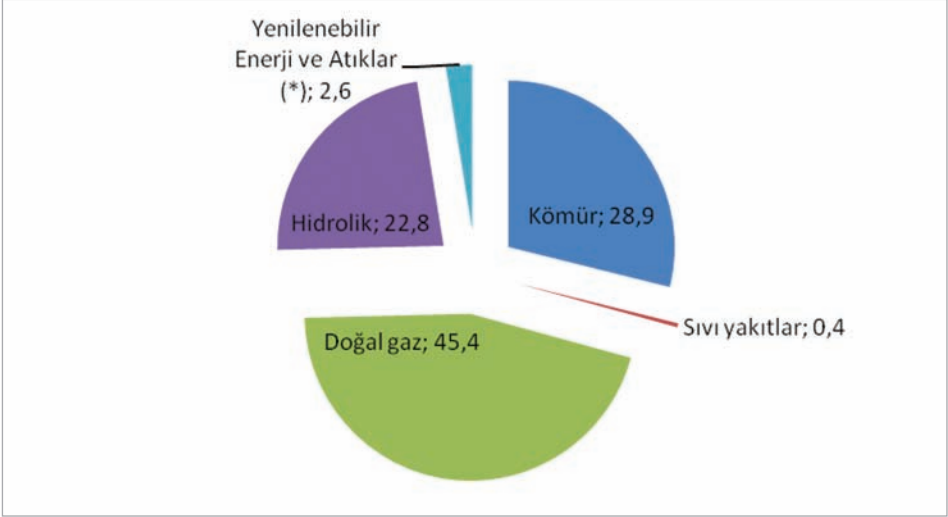
	(GWh)	(%)				
	Toplam	Kömür	Sıvı yakıtlar	Doğal gaz	Hidrolik	Yenilenebilir Enerji ve Atıklar (*)
2001	122.725	31,3	8,4	40,4	19,6	0,3
2002	129.400	24,8	8,3	40,6	26,0	0,3
2003	140.581	22,9	6,5	45,2	25,1	0,2
2004	150.698	22,9	5,1	41,3	30,6	0,2
2005	161.956	26,7	3,4	45,3	24,4	0,2
2006	176.300	26,5	2,5	45,8	25,1	0,2
2007	191.558	27,9	3,4	49,6	18,7	0,4
2008	198.418	29,1	3,8	49,7	16,8	0,6
2009	194.813	28,6	2,5	49,3	18,5	1,2
2010	211.208	26,1	1,0	46,5	24,5	1,9
2011	229.395	28,9	0,4	45,4	22,8	2,6

Kaynak: TÜİK

(*) Jeotermal, rüzgar, katı biyokütle, biogaz ve atık kaynaklarını içerir.

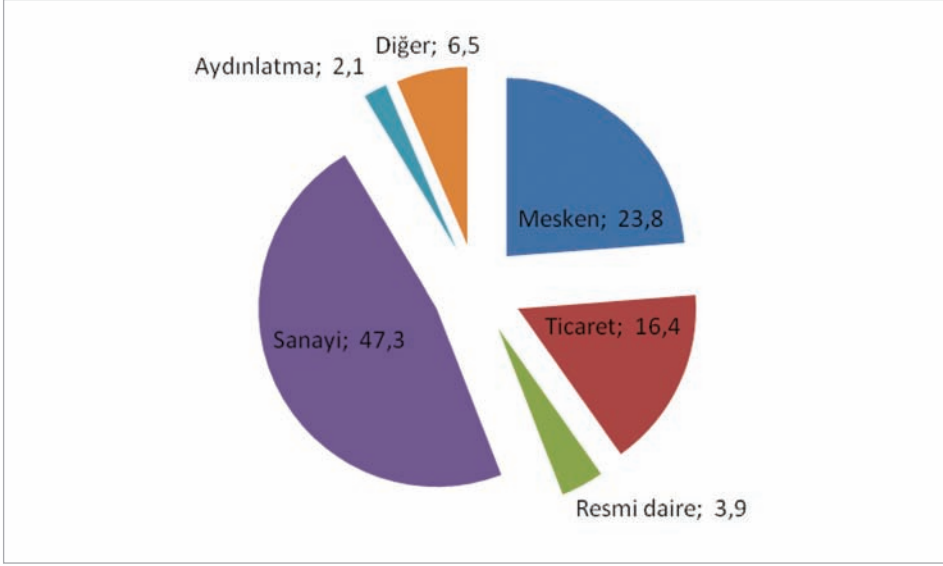
2012 yılında toplam elektrik enerjisi tüketiminin 246.500 GWh olacağı tahmin edilmektedir. Kişi başına tüketim de bir önceki yıla göre %5,7 oranında artışla 3.114 KWh'den 3.292 KWh'ye yükselmiştir.2012 yılında 2.900 GWh elektrik enerjisi ihraç edilirken, 4.400 GWh elektrik ithal edilmiştir. 2012 yılında hidrolik elektrik enerjisi kurulu gücü, bir önceki yıla göre %14,6 oranında artışla 21.627 MW'ye, termik elektrik enerjisi kurulu gücü de %2,5 oranında artışla 34.901 MW'ye yükselmiştir. 2012 yılında toplam elektrik enerjisi üretimi içinde termik üretimin payı %72,8, hidrolik üretimin payı %27,2 olmuştur.

ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİMİNİN ENERJİ KAYNAKLARINA GÖRE DAĞILIMI 2011 Yılı

2012 yılında elektrik enerjisi ihracatında %20,4, ithalatında ise %3,4 oranında azalış gerçekleşmiştir. Ekonomideki büyümeye paralel olarak, ekonominin özellikle de sanayinin en önemli girdilerinden birisi olan enerjiye olan talepte sürekli artmaktadır. Ülkemizin enerji ihtiyacının ithal edilen doğalgaz kaynağına önemli ölçüde bağımlı olması, doğalgaz ithalatında ilk 10 ülke arasında yer alması enerji arz güvenliği açısından bir risk oluşturmaya devam etmektedir.

ELEKTRİK ENERJİSİ TÜKETİMİNİN KULLANIM ALANLARINA GÖRE DAĞILIMI (2011 Yılı)

II.4.3. HİZMETLER

II.4.3.1. TİCARET

Ticaret hizmetleri sektörü, hem bağlantılı olduğu diğer sektörlerdeki gelişmelerden fazlasıyla etkilenmekte, hem de bu sektörlerdeki faaliyetleri doğrudan etkilemektedir. Ticaret hizmetleri sektörü bu yapısı itibarıyla piyasalardaki dalgalanmalardan öncelikle ve büyük ölçüde etkilenmektedir. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ardından son altı yıllık dönemde ulusal hasılanın kesintisiz biçimde ve yüksek hızda büyüme göstermiş olmasının yanısıra dış ticaret hacminde gerçekleşen dikkat çekici boyuttaki genişleme doğal olarak etkisini ticaret sektörü üzerinde de göstermiştir. 2002 yılında % 5.9, 2003 yılında % 8.3, 2004 yılında da % 12.7, 2005 yılında % 8.2 oranında reel büyüme göstermiş olan ticaret sektörü katma değeri son iki yıllık dönemde büyüme hızında gözlemlenen yavaşlama paralelinde biraz yavaşlayarak 2006 ve 2007 yıllarında sırasıyla % 5.8 ve % 5.2 oranında büyüme kaydetmiştir (1998 yılı temel fiyatları ile). 2006 yılı Mayıs-

Haziran aylarında finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmanın ardından para politikasının sıkılaştırılması ve bunun faiz hadleri yoluyla tüketim ve ithal talebi üzerinde yarattığı daraltıcı etki, ticaret sektörü katma değeri genişleme hızının 2006 yılında biraz yavaşlamasına neden olmuştur.

2007 yılında reel anlamda % 5.2 oranında büyüme gösteren ticaret sektörü katma değeri, ekonomik faaliyet hacminde 2008 ve 2009 yıllarında yaşanan yavaşlama ve küçülme sürecinin etkisiyle 2008 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren giderek keskinleşen bir beş çeyrek dönem boyunca süren bir küçülme dönemine girmiştir. Ticaret sektörü katma değerinde sabit fiyatlar üzerinden 2008 yılının üçüncü çeyreğinde % 1.5 oranı ile başlayan küçülme, önceki yılların aynı dönemlerine göre yılın dördüncü çeyrek döneminde % 16.6'ya ulaşmış, 2009 yılı ilk çeyreğinde ise küçülme dip yaparak % 26.2'ye tırmanmıştır. 2008 yılı genelinde % 1.5 oranında küçülme sergileyen toptan ve perakende ticaret sektörü katma değeri 2009 yılının ilk üç çeyrek döneminde sırasıyla % 26.2, % 15.2 ve % 7.2 oranında daralma gösterdikten sonra artan iç ve dış talep ve dolayısıyla ekonomideki toparlanmanın ardından yılın son çeyreğinde yeniden büyüme sürecine girmiştir. 2009 yılı son çeyreğinde % 10.3 oranında genişleyen ticaret sektörü katma değeri yılın tamamı itibariyle %10.2 oranında küçülmüştür.

Cari fiyatlar üzerinden ticaret sektörü katma değeri 2009 yılında, bir önceki yıla göre % 11.8 oranında bir azalışla, 102 516.2 milyon TL'ye gerilemiş ve yine cari fiyatlar üzerinden küçülme oranı (% 11.8) genel ekonomide cari fiyatlar üzerinden gözlemlenen % 0.4 oranındaki genişleme hızının (reel anlamda % 4.7 oranında daralma) çok üstünde olduğu için, GSMH içindeki payı da, bir önceki yıldaki % 12.2 düzeyinden, ciddi bir gerileme ile % 10.2'ye düşmüştür. 2010 yılında GSYİH % 9, hizmetler % 8,5, ticaret hizmetleri % 11,6, toptan ve perakende ticaret sektörü ise % 13,5 oranında büyümüştür. Son yıllarda finansal krizden büyük ölçüde etkilenen ticaret hizmetleri sektörünün GSYİH içindeki payı düşme eğilimi göstermiştir. Ticaret hizmetlerinin 2007 yılında % 14,5 olan GSYİH içindeki payı, 2010 yılında % 13,5'e gerilemiştir. Böylece 2011 yılında GSYİH % 8,5, hizmetler % 8,9, toptan ve perakende ticaret sektörü ise % 11,1 oranında büyümüştür. 2012 yılının ilk altı aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre GSYİH % 3,1 oranında büyürken, toptan ve perakende ticaret % 0,9 oranında büyümüştür.

Ticaret borsaları işlem hacmi, 2009 yılında bir önceki yıla göre nominal % 16.5 oranında bir artışla, bir önceki yıldaki 68 488.1 milyon TL'den, 76 382 milyon

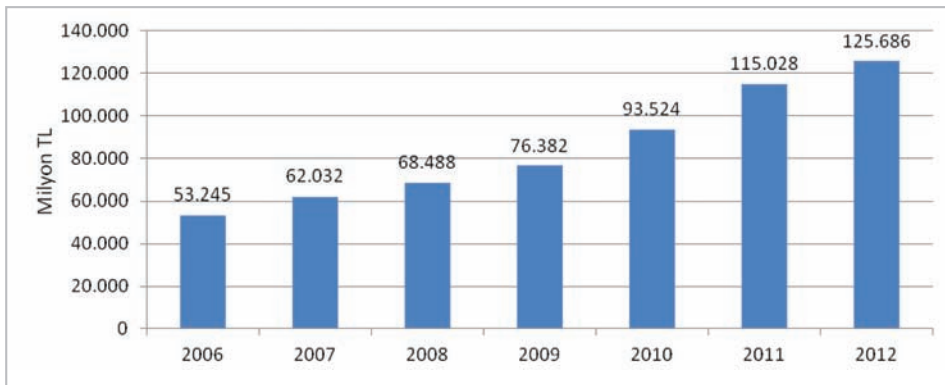
TL'ye yükselmiş ve nominal % 11,5 reel % 4,7 bir büyüme göstermiştir (12 aylık ortalamalara göre 2009 yılı TÜFE artışı = % 6,5). Ticaret borsaları işlem hacmi 2010 yılında % 22,4, 2011 yılında da 0,6 puanlık artışla %23,0 oranlarında artarken, 2012 yılında önemli oranda hız keserek 13,7 puanlık düşüşle % 9,3 oranında artmıştır. 2012 yılında ticaret borsaları işlem hacmi 115.028 milyon TL'den, 125.686 milyon TL'ye yükselmiştir. Reel olarak ise 2011 yılında % 11,4 oranında artış olan ticaret borsaları işlem hacminde, 2012 yılında sadece % 2,9 oranında artış meydana gelmiştir.

Tablo 36 : Ticaret Borsaları İşlem Hacmi

	İşlem Hacmi		TÜFE (2003=100) Yıllık Değişim (%)	İşlem Hacmi Reel Değişim (%)
	Bin TL	Değişim (%)		
2009	76.381.970	11,5	6,5	4,7
2010	93.523.927	22,4	6,4	15,1
2011	115.028.284	23	10,5	11,4
2012	125.686.228	9,3	6,2	2,9

Kaynak: TOBB

TİCARET BORSALARI İŞLEM HACMİ

2012 yılında 4.057'si anonim, 34.765'i limited, 56'sı kollektif, 8'i komandit şirket ve 67.455'i de gerçek kişi olmak üzere toplam 106.341 şirket kurulmuştur. 2012 yılında 2011 yılına göre kurulan şirket sayısı %6,6 oranında azalmıştır. 2012 yılında, bir önceki yıla göre kurulan şirket sayısında en yüksek artış yönünde değişim gösteren şirket türü %700,0 oranı ile komandit şirket olurken, limited şirket sayısı %31,1 oranında azalış göstermiştir. 2012 yılında, 1.626'sı anonim, 12.439'u limited, 132'si kollektif, 6'sı komandit şirket ve 31.919'u da gerçek kişi olmak üzere toplam 46.122 şirket faaliyetine son vermiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre kapanma oranı en yüksek olan şirket türü %16,2 oranı ile anonim şirket olup, kapanan komandit şirket oranında ise % 40,0 azalış olmuştur. 2012 yılında ayrıca 877 yeni kooperatif kurulurken, 1.899 kooperatif ise kapanmıştır.

2012 yılında kurulan toplam şirket sayısı % 6,6, kapanan toplam şirket sayısı da %15,0 oranında azalmıştır. Küresel krizin etkisiyle 2009 yılında yükselen protesto edilen senet ve karşılıksız çek sayısında 2010 ve 2011'de başlayan düşüş eğilimi, 2012 yılında yerini artışa bırakmıştır. Protesto edilen senet sayısı 2012 yılında geçen yıla göre %16,9 oranında artarak 919 binden 1.075 bine yükselmiştir. 2012 yılında protestolu senetlerin tutarı da %41,8 oranında artarak 6.949 milyon TL olmuştur. Karşılıksız çıkan çeklerin sayısı ise 2011 yılında %36,1 oranında azalırken, 2012 yılında %105,8 oranı ile oldukça yüksek bir miktarda artarak 643 binden, 1.323 bine yükselmiştir. Protesto edilen senet ve karşılıksız çek sayısında 2012 yılında görülen artışta ekonomide kriz sonrası görülen hızlı büyümenin soğumaya başlamasının yanında, 31.01.2012 tarihinde Çek Kanunu'nda yapılan yeni düzenlemeler etkili olmuştur.

Tablo 37 : Protesto Edilen Senetler Ve Karşılıksız Çekler

	Protesto edilen senetler				Karşılıksız çekler	
	Senet sayısı	Senetlerin değeri (TL)	Değişim (%)		Karşılıksız Çek Sayısı (Adet) ⁽¹⁾	Değişim (%)
			Senet sayısı	Senetlerin değeri		
2005	920.641	2.803.142.115	56,1	69,7	1.102.535	14,3
2006	1.177.910	4.054.905.470	27,9	44,7	1.212.615	10,0
2007	1.470.758	5.732.371.127	24,9	41,4	1.397.166	15,2
2008	1.574.031	6.760.027.926	7,0	17,9	1.613.976	15,5
2009	1.599.957	7.771.278.563	1,6	15,0	1.993.584	23,5
2010	1.216.173	5.768.822.845	-24,0	-25,8	1.005.915	-49,5
2011	918.978	4.902.275.117	-24,4	-15,0	642.806	-36,1
2012	1.074.730	6.949.204.448	16,9	41,8	1.323.032	105,8

Kaynak: TCMB, Bankalararası Takas Odaları Merkezi

II.4.3.2. TURİZM

Suriye’de yaşanan siyasi kriz ve Euro bölgesinde ekonomik krizin bir türlü atlatılmaması, buna bağlı olarak Yunanistan başta olmak üzere İspanya ve İtalya’da turizm işletmecilerinin fiyatlarını aşağıya çekmesi ülkemiz turizmini olumsuz yönde etkilenmiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre ülkemizden çıkış yapan ziyaretçi sayısı %1,7 oranında artarak 36.151 binden, 36.777 bine yükselirken, giriş yapan vatandaş sayısı %7,6 oranında azalarak 6.282 binden 5.803 bine gerilemiştir. Türkiye’de turizm denilince akla gelen deniz, kum ve güneş algısının dışına çıkılarak alternatif turizm türlerinin de gündeme getirilmesi turizm sektörünün gelişimi açısından gereklidir.

Tablo 38 : Gelen Turist-Yabancı Ve Çıkan Vatandaş Sayısı
(Çıkış yapan Ziyaretçi Sayısı)

	Bin Kişi			Değişim (%)		
	Yabancı	Vatandaş	Toplam	Yabancı	Vatandaş	Toplam
2003	13.701	2.601	16.302	6,0	13,4	7,1
2004	17.203	3.060	20.263	25,6	17,6	24,3
2005	20.523	3.602	24.125	19,3	17,7	19,1
2006	19.276	3.873	23.149	-6,1	7,5	-4,0
2007	23.017	4.198	27.215	19,4	8,4	17,6
2008	26.431	4.549	30.980	14,8	8,4	13,8
2009	27.348	4.658	32.006	3,5	2,4	3,3
2010	28.511	4.517	33.028	4,3	-3,0	3,2
2011	31.325	4.827	36.151	9,9	6,9	9,5
2012	31.655	5.121	36.777	1,1	6,1	1,7

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Turizm amaçlı yurt dışına çıkışlarda 2003, 2004, 2005 yıllarında gözlemlenmiş hızlı büyüme 2006-2008 yıllarında daha ılımlı bir görünüm kazanmış, 2009-2010 yıllarında ise artış daha da yavaşlamıştır. Ancak 2010 yılında sonra büyüme hemen hemen aynı seviyelerde kalmıştır.

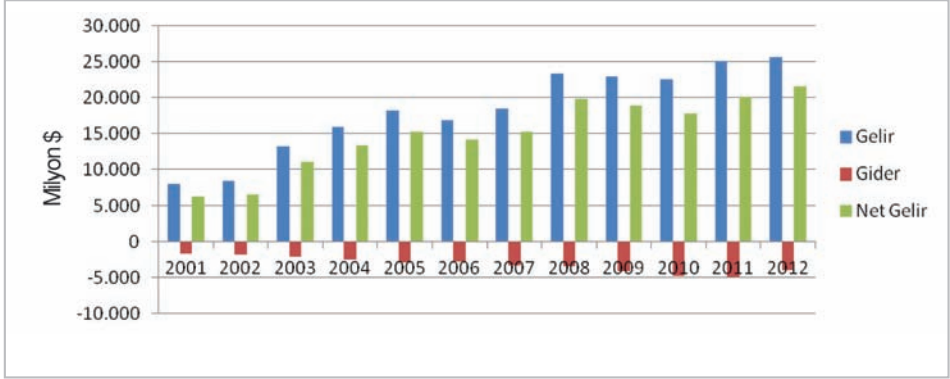
Tablo 39 : Turizm Gelir – Gider Hesabı
(Milyon Dolar Olarak)

	Gelir	Gider	Net Gelir
2003	13.203	2.113	11.090
2004	15.888	2.524	13.364
2005	18.152	2.872	15.280
2006	16.853	2.743	14.110
2007	18.487	3.260	15.227
2008	23.365	3.506	19.859
2009	22.980	4.146	18.834
2010	22.585	4.826	17.759
2011	25.054	4.976	20.078
2012	25.653	4.051	21.602

Kaynak : DPT, TÜİK

2011 yılında % 10,6 oranında artan turizm gelirleri, 2012 yılında sadece % 1,8 oranında artarak 23.440 milyon dolar olmuştur. 2011 yılında % 3,1 oranında artarak 4.976 milyon dolara yükselen turizm giderleri, 2012 yılında % 18,6 oranında azalarak 4.051 milyon dolara gerilemiştir. Net turizm gelirleri de 2012 yılında % 7,5 oranında artarak 18.044 milyon dolardan, 19.389 milyon dolara yükselmiştir. 2012 yılında çıkış yapan ziyaretçi başına ortalama harcama bir önceki yıla göre değişmeyerek 637 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında vatandaş başına ortalama harcama bir önceki yıla göre % 11,9 oranında azalış göstererek 792 dolardan, 698 dolara gerilemiştir.

TURİZM GELİR VE GİDERLERİ (Milyon Dolar Olarak)

II.4.3.3. ULAŞTIRMA

2012 yılında geçen yıla göre yurt içi yolcu taşımada % 5,8 oranında, yurt dışı yolcu taşımada da % 10,0 oranında artış olurken, yurt içi yük taşımada % 6,1 oranında, yurt dışı yük taşımada da (boru hattı ile BOTAŞ tarafından ithalatı yapılan doğal gaz taşımaları hariç) % 8,7 oranında artış gerçekleşmiştir. Ülkemizde yıllardır süregelen eğilim 2012 yılında da devam etmiş; yurt içi yolcu ve yük taşımalarında kara yolu, yurt dışı yolcu taşımalarında hava yolu, yurt dışı yük taşımalarında da deniz yolu ağırlıklarını korumuşlardır. Ulaşım talebi her geçen yıl artarken, demiryolu ulaşımının standardının düşük ve altyapısının ağırlıklı olarak tek hat olması, denizyolu ulaşımında ise büyük liman altyapısının yetersiz olması gibi sorunlar nedeniyle, önceki yıllarda olduğu gibi 2012 yılında da yük ve yolcu taşımaları ağırlıklı olarak kara yolu ile yapılmıştır.

2011 yılında yurt içi yolcu taşımalarının % 94,8'i kara yolu, % 1,7'si demir yolu, % 3,5'i de hava yolu ile yapılırken, yurt dışı yolcu taşımalarının tamamı hava yolu ile yapılmıştır. 2012 yılında yurt içi yük taşımalarında kara yolu % 87,5, demir yolu %4,4, deniz yolu %7,3 ve boru hattı ile yük taşıma da %7 oranlarında pay almıştır. Yurt dışı yük taşımalarının %94,9'u denizyolu, %1'i demir yolu, % 5,1'i de boru hattı taşımacılığı ile yapılmıştır. 2012 yılında Türkiye genelinde hava yolu ile 129.958 bin yolcu taşınırken, bu yolcuların 64.549 bini yurt içinde, 65.409 bini yurt dışına taşınmıştır. Devlet Hava Meydanları İşletmesi tarafından hava yo-

lu ile taşınan yolcu sayısı 115.307 bin olurken, 55.053 bini yurt içi, 60.254 bini de yurtdışı yolculuk yapmıştır. 2012 yılında Türkiye genelinde yurt içi yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı %10,8 oranında, yurt dışı yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı da %10,2 oranında artış göstermiştir. Türkiye genelinde 2012 yılında 2.398 bin ton yük hava yolu ile taşınmış, bunun 672 bin tonu yurt içine, 1.725 bin tonu yurt dışına taşınmıştır.

Tablo 40 : Yolcu Ve Yük Taşımacılığı
(Milyon Yolcu-Km.) (Milyon Ton-Km.)

	Milyon (Yolcu, ton)									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Karayolu										
Ton kilometre	150.912	152.163	156.853	166.831	177.399	181.330	181.935	176.455	190.365	203.072
Yolcu kilometre	163.327	164.311	174.312	182.152	187.593	209.115	206.098	212.464	226.913	242.265
Denizyolu⁽¹⁾⁽²⁾										
Ton mil	5.738	5.400	3.929	3.477	3.825	5.169	6.001	6.154	6.787	8.617
Yolcu mil ⁽⁴⁾	21	22	621	670	752	843	848	887	848	848
Demiryolu										
Ton kilometre ⁽³⁾	7.224	8.669	9.417	9.152	9.676	9.921	10.739	10.326	11.462	11.677
Yolcu kilometre	5.204	5.878	5.237	5.036	5.277	5.553	5.097	5.374	5.491	5.882
Havayolu⁽¹⁾										
Ton kilometre	275	276	321	392
Yolcu kilometre	2.706	2.752	3.223	3.992	18.016
	Yıllık Değişim (%)									
Karayolu										
Ton kilometre	-0,3	0,8	3,1	6,4	6,3	2,2	0,3	-3,0	7,9	6,7
Yolcu kilometre	-2,9	0,6	6,1	4,5	3,0	11,5	-1,4	3,1	6,8	6,8
Denizyolu⁽¹⁾⁽²⁾										
Ton mil	-29,2	-5,9	-27,2	-11,5	10,0	35,1	16,1	2,5	10,3	27,0
Yolcu mil ⁽⁴⁾	-32,3	4,8	2722,7	7,9	12,2	12,1	0,6	4,6	-4,4	0,0

	Milyon (Yolcu, ton)									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Demiryolu										
Ton kilometre ⁽³⁾	-4,5	20,0	8,6	-2,8	5,7	2,5	8,2	-3,8	11,0	1,9
Yolcu kilometre	-6,5	13,0	-10,9	-3,8	4,8	5,2	-8,2	5,4	2,2	7,1
Havayolu⁽⁴⁾										
Ton kilometre	-3,5	0,4	16,3	22,1						
Yolcu kilometre	-5,4	1,7	17,1	23,9						

Kaynak: TÜİK

- (1) Uluslararası taşımalar dahil değildir.
- (2) Ton-mil ve yolcu-mil cinsindedir(1deniz mili=1,852km).
- (3) İdari ve bagaj taşımaları dahildir.
- (4) Bilgiler 2003 yılına kadar Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş'den derlenmekteyken, 2004 yılından itibaren daha kapsamlı veriler Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığından derlenmeye başlanılmıştır.

III. KAMU MALİYESİ

III.1. Yakın Geçmiş Dönemde Kamu Kesimi Finansmanı

Son yıllarda özel kesim ve kamu kesiminin ciddi boyuttaki tasarruf açıkları makroekonomik dengeyi ve ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilerken, yoğun biçimde iç ve dış borçlanma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Ülkemizde özellikle doksanlı yılların ortalarından itibaren yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve krizlerin altında yatan temel etkenlerin başında sürekli ve yüksek boyutlu kamu finansman açıkları yer almıştır. Kamu kesimi gelirlerinin önemli bir bölümünün, hatta giderek tamamının faiz ödemelerine tahsisi zorunluluğunda kalınması, kamu maliyesinde, yüksek borç stoku-yüksek nominal ve reel faiz-faiz ödemeleri için yüksek boyutlu borçlanma sarmalının doğması sonucunu getirmiştir. Başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki sağlıksız yapı ve özellikle sosyal güvenlik sistemi, tarımsal destekleme ve kamu ürünleri fiyatlandırma politikası alanındakiler olmak üzere diğer yapısal sorunların bir türlü kalıcı bir çözüme kavuşturulamamış olması, 2000’li yılların başına kadar yaşanmış olan ekonomik krizlere yol açan diğer önemli faktörler olmuştur.

Yapısal sorunlara çözüm getirilememesi ve popülist politika uygulamaları sonucu süreklilik ve derinlik kazanan kamu finansman açığı, giderek kamu kesimi toplam borç stokunun artan bir hızla büyümesi sonucunu getirmiş ve 1990 yılında % 29.0 olan kamu kesimi toplam borç stokunun GSYİH’ya olan oranı, 2001 yılında tavan yaparak % 78.8’e kadar (1998 baz yıllı GSYİH serisine göre) yükselmiştir. Yaşanan ekonomik krizler ertesinde benimsenmiş olan istikrar politikaları doğrultusunda izlenen sıkı maliye politikaları olumlu etkisini kamu borç stoku üzerinde göstermiş ve 2002 yılından itibaren, her ne kadar yavaşlamış olmakla beraber borç stoku nominal bazda yükselmesini sürdürmüştü de, kamu kesimi iç ve dış borçlarının brüt ve net olarak GSYİH’ya olan oranları gerilemeye başlamıştır. 2004 yılı sonu itibariyle toplam kamu brüt ve net borç stoklarının GSYİH’ya olan oranları sırasıyla % 59.4 ve % 49.1’e, 2005 yılı sonu itibariyle % 53.9 ve % 41.7’ye, 2006 yılı sonu itibariyle % 48.1 ve % 34.1’e ve 2007 yılı sonu itibariyle de % 41.9 ve % 29.1’e gerilemiş bulunmaktadır. Net borç stokunun GSYİH’ya olan oranı 2008 yılında da düşmesini sürdürmüştür. Ancak 2008 yılı son çeyrek döneminden itibaren küresel krizin olumsuz etkilerinin Türkiye ekonomisi üzerinde belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanması ve bu durumun başta ithalde alınan vergiler olmak üzere kamu gelirlerini ciddi biçimde düşür-

mesi sonucunu getirmiştir. Ayrıca krizin etkilerinin azaltılması ve ekonomik faaliyet hacminin artırılmasına yönelik olarak yapılan vergi indirimleri ile ilave kamu harcamaları kamu kesimi borçlanma ihtiyacını arttırmış ve borç stokunun GSYİH'ya olan oranının 2009 yılında büyümesi sonucunu getirmiştir.

Kamu borç stokunda 90'lı yılların başından itibaren gözlemlenen bu artış, dönemin ilk yıllarında yüksek oranlarda seyreden faiz dışı kamu açıklarından kaynaklanmış, daha sonraki dönemde ise süregiden finansman açıkları ile biriken borç stokunun getirdiği yüksek reel faizler, borç stoku birikiminin ivmesini arttıran temel bir unsur olma niteliğini kazanmıştır. Borçlanma - yüksek faiz - yüksek borç stoku sarmalı faiz ödemelerini giderek tırmandırmış ve genel bütçenin parasal olanaklarının hemen tümünü emen bir boyuta getirmiştir. Nitekim 1994-1997 döneminde genelde % 7-8 düzeyinde oluşan konsolide bütçe faiz ödemelerinin GSMH'ya olan oranı, 1998 yılından itibaren hızlı bir tırmanma eğilimi içine girmiş ve 2001 yılında % 23.3'e kadar (1987 yılı bazlı GSMH hesap sistemine göre) yükseldikten sonra azalmaya başlamış ve 1998 yılı bazlı GSYİH değerlerine göre 2002 yılı itibariyle % 14.8'e ve 2003 yılı itibariyle % 12.9'a, 2004 yılı sonu itibariyle % 10.1'e, 2005 yılı sonu itibariyle % 7.0'ye, 2006 yılı sonu itibariyle % 6.1'e, 2007 yılı sonu itibariyle de % 5.7'ye ve 2008 yılı itibariyle de % 5.3'e düşmüştür. Faiz oranlarında gerçekleşen dikkat çekici gerilemeye rağmen küresel krizin yansısıyla yaşanan derin ekonomik krizin kamu maliyesi üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin bir sonucu olarak bu oran 2009 yılı genelinde hafif bir artışla % 5.6'ya çıkmıştır. Yıllara yaygın kamu borç stoku gelişimleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 41 : Kamu Borç Stoku

	Milyon TL						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
I- Toplam Kamu Borç Stoku (Brüt)	365.891	355.519	408.232	465.690	497.103	546.442	562.650
A-İç Borç	268.286	273.262	295.787	347.378	368.93	4387.566	408.155
B- Dış Borç	97.605	82.257	112.445	118.311	128.169	158.876	154.495
II- Merkez Bankası Net Varlıkları	45.685	41.769	60.371	65.995	86.216	143.162	189.502
III- Kamu Mevduatı	38.256	34.603	41.516	47.713	47.166	59.762	71.610
IV- İşsizlik Sigortası Fonu Net Varlıkları	23.748	30.705	38.352	42.095	45.939	53.521	61.162
Toplam Kamu Net Borç Stoku (I-II-III-IV)	258.202	248.441	267.992	309.886	317.783	289.997	240.377
	GSYİH'ya % Olarak						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
I- Toplam Kamu Borç Stoku (Brüt)	48,2	42,2	42,9	48,9	45,2	42,1	39,7
A-İç Borç	35,4	32,4	31,1	36,5	33,6	29,9	28,8
B- Dış Borç	12,9	9,8	11,8	12,4	11,7	12,2	10,9
II- Merkez Bankası Net Varlıkları	6,0	5,0	6,4	6,9	7,8	11,0	13,4
III- Kamu Mevduatı	5,0	4,1	4,4	5,0	4,3	4,6	5,1
IV- İşsizlik Sigortası Fonu Net Varlıkları	3,1	3,6	4,0	4,4	4,2	4,1	4,3
Toplam Kamu Net Borç Stoku (I-II-III-IV)	34,0	29,5	28,2	32,5	28,9	22,3	17,0
GSYİH	758.391	843.178	950.534	952.559	1.098.799	1.297.713	1.416.817

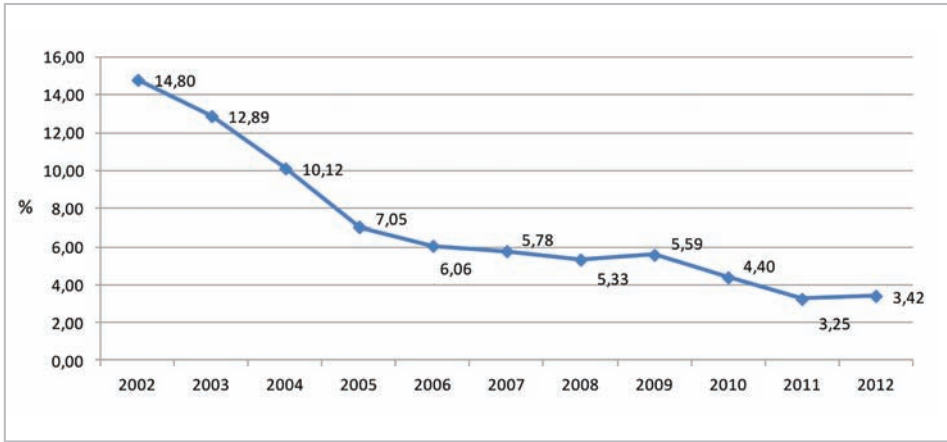
Kaynak : Hazine İstatistik Yıllığı, 2012

Yaşanmakta olan küresel durgunluğa karşı alınan mali tedbirler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarını yükseltmeye devam etmiştir. Bunun yanı sıra, iktisadi faaliyetteki daralmaya bağlı olarak vergi tahsilatlarının azalması da bütçe dengelerindeki bozulmayı hızlandırmıştır. Söz konusu küresel eğilime paralel olarak, 2009 yılında ülkemizin bütçe açığı da hızlı bir artış göstermiştir. Bütçe dengesindeki bozulmanın beklentiler üzerindeki olumsuz etkisini sınırlamak ve iktisadi birimlere yön vermek amacıyla, Eylül ayında genel makroekonomik ve

bütçe büyüklüklerinin görünümünün güncellendiği Orta Vadeli Program kamuoyuna açıklanmıştır. Bu çerçevede, kamu kesiminin kaynak kullanımında artan payını azaltmak suretiyle ekonomik krizin de etkisiyle yükselen kamu açıklarının ve borçluluğunun tedrici olarak makul seviyelere düşürülmesi, 2010-2012 döneminde uygulanacak maliye politikasının temel hedefi olarak belirlenmiştir.

Hazine'nin, borç stokunun likidite, faiz oranı ve döviz kuruna olan hassasiyetini azaltma yönündeki borçlanma stratejisi, 2012 yılında da devam etmiştir. Bu bağlamda, sabit getirili borç senetlerinin toplam borç stoku içindeki payında artış olduğu görülmektedir. Söz konusu politikaların uygulanmasıyla birlikte, kamu borç stoku üzerinde iyileşmeler görülmektedir. Buna göre 2009 yılında Brüt Toplam Kamu Borç Stokunun GSMH'ya oranı %48.9 iken bu oran 2012 itibariyle %39.7'ye gerilemiştir. Diğer yandan yıllar itibariyle Merkezi Yönetim Faiz Harcamalarının GSYİH'ya oranı aşağıda gösterilmektedir.

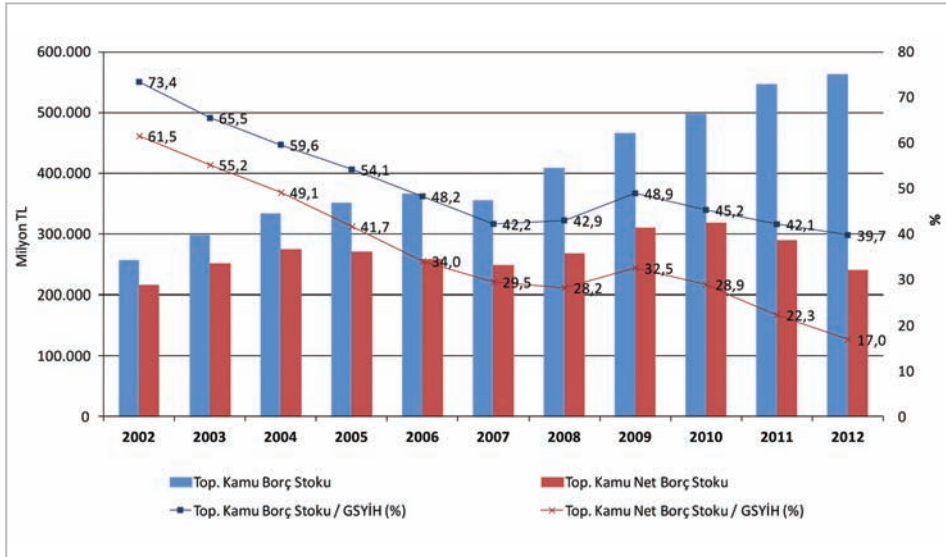
Yıllar İtibariyle Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları / GSYİH

Kaynak : Muhasebat Genel Müdürlüğü

2002 yılında Konsolide Kamu Bütçesinin Faiz Ödemeleri ile bunların GSYİH'ya oranı % 14.8 iken, yıllar itibariyle anlamlı bir azalış görülmektedir. Bu azalış 2006'ya kadar devam etmekle birlikte gelişen küresel dengesizlikler sonucu 2008 ve 2009 yıllarında bir miktar artış göstererek sırasıyla %5.33 ve %5.59 olarak gerçekleşmiştir. Bu tarihi takiben uygulanan politikalar çerçevesinde kamu borç stokunda görülen oransal azalış ile birlikte faiz ödemelerinin payı da azalmış ve nihayet 2012 yılında %3.42 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan faiz ödemelerinin toplam vergi gelirlerine olan oranında da benzer bir süreç yaşanmış ve faiz ödemelerinin toplam vergi gelirlerine olan oranı 2001 yılında % 103.3'e yükseldikten sonra düşmeye başlamıştır. Faiz ödemelerinin toplam vergi gelirlerine oranı 2002 yılında % 86.9, 2003 yılında % 69.4, 2004 yılında % 62.7, 2005 yılında % 42.7, 2006 yılında % 33.4, 2007 yılında % 30.8, 2008 yılında % 30.1'e düzeyine gerilemiş ancak 2009 yılında cüzi bir yükselme sergileyerek % 30.9 olarak gerçekleşmiştir.

Toplam Kamu Brüt ve Net Borç Stoku ve GSYİH'ya Oranları

Kaynak : Hazine Müsteşarlığı

Konsolide bütçe harcamalarında 2002 yılına kadar süregelen bu hızlı yükselme, konsolide bütçe gelirlerinin aynı paralelde artırılması olanaksız olduğu cihetle, etkisini doğal olarak kamu kesimi borçlanma gereği üzerinde de göstermiştir. 2001 yılı itibariyle % 16.5 düzeyine kadar tırmanan Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin GSMH'ya olan oranı, daha sonra izlenmekte olan daraltıcı maliye politikası ve programlanan yüksek düzeydeki faiz dışı fazla tutarlarının önemli ölçüde gerçekleştirilmesi sonucu, düşme eğilimi içerisine girmiş ve 2002 yılında % 12.7'ye, 2003 yılında % 9.4'e ve 2004 yılında da % 4.7'ye gerilemiş ve 2005 ve 2006 yıllarında her ne kadar Merkezi Yönetim açısından borçlanma gereği devam etmişse de, özellikle özelleştirme gelirlerinde sağlanan dikkat çekici artışların katkısıyla, kamu kesimi genelinde borçlanma gereği ortadan kalkmıştır. Kamu kesimi genelinde 2007 yılında GSYİH'nın % 0.19'u oranında bir borçlanma gereği doğmuş ve bu eğilim küresel finansal krizin ve özelleştirme gelirlerindeki azalmanın etkisiyle 2008 ve 2009 yıllarında derinleşerek sürmüştür ve 2009 yılı itibariyle GSYİH'nın % 6.6'sı oranında dikkat çekici bir düzeye ulaşmıştır. Aşağıdaki Tabloda 2006 -2012 dönemi için genel devlet kesimi için borçlanma gereği tutar ve GSYİH'ya olan oranı itibariyle verilmektedir.

Tablo 42 : Genel Devlet Borçlanma Gereği

	(Cari Fiyatlarla Milyon TL)						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Borçlanma Gereği	-10.179	1.678	15.662	52.026	32.991	4.601	22.829
Borçlanma Gereği Faiz Ödemeleri Hariç	-56.747	-47.763	-35.856	-2.562	-16.734	-39.010	-27.685
Borçlanma Gereği Faiz Öde. ve Özelleş. Gel. Hariç	-44.789	-35.968	-27.671	1.808	-12.810	-34.893	-26.326
	GSYİH'ya % Olarak						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Borçlanma Gereği	-1,3	0,2	1,6	5,5	3,0	0,4	1,6
Borçlanma Gereği Faiz Ödemeleri Hariç	-7,5	-5,7	-3,8	-0,3	-1,5	-3,0	-1,9
Borçlanma Gereği Faiz Öde. ve Özelleş. Gel. Hariç	-5,9	-4,3	-2,9	0,2	-1,2	-2,7	-1,8

Genel Devlet: KİT'ler Hariç Kamu Kesimi

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Küresel finansal krizin etkilerinin en yoğun hissedildiği 2009 yılında % 5,5 düzeyine çıkan kamu kesimi borçlanma gereği de 2010 yılında % 3 civarına düşmüş ve 2011 yılında bu oranın % 0.4 olmuştur. Merkezi yönetim bütçe dengesinde yaşanan iyileşme ile birlikte mahalli idareler dengesinin fazlaya dönmesi 2011 yılında kamu kesimi açığının düzelmesinde etkili olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde görülen tek seferlik özelleştirme gelirleri de, bu oranın azalmasında etkisini göstermiştir. Diğer yandan bu oran 2012 yılında % 1.6 olarak gerçekleşerek artış göstermiştir. 2012 yılında KKBG açığına en büyük katkı (sosyal güvenlik sisteminin açığını da içerecek şekilde) merkezi yönetim bütçesinden gelmektedir. Merkezi yönetim bütçesini KİT sisteminin vereceği açık izlemektedir. Dolayısıyla son yıllarda görülen özelleştirme uygulamalarıyla KİT'lerin kamu sektörü üzerindeki açık baskısı azalmaktadır.

III.2. Yakın Geçmiş Dönemde Maliye Politikası

1997 yılında Uzak-Doğu Asya'da baş gösteren daha sonra Rusya'yı ve Brezilya'yı etkisi altına kriz, 1998 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye'yi de olumsuz yönde etkileyerek sermaye kaçışına yol açmış ve reel sektörde krize ve ekonomik küçülmeye neden olmuştur. Finansal kesimdeki sarsıntı ve ekonomik kriz giderek kamu finansman yapısının daha da bozulması, borçlanma gereğinin yükselmesi sonucunu doğurmuş ve bu olumsuz gelişmeler nominal ve reel faiz haddlerini yükseltmiştir. 1999 yılında ekonominin ciddi bir darboğazla karşılaşması, Hükümeti, IMF ile Aralık 1999 ayında 3 yıl süreli bir "Stand-By" düzenlemesine taraf olmaya zorlamıştır.

Söz konusu düzenleme üç temel esasa dayanmıştır;

1. Önceden de bir takım önlemlerin alınmış olduğu mali uyum,
2. Sterilizasyona yer vermeyen, dövizin "çapa" olarak kullanıldığı ve bir "para kurulu" uygulamasını çağrıştıran bir para politikası, ayrıca kısmi bir gelirler politikası,
3. Önemli yapısal reform düzenlemeleri.

IMF ile yapılan 17. Stand-By anlaşması ile genel çerçevesi oluşturulan enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmış, faiz oranları hızla düşmüş ve enflasyon haddinde kayda değer bir düşme gerçekleştirilmiştir.

Ne var ki istikrar programının temel politika araçlarından birisi olan “döviz kuru çapası” giderek neden olduğu yüksek cari işlemler hesabı açığıyla program dengelerinin sürdürülebilirliğini ve başarısını tehdit eden önemli bir unsur niteliği kazanmıştır.

“Döviz kuru çapası”nın yeniden özendirdiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan faiz riski - uzun vadeli plasmanların kısa vadeli fonlarla finanse edilmesi – istikrar programının başarısı üzerindeki önemli tehdidi oluşturmuştur.

Bir likidite sıkıntısı olarak algılanan Kasım 2000 bankacılık kesimi krizi, risk almama düşüncesi ile yabancı bankaların bankacılık kesimine olan kredilerini kesme olayına yol açarken, aşırı değerlenmiş TL'nin gündeme getirdiği devalüasyon riski, yabancıların sermaye ihracına yönelmelerine yol açmıştır.

Kasım ayında ortaya çıkan likidite sıkıntısı faizlerde hızlı bir yükselmeyi beraberinde getirmiş, bu yüksek faizlerle bilançolarındaki yüksek hacimli DİBS'leri taşımakta yerli bankaların acze düşmeleri, yabancıların, ellerindeki Hazine kağıtlarını satıp dövize dönmelerini teşvik etmiş bu durum piyasadaki likiditeyi daha da daraltarak faizlerin fırlamasına yol açmıştır.

Ancak bankacılık kesiminin yapısal zayıflığı ve Kasım krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime Hükümetin, TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrarı ve yıllar boyu kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan kamu finansman açığı ile olası bir devalüasyon riskinin bankaları döviz talebine yöneltmesi, Şubat 2001 krizini kaçınılmaz kılan başlıca nedenler olmuştur.

Şubat 2001 krizinin hemen ertesinde, yine önemli boyuttaki bir sermaye çıkışının ardından, Hükümet “döviz kuru çapası” sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçildiğini deklare etmiştir.

15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (GEGP) yayınlanmış ve daha sonra, IMF ile yapılan ayrıntılı görüşme ve değerlendirmelerin ardından hazırlanan Niyet Mektubu 15 Mayıs 2001 tarihinde adı geçen Kurumca onaylanmıştır.

Çok geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir Yapısal Politikalar Listesini de içeren Niyet Mektubunda “Dalgalı Döviz Kuru” esas alınmıştır.

Yeni Stand-By düzenlemesi çerçevesinde öncelik, daha önce uygulanan programın aksine, enflasyonla mücadeleye değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine verilmiştir.

2002 yılı Bütçesi, borçların döndürülebilirliğinin sağlanmasını temel hedef olarak almış ve bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın sağlanmasını öngörmüştür.

2003 Yılı Bütçesi de, bir önceki yıl Bütçesinde olduğu gibi, mali disiplinin sağlanmasını ve borçların döndürülebilirliğini temel hedef olarak almış, yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın tutturulmasını öngören sıkı bir maliye politikası uygulaması gözetilerek hazırlanmıştır.

İzlenmekte olan istikrar programı doğrultusunda 2004 yılında da sıkı maliye politikası izlenmiştir. 2004 yılında konsolide bütçe kapsamındaki kuruluşların tamamında yeni bütçe sınıflandırmasına geçilmiştir. Analitik bütçe sınıflandırması (ABS) olarak adlandırılan yeni sistem, fonksiyonel sınıflandırmaya, uluslararası karşılaştırmaların yapılmasına, mali saydamlığın artırılmasına, hesap verilebilirliğin geliştirilmesine ve detaylı bir kurumsal kodlama ile program sorumlularının saptanmasına olanak vermektedir. 10.12.2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol kanunu 2006 yılı başından itibaren tam olarak uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede, önceki yıllarda uygulanmış olan konsolide bütçe sistemi terk edilerek, merkezi bütçe sistemine geçilmiş ve bütçenin kapsamı, hem kapsanan kurumlar hem gelir ve harcama ayrıntıları açısından genişletilmiştir.

Buna göre Genel Yönetim Bütçesi; Merkezi Yönetim, Sosyal Güvenlik Kurumları ve Yerel Yönetimlerden oluşmaktadır.

11 Mayıs 2005 tarihinde Türkiye ile IMF arasında, üç yıl süreli ve 6.662 Milyon SDR (Özel Çekme Haddi) (yaklaşık 10 Milyar ABD Doları) tutarında bir mali desteği içeren yeni bir Stand-By düzenlemesi (19. Stand – By) yürürlüğe konulmuştur. Anlaşmanın IMF tarafından onaylandığına ilişkin basın açıklamasında, hem makroekonomik değişkenlere ilişkin en son gerçekleştirmeler ile 2005 yılı hedeflerine hem izleyen dönemde uygulanması öngörülen ekonomi politikasının genel çerçevesine yer verilmiştir.

Söz konusu Stand-By Anlaşmasına dayanak oluşturan 26 Nisan tarihli Niyet Mektubunda Hükümetçe, kamu maliyesi alanında, yüksek seviyede faiz dışı fazla üretilmesi suretiyle borcun azaltılması üzerine odaklanmaya devam edileceği

ifade edilmiş, ayrıca mali uyumun sürdürülebilirliğini ve ekonomi üzerinde yarattığı etkinin güçlendirilmesini temin etmek amacıyla bütçenin kompozisyonunun ve kalitesinin geliştirileceği hususları vurgulanmıştır.

Hükümetçe I. ve II. Gözden Geçirmeye ilişkin olarak IMF'ye 24 Kasım 2005 tarihinde yeni bir Niyet Mektubu sunulmuştur. Mektupta 2005 ve 2006 yıllarına ilişkin makroekonomik çerçeve tanımlanmış izlenecek para ve maliye politikalarına yer verilmiştir..

Hükümetçe 3. ve 4. Gözden geçirme çalışmaları ile ilgili olarak IMF'ye 7 Temmuz 2006 tarihinde bir Niyet Mektubu daha verilmiştir. 7 Temmuz 2006 tarihli Niyet Mektubunda maliye politikası ile ilgili olarak esas itibariyle daha önceki Niyet Mektuplarında yer verilen, mali disiplin, öngörülenin üzerinde gerçekleşen gelirlerin muhafaza edilmesi, kamu maliyesinde şeffaflığın artırılması gibi konularda alınması öngörülen önlemler belirtilmiş ve vergi yapısının basitleştirilmesi, vergi tabanının genişletilmesi ve gelir idaresinin güçlendirilmesi gibi kamusal mali reform alanlarında ek olarak yapılacak yapısal düzenlemeler için taahhütte bulunulmuştur.

5. gözden geçirme ile ilgili olarak IMF'ye verilen 27 Kasım 2006 tarihli Niyet Mektubunda makroekonomik değişkenler alanında beklenen 2006 yılı gerçekleştirmelerine ve 2007 yılı hedeflerine yer verilmiştir. Sözü edilen Niyet Mektubunda maliye politikası ile ilgili olarak sıkı maliye politikasının önemle sürdürüleceği, harcama artışlarını telafi etmek üzere cari harcama ödeneklerinde GSMH'nın % 0.2'si kadar blokaj yapıldığı, gerektiği takdirde 2007 yılı ödeneklerinde ilave kesintiye gidilebileceği belirtilmiş, sağlık harcamaları başta olmak üzere alınan önlemler sıralanmıştır.

IMF'ye 6. gözden geçirme ile ilgili olarak 1 Mayıs 2007 tarihinde yeni bir Niyet Mektubu verilmiştir. Bu mektupta da önceki mektuplarda yer verilen para ve maliye politikası hedefleri tekrarlanmış ve sayısal performans ölçütleri ile gösterge niteliğindeki hedeflerde bazı revizyonlar yapılmıştır. Hükümetçe 28 Nisan 2008 tarihinde Uluslararası Para Fonu IMF'ye Stand-By Düzenlemesinin Yedinci Gözden geçirmesi ile ilgili olarak son Niyet Mektubu gönderilmiştir. Bu mektupta da öncekilerde olduğu gibi maliye ve para politikaları alanında gerçekleştirilen gelişmeler ile yeni alınacak politika önlemlerine yer verilmiştir. Mektupta 2008 yılına ilişkin olarak kamu sektörü faiz dışı fazlasının GSYİH'ya olan oranını % 3.5 olarak hedefleyen ihtiyatlı bir mali politika oluşturulacağı belirtilmiştir. Mayıs

2008 ayında yürürlüğe giren 19. Stand-By Anlaşması'nın süresi Mayıs 2009'de dolmuştur. Hükümetçe IMF ile ilişkilerin devam edebileceği yolunda kamuoyunda beklentiler yaratılmış ve bu beklentilerin uzun süre canlı tutulmuş olmasına karşılık Mart ayında yapılan bir açıklamayla IMF ile bu aşamada yeni bir Stand-By düzenlemesine gidilmeyeceği duyurulmuştur.

2012 yılında Uluslararası Para Fonu'na (IMF) 1,31 Milyar SDR'si anapara ve 16 milyon SDR'si faiz olmak üzere toplam 1,33 Milyar SDR ödeme yapılmıştır. 2012 yılı sonu itibarıyla IMF'ye Stand-By düzenlemeleri kapsamında kullanılan kaynaklardan kalan borcumuz 562 milyon SDR olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan Türkiye, IMF ile yaptığı 19. Anlaşma kapsamında aldığı borcun son anapara geri ödemesi olan 281 milyon SDR'lik 14 Mayıs 2013'te ödeyerek, IMF'e olan borçlarını bitirmiştir. Nitekim daha önce yeni bir anlaşma yapılmayacağına duyurulmasına paralel olarak, Türkiye yeni bir borçlanmaya gitmeyerek IMF ile Stand-By düzenlemelerinden kaynaklanan borç yükümlülüğü sona ermiştir.

Bütün bu gelişmeler kapsamında bütçe ve finansmanının yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 43 : Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri

	(Cari Fiyatlarla Milyon TL.)						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Gelirler	173.483	190.360	209.598	215.458	254.277	296.824	331.700
Genel Bütçe Gelirleri	168.547	184.803	203.027	208.610	246.051	286.554	320.277
Vergi Gelirleri	137.480	152.835	168.109	172.440	210.560	253.809	278.751
Vergi Dışı Gelirler	26.970	23.945	24.548	33.006	30.918	28.803	36.564
Sermaye Gelirleri	1.841	6.080	9.114	2.044	3.376	2.530	2.049
Alınan Bağış ve Yardımlar	2.255	1.845	850	807	966	1.068	1.577
Alacaklardan Tahsilatlar	0,0	97,6	407	312	232	344	1.336
Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	3.530	3.972	4.825	5.037	6.333	8.174	9.085
Düzen. Ve Denet. Kurum Gelirleri	1.407	1.585	1.747	1.811	1.893	2.095	2.338
Harcamalar	178.126	204.068	227.031	268.219	294.359	314.607	360.491
Personel Giderleri	37.812	43.569	48.856	55.947	62.315	72.914	86.455
Sos. Güv. Kur. Devlet Primi	5.075	5.805	6.408	7.208	11.063	12.850	14.725
Mal ve Hizmet Alımları	19.001	22.258	24.412	29.799	29.185	32.797	32.504
Faiz Harcamaları	45.963	48.753	50.661	53.201	48.299	42.232	48.416
Cari Transferler	49.851	63.292	70.360	91.976	101.857	110.499	129.266
Sermaye Giderleri	12.098	13.003	18.516	20.072	26.010	30.905	34.185
Sermaye Transferleri	2.637	3.542	3.174	4.319	6.773	6.739	5.970
Borç Verme	5.689	3.846	4.644	5.698	8.857	5.671	8.970
Yedek Ödenekler	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bütçe Dengesi	-4.643	-13.708	-17.432	-52.761	-40.081	-17.783	-28.791
Bilgi için:							
Faiz Harıç Harcama	132.163	155.315	176.369	215.018	246.060	272.375	312.075
Faiz Dışı Denge	41.320	35.045	33.229	440	8.217	24.448	19.625

	GSYH'ya Oranı (%)						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Gelirler	22,9	22,6	22,1	22,6	23,1	22,9	23,1
Genel Bütçe Gelirleri	22,2	21,9	21,4	21,9	22,4	22,1	22,3
Vergi Gelirleri	18,1	18,1	17,7	18,1	19,2	19,6	19,4
Vergi Dışı Gelirler	3,6	2,8	2,6	3,5	2,8	2,2	2,5
Sermaye Gelirleri	0,2	0,7	1,0	0,2	0,3	0,2	0,1
Alınan Bağış ve Yardımlar	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Alacaklardan Tahsilatlar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6
Düzen. Ve Denet. Kurum Gelirleri	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Harcamalar	23,5	24,2	23,9	28,2	26,8	24,2	25,1
Personel Giderleri	5,0	5,2	5,1	5,9	5,7	5,6	6,0
Sos. Güv. Kur. Devlet Primi	0,7	0,7	0,7	0,8	1,0	1,0	1,0
Mal ve Hizmet Alımları	2,5	2,6	2,6	3,1	2,7	2,5	2,3
Faiz Harcamaları	6,1	5,8	5,3	5,6	4,4	3,3	3,4
Cari Transferler	6,6	7,5	7,4	9,7	9,3	8,5	9,0
Sermaye Giderleri	1,6	1,5	1,9	2,1	2,4	2,4	2,4
Sermaye Transferleri	0,3	0,4	0,3	0,5	0,6	0,5	0,4
Borç Verme	0,8	0,5	0,5	0,6	0,8	0,4	0,6
Yedek Ödenekler	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bütçe Dengesi	-0,6	-1,6	-1,8	-5,5	-3,6	-1,4	-2,0
Bilgi için:							
Faiz Hariç Harcama	17,4	18,4	18,6	22,6	22,4	21,0	21,8
Faiz Dışı Denge	5,4	4,2	3,5	0,0	0,7	1,9	1,4

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Merkezi yönetim bütçesi 2007 yılı gerçekleştirmelerine bakıldığında 'bütçe dengesi'nde ve 'faiz dışı denge'de 2006 yılı sonuçlarına göre belirgin bir bozulma meydana geldiği gözlemlenmektedir. 2007 yılında merkezi yönetim faiz dışı dengesi, hedeflenen tutarın 1.100 milyon TL altında, 35.045 Milyon TL fazla verirken, toplam bütçe dengesi 13.708 Milyon TL açıkla kapanmıştır. 2007 yılında merkezi yönetim bütçe gelirleri bir önceki yıla göre % 9,3 oranında artarken, giderler % 14,25 oranında genişlemiştir. Harcamalardaki artışta seçim yılı olmasının etkileri göz ardı edilmemelidir. Bununla beraber yine de merkezi yönetim bütçe dengesi hedefinin tutturulmuş olması önem taşımaktadır.

2007 yılında merkezi yönetim harcamalarında en hızlı artış % 26,9 ile harcamalarda % 31,0 oranında en büyük paya sahip olan cari transferlerde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan 2007 yılında merkezi yönetim bütçesi gelirleri programa göre % 100,8 oranında bir gerçekleşme ile 189.617 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda merkezi yönetim bütçesi vergi gelirleri bir önceki yıl genel

bütçe vergi gelirlerine göre % 9.3 oranında nominal artış göstermiş reel anlamda ise önemsiz bir artışla yaklaşık aynı değerini korumuştur. (2007 yılı 12 aylık ortalamalara göre TÜFE artışı = % 8.76)

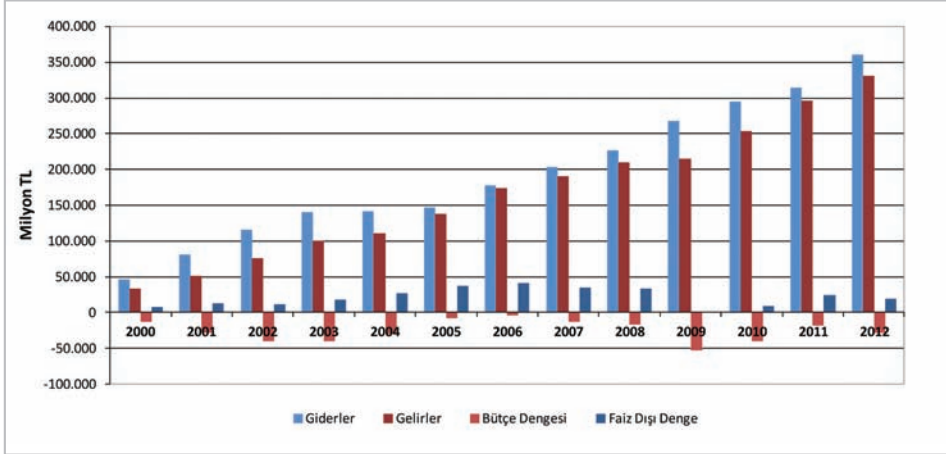
Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere 2007 yılı genelinde merkezi yönetim bütçesinde 13.708 milyon TL tutarında açık verilmiş, oluşan 13.651 milyon TL tutarındaki nakit açığının 6.95 milyon TL bölümü borçlanma (net) suretiyle, 2.994 milyon TL bölümü yıl içinde elde edilen özelleştirme gelirleri ile kalan nakit açığı ise borç geri dönüşü ve diğer işlemlerle kapatılmıştır.

2008 yılında merkezi yönetim toplam harcamaları 2007 yılına göre % 10.7 oranında bir genişlemeyle 227.31 milyon olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında merkezi yönetim bütçesi faiz hariç harcamaları bir önceki yıla göre % 12.9, faiz harcamaları ise % 3.9 oranında artış göstermiştir. Merkezi yönetim bütçesi gelirleri ise önceki yıla göre % 9.7 oranında bir artışla 209.98 milyon olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı genelinde merkezi yönetim bütçesi 17.432 milyon açıkla sonuçlanmış ve faiz dışı denge 33.229 milyon olarak gerçekleşmiştir.

2008 yılında vergi gelirleri bir önceki yıla göre % 10.0 oranında artış gösterirken, gelir vergisi tahsilatı % 10.4, kurumlar vergisi tahsilatı % 22.9 oranında yükselmiştir. 2008 yılında dahililde alınan mal ve hizmet vergileri % 5.8 oranında nominal bir artış gösterirken reel anlamda bir önceki yıla göre düşüş kaydetmiş, buna karşılık uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan vergilerdeki artış % 13.1 oranında gerçekleşmiştir.

2008 yılında sermaye gelirleri, özellikle Türk Telekom A.Ş.'ne ait kamu elinde bulunan payların bir kısmının özelleştirme kapsamında satışı neticesinde bir önceki yıla göre % 49.8 oranında bir artışla 9.1 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında faiz dışı harcamalar % 12.9 oranında artarken bu kapsamda personel giderleri % 12.1, mal ve hizmet alımı harcamaları % 7.6 ve cari transfer harcamaları ise % 10.8 oranında genişleme göstermiştir.

Merkezi Yönetim Bütçesi Uygulama Sonuçları

Kaynak: Hazine, Kalkınma Bakanlığı

2009 yılında küresel iktisadi faaliyetteki daralma ve buna karşılık alınan dengeleyici mali tedbirler, hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde kamu sektörünün bütçe açıklarının ve borç oranlarının yükselmesine yol açmıştır. İktisadi faaliyetteki daralma vergi tahsilatlarını düşürürken istihdam hacmindeki gerileme sosyal güvenlik primlerinin azalmasına ve işsizlik sigortası ödemelerinin artmasına neden olmuştur. Söz konusu küresel eğilime paralel olarak, 2009 yılında ülkemizde de kamu sektörünün bütçe açığı artmış, borcun milli gelire oranı yükselmiştir. Türkiye’de önceki yıllarda uygulanan mali disiplin çerçevesinde kamu sektörü bütçe açığı ve borcun milli gelire oranı hızlı bir şekilde gerileyerek hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ortalamalarının oldukça altına inmiştir. Buna göre Merkezi yönetim bütçesi 2009 yılında 52,2 Milyar TL açık verirken, faiz dışı denge 1 Milyar TL fazla vermiştir. Faiz dışı harcamaların hedeflenenin üzerinde artış göstermesi, vergi gelirlerinin ise hedeflenenin altında gerçekleşmesi bütçe performansındaki bozulmanın başlıca nedenleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Merkezi yönetim bütçesi 2010 yılında 40 Milyar TL açık verirken, faiz dışı denge 8,2 Milyar TL fazla vermiştir. İktisadi faaliyetteki canlanmaya ve yapılan vergi ayarlamalarına bağlı olarak artan vergi gelirlerinin yanı sıra faiz giderlerindeki düşüş, bütçe performansındaki iyileşmenin temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu-

na ilaveten, faiz dışı harcamalardaki artış hızının da görece yavaşlaması, bütçe açığındaki düşüşe olumlu yönde katkıda bulunmuştur. Merkezi yönetim bütçesi 2011 yılında 17,7 milyar TL açık verirken, faiz dışı denge 24,4 milyar TL fazla vermiştir. 2011 yılında bütçe performansında geçen yıla göre gözlenen iyileşmede ekonomik canlanmaya paralel olarak artan vergi gelirleri ve faiz giderlerindeki azalmanın yanı sıra “Kamu Alacaklarının Yeniden Yapılandırılması” yasası kapsamında Aralık ayı itibarıyla tahsil edilen yaklaşık 13,3 milyar TL tutarındaki gelir belirleyici olmuştur. Buna ilaveten, faiz dışı harcamalardaki artış hızının görece yavaşlaması da bütçe açığındaki düşüşe olumlu yönde katkıda bulunmuştur.

2012 yılında ise Merkezi Yönetim Bütçesi 28,8 milyar TL açık, faiz dışı denge ise 19,6 milyar TL fazla vermiştir. 2011 yılı ile karşılaştırıldığında bütçe dengesinin ve faiz dışı bütçe dengesinin kötüleştiği ve söz konusu dengelerdeki kötüleşmenin 2012 yılı bütçesinde öngörülenden daha şiddetli olduğu görülmektedir. Faiz dışı bütçe harcamalarının başlangıç ödeneğinin üzerine çıkması bütçe performansındaki bozulmanın başlıca sebebi olarak ön plana çıkmaktadır. Ekonomik aktivitedeki yavaşlama ve 6111 sayılı “Bazı Kamu Alacaklarının Yeniden Yapılandırılması Kanunu” çerçevesinde sağlanan gelirlerin önceki yıla göre azalmasının neden olduğu olumsuz baz etkisi vergi gelirlerindeki artışı sınırlamasına karşın, 2012 yılı itibarıyla Eylül ayında hayata geçirilen vergi düzenlemelerinin de katkısıyla vergi gelirleri hedefi tutturulmuştur.

Bir tarafta sürdürülebilir bir büyüme ve istihdam artışı sağlanırken öte yanda ekonominin istikrara kavuşturulması, enflasyonun düşürülmesi ve kamu finansman açığı ile borç yükünün azaltılabilmesini teminen izlenmekte olan istikrar programı çerçevesinde uygulanmakta olan sıkı maliye politikası 2005 yılında da, ön planda göz önünde tutularak sürdürülmüştür. Bu çerçevede kamu gelirlerinin artırılmasına çalışılmış ve harcamalar içinde en önemli yeri tutan borç servisleri alanında bir kısıntı yapılamaması nedeniyle, kamu harcamalarını düşürebilmek için, yatırımlarda kısıntıya gidilmiş, kamu personeli maaş artışları geçmiş değil de, öngörülen enflasyona göre arttırılmıştır.

III.3. Merkezi Yönetim Bütçesi 2012 Yılı Gerçekleşmesi

2012 yılında ise Merkezi Yönetim Bütçesi 28,8 Milyar TL açık, faiz dışı denge ise 19,6 Milyar TL fazla vermiştir. 2011 yılının sonunda % 1,3’e gerileyen merkezi yönetim bütçe açığının GSYİH’ye oranı, 2012 yılında iç ve dış talep arasındaki dengelenmenin vergi gelirleri üzerinde neden olduğu olumsuz etki ve faiz dışı

harcamalardaki hızlanma eğilimi neticesinde 2012 yılında % 2'ye çıkmıştır. 2009 yılında küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisine olumsuz yansımaları sınırlamak amacıyla hayata geçirilen mali önlemlerin etkisiyle belirgin olarak artan merkezi yönetim faiz dışı harcamalarının GSYİH'ye oranının, izleyen yıllarda azalma eğilimine girdiği, 2012 yılında ise tekrar yükseldiği gözlenmektedir. Merkezi yönetim bütçe gelirlerinin GSYİH'ye oranı, 2011 yılının ikinci çeyreğinde son yıllardaki en yüksek seviyesine ulaştıktan sonra vergi gelirlerindeki yavaşlamayla birlikte 2011 yılının ikinci yarısından itibaren azalma eğilimine girmiş, 2012 yılının son çeyreğinde ise Eylül ayında gerçekleştirilen vergi düzenlemelerinin de etkisiyle yükselmiştir. 2011 ve 2012 bütçe gerçekleştirmeleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 44 : Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri, 2012

	2012 Bütçe Tahmini	Gerçekleşme Ocak-Aralık		Artış (%)	Gerçekleşme / Bütçe
		2011	2012		
Gelirler	329.845	296.824	331.700	11,7	100,6
Genel Bütçe Gelirleri	321.726	286.554	320.277	11,8	99,5
Vergi Gelirleri	277.677	253.809	278.751	9,8	100,4
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	9.235	9.063	13.976	54,2	151,3
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	1.183	1.068	1.577	47,6	133,3
Faizler, Paylar ve Cezalar	21.903	19.739	22.588	14,4	103,1
Sermaye Gelirleri	11.458	2.530	2.049	-19,0	17,9
Alacaklardan Tahsilat	269	344	1.336	288,0	495,8
Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	6.091	8.174	9.085	11,1	149,2
Düzen. ve Denet. Kurumların Gelirleri	2.028	2.095	2.338	11,6	115,3
Harcamalar	350.948	314.607	360.491	14,6	102,7
Faiz Hariç Harcama	300.698	272.375	312.075	14,6	103,8
Personel Giderleri	81.692	72.914	86.455	18,6	105,8
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	14.279	12.850	14.725	14,6	103,1
Mal ve Hizmet Alımları	28.859	32.797	32.504	-0,9	112,6
Cari Transferler	130.220	110.499	129.266	17,0	99,3
Sermaye Giderleri	27.914	30.905	34.185	10,6	122,5
Sermaye Transferleri	4.243	6.739	5.970	-11,4	140,7
Borç Verme	8.625	5.671	8.970	58,2	104,0
Yedek Ödenekler	4.867	0	0		
Faiz Harcamaları	50.250	42.232	48.416	14,6	96,4
Bütçe Dengesi	-21.104	-17.783	-28.791	61,9	136,4
Faiz Dışı Denge	29.146	24.448	19.625	-19,7	67,3

Kaynak: Muhasebat

Merkezi yönetim faiz dışı bütçe giderleri 2012 yılında önceki yıla göre % 14,6 oranında artmıştır. Faiz dışı harcamalar içindeki ana kalemlerden cari transferler ve personel giderleri sırasıyla % 17 ve % 18,6 oranında artarken, mal ve hizmet alım giderleri ise % 0,9 oranında gerilemiştir. Mal ve hizmet alım giderlerindeki gerileme esas olarak yeşil kartlıların sağlık giderlerinin büyük ölçüde genel sağlık sigortası kapsamına alınmasıyla birlikte sağlık giderlerinde ortaya çıkan hızlı düşüştür. Cari transfer giderlerindeki yüksek oranlı artışta sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderlerindeki % 20,5 oranındaki yükseliş belirleyici olmuştur. SGK bütçe performansı, 6111 sayılı Kanun çerçevesinde prim borçlarının yeniden yapılandırılması neticesinde elde edilen gelirin 2011 yılına göre azalması ve yeşil kartlıların sağlık harcamalarının 2012 yılının başından itibaren SGK'ya aktarılmasına bağlı olarak kötüleşmiştir. Diğer yandan, borç verme kaleminde gözlenen % 58,2 oranındaki çarpıcı artışta esas olarak KİT'lere verilen borçlardaki yükseliş belirleyici olmuştur.

2012 yılında merkezi yönetim genel bütçe gelirleri önceki yıla göre % 11,7 oranında yükselmiştir. Söz konusu dönemde vergi gelirleri % 9,8 oranında, vergi dışı gelirler ise, Merkez Bankası'nın yüksek düzeyde gerçekleşen kâr transferinin de katkısıyla % 26,8 oranında artış göstermiştir. Kurumlar vergisi, 2011 yılındaki yüksek büyümeye paralel olarak artan şirket kârlarıyla birlikte 2012 yılının ilk yarısında yüksek bir artış eğilimi gösterirken, sonraki aylarda 2011 yılı ortasında 6111 sayılı kanunun uygulamaya koyulmasına bağlı gözlenen gelir artışının neden olduğu baz etkisinden kaynaklı olarak yavaşlamış ve yılın genelinde % 7,5 gibi ılımlı bir oranda artmıştır. Gelir vergisi, kayıtlı istihdamda bir süredir devam etmekte olan artış neticesinde % 15,7 oranında yükselmiştir. 2012 yılında ÖTV % 11,7 oranında artarken, dahilde alınan KDV artış oranı % 5,4 ile sınırlı bir düzeyde gerçekleşmiştir. ÖTV tahsilat artışının KDV tahsilat artışına göre daha yüksek gerçekleşmesinde özellikle tütün mamulleri ve alkollü içkiler üzerinden alınan ÖTV tutarlarında görülen yüksek oranlı artışlar belirleyici olmuştur. İthalde alınan KDV ise ithalattaki yavaşlamaya paralel olarak sadece % 2,7 oranında artmıştır. Yıllar itibariyle Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı'na ilişkin veriler, aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 45 : Merkezi Yönetim Bütçesi Finansmanı

	(Milyon TL)						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Nakit Dengesi	-5.981	-13.358	-19.061	-56.979	-38.517	-14.895	-29.546
Finansman	5.981	13.358	19.061	56.979	38.517	14.895	29.546
Dış Borçlanma, Net	-407	-2.478	3.522	6.123	7.756	2.469	4.594
Kullanım	18.069	13.060	14.597	14.395	18.436	13.990	16.581
Ödenen	-18.476	-15.538	-11.075	-8.272	-10.680	-11.522	-11.987
İç Borçlanma, Net	4.461	8.915	13.859	54.770	23.329	14.999	17.881
TL Cinsinden Hazine Bonosu	-8.224	-3.460	7.844	58	-4.511	-9.525	3.684
Satış	18.530	15.903	18.606	19.332	17.543	725	3.684
Ödenen	-26.754	-19.363	-10.762	-19.275	-22.054	-10.250	0
TL Cinsinden Devlet Tahvili	18.171	15.828	14.824	60.943	39.021	27.212	17.824
Satış	95.404	92.180	83.270	130.485	142.287	111.348	98.215
Ödenen	-77.232	-76.352	-68.446	-69.542	-103.266	-84.136	-80.391
Döviz Cinsinden Devlet Tahvili	-5.486	-3.453	-8.809	-6.230	-11.181	-2.688	-3.627
Satış	2.297	8.139	2.107	80	2.807	0	0
Ödenen	-7.784	-11.592	-10.917	-6.310	-13.988	-2.688	-3.627
Net Borç Verme (-)	314	-553	1.185	2.389	-1.197	-2.416	-1.617
Borç Verme	918	368	1.749	3.080	619	305	152
Geri Ödeme (-)	604	921	564	690	1.816	2.720	1.769
Özelleştirme Geliri	7.159	2.007	64	0	0	0	0
TMSF Gelir Fazlaları	-	-	-	634	658	1.300	606
Kasa/Banka ve Diğer İşlemler	-4.918	4.360	2.801	-2.159	5.578	-6.289	4.848
	(GSYH'ye Oran, Yüzde)						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Nakit Dengesi	-0,8	-1,6	-2,0	-6,0	-3,5	-1,1	-2,1
Finansman	0,8	1,6	2,0	6,0	3,5	1,1	2,1
Dış Borçlanma, Net	-0,1	-0,3	0,4	0,6	0,7	0,2	0,3
Kullanım	2,4	1,5	1,5	1,5	1,7	1,1	1,2
Ödenen	-2,4	-1,8	-1,2	-0,9	-1,0	-0,9	-0,8
İç Borçlanma, Net	0,6	1,1	1,5	5,7	2,1	1,2	1,3
TL Cinsinden Hazine Bonosu	-1,1	-0,4	0,8	0,0	-0,4	-0,7	0,3
Satış	2,4	1,9	2,0	2,0	1,6	0,1	0,3
Ödenen	-3,5	-2,3	-1,1	-2,0	-2,0	-0,8	0,0
TL Cinsinden Devlet Tahvili	2,4	1,9	1,6	6,4	3,6	2,1	1,3
Satış	12,6	10,9	8,8	13,7	12,9	8,6	6,9
Ödenen	-10,2	-9,1	-7,2	-7,3	-9,4	-6,5	-5,7
Döviz Cinsinden Devlet Tahvili	-0,7	-0,4	-0,9	-0,7	-1,0	-0,2	-0,3
Satış	0,3	1,0	0,2	0,0	0,3	0,0	0,0
Ödenen	-1,0	-1,4	-1,1	-0,7	-1,3	-0,2	-0,3
Net Borç Verme (-)	0,0	-0,1	0,1	0,3	-0,1	-0,2	-0,1
Borç Verme	0,1	0,0	0,2	0,3	0,1	0,0	0,0
Geri Ödeme (-)	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1
Özelleştirme Geliri	0,9	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
TMSF Gelir Fazlaları	-	-	-	0,1	0,1	0,1	0,0
Kasa/Banka ve Diğer İşlemler	-0,6	0,5	0,3	-0,2	0,5	-0,5	0,3

Kaynak: Hazine, Aylık Ekonomik Göstergeler, Temmuz 2013

Tablodan görüleceği üzere Merkezi Yönetim Bütçesi Finansmanı, bütçe açığında görülen azalmaya paralel olarak, yıllar itibariyle iyileşme göstermektedir. 2006-2009 yılları arasında küresel krize bağlı olarak, bütçe açığı artmış ve buna paralel olarak da finansman borçlanma yoluyla sağlanmıştır. Nitekim 2006 yılında iç borçlanma miktarı 4.461 Milyon TL iken 2009 yılında 54.770 Milyon TL olmuştur. Kriz sonrası uyum politikaları kapsamında söz konusu bütçe açığı, gelirdeki artışla birlikte azalmaya başlamış ve nihayet 2012 yılında iç borç 17.881 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Tablo'da göze çarpan bir diğer unsur ise yıllar itibariyle özelleştirme gelirlerindeki azalıştır. Özellikle 2006 yılında 7.159 Milyon TL olan özelleştirme geliri, 2009'dan buyana sıfırdır. Vergi gelirlerindeki gerçekleştirmeler ise bütçe hedefine oldukça yakındır. Dolayısıyla kamu gelirlerinde artış, finansman sıkıntısını büyük oranda ortadan kaldırmakta ve bütçenin faiz dışında fazla vermesinde önemli bir rol oynamaktadır.

2011 yılında başlayan ve 2012 yılında da devam eden 13.02.2011 tarihli ve 6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun kapsamında yapılan tahsilatların etkisiyle, 2012 yılında nakit esaslı gelir tahsilatı 2011 yılına göre % 13,4 artarak 326,8 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Devreden emanetler ile cari yıl bütçe ödeneklerinden yapılan nakit bazlı faiz dışı harcamalar 354,6 Milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda 2012 yılında nakit bazda 20,1 Milyar TL faiz dışı fazla oluşmuştur. Diğer taraftan 2008-2012 döneminde Hazine hesaplarına aktarılacak olan İşsizlik Sigortası Fonu nema gelirlerinden 2012 yılında 1,3 Milyar TL, Özelleştirme Fonundan ise nakit fazlası olarak 1,7 Milyar TL aktarım yapılmıştır. Faiz ödemeleri ise 47,9 Milyar TL olarak gerçekleşmiş ve 2012 yılı Hazine nakit dengesi 24,7 Milyar TL açık vermiştir. 2012 yılına ilişkin bütçe gelirlerinin tahsilat oranları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 46 : 2012 Yılı Genel Bütçe Gelirleri Tahsilat Oranları (%)

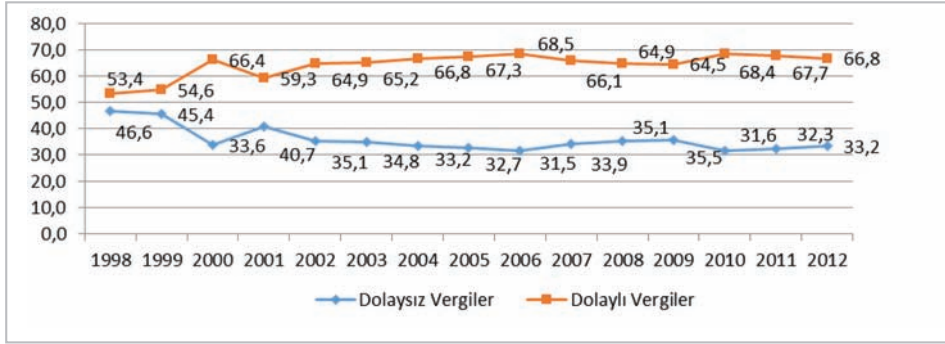
	Tahakkuka Göre	Bütçe Hedefine Göre
Genel Bütçe Gelirleri	70,1	100,0
I- Vergi Gelirleri	84,9	100,4
Gelir ve Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler	82,0	105,6
Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	70,8	100,4
Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	83,0	99,7
Uluslararası Ticaret ve Muamelelerden Alınan Vergiler	100,0	93,9
Damga Vergisi 77,1100,9Harçlar	83,4	104,0
Başka Yerde Sınıflandırılmayan Diğer Vergiler	10,4	83,4
II- Teşebbüs ve Mülkiyet Geliri	93,5	151,3
III- Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler	100,0	133,3
IV- Faizler, Paylar ve Cezalar	22,5	109,6
V- Sermaye Gelirleri	99,9	17,9
VI- Alacaklardan Tahsilat	100,0	495,8

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü

2012 yılında merkezi yönetim bütçe açığının revize hedefe göre % 0,3 puan daha düşük gerçekleşmesinin temel nedeni gelirlerde gerçekleşen artıştır. Revize OVP’de GSYİH’ye oran olarak % 22,9 olarak öngörülen gelirler % 23,4 olarak gerçekleşirken, artışa en büyük katkı özel tüketim vergisi (ÖTV), kurumlar vergisi ve vergi dışı gelirlerden olmuştur. Bu dönemde bütçe harcamalarındaki artış ise sınırlı kalmış ve OVP’de GSYİH’ye oran olarak % 25,3 olarak öngörülen harcamalar % 25,4 olarak gerçekleşmiştir. OVP’ye göre 0,1 puan yüksek gerçekleşen faiz hariç bütçe giderlerindeki artış ise temel olarak sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderleri ile yatırım harcamalarından kaynaklanmıştır. Kamu gelirleri

içindeki vergi gelirlerinin tür itibariyle dağılımı ise esas itibariyle vergi sistemi hakkında ipucu vermektedir. 2012 yılı bütçe açığı bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında, GSYİH'ye oran olarak % 1,4'ten % 2'ye yükselmiştir. Bunun temel sebebi GSYİH'ye oran olarak 1,2 puan seviyesinde harcama artışına karşın gelirdeki artışın % 0,5 puan seviyesinde kalmasıdır. Artışın temel kaynakları harcamalarda, personel harcamaları ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) transferi; gelirlerde teşebbüs ve mülkiyet gelirleridir. SGK transferinde bir önceki yıla göre yüksek artışın önemli bir sebebi 6111 sayılı Kanun kapsamında yeniden yapılandırılan prim borcu peşinatlarının 2011 yılında tahsil edilerek SGK dengesini iyileştirmesi, dolayısıyla MYB harcamalarını azaltması ancak bahse konu Kanun kapsamında yapılan taksit ödemelerinin 2012 yılında aynı olumlu etkiyi oluşturmamasıdır.

Genel Bütçe Dolaylı-Dolaysız Vergi Dağılımı (%)

Kaynak : Muhasebat Genel Müdürlüğü

Şekilde görüldüğü üzere Türkiye’de vergi gelirlerinin dolaylı ve dolaysız ayrımında yıllar itibariyle dolaylı vergiler dolaysız vergilere göre ağırlıklıdır. Bu durum Türk Vergi Sisteminde kronikleşmiş bir sorun olarak ifade edilebilir. Nitekim dolaysız vergilerin subjektif yanlarının bulunması ve ödeme gücünü dikkate alması nedeniyle daha adil bir vergilemeye neden olduğu teorik olarak bilinmektedir. Benzer biçimde dolaylı vergilerin ise objektif nitelikte olması, ödeme gücünü dikkate almaması, kolay yansıtılması, kişinin şahsi özelliklerini değerlendirmemesi ve tersine artan oranlı bir yapıya sahip olması nedeniyle vergilemede adaletsizliğe neden olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türk Vergi Sisteminin yo-

ğun olarak dolaylı vergiler üzerinden çalışması, vergi sisteminin adaletsiz sonuçlar vermesine neden olmaktadır. Yıllar itibariyle vergi gelirlerinin tür itibariyle dağılımına bakıldığında ise 1998 yılında % 53.4 olan dolaylı vergilerin ağırlığı, 2012 yılında % 66.8'e yükselmiştir. Diğer yandan dolaysız vergilerin payı ise tam tersine azalış göstererek % 46.6'dan %33.2'ye gerilemiştir. Bu durum vergi sisteminin daha çok dolaysız vergiler üzerinden finanse edilmesi gereği ile ters düşmektedir.

Diğer yandan Merkezi Yönetim Bütçesinin gelir, gider ve dengesine ilişkin olarak Milli Hasıla'ya olan oransal büyüklükleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 47 : Merkezi Yönetim Bütçesi Gelir, Gider ve Dengesi
(%, GSYİH'ya Oran Olarak)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bütçe Gelirleri/ GSYH	22,7	22,2	22,0	23,5	22,9	22,6	22,1	22,6	23,1	22,9	23,4
Vergi Gelirleri/GSYH	17,2	18,1	18,0	18,4	18,1	18,1	17,7	18,1	19,2	19,6	19,7
Vergi Dışı Gelirler/GSYH	5,4	4,1	4,0	5,1	4,7	4,5	4,4	4,5	4,0	3,3	3,7
Bütçe Giderleri/GSYH	34,1	31,1	27,2	24,6	23,5	24,2	23,9	28,2	26,8	24,2	25,4
Faiz Hariç Gider/GSYH	19,4	18,2	17,1	17,6	17,4	18,4	18,6	22,6	22,4	21,0	22,0
Cari Transferler/GSYH	7,3	6,9	6,5	7,1	6,6	7,5	7,4	9,7	9,3	8,5	9,1
Faiz Giderleri/GSYH	14,8	12,9	10,1	7,0	6,1	5,8	5,3	5,6	4,4	3,3	3,4
Sermaye Giderleri/GSYH	2,2	1,7	1,5	1,6	1,6	1,5	1,9	2,1	2,4	2,4	2,4
Bütçe Dengesi/GSYH	-11,5	-8,8	-5,2	-1,1	-0,6	-1,6	-1,8	-5,5	-3,6	-1,4	-2,0
Faiz Dışı Bütçe Fazlası/GSYH	3,3	4,0	4,9	6,0	5,4	4,2	3,5	0,0	0,7	1,9	1,4

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü

Buna göre 2002 yılında bütçe gelirlerinin milli hasılaya oranı %22.7 iken 2012 yılında %23.4'e yükselmiştir. Vergi gelirlerinin de ise yine benzer biçimde bir artış söz konusudur. 2002 yılında %17.2 olan vergi gelirlerinin milli hasılaya olan oranı 2012 yılında %19.7'dir. Bununla birlikte vergi dışı gelirlerde ise bir azalış gözle çarpılmaktadır. Nitekim bu azalış özelleştirme gelirlerindeki azalışla da uyumludur. Gider bütçesine bakıldığında ise harcamaların yıllar itibariyle azalış içinde ol-

duğu görölmektedir. Nitekim kriz sonrası yıllar olan 2002 ve sonrasında hızlı bir azalış görölmektedir, 2008 yılında global kriz ve daralma kapsamında harcamaların arttığı görölmektedir. 2009 sonrasında ise yine benzer süreç devam etmekte ve bütçe harcamalarının milli hasılaya olan oranı % 25.4 olarak gerçekleşmektedir. Tablo’da dikkat çeken bir diğer önemli unsur ise faiz giderlerinin milli hasılaya olan oranında ciddi bir düşüş yaşanmasıdır. Buna göre kriz yıllarında faiz giderleri % 13’ler seviyesindeyken, 2012 yılında bu oran % 3.4’tür.

III.4. KAMU BORÇLANMASI

III.4.1. İÇ BORÇLANMA

Bütçe disiplinine genelde uyulmaması ve sıklıkla başvuru alan popülist yaklaşımlar nedeniyle özellikle 1980’li yılların sonlarına doğru oluşan ve giderek büyüyen bütçe açıklarının finansmanında vergilendirme yapısının etkinleştirilmesi ve yaygınlaştırılması cihetine gidilmemiş ve borçlanma yoluna gidilmiştir. Kamu kesiminin finansman gereksiniminin karşılanmasında iç borçlanma 1990’lı yılların başlarından itibaren giderek önem kazanmış, kamu kesimi, başlangıçta sermaye piyasasında tasarrufların giderek önemli bir müşterisi olurken, daha sonraki yıllarda fonların hemen tümünü talep eder konuma gelmiş ve iç borç stoku logaritmik bir hızla büyüyen önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu yaklaşımda kamu kesiminin finansmanında “vergi alma borç al” şeklinde özetlenebilecek bir finansman politikasının benimsenmiş olması önemli rol oynamıştır. Yoğun ve hacimli kamu kesimi borçlanması, kısa sayılabilecek bir zaman süreci içerisinde, faiz düzeyini yükseltici yönde yarattığı baskı ve zaman içerisinde ivme kazanarak hızla büyüyen borç stoku ile birikmiş eski borçların faizlerinin dahi yeni borçlanmalarla ödenebilir hale geldiği bir büyüklüğe erişmiştir. Bu durum, personel harcamaları ve faiz ödemeleri dışında hemen tüm kamu harcama kalemlerinde, sabit sermaye birikimini ve kamu hizmet ve sosyal görevlerini aksatacak ölçüde reel kesintilere gidilmesine rağmen, kamu açığının genişlemesine, reel faizlerin yükselmesine yol açmıştır. Yükselen reel faizler giderek, kamu finansman açığının daha da büyümesine ve yüksek reel faiz - yüksek finansman açığı – yüksek borçlanma gereği ve yüksek faiz sarmalının oluşmasına yol açmış ve neticede kamu bankaları bilançolarına gizlenmiş olan görev zararı biçimindeki ilave finansman açıkları ile birlikte Şubat 2001 krizini tetikleyen başlıca faktör olmuştur.

Borçlanmaya dayalı bir kamu finansman politikası izlenmesinin doğal bir sonucu olarak yükselen reel faiz hadleri, fiziki sermaye yatırımlarını ciddi biçimde dü-

şürerek ülkenin kalkınmasını olumsuz yönde etkilemiş, gelir dağılımı adaletsizliğini daha da kötüleştirmiştir. Diğer taraftan yüksek reel faiz hadleri, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin olanaklı kıldığı kısa vadeli yabancı sermaye akışıyla yabancılara, önemli düzeyde servet transferi olanağı yaratan bir temel araç haline gelmiştir. 1990'lı yılların sonlarında % 25.2 gibi çok aşırı bir seviyeye kadar tırmanan reel faizler 2000 yılı başında uygulamaya konulan istikrar programına duyulan güven ile hedeflenen enflasyon paralelinde dramatik bir düşüş göstermiş ve 2000 yılı genelinde enflasyon haddinin altında kalarak negatif reel faiz oluşumuna yol açmış, ancak Kasım 2000 krizinin ardından tekrar yükselmiştir. 2001 yılı başında görece olarak biraz gerileyen faiz hadleri Şubat krizi ile birlikte yeniden yükselmiştir.

2001 yılı Şubat ayında finansal piyasalarda yaşanan derin krizin ertesinde uygulamaya konulan istikrar programı ile makul düzeye gerileyen reel faizler, sözü edilen yılın ortasına doğru ortaya çıkan siyasi bunalım sonucu ve rating firmalarının Türkiye notunu düşürmelerinin de etkisiyle tekrar, orta vadede sürdürülmesi olanaksız ve istikrar programının devamını tehdit edici bir seviyeye çıkmıştır. Ocak 2002 ayında net satışla ağırlıklandırılmış ortalama bileşik ihale faizi % 74.5 iken, bu oran Mayıs ayında % 56.6'ya gerilemiş ancak daha sonra siyasi belirsizlik algılamasının etkisiyle Haziran 2002 ayında % 72.1'e yükselmiş ve borçlanma vadeleri kısalmıştır.

Şubat krizi ertesinde Mayıs 2001 ayında kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan birikmiş görev zararlarının karşılanması ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamına alınan bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi amacıyla bu bankalara devlet iç borçlanma senetleri verilmiştir.

İç borçlanma gereğini düşürmek ve iç borcun vadesini uygun maliyetlerle azaltmak ve bankacılık kesiminin döviz kuru riskinin azaltılmasına yardımcı olmak amacıyla Haziran 2001 ayında iç borç takas işlemi yapılmıştır.

Yaşanan krizler sonrası faiz hadlerinde meydana gelen hızlı tırmanma, bankacılık kesiminde yaşanan sorunların kamu maliyesine getirdiği ek yük ve bütçe açığının finansmanında süregelen kaynak ihtiyacı iç borç stokunun, 2001 yılında olduğu gibi, 2002 yılında önemli ölçüde artması sonucunu doğurmuş ve 2001 yılı sonu itibarıyla 122.200 milyon TL olan kamu iç borç stoku 2002 yılı sonunda 149.900 milyon TL yükselmiştir.

Kararlı biçimde sürdürülen sıkı maliye politikasına ve nominal faiz hadlerindeki gerilemeye rağmen iç borç stokundaki tırmanma biraz yavaşlamakla beraber 2003 ve 2004 yıllarında da sürmüştür. Merkezi yönetim İç borç stoku 2002 yılı sonundaki 149.9 Katrilyon düzeyinden 2003 yılı sonunda 194.4 Katrilyon düzeyine, 2004 yılı sonunda ise 233.9 Katrilyon düzeyine çıkmıştır.

2005 yılında istikrar programları uyarınca uygulanmakta olan sıkı maliye politikasının özenle sürdürülmesi ve nominal ve reel faiz hadlerindeki gerilemelerin etkisiyle kamu kesimi borçlanma gereğinde bir önceki yıla göre önemli bir düşme gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda toplam kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya olan oranı bir önceki yıla ilişkin % 4.7 oranından 2005 yılı sonunda % (-) 0.4'e düşmüştür. 2005 yılı sonu itibariyle merkezi yönetim toplam iç borç stoku 258.4 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılı sonu itibariyle merkezi yönetim dış borç stoku bir önceki yıl sonuna göre % 7.9 oranında bir artışla 91 Milyar 531 Milyon TL eşdeğerine yükselirken, toplam borç stoku % 4.7 oranında bir artışla 351 Milyar 289 Milyona çıkmıştır. 2004 yılına kadar yükselme eğilimi gösteren kamu net borç stoku 2005 yılından başlayarak 2008 yılına kadar devam eden bir azalma dönemine girmiştir.

Sıkı maliye politikası uygulaması 2006 yılında da sürdürülmüş, özelleştirme gelirlerindeki dikkat çekici artışın da etkisiyle konsolide bütçe borçlanma gereğinin GSMH'ya olan oranı % 0.8'e, toplam kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya olan oranı ise % (-) 2.6'ya gerilemiştir.

2006 yılında toplam kamu borç stokundaki artış sürmüş ve anılan yıl sonu itibariyle 365.6 Milyar TL düzeyine çıkmış, ancak kamu net borç stokunda 2005 yılında başlayan azalma süreci devam etmiş ve kamunun net borç stoku 2005 yılı sonundaki 270.6 Milyar TL düzeyinden 2006 yılı sonunda 258.2 Milyar TL'ye gerilemiştir.

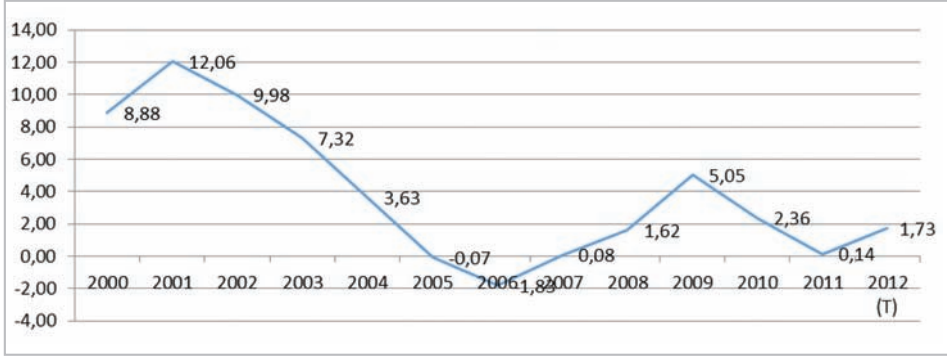
2007 yılında ise toplam kamu brüt borç stokunda da daralma süreci başlamıştır. 2007 yılında bir önceki yıl sonuna göre toplam brüt borç stoku % 3.0 oranında bir azalma ile 355.5 Milyar TL düzeyine, toplam kamu net borç stoku ise % 4.1 oranında bir küçülme ile 248.4 Milyara düşmüştür.

Seçim yılı olmasının ve ekonomideki görece yavaşlamanın etkisiyle Merkezi Yönetim Bütçesi 2007 yılı gerçekleştirmelerinde bir önceki yıla göre biraz bozulma gözlemlenmiş ve bütçe dengesi (-) 4.6 Milyar TL'den (-) 13.9 Milyar TL'ye yük-

selirken, 'faiz dışı denge' 41.3 Milyar TL'den 34.8 Milyar TL'ye gerilemiş, bu gelişme Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSYİH oranına da yansımıştır. 2006 yılında (-) 1.4 olan kamu Kesimi Borçlanma Gereği /GSYİH oranı 2007 yılında yaklaşık 0.19 olarak gerçekleşmiştir.

2001 krizini izleyen dönemde gerçekleştirilen görece olarak hızlı büyüme süreci 2007 yılından itibaren giderek belirginleşen bir biçimde yavaşlama süreci içine girmiştir. Küresel düzeyde finansal piyasalarda başlayıp daha sonra reel ekonomileri sarsan krizin 2008 yılı ikinci çeyrek döneminden itibaren ülkemizi olumsuz yönde etkilemeye başlaması ve ekonominin 2008 yılı son çeyreğinden itibaren derin bir resesyon sürecine girmesi kamu maliyesini olumsuz yönde etkilemiştir. Daralan ekonomik faaliyet hacmi ve artan işsizlik kamu gelirlerini azaltırken, alınması gereken mali teşvik önlemleri kamu harcamalarını arttırmıştır. Bu olumsuz gelişme bütçe açığını genişletirken, faiz dışı fazlanın küçülmesini, borçlanma gereğinin artışını beraberinde getirmiştir.

Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSYİH (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Uygulanan istikrar programı doğrultusunda gerek enflasyon haddinin istikrarlı bir düşüş sergilemesi gerek risk algılamalarının iyileşmeye yüz tutması sonucu 2003 ve 2004 yılları boyunca belirgin bir düşme gösteren nominal ve reel faiz hadlerindeki bu gerileme eğilimi 2005 yılı boyunca ve 2006 yılı ilk dört aylık döneminde de sürmüştür. Ancak Mayıs-Haziran 2006 aylarında uluslararası finansal piya-

salarda meydana gelen dalgalanma Türkiye’de diğer ülkelere göre daha şiddetli bir biçimde hissedilmiş ve borçlanma faiz hadlerinde önemli bir yükselme meydana gelmiştir.

2008 yılı ortalarından itibaren küresel krizin yansımalarının açık biçimde ortaya çıkması ile birlikte Merkez Bankası fiyat istikrarı hedefi ile uyumlu olacak şekilde krizin iktisadi faaliyet hacmi ve finansal istikrar üzerine olacak olumsuz etkilerini azaltmaya dönük bir politika üzerinde odaklanmıştır. Ekim 2008 ayında % 16.75 düzeyinde bulunan Merkez Bankası gecelik borçlanma faiz oranı Kasım ayından itibaren 2009 yılı Kasım ayına kadar olan 13 aylık dönemde her ay yapılan indirimlerle Kasım 2009 itibarıyla % 6.5’e düşürülmüştür. Merkez Bankası’nın politika faiz oranlarını ısrarlı bir biçimde azaltması ve likiditeyi arttırmasının yanı sıra, ekonomik kriz sürecinde firmaların leverage (kredi/özsermaye) oranını düşürme çabaları, bankaların risk almama düşüncesiyle kredi kullanılmak yerine kamu kağıtlarını tercih etmeleri 2008 yılı sonlarından itibaren Hazine iç borçlanma maliyetlerinin sürekli ve ciddi biçimde gerilemesinde başta gelen unsurlar olmuştur.

2009 yılına kadar artış gösteren Kamu Kesimi Borçlanma Gereği 2009 yılında % 5,5 olarak gerçekleşmiş daha sonra 2010 yılında ise % 3 civarına düşmüştür. 2011 yılında ise bu oran % 0.4 olmuştur. Merkezi yönetim bütçe dengesinde yaşanan iyileşme ile birlikte mahalli idareler dengesinin fazlaya dönmesi 2011 yılında kamu kesimi açığının düzelmesinde etkili olmuştur. Diğer yandan bu oran 2012 yılında % 1.6 olarak gerçekleşerek artış göstermiştir. 2012 yılında Kamu Kesimi Borçlanma Gereği açığına en büyük katkı sosyal güvenlik sisteminin açığını da kapsayan merkezi yönetim bütçesinden kaynaklanmaktadır.

Küresel ekonomide yaşanan dengesizliklerin iç borçlanma piyasasına etkilerinin asgari seviyede tutulabilmesi ve son yıllarda borç dinamiklerine ilişkin elde edilen kazanımların korunabilmesi amacıyla para ve maliye politikaları ile uyumlu borçlanma stratejilerine 2012 yılında da devam edilmiştir. Gerek yurtiçi gerekse yurtdışındaki ekonomik koşullar ve piyasa gelişmeleri göz önünde bulundurularak borç yönetiminin orta ve uzun vadeli hedefleri doğrultusunda yürütülen finansman programı sayesinde 2012 yılında merkezi yönetim iç borç stokunun gerek vade yapısında gerekse faiz ve döviz kompozisyonunda önemli kazanımlar kaydedilmiştir. Bu kapsamda, 2003 yılından itibaren uygulanmakta olan risk analizine dayanan borçlanma stratejileri çerçevesinde iç piyasadan yapılan borçlanmaların ağırlıklı olarak TL cinsinden yapılması sonucu Şubat 2012 itibarıyla dö-

viz cinsi iç borcun tamamı itfa edilmiş ve iç borç stoku içerisindeki döviz cinsi senetlerin payı sıfırlanmıştır. Böylece döviz kuru oynaklığından dolayı iç borç stokunda oluşabilecek kur riski ortadan kaldırılmıştır. Diğer yandan 2012 yılından bu yana 2, 5 ve 10 yıl vadeli TL cinsinden sabit faizli kuponlu senetlerin düzenli olarak ihracına başlanmıştır. Bu çerçevede, daha önce gösterge tahvil olarak ihraç edilen kuponsuz borçlanma senetlerinin yerini 2 yıl vadeli TL cinsinden sabit kuponlu tahviller almıştır. Ayrıca, borçlanma vadesinin uzatılmasına yönelik ilk olarak 2010 yılında ihraç edilen 10 yıl vadeli enflasyona endeksli ve sabit faizli devlet iç borçlanma senetleri (DİBS) ihraçlarına 2012 yılında da devam edilmiştir. Bu gelişmeler; likiditenin, getiri eğrisi üzerinde daha geniş bir vade aralığına yayılmasını sağlayarak gerek birincil gerekse ikincil piyasada fiyat etkinliğinin de artmasına katkıda bulunmuştur. 2012 yılının ilk yarısındaki parasal sıkılaşma, borçlanma maliyetleri üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturmuş ancak yılın ikinci yarısında para politikasının gevşemesi, ülkemiz kredi notunda meydana gelen artış ve azalan finansman ihtiyacına paralel olarak Hazine iç borç çevirme oranının düşmesiyle birlikte yılın son çeyreğinde hem birincil hem de ikincil piyasada DİBS faiz oranlarında tarihi düşük seviyeler gözlenmiştir.

2005 yılı sonu itibariyle 331.5 Milyar TL olan merkezi yönetim toplam borç stoku, 2006 yılı sonu itibariyle ise 345.0 Milyar TL düzeyine yükseldikten sonra azalma eğilimi içine girmiş ve 2007 yılı sonu itibariyle 333.4 Milyar TL düzeyine inmiştir. 2007 yılında bir önceki yıla göre nominal anlamda da küçülme göstermiş olan merkezi yönetim iç borç stoku, kararlı biçimde uygulanan sıkı maliye politikasının ve faiz hadlerindeki belirgin gerilemenin katkısıyla, 2004-2007 döneminde reel anlamda ve GSMH'ya olan oran itibariyle daha da dramatik bir biçimde küçülmüştür.

Küresel finansal piyasalarda 2007 yılı ortalarından itibaren hissedilmeye başlanan gerginliğin, ABD mortgage piyasalarında ortaya çıkan sarsıntı ile birlikte derinleşerek 2008 yılı ortalarına doğru krize dönüşmesi, hemen tüm ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de kamu finansmanı alanında olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Ekonomik küçülme ve daralan faaliyet hacmi ve ekonomik faaliyeti canlandırmak amacıyla uygulamaya konulan vergi indirimleri nedeniyle vergi gelirleri ve sosyal sigorta prim tahsilatları düşerken, yine kriz nedeniyle başvurulmuş mali teşvik önlemleri bütçe açığının ve borçlanma gereksiniminin artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler merkezi yönetim toplam borç stokunun, 2007 yılında gerilemiş olduğu 333.5 Milyar TL düzeyinden 2008 yılında 380.3 Milyar TL ve

2009 yılında da 441.4 Milyar TL düzeyine çıkması sonucunu getirmiştir. Aşağıda verilen tabloda merkezi yönetim borç stokunda meydana gelen gelişmeler verilmektedir.

Tablo 48 : Merkezi Yönetim Borç Stoku

	Milyar TL									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam Stok	282,8	316,5	331,5	345,1	333,5	380,3	441,5	473,6	518,4	532,2
Sabit	138,3	170,5	166,3	186,3	186,0	216,7	235,9	265,3	307,0	318,1
Değişken	126,1	127,7	146,8	140,9	125,0	141,9	167,9	155,3	147,1	137,8
TÜFE'ye Endeksli	18,4	18,4	18,4	17,8	22,5	21,7	37,7	53,0	64,3	76,3
İç Borç Stoku	194,4	224,5	244,8	251,5	255,3	274,8	330,0	352,8	368,8	386,5
Sabit	85,0	115,6	111,1	121,1	128,1	140,6	155,1	175,7	192,4	201,9
Değişken	90,9	90,5	115,3	112,6	104,7	112,5	137,3	124,1	112,1	108,4
TÜFE'ye Endeksli	18,4	18,4	18,4	17,8	22,5	21,7	37,7	53,0	64,3	76,3
Dış Borç Stoku	88,4	92,0	86,7	93,6	78,2	105,5	111,5	120,7	149,6	145,7
Sabit	53,3	54,9	55,2	65,3	57,9	76,1	80,9	89,5	114,6	116,2
Değişken	35,1	37,2	31,5	28,3	20,3	29,4	30,6	31,2	35,0	29,5
TL Stok	151,8	185,0	206,9	216,8	229,2	251,8	312,8	347,3	365,0	386,5
Sabit	68,6	94,9	101,4	111,5	117,0	126,3	144,9	170,3	188,7	201,9
Değişken	64,7	71,7	87,0	87,6	89,7	103,9	130,3	124,0	112,0	108,4
TÜFE'ye Endeksli	18,4	18,4	18,4	17,8	22,5	21,7	37,7	53,0	64,3	76,3
Döviz Stok	131,0	131,5	124,7	128,3	104,3	128,5	128,7	126,2	153,3	145,7
Sabit	69,7	75,5	64,8	74,9	69,0	90,5	91,1	94,9	118,3	116,2
Değişken	61,3	56,0	59,8	53,4	35,3	38,0	37,6	31,3	35,0	29,5

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, TÜİK

Merkezi yönetim borç stoku 2012 yılsonunda 532,2 Milyar TL tutarında gerçekleşmiştir. Stokun GSYİH'ye oranındaki gerileme trendi 2012 yılında da devam

etmiş ve söz konusu oran 2011 yılında % 39,9 iken, 2012 yılsonu itibarıyla yaklaşık 2,4 puanlık bir düşüşle % 37,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Merkezi yönetim borç stokunun % 73,1'ini iç borçlar, % 26,9'unu dış borçlar oluşturmaktadır. Döviz cinsi iç borç yükümlülüğünün bulunmaması nedeniyle iç borç stoku üzerindeki kur riski ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte, 2011 yılsonu itibarıyla % 59,2 olan merkezi yönetim toplam borç stoku içindeki sabit faizli borçların ağırlığı, 2012 yılında % 59,8'e çıkmış, böylece borç stokunun faiz değişimlerine olan duyarlılığındaki azalma devam etmiştir.

2012 yılı içerisinde kamu sektörü net borç stokunda da merkezi yönetim ve genel yönetim sektörü yükümlülüklerinde yaşanan gelişmelere paralel gelişmeler yaşanmış olup, 2012 yılı sonu itibarıyla kamu net borç stokunun GSYİH'ye oranını 2011 yılı sonuna göre 5,4 puanlık bir azalma ile % 17 seviyesine gerilemiştir. Kamu sektörü finansal varlık ve mevduatlarının, brüt borç stokundan oransal olarak daha hızlı artmış olması kamu net borç stokunun GSYİH'ye oranının azalmasına imkân vermiştir. Kamu net borcundaki yapısal iyileşmenin önemli bir etkisi de kamunun döviz cinsi net yükümlülüklerinde görülmektedir. 2012 yılı sonu itibarıyla döviz cinsi kamu net borcunun GSYİH'ye oranı % -3,3 seviyesinde gerçekleşerek kamu sektörünün net döviz cinsi varlık-yükümlülük dengesinde ciddi bir iyileşmeye işaret etmiştir.

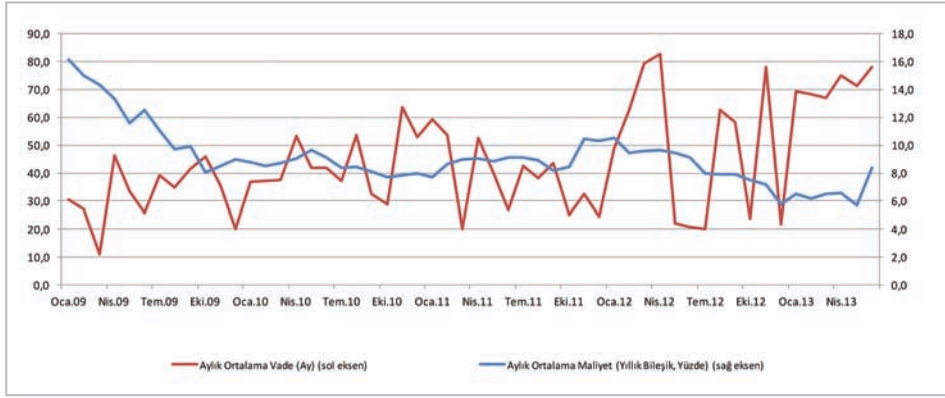
III.4.1.1. 2012 Yılı İç Borçlanmanın Enstrümanlara Göre Dağılımı

2012 yılında nakit bazda toplam iç borçlanmanın % 65,7'si TL cinsi sabit kuponlu, % 18,8'i TL cinsi enflasyona endeksli, % 13'ü TL cinsi kuponsuz, % 0,9'u TL cinsi değişken faizli devlet iç borçlanma senedi ihracı ile sağlanırken, TL cinsi kira sertifikası ihracı % 1,6 ve TL cinsi gelire endeksli senet (GES) ihracı % 0,1 olarak gerçekleşmiştir.

2012 yılında yapılan 38 adet ihale ile iç borçlanmanın % 98,3'ü sağlanırken, borçlanmanın kalan % 1,7'si doğrudan satış yoluyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle ülkemize yönelik risk algılamalarındaki iyileşmeye paralel olarak hem yerli hem de yabancı yatırımcıların DİBS'lere ilgisi 2012 yılı içerisinde önemli ölçüde artmıştır. Yapılan ihalelerde ortalama olarak teklifin satış miktarına oranı 2011 yılında kaydedilen 1,9 seviyesinden 2012 yılında yaklaşık 2,4'e yükselmiştir. Yurtdışı yerleşiklerin iç borç stoku içerisindeki payı da aynı dönemde % 17,3 seviyesinden % 23,2 seviyesine yükselmiştir. Bunun yanı sıra, 2011 yılında 44,7 ay olan piyasadan yapılan iç borçlanmanın ağırlıklı ortalama vadesi 2012 yılında 60,8 aya

yükselmiştir. Aynı dönemde, TL cinsi sabit faizli iç borçlanmanın ağırlıklı ortalama maliyeti % 8,7 seviyesinden % 8,8 seviyesine yükselmiştir. Nitekim borçlanmanın aylık ortalama vadeleri ile maliyetleri aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

İç Borçlanmanın Ortalama Vadesi Ve Maliyeti

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Şekilden de görüleceği üzere kamu borç stoku göstergelerindeki iyileşme eğilimi, 2012 yılında da devam etmiştir. Kamu borç oranları azalmaya devam etmiş, borçlanmanın reel maliyeti düşük seviyelerde gerçekleşmiş, borç stokunun ortalama vadesi uzamış, borç stoku içinde faiz ve döviz kuruna duyarlı borç senetlerinin payı azalmış ve iç borç çevirme oranı gerilemiştir. 2012 yılının ilk dokuz ayı sonunda, toplam kamu net borç stoku ve AB tanımlı genel yönetim nominal borç stokunun GSYİH'ye oranları, bir önceki yıl sonuna göre 4,4 ve 2,7 puan azalarak, sırasıyla % 18 ve % 36,7 olarak gerçekleşmiştir. Merkezi yönetim borç stoku ise, 2012 yılı sonunda, 2011 yılındaki seviyesini korumuştur.

Hazine'nin, borç stokunun likidite, faiz oranı ve döviz kuruna olan hassasiyetini azaltma yönündeki borçlanma stratejisi, 2012 yılında da devam etmiştir. Bu bağlamda, sabit getirili borç senetlerinin toplam borç stoku içindeki payında artış olduğu görülmektedir. Kamu mevduatının aylık ortalama borç servisini karşılama oranı ise % 308,6 düzeyindedir. Nakit iç borçlanmanın ortalama vadesinin 2011

yılı ortalamasına göre belirgin olarak artmasıyla birlikte, toplam iç borç stokunun vadeye kalan süresi 33,6 aya çıkmıştır. Yapılan borçlanmanın, gerçekleştirildiği birimlerin dikkate alındığı veriler ise aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

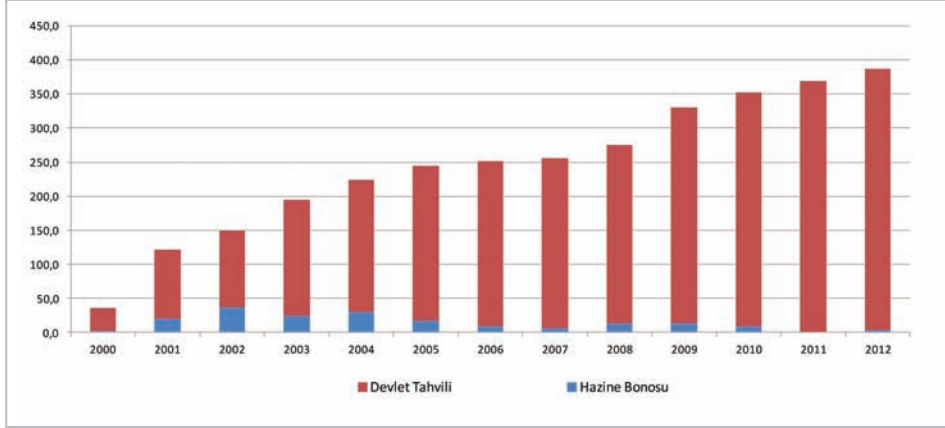
Tablo 49 : Merkezi Yönetim İç Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yurt İçi Yerleşikler	92,9	89,7	86,4	86,6	89,7	91,4	87,5	82,7	76,8
Bankacılık Kesimi	44,9	47,0	49,1	51,7	54,9	63,4	62,9	56,7	50,5
Kamu Bankaları	25,6	23,7	24,2	23,4	26,0	26,9	25,7	24,0	20,3
Özel Bankalar	17,9	21,2	21,5	23,4	23,3	30,8	30,7	25,9	23,9
Yabancı Bankalar	1,0	1,5	2,9	4,1	4,9	4,9	5,5	5,7	5,1
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	0,4	0,7	0,6	0,8	0,7	0,8	1,0	1,1	1,2
Banka Dışı Kesim	40,4	35,8	30,4	28,9	30,3	25,7	22,6	24,1	24,4
Gerçek Kişiler	14,4	10,5	8,8	5,9	5,5	2,9	1,5	1,6	0,7
Tüzel Kişiler	19,0	17,3	18,1	18,5	19,8	18,5	17,0	18,7	19,8
Menkul Kıymet Yatırım Fonları	6,9	8,0	3,5	4,5	5,0	4,2	4,1	3,8	3,9
TCMB	7,6	6,8	6,9	6,0	4,5	2,3	2,0	2,0	1,9
Yurtdışı Yerleşikler	7,1	10,3	13,6	13,4	10,3	8,6	12,5	17,3	23,2

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, TÜİK

İç borçların vade yapıları dikkate alındığında ise yıllar itibarıyla yoğun olarak uzun vadeli borçlanmaya gidildiği görülmektedir. Bu bağlamda Devlet Tahvilleri yoluyla yapılan iç borçlanma Hazine Bonosuna oranla daha fazladır. Söz konusu veriler aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Şekil 5 : İç Borç Stoku (Milyar TL)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, TÜİK

Devlet İç borç stokunun enstrümanları dikkate alındığında, yıllar itibariyle Devlet Tahvillerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. 2000 yılında 36.4 Milyar TL olan toplam iç borcun 2.1 Milyar TL'si Hazine Bonolarından oluşurken 34.4 Milyar TL'si ise Devlet Tahvilidir. İç borç stokunun yıllar itibariyle artmasına paralel olarak söz konusu tutarlar sırasıyla 2007 yılında 6.1 ve 249.2 Milyar TL, 2008 yılında 14 ve 260.8 Milyar TL, 2009 yılında 14 ve 316 Milyar TL, 2010 yılında 9.5 ve 343.3 Milyar TL ve 2011 yılında ise yalnızca 368.8 Milyar TL Devlet Tahvilinden oluşmaktadır. Nihayet 2012 yılında ise 3.7 Milyar TL Hazine Bonosu ve 382.9 Milyar TL Devlet Tahvilinden oluşmakta dolayısıyla iç borç yapısı yoğun olarak uzun vadeli borçlanmaya dayanmaktadır. Bu durum kredi riski ve borçlanabilme kapasitesi yönünden olumludur.

III.4.2. DIŞ BORÇLANMA

Yakın geçmiş dönemde kamu sektörü dış borç stoku oldukça durağan bir seyir izlemişse de özellikle son beş yıllık dönemde özel sektörün yoğun biçimde dış borçlanmaya yönelmesi nedeniyle Türkiye'nin toplam dış borç stokunda ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Türkiye'nin 2004 yılı sonu itibariyle 161 milyar dolar eşdeğeri olan dış borç stoku 2009 yılı sonu itibariyle 271 milyar dolara yükselmiştir.

Ülkemiz kredi notlarında 2004 yılında ülkemiz lehine meydana gelmiş olan olumlu gelişmeler 2005 yılında da devam etmiştir. 2005 yılının ilk çeyreğinde ülkemiz kredi notlarında gözlemlenen olumlu değişikliklerin sonrası, ikinci ve üçüncü çeyrekte kredi derecelendirme kuruluşlarından Moody's ve Fitch'in not artırımları ile kredi değerliliği yükselmiştir. Her iki kuruluş da kredi notunun artışında, başta gelen unsurların, güdülen istikrarlı ekonomik politika ile AB üyeliğine ilişkin olarak sürdürülen çalışmalar olduğunu ifade etmişlerdir. 2006 yılında ise Moody's, Fitch ve JCR ülkemize verdikleri rating derecelerinde bir değişikliğe gitmezlerken, Standard & Poor's 27.06.2006 tarihinde ülkemize vermiş olduğu kredi notunu # BB – (pozitif) # ten, # BB – (durağan) # a düşürmüştür. Fitch ise kredi notunu 10 Mayıs 2007 tarihinde # BB – (pozitif) # ten, # BB – (durağan) # a, JCR ise 28.12.2007 tarihinde kredi notunu # BB – (pozitif) # ten # BB – (durağan) # a düşürmüştür.

Standard & Poor's kredi notunu 03.04.2007 Tarihinde # BB – (negatif) # e düşürmüş, daha sonra 31.07.2007 tarihinde # BB – (durağan) # olarak revise etmiştir. Adı geçen kredi derecelendirme kuruluşu 2008 yılı sonu itibariyle notunu # BB – (negatif) # olarak belirlemiştir.

Özellikle bankacılık sektörünün küresel kriz karşısında sergilediği güçlü konum 2009 yılında kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkemiz için vermekte oldukları kredi notunu peş peşe yükseltmelerinde başta gelen neden olmuştur. Bu bağlamda ilk olarak Fitch'in, 5 Kasım 2012_de ülkenin uzun vadeli yabancı para cinsinden kredi notu "BB+"dan "BBB-"ye çıkarmasıyla "yatırım yapılabilir" seviyeye yükseltilirken, Moody's 16 Mayıs 2013_te ülkenin "Ba1_ yabancı para cinsinden uzun vadeli kredi notunu bir basamak artırarak "Baa3_ olarak açıkladı. Japon Kredi Derecelendirme Kuruluşunun da (JCR), 23 Mayıs 2013'te Türkiye'nin kredi notunu iki basamak artırarak yatırım yapılabilir seviye olan "BBB-"ye yükseltmesi piyasalarda yeni bir heyecan oluştururken, Kanada merkezli uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Dominion Bond Rating Services'den (DBRS), Türkiye'nin uzun vadeli yabancı para cinsinden kredi notunu "BBB-" ile "yatırım" seviyesine çıkarmıştır.

III.5. ULUSLARARASI YATIRIM POZİSYONU, DIŞ VARLIK VE YÜKÜMLÜLÜKLER

TCMB tarafından üç ayda bir yayımlanmakta olan “Uluslararası Yatırım Pozisyonu” Raporu Türkiye’nin yurt dışında sahip olduğu tüm varlıkları ve yurt dışına olan tüm yükümlülüklerini yansıtıyor. Rapora göre 2003 yılı sonundaki 105.9 milyar dolar düzeyinden hızlı bir artış göstererek 2007 yılı sonu itibariyle 314.7 milyar dolar düzeyine tırmanan Türkiye’nin net dış yükümlülükleri, 2008 yılı zarfında küresel finansal piyasaları sarsan kriz nedeniyle yabancıların ellerinde tuttukları menkul kıymetlerden çıkma yönünde sergiledikleri tutum sonucu keskin bir düşüş göstererek sözü edilen yıl sonu itibariyle 198.3 milyar dolara gerilemiştir. 2008 yılında yurtiçinde doğrudan yatırımlar 83.2 milyar dolar azalmayla yıl sonu itibariyle 70.7 milyar dolara gerilerken, portföy yatırımları 50.8 milyar dolar tutarında bir küçülmeye 68.8 milyar dolara düşmüştür. Buna karşılık “diğer sektörler”in yurtdışından kullandıkları kredilerin hacmi 2008 yılı zarfında 19.2 milyar dolar tutarında bir artış göstererek yıl sonu itibariyle 109.5 Milyar Dolar’a yükselmiştir.

Türkiye’nin net dış yükümlülüklerinde 2009 yılında yine hızlı bir genişleme gözlemlenmiş ve 2008 yılı sonu itibariyle 198.3 milyar dolar olan net yükümlülükler % 41.1 oranında bir önemli artışla 279.8 milyar dolara tırmanmıştır.

2009 yılında Türkiye’nin dış varlıklarında 8.6 milyar dolar tutarında bir azalma meydana gelirken, dış yükümlülüklerinde 72.7 milyar dolar tutarında ciddi bir genişleme gerçekleşmiştir.

2009 yılında Türkiye’nin dış yükümlülüklerinde en büyük artış 61.5 Milyar Dolar’la yurt dışında yerleşik kişilerin Türkiye’de yaptıkları doğrudan yatırımlarda gerçekleşmiş, onu 22.4milyar dolarla portföy yatırımları izlemiştir. Yurtdışında yerleşiklerce 2009 yılı içinde gerçekleştirilen diğer yatırımlarda (krediler) 11.0 milyar dolar tutarında daralma meydana gelmiştir. Yurtiçinde yapılan doğrudan yatırımların hemen tümünü yabancı sermayeli şirketlerin öz sermaye artışları ile yatırıma dönüştürülen karları oluşturmuştur.

2009 yılında Türkiye 14.042 milyon dolar tutarında cari işlemler hesabı açığı vermiştir. Cari işlemler hesabı açığı ile uluslararası yatırım pozisyonunda meydana gelen 81.5 milyar dolar tutarındaki bozulma arasındaki 67.5 milyar dolarlık farkın, 61.4 milyar doları yabancı sermayeli kuruluşların şirket sermayesine eklemiştir.

oldukları karlar ile bu şirketlerin borsa değerlerindeki artıştan, kalan kısım ise esas itibariyle yabancılarca sahip olunan hisse senetlerindeki değer artışı ile diğer yatırımların net toplamından kaynaklanmaktadır.

Tablo 50 : Merkezi Yönetim Yurtdışı Tahvil İhraçları

İhraç Tarihi	İifa Tarihi	Vade	Döviz Cinsi	Nominal Miktar (Milyon)	Nominal ABD \$ Miktarı (Milyon) (1)	Kupon Oranı (%)	İhraç Tipi
05.01.2010	30.05.2040	30,4	USD	2.000	2.000	6,75	Tahvil İhracı
11.03.2010	30.03.2021	11,1	USD	1.000	1.000	5,63	Tahvil İhracı
20.04.2010	18.05.2020	10,1	EUR	1.500	2.016	5,13	Tahvil İhracı
05.08.2010	30.03.2021	10,7	USD	1.000	1.000	5,63	Ek İhraç
12.11.2010	18.05.2020	9,5	EUR	500	689	5,13	Ek İhraç
05.01.2011	14.01.2041	30,0	USD	1.000	1.000	6,00	Tahvil İhracı
11.03.2011	18.03.2021	10,0	JPY	180.000	2.171	1,87	Tahvil İhracı
17.10.2011	25.03.2022	10,4	USD	1.000	1.000	5,13	Tahvil İhracı
18.01.2012	26.09.2022	10,7	USD	1.500	1.500	6,25	Tahvil İhracı
16.02.2012	26.09.2022	10,6	USD	1.000	1.000	6,25	Ek İhraç
08.03.2012	15.03.2022	10,0	JPY	90.000	1.114	1,47	Tahvil İhracı
26.06.2012	14.01.2041	28,6	USD	1.000	1.000	6,00	Ek İhraç
18.09.2012	26.03.2018	5,5	USD	1.500	1.500	2,80	Tahvil İhracı
11.12.2012	14.01.2041	28,1	USD	1.000	1.000	6,00	Ek İhraç

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Yıllık Raporu 2012

2012 yılında uluslararası sermaye piyasalarından 5 tahvil ve 1 kira sertifikası ihracıyla toplam 7,1 Milyar ABD Dolar'ı tutarında finansman sağlanmıştır. 2012 yılı Ocak ayında 10 yıl vadeli ve % 6,35 getiri oranına sahip bir tahvil ihracı gerçekleştirilmiştir. Aynı tahvilin 2012 yılı Şubat ayında % 5,75 getiri oranı ile artırımı yapılmıştır. Mart ayında gerçekleştirilen Yen cinsinden tahvil ihracı ise, 2009 yılından bu yana Japon Uluslararası İşbirliği Bankası (JBIC) garantili Yen piyasasında 7 farklı ülke tarafından gerçekleştirilen toplam 10 ihraç arasındaki en düşük getiri oranlı ihraç olmuştur. 2012 yılı Haziran ayında gerçekleştirilen 30 yıl vadeli tahvil ihracı, % 5,75'lik getiri oranıyla aynı vadeli ihraçlarımız arasındaki en dü-

şük maliyetlisi olmuştur. 2012 yılının Eylül ayında yatırımcı tabanının genişletilmesi ve finansman araçlarının çeşitlendirilmesi amacıyla 1,5 Milyar ABD Doları tutarında kira sertifikası ihraç edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin yıllar itibariyle dış borç yükümlülükleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 51 : Türkiye'nin Net Dış Borcu

(Milyon ABD \$)	Bankacılık Sektörü Hariç Dış Borç Stoku (I)	Parasal Sektör Net Dış Varlıkları (II) ^(*)	Türkiye Net Dış Borç Stoku (I-II)
2008 Ç1	196.258	51.313	144.945
2008 Ç2	213.557	53.622	159.935
2008 Ç3	215.892	51.761	164.131
2008 Ç4	209.603	57.241	152.362
2009 Ç1	201.706	57.832	143.874
2009 Ç2	203.652	57.948	145.704
2009 Ç3	205.584	59.476	146.108
2009 Ç4	201.703	54.723	146.980
2010 Ç1	196.754	45.089	151.665
2010 Ç2	190.158	36.189	153.969
2010 Ç3	198.303	35.723	162.580
2010 Ç4	199.254	26.041	173.213
2011 Ç1	207.556	31.471	176.086
2011 Ç2	212.457	27.717	184.740
2011 Ç3	210.186	23.566	186.621
2011 Ç4	205.050	21.676	183.374
2012 Ç1	211.217	15.625	195.592
2012 Ç2	211.632	10.683	200.949
2012 Ç3	214.055	22.158	191.896
2012 Ç4	216.325	26.301	190.024

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Tablo 52 : Türkiye Uluslararası Yatırım Pozisyonu

	(Milyon ABD \$)						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Varlıklar	144.055	170.140	186.428	181.007	184.475	179.110	212.634
Yurtdışında doğrudan yatırımlar	8.866	12.210	17.846	22.250	22.509	27.681	29.668
Portföy yatırımları	3.126	2.023	1.954	1.923	2.256	1.778	1.345
Diğer yatırımlar	68.777	79.467	92.393	81.998	73.726	61.305	62.458
Rezerv varlıklar	63.286	76.440	74.235	74.836	85.984	88.346	119.163
Yükümlülükler	350.070	484.178	386.509	457.390	546.074	493.133	632.082
Yurtiçinde doğrudan yatırımlar	95.127	155.162	80.385	143.737	186.981	134.666	183.737
Sermaye	93.448	151.929	75.407	138.010	181.171	129.163	177.682
Diğer sermaye	1.679	3.233	4.978	5.727	5.810	5.503	6.055
Portföy yatırımları	84.410	120.629	68.802	91.186	118.381	109.420	178.996
Hisse senetleri	33.816	64.201	23.196	47.248	61.497	39.146	70.616
Borç senetleri	50.594	56.428	45.606	43.938	56.884	70.274	108.380
Diğer yatırımlar	170.533	208.387	237.322	222.467	240.712	249.047	269.349
Ticari krediler	16.745	21.498	22.626	21.622	23.374	25.683	26.860
Krediler	125.564	160.274	183.303	167.316	171.537	184.261	194.932
Mevduatlar	28.224	26.615	31.393	32.030	44.323	37.627	46.083
Diğer yükümlülükler (*)	0	0	0	1.499	1.478	1.476	1.474
Uluslararası Yatırım Pozisyonu, net	-206.015	-314.038	-200.081	-276.383	-361.599	-314.023	-419.448

Kaynak: TCMB

(*) Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından Türkiye'ye tahsis edilen tutarlar bu kalemde yer almaktadır.

Türkiye'nin yurt dışı varlıkları 2012 yılı sonunda 212.6 milyar dolar, yükümlülükleri ise 632.1 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin yurt dışı varlıkları ile yurt dışına olan yükümlülüklerinin farkı olarak tanımlanan net uluslararası yatırım pozisyonu, 2012 yılı sonunda 419.4 milyar dolar açık vermiştir. Uluslararası Yatırım Pozisyonu verilerine göre, 2012 yılı sonunda Türkiye'nin yurt dışı varlıkları 212.6 milyar dolar, yükümlülükleri ise 632.1 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin yurt

dışı varlıkları ile yurt dışına olan yükümlülüklerinin farkı olarak tanımlanan net uluslararası yatırım pozisyonu, 2012 yılı sonunda 419.4 milyar dolar açık vermiştir. Uluslararası yatırım pozisyonu 2011 yılında 314 milyar dolar açık vermiştir. 2012 yılın uluslararası yatırım pozisyonu açığının bir önceki yıla göre 105.4 milyar dolar artışında yükümlülüklerin 138.9 milyar dolar artışı belirleyici olmuştur.

2012 yılı sonu itibarıyla yurt içinde doğrudan yatırım stoku, 2011 yılı sonuna göre % 36.4 oranında ve 49.1 milyar dolarlık artış ile 183.7 milyar dolara çıkmıştır. Söz konusu artışın 9.5 milyar doları yabancı sermaye şeklindeki ödemeler dengesi işlemlerinden, 36.5 milyar doları ise değer ve kur farkı değişimlerinden kaynaklanmıştır.

Portföy yatırımları kalemlerinden yurt dışı yerleşiklerin hisse senedi stoku 2012 yılı sonu itibarıyla 70.6 milyar dolar, borç senetleri alt kalemleri olan yurt dışı yerleşiklerin mülkiyetindeki DİBS stoku 62.7 milyar dolar, Hazine Müsteşarlığı'nın tahvil stoku (yurt içi yerleşiklerce alınan tahvil stoku düşüldükten sonra) ise 31.5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bankaların yurt dışında ihraç ettikleri tahvil ve bono stoku 2012 yılı sonu itibarıyla 12.3 milyar doları seviyesinde, diğer sektörlerin yurt dışına ihraç ettikleri tahvil ve bono stoku ise 1.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılı içinde yapılan ihraçların tahvil stoku artısındaki etkisi belirleyici olmuştur.

2012 yılı sonu itibarıyla bankaların toplam dış kredi stoku 65 milyar dolar olmuştur. Bir önceki yıla göre 6.6 milyar dolar artış gösteren kredi stokundaki yükselişin 5.3 milyar doları kısa vadeli kredilerden, 1.3 milyar doları ise uzun vadeli kredilerden kaynaklanmıştır. Diğer sektörün toplam dış kredi stoku 2012 yılı sonu itibarıyla 97.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılı sonuna göre değişiklikler incelendiğinde, diğer sektörün uzun vadeli dış kredi stokunun 4.1 milyar dolar, kısa vadeli dış kredi stokunun ise 2.1 milyar dolar arttığı gözlenmiştir. Yurt dışı yerleşiklerin Türkiye'deki mevduatı 2011 yılı sonuna göre 8.5 milyar dolar artmıştır. Söz konusu artış büyük ölçüde yurt içi yerleşik bankalardaki mevduatın 10.7 milyar dolarlık artışından kaynaklanmaktadır. Yurt dışında yerleşik Türk vatandaşlarının Merkez Bankasındaki mevduatı da bu dönemde 2.2 milyar dolar gerilemiştir. Öte yandan, 2012 yılı sonunda bir önceki yıl sonuna göre, bankalar yabancı para mevduatının 7.4 milyar dolar ve TL mevduatının ise 3.3 milyar dolar artmasının etkisiyle toplam bankalar mevduatı 39 milyar dolara çıkmıştır.

III.6. ÖZELLEŞTİRME FAALİYETLERİ¹

Serbest piyasa ekonomisinde devletin rolü üzerinde yapılan tartışmaların ve devletin piyasa aktörü olarak faaliyette bulunmaması gerektiği yaklaşımlarının sonucu olarak özelleştirme 2000’li yıllarda önemli bir iktisadi olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin kurulduğu dönemlerden bu yana devlet tarafından kurulan ve işletilen KİT’lerin satışından elde edilen gelirler, son dönemlerde bütçe hedeflerinin tutturulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye’de özelleştirme faaliyetleri, Özelleştirme İdaresi tarafından yürütülmektedir.

1985 yılından itibaren 270 kuruluştaki kamu hisseleri, 22 yarım kalmış tesis, 788 taşınmaz, 8 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 104 Tesis, 6 Liman, şans oyunları lisans hakkı ile Araç Muayene İstasyonları özelleştirme kapsamına alınmıştır. Özelleştirme uygulamalarının başlatıldığı 1985 yılından 2013 yılına kadar geçen 28 yıllık sürede kapsama alınan kuruluşların yarısından fazlası tamamen özelleştirilmiştir. Halen özelleştirme kapsam ve programında 21 kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşların 10 tanesinde % 50’nin üzerinde kamu payı vardır. Bunun yanı sıra, özelleştirme kapsamında 795 taşınmaz, 38 tesis, 2 liman, 8 otoyol, 2 boğaz köprüsü ile şans oyunları lisans hakkı da yer almaktadır.

1986 yılından itibaren hız kazanan ve tamamı kamuya ait veya kamu iştiraki olan kuruluşlardaki kamu paylarının özelleştirme kapsamına alınması yoluyla yürütülen program çerçevesinde, İdare tarafından bugüne kadar 202 kuruluşta hisse senedi veya varlık satış/devir işlemi yapılmış ve bu kuruluşlardan 192’sinde hiç kamu payı kalmamıştır.

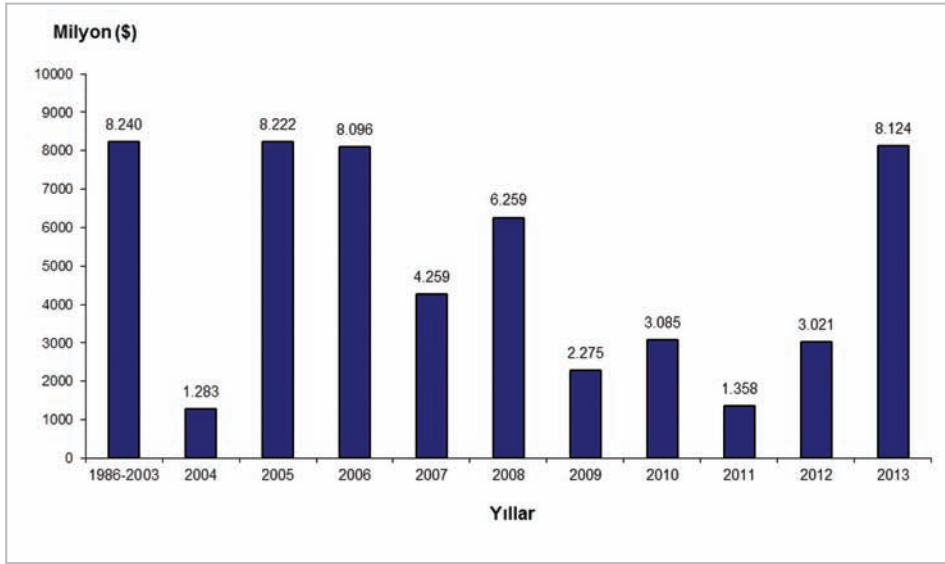
1986 yılından bugüne kadar gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 54,2 milyar dolar düzeyindedir. Bir bölümü vadeli ve döviz cinsinden gerçekleştirilen bu hisse senedi ve varlık satış işlemlerinden Mayıs 2013 itibariyle 47,3 Milyar Dolar net giriş sağlanmıştır.

Özelleştirme kapsamındaki kuruluşlardan elde edilen 4,7 milyar dolar temettü geliri ve 1,5 milyar dolar diğer kaynaklarla birlikte 1985 – Mayıs 2013 dönemi toplam kaynakları 53,4 milyar dolar düzeyine ulaşmaktadır.

1) Bu bölüm, Özelleştirme İdaresinin yayımladığı yıllık faaliyet raporları referans alınarak hazırlanmıştır.

Aynı dönemde özelleştirme uygulamaları çerçevesinde 48 milyar dolar tutarında kullanım gerçekleştirilmiştir. Özelleştirme uygulamalarına ilişkin kullanımların % 98’lik bir bölümü, kapsamdaki kuruluşlara sermaye iştiraki, kredi borçları ve personel ödemeleri, özelleştirme bonoları ve Hazine’ye aktarmaya ilişkin ödenen tutarlardır.

Yıllar İtibariyle Özelleştirme

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

Tamamı kamuya ait veya kamu iştiraki olan kuruluşlardaki kamu paylarının özelleştirme kapsamına alınması yoluyla yürütülen program çerçevesinde, bugüne kadar 201 kuruluşta hisse senedi veya varlık satış/devir işlemi yapılmış ve bu kuruluşlardan 191’inde hiç kamu payı kalmamıştır. Halen özelleştirme programı kapsamında bulunan kuruluşlar ise;

- Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş.
- Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş.
- Sümer Holding A.Ş. (SEKA, TÜGSAŞ, TDCİ, SÜMER HALI)

- Gayrimenkul A.Ş. (Tekel Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü)
- TEDAŞ
- HALKBANK
- Ankara Doğal Elektrik Üretim ve Ticaret A.Ş.
- Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.
- Başkent Doğalgaz Dağıtım A.Ş.'dir.

2012 yılı sonu itibarıyla özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 46,1 Milyar ABD Dolar'ı düzeyindedir. Bir bölümü vadeli ve döviz cinsinden gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarından 2012 yılı sonu itibarıyla 34,3 Milyar ABD Dolar'ı Hazine ve ilgili kuruluşlara, 9,9 Milyar ABD Dolar'ı özelleştirme kapsamındaki kuruluşlara sermaye ve borç olarak, 1,2 Milyar ABD Doları ise özelleştirme gideri (istihdam ödemeleri, danışmanlık hizmetleri, ilan ve reklam giderleri ile idare bütçesine aktarım) olarak kullanılmıştır.

2012'de de özelleştirme uygulamalarına devam edilmiştir. Bu dönemde 247 adet ihale yapılmıştır.

Hazine'nin Türk Telekom'da bulunan % 31.68 oranındaki hissesinin tamamının veya bir bölümünün özelleştirmesine yönelik olarak Türk Telekom İhale Komisyonuna yardımcı olmak üzere, çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda, Toplam % 6,68 oranındaki Türk Telekom hissesinin satış yöntemi ile özelleştirilmesi, satışın halka arz suretiyle gerçekleştirilmesi ve halka arz işleminin 31/12/2013 tarihine kadar tamamlanması öngörülmüştür.

2006 yılında gerçekleştirilen halka arz sonrası Türk Hava Yolları A.O. sermayesindeki Özelleştirme İdaresi payı % 49,12 olmuştur. Borsa İstanbul'da halka açık olarak işlem gören özel şahıslara ait THY hisseleri ise sermayesinin % 50,88'ine ulaşmıştır. Bu bağlamda THY sermayesinde mevcut % 49,12 oranındaki kamu payının özelleştirme çalışmalarına devam edildiği belirtilmektedir.

Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş. (TTA) yeniden yapılandırılarak Gayrimenkul A.Ş. olarak yeniden organize edilmiş, Ticaret Sicilinde tescil ettirilmiştir. Tütün üretim ve alım faaliyetlerinin sona ermesi nedeniyle tütün

ambarlama, bakım, satış, sevkiyat faaliyeti biten, işgücü ve işyeri itibarıyla atıl hale gelen; şirketlerdeki kamu hisselerinin özelleştirmelerine ilişkin ihale hazırlık çalışmalarının tamamlanmasını müteakip 2013 yılı içerisinde sonuçlandırılmasının öngörüldüğü belirtilmektedir.

Taşınmaz satışları da benzer biçimde sürdürülmektedir. Buna göre 2012 yılında TEKEL, TCDD, KGM, ADÜAŞ, TEDAŞ ve Maliye Hazinesine ait toplam 171 adet taşınmaz, 564.645.291 TL bedelle satılarak ek gelir elde edilmiştir.

Tablo 53 : 1985-2013 Döneminde Gerçekleştirilen Özelleştirmeler
(Milyon Dolar)

	1985 - 2011	2012	2013	TOPLAM
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların Hisse Satışları	20.257	187	1.162	21.606
Özelleştirme Programındaki Kuruluşlara ait Bağlı Ortaklık, İştirak, Tesis ve Varlık Satışları	13.778	312	6.953	21.043
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların Halka Arzı	7.053	2.520	0	9.573
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların İMKB'de Satışı	1.261	0	0	1.261
Yarım Kalmış Tesis Satışı	4	0	0	4
Özelleştirme Programındaki Kuruluşlar veya Kuruluşlara ait Bağlı Ortaklık, İştirak, Tesis ve Varlıkların Bedelli Devirleri	720	2	9	731
TOPLAM	43.074	3.021	8.124	54.218

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ) ve/veya müessese, bağlı ortaklık, iştirak, işletme, işletme birimleri ve bunlara ait varlıkların birlikte veya ayrı ayrı özelleştirilmesi çalışmaları, 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile 4046 sayılı Kanun çerçevesinde yapılması öngörülmektedir. Yine Ankara Doğal Elektrik Üretim ve Ticaret

A.Ş.'nin özelleştirme çalışmaları ile T.C. Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü (TCDD)'ne ait Bandırma, İzmir, Samsun, Derince, Mersin ve İskenderun Limanları Özelleştirme Yüksek Kurulunca limanların "İşletme Hakkının Verilmesi" yöntemiyle özelleştirilmeleri çalışmalarının devam ettiği belirtilmektedir.

Ayrıca özelleştirmeye konu olacak otoyollar ve köprüler de aşağıdaki gibidir.

- Edirne-İstanbul-Ankara Otoyolu
- Pozantı-Tarsus-Mersin Otoyolu
- Tarsus-Adana-Gaziantep Otoyolu
- Toprakkale-İskenderun Otoyolu
- Gaziantep-Şanlıurfa Otoyolu
- İzmir-Çeşme Otoyolu
- İzmir-Aydın Otoyolu
- İzmir, Ankara ve Fatih Sultan Mehmet Köprüsü Çevre Otoyolları
- Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmet Köprüleri ile bunların bağlantı yolları.

Özelleştirme işlemlerinden sağlanan gelirlerin, mali disiplinin sağlanmasında önemli etkisi olmuştur. Ancak özelleştirme sonucunda, özelleştirilen işletmelerde verim artışı sağlanıp sağlanmadığı, kilit sektörlerin özelleştirilmesi kaygıları ve özelleştirme yöntemleri gibi konular bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de tartışılan konulardır.

III.7. YATIRIMLAR

2000 yılı Kasım ayında finansal kesimde başlayıp Şubat ayında para ve döviz piyasalarında yaşanan çalkantı ile reel kesimi derin biçimde etkisi altına alan 2001 yılı krizi istihdam ve reel gelir azalmasına ve kapasite kullanım oranlarında düşüşe yol açarken, talep daralmasına ve iş aleminin ve tüketicilerin geleceğe dönük beklentilerinde kötüleşmeye neden olmuş, dolayısıyla özel kesim yatırım talebini ciddi biçimde olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer taraftan istikrar programı çerçevesinde uygulanan sıkı maliye politikası ve kamu kaynaklarının hemen yarısının

faiz ödemelerine tahsis edilmesi zorunluluğu da, kamu yatırım harcamaları üzerine kısıtlama getirmiştir. Krizlerin ardından reel faiz hadlerinde meydana gelen yükselme yatırım talebini daha da azaltan bir diğer önemli etken olmuştur. 2001 yılında hem kamu hem özel kesim yatırımları ciddi bir daralma gösterirken, 2002 yılında özel sektör yatırımlarındaki daralma hafiflemekle beraber devam etmiş, buna karşılık kamu kesimi yatırımları çok cüzi bir artış göstermiştir. Bunun temel nedeni, devlete ekonomi içerisinde verilen rolün küçültülmesi yaklaşımıdır.

Toplam sabit sermaye yatırımları 2001 yılında bir önceki yıla göre nominal % 19.7 oranında bir yükselme gösterirken, reel anlamda % 24.12 (2001 yılı GSMH Deflatörü = % 57.8) oranında keskin bir daralma ortaya koymuştur. Kamu kesimi yatırım harcamalarında 2001 yılında meydana gelen reel gerileme % 23.5 olurken, özel kesim sabit sermaye yatırımları reel % 24.4 oranında daralma göstermiştir.

Özel kesim yatırım harcamalarındaki reel daralma eğilimi 2002 yılında da sürmüş ve % 38.7 oranında nominal bir büyüme gösteren özel kesim sabit sermaye yatırımları, reel anlamda % 5.1 oranında daralma göstermiştir. (2002 yılı GSMH Deflatörü = % 43.8) Toplam kamu sektörü yatırımları ise % 44.6 oranında bir nominal büyüme göstermiş ve reel anlamda bir önceki yıla göre % 6.6 oranında büyümüştür. Ancak toplam sabit sermaye yatırımları bir önceki yıla göre cari fiyatlar üzerinden % 41.8 oranında bir genişleme göstermiş ve bu şekilde reel olarak % 1.4 oranında küçülmüştür.

Özel sektör sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payında 1995 yılından itibaren gözlemlenen düşme eğilimi 2002 yılında da sürmüş ve 1995 yılında % 82.5 olan özel sektör yatırımlarının toplam sabit yatırımlar içindeki payı, 2002 yılında % 63.5'e gerilemiştir.

Özel kesim yatırımları 2003 yılında tekrar büyüme süreci içine girmiştir. 2003 yılında ekonomik büyüme eğiliminin istikrar kazanması, tüketici ve iş aleminin beklentilerinde süregelen iyileşme, ayrıca TL'nin değer kazanmasına rağmen ihracat hacminin hızlı artışını sürdürmesi ve elverişli koşullarla dış kredi temini olanakları, özel sektör yatırımlarına uzun bir dönemdir tanık olunmayan bir canlanma getirmiştir. 2003 yılında özel sektör sabit sermaye yatırımlarında gözlemlenen bu hızlı genişlemeye karşılık, izlenmekte olan sıkı maliye politikasının bir sonucu olarak kamu sektörü yatırımları nominal bazda küçülürken, reel anlamda ciddi bir daralma sergilemiştir.

2003 yılında kamu kesimi sabit sermaye yatırımları nominal anlamda yaklaşık bir önceki yıl düzeyini korurken, özel sektör sabit sermaye yatırımları % 33.0 oranında çarpıcı bir genişleme göstermiştir. 2003 yılında gerçekleştirilen toplam sabit sermaye yatırımları tutarı ise, bir önceki yıla göre nominal % 20.9 oranında bir artış göstermiştir. 2003 yılında kamu sektörü sabit sermaye yatırımları reel olarak % 22.6 oranında daralma göstermiş, buna karşılık özel sektör yatırımları reel bazda % 8.6 oranında genişlemiştir. Ancak özel sektör sabit sermaye yatırımlarında gerçekleşen reel genişleme, kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarında meydana gelen ciddi reel daralmayı telafi etmeye yetmemiş ve 2003 yılında, toplam sabit sermaye yatırımları reel % 1.3 oranında daralma göstermiştir. (2003 yılı GSMH Deflatörü = % 22.5)

Özel sektör sabit sermaye yatırımlarının 1995 yılından itibaren toplam sabit yatırımlar içindeki payında süregelen düşme eğilimi ilk kez 2003 yılında tersine dönmüş ve 2002 yılı itibariyle % 63.5'e kadar gerilemiş olan özel sektör payı 2003 yılında belirgin bir artışla % 69.9'a yükselmiştir.

Canlı iç ve dış talep, güven ortamının pekişmesi ve faiz hadlerindeki önemli düşüş, diğer taraftan değer kazanmış TL'nin ithal makine ekipman maliyetlerini daha elverişli kılması, 2004 yılında sabit sermaye yatırımlarının kamu kesiminde nominal bazda özel sektörde ise reel anlamda büyüme göstermesinde başlıca etkenler olmuştur.

2004 yılında kamu sektörü sabit sermaye yatırımları nominal % 4.4 oranında genişlemişse de reel anlamda % 4.6 oranında daralmış, özel sektör sabit sermaye yatırımları çok hızlı ve dikkat çekici bir büyüme sergilemiş ve nominal % 51.3 ve reel anlamda % 38.2 oranında artmıştır. (2004 yılı GSMH Deflatörü = % 9.5) 2004 yılında gerçekleştirilen toplam sabit sermaye yatırımları ise nominal % 37.2 ve reel % 25.3 oranında bir büyüme ortaya koymuştur.

Özel sektör sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payında 2003 yılından itibaren başlayan büyüme eğilimi 2004 yılında hızlanarak devam etmiş ve bir önceki yıldaki % 69.9 düzeyinden % 77.2 seviyesine çıkmıştır.

Sabit sermaye yatırımlarında 2004 yılında başlayan reel anlamda genişleme eğilimi 2005 yılında daha da ivme kazanarak devam etmiştir. 2005 yılında gerçekleştirilen toplam sabit sermaye yatırımları tutarı nominal bazda bir önceki yıla gö-

re % 23.9 oranında artarken reel anlamda % 17.7 oranında genişlemiştir. (2005 yılı GSMH Deflatörü = % 5.3) Bir önceki yıla göre 2005 yılında kamu sektörü sabit sermaye yatırımlarındaki genişleme özel kesim yatırımlarına göre daha hızlı gerçekleşmiştir. Bu şekilde 2004 yılı gerçekleştirmelerine göre 2005 yılında reel anlamda, kamu kesimi yatırım harcamalarında % 29.2 oranında, özel sektör yatırımlarında ise % 14.3 oranında bir genişleme meydana gelmiştir. (2005 yılında kamu kesimi yatırım harcamalarında meydana gelen yüksek oranlı reel büyümede 2004 yılına ilişkin yatırım değerinin düşük olmasının baz etkisi dikkate alınmalıdır.)

Sabit sermaye yatırımlarında 2004 ve 2005 yıllarında tanık olunan hızlı reel genişleme eğilimi, hafif bir yavaşlama olsa da, 2006 yılında da sürmüştür. 2006 yılında gerçekleştirilen toplam sabit sermaye yatırımları tutarı nominal bazda 26.5 oranında, yaklaşık bir önceki yıl genişleme oranı düzeyinde, artarken, reel anlamda % 15.4 oranında genişlemiştir (2006 yılı 12 aylık ortalama TÜFE değişim oranı = % 9.6). Dolayısıyla toplam sabit sermaye yatırımlarında 2006 yılında gerçekleşen reel büyüme % 17.7 olan 2005 yılı reel büyüme oranının altında gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre 2006 yılında kamu sektörü sabit sermaye yatırımlarındaki genişleme özel kesim yatırımlarına göre daha yavaş gerçekleşmiştir. Anılan yılda kamu sektörü yatırım harcamaları nominal % 23.7 ve reel anlamda % 12.9 oranında bir artış sergilemiştir. Özel sektör yatırımları ise önceki yıla göre nominal % 27.5 ve reel anlamda % 16.3 oranında genişlemiştir.

Sabit sermaye yatırımlarında 2004-2006 döneminde gözlemlenmiş olan hızlı büyüme 2007 yılında yavaşlamaya yüz tutmuştur. 2007 yılında toplam sabit sermaye yatırımları bir önceki yıla göre nominal % 13.5 oranında bir genişleme gösterirken, reel anlamda % 4.4 oranında (12 aylık ortalamalara göre 2007 yılı TÜFE artışı = % 8.76) ve 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden de % 3.3 oranında büyümüştür. 2007 yılında da özel sektör sabit sermaye yatırımlarındaki büyüme oranı kamu sektörü büyüme oranının üstünde gerçekleşmiştir. Kamu sabit sermaye yatırımları bir önceki yıla göre % 10.0 oranında büyürken, özel sektör yatırım harcamaları % 14.7 oranında büyümüştür. Dolayısıyla toplam sabit sermaye yatırımları içindeki özel sektör payı artışı 2007 yılında da sürmüş ve bir önceki yıla ilişkin % 75.4 oranından % 76.2'ye yükselmiştir.

2007 yılında kamu sektörü toplam sabit sermaye yatırımları içinde, önceki yıllarda olduğu gibi, ulaştırma sektörü, biraz gerilemiş olsa da, % 30.2 pay ile en ağır-

lıklı sektör olmuş onu, % 11.0 ile eğitim ve % 10.2 ile enerji sektörü yatırımları izlemiştir.

Özel sektörün 2007 yılında gerçekleştirdiği sabit sermaye yatırımları içinde en ağırlıklı sektör, bir önceki yıl olduğu gibi, % 41.4 payla imalat sektörü olmuş, onu % 16.9 ile konut ve % 15.6 ile ulaştırma sektörü yatırımları izlemiştir.

2007 yılı sonbaharından itibaren ABD konut piyasasında etkileri hissedilen ve 2008 yılı Ağustos ayında finansal kesimi sert bir biçimde etkisi altına alan kriz tüm dünyada tüketici kesimde ve iş aleminde beklentilerde bozulma meydana gelmesine ve tüketim ve yatırım taleplerinde keskin bir düşüşe yol açmıştır. Küresel düzeyde yaşanan bu süreç ayrıca yılın ikinci yarısıyla birlikte ekonomik faaliyet hacminde gözlemlenen yavaşlama ve ardından dördüncü çeyrek dönemle başlayan ekonomik küçülme 2008 yılında özel sektör sabit sermaye yatırımlarında reel anlamda ciddi bir daralmayı beraberinde getirmiştir.

2008 yılında bir önceki yıla göre nominal bazda cari fiyatlar üzerinden kamu kesimi yatırımları % 28.1 ve özel sektör yatırım hacmi de % 0.3 oranında büyüme gösterir iken, toplam sabit sermaye yatırım hacmindeki nominal büyüme % 4.7 olmuştur. Bu şekilde 2008 yılında sabit fiyatlar (1998 yılı) üzerinden bir önceki yıla göre, kamu kesimi yatırımları % 12.7 oranında büyüme gösterirken, özel kesim sabit sermaye yatırımları % 9.0 ve toplam sabit sermaye yatırımları da % 6.2 oranında ciddi daralma göstermişlerdir. (12 aylık ortalamalara göre 2008 yılı TÜFE artışı = % 10.45)

2008 yılında harcamalar itibariyle toplam GSYİH içinde % 16.0 oranında bir ağırlığa sahip olan özel sektör yatırım harcamalarının kapsamında sabit fiyatlar üzerinden bir önceki yıla göre makine teçhizat yatırımları % 7.0 ve inşaat yatırımları da % 12.4 oranında daralma sergilemiştir.

2008 yılı ilk çeyrek döneminde sabit fiyatlar üzerinden önceki yılın aynı dönemlerine göre % 7.3 oranında büyüme gösterdikten sonra ardından gelen çeyrek dönemlerde sırasıyla % 2.0, % 8.7 ve % 18.7 oranında küçülen toplam sabit sermaye yatırımlarındaki dramatik daralma 2009 yılı ilk çeyrek döneminde % 27.6'ya ulaşmış ve daha sonraki dönemlerde giderek yavaşlamakla beraber küçülme yıl boyunca sürmüştür.

2009 yılında yatırım harcamalarının gösterdiği olumsuz seyre tüketici fiyatlarındaki gelişmeler (TÜFE) ışığında bakıldığında reel anlamda bir önceki yıla göre,

kamu kesimi yatırım harcamalarının % 7.9, özel sektör yatırım harcamalarının % 25.1 ve toplam sabit sermaye yatırımlarının % 21.6 oranında arttığı görülmektedir.

2009 yılında sabit fiyatlar üzerinden bir önceki yıla göre % 19.2 oranında keskin bir daralma gösteren sabit sermaye yatırım hacmi anılan yılda toplam efektif talebin düşmesinde ve ekonominin yıllık bazda % 4.7 oranında küçülmesinde başta gelen bir etken olmuştur. 2009 yılında sabit fiyatlar üzerinden kamu kesimi yatırım talebi % 2.2 oranında daralırken özel kesim yatırım talebi % 22.3 oranında küçülmüştür. Yatırım harcamalarındaki bu daralma toplam sabit sermaye yatırımlarının toplam harcamalar içindeki payında da ciddi bir gerilemeyi beraberinde getirmiştir. 2008 yılı itibariyle sabit fiyatlar üzerinden sırasıyla % 3.9, % 16.0 ve % 19.3 olan kamu sektörü, özel sektör ve toplam yatırım harcamalarının toplam yatırım harcamalarının toplam efektif talep, harcamalar içindeki payları 2009 yılında sırasıyla % 3.6, % 13.2 ve % 16.8'e gerilemiştir.

2009 yılında kamu sektörü toplam sabit sermaye yatırımları içinde, önceki yıllarda olduğu gibi, ulaştırma sektörü, % 33.9 pay ile en ağırlıklı sektör olmuş onu, % 11.3 ile eğitim ve % 10.3 ile tarım sektörü yatırımları izlemiştir. 2009 yılında kamu kesimi sabit sermaye yatırımları kapsamında, sağlık, konut ve enerji alanındaki yatırımların payı yaklaşık aynı düzeyini korurken ulaştırma sektörünün payı % 37.'den % 33.9'a gerilemiş, buna mukabil yukarıda sayılanların dışındaki sektörlerde artışlar olmuştur.

Özel sektörün 2009 yılında gerçekleştirdiği sabit sermaye yatırımları içinde en ağırlıklı sektör, bir önceki yıl olduğu gibi, % 43.7 payla imalat sektörü olmuş, onu % 21.4 ile ulaştırma ve 8.7 ile konut sektörü yatırımları izlemiştir.

Tablo 54 : Yıllar İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi

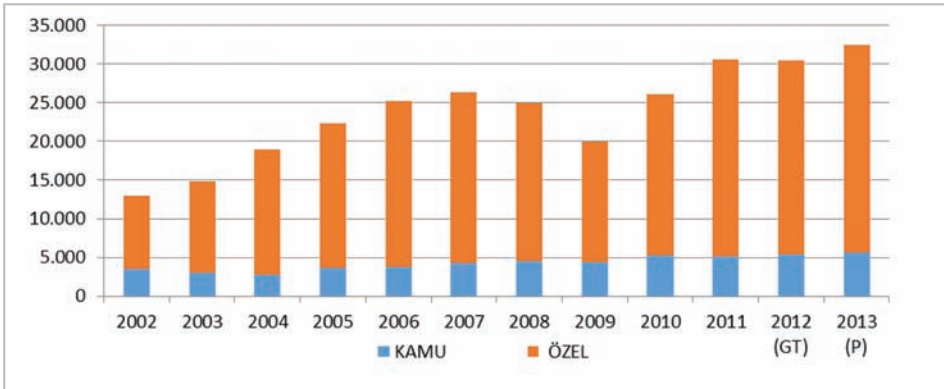
	(Cari Fiyatlarla, Milyon TL)						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012 (GT)	2013 (P)
1. KONSOLİDE BÜTÇE (3)	15.505	20.103	22.085	29.215	33.094	37.182	37.496
2. KİT	3.518	4.165	4.463	5.777	6.322	8.016	10.787
İŞLETMECİ	2.547	3.002	3.699	5.165	5.791	7.260	9.997
TASARRUFÇU	0	0	0	0	0	0	0
ÖZELLEŞTİRME	971	1.163	764	612	531	756	790
3. İLLER BANKASI	498	349	239	150	77	31	49
4. MAHALLİ İDARELER	12.361	13.853	11.590	11.164	12.899	15.110	18.156
5. DÖNER SERMAYELİ KURULUŞLAR	597	570	704	621	782	1.374	1.494
6. SOSYAL GÜVENLİK	46	21	91	76	72	120	319
7. FONLAR	0	0	0	0	0	0	0
8. İŞSİZLİK SİGORTASI	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM KAMU	32.525	39.061	39.173	47.003	53.247	61.832	68.301
ÖZEL	150.891	153.033	124.813	164.326	233.382	257.210	289.915
	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM S.S. YATIRIMI	183.416	192.093	163.986	211.330	286.629	319.042	358.216
	(1998 Fiyatlarıyla, Milyon TL)						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012 (GT)	2013 (P)
1. KONSOLİDE BÜTÇE (3)	2.005	2.276	2.480	3.253	3.161	3.220	3.102
2. KİT	461	486	509	651	608	699	894
İŞLETMECİ	327	344	419	578	554	629	825
TASARRUFÇU	0	0	0	0	0	0	0
ÖZELLEŞTİRME	133	142	90	73	54	70	70
3. İLLER BANKASI	71	44	29	19	8	3	4
4. MAHALLİ İDARELER	1.627	1.619	1.328	1.281	1.267	1.353	1.544
5. DÖNER SERMAYELİ KURULUŞLAR	72	60	77	66	72	114	120

	(1998 Fiyatlarıyla, Milyon TL)						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012 (GT)	2013 (P)
6. SOSYAL GÜVENLİK	6	2	10	9	7	11	27
7. FONLAR	0	0	0	0	0	0	0
8. İŞSİZLİK SİGORTASI	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM KAMU	4.241	4.488	4.433	5.279	5.123	5.400	5.692
ÖZEL	22.019	20.403	15.444	20.774	25.470	25.025	26.794
	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM S.S. YATIRIMI	26.260	24.891	19.877	26.053	30.593	30.425	32.486

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Özel sektör yatırımlarında madencilik, imalat, enerji, ulaştırma ve konut sektörleri yatırımlarının paylarında artış meydana gözlemlenirken, diğer sektörlerde farklı oranlarda azalış görülmüştür.

Tablo 55 : Sabit Sermaye Yatırımları
(1998 Fiyatlarıyla, Milyon TL)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

2009 yılında bir önceki yıla göre toplam sabit sermaye yatırımları içinde tarım, enerji, ulaştırma, konut ve eğitim sektörlerinin payları artarken diğer sektörlerin paylarında azalma gözlemlenmiştir.

Tablo 56 : Yıllar İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

	2008		2009		2010		2011		2012	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
Tarım	54,89	45,11	80,51	19,49	55,16	44,84	40,16	59,84	47,64	52,36
Madencilik	21,97	78,03	30,22	69,78	26,91	73,09	26,62	73,38	26,79	73,21
İmalat	0,51	99,49	0,83	99,17	0,56	99,44	0,36	99,64	0,63	99,37
Enerji	37,79	62,21	29,37	70,63	25,25	74,75	24,37	75,63	18,44	81,56
Ulaştırma	34,48	65,52	30,35	69,65	39,56	60,44	32,23	67,77	32,36	67,64
Turizm	1,65	98,35	1,59	98,41	2,08	97,92	2,20	97,80	2,36	97,64
Konut	2,88	97,12	4,44	95,56	2,86	97,14	2,68	97,32	2,47	97,53
Eğitim	66,65	33,35	82,77	17,23	68,71	31,29	56,43	43,57	57,89	42,11
Sağlık	22,55	77,45	39,28	60,72	31,92	68,08	31,73	68,27	35,61	64,39
Diğer Sektörler	56,93	43,07	57,58	42,42	56,58	43,42	54,16	45,84	53,52	46,48
Toplam	20,33	79,67	23,89	76,11	22,24	77,76	18,58	81,42	19,38	80,62

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Türkiye ekonomisinin uygulanan para ve maliye politikaları ile krizin olumsuz etkilerinden uzaklaşarak hızlı bir büyüme sürecine girmesi, geleceğe yönelik belirsizliklerin azalması, faiz oranlarının düşük seyrini koruması ve sermaye girişlerinin etkisiyle yatırım kararlarındaki artış 2011 yılında da devam etmiştir. 2010 yılında %28,3 oranında artan toplam sabit sermaye yatırımlarında, 2011 yılında %34,4 oranında artış gerçekleştirmiştir. Kamu kesimi sabit sermaye yatırımları, %21,3 oranında artışla 47.064 milyon TL'den 57.112 milyon TL'ye, özel sektör sabit sermaye yatırımları ise %38,1 oranındaki bir artışla 163.330 milyon TL'den 225.580 milyon TL'ye ve toplam sabit sermaye yatırımları ise %34,4 oranındaki artışla 210.394 milyon TL'den 282.691 milyon TL'ye yükselmiştir.

2011 yılında kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarının; % 58,8'i genel ve katma bütçeli kuruluşlar, % 12,0'ı KİT'ler, % 1'i İller Bankası, % 27,4'ü mahalli idareler, % 1,4'ü döner sermayeli kuruluşlar ve % 2'si de sosyal güvenlik kuruluşları tarafından gerçekleştirilmiştir. 2011 yılında özel sektör sabit sermaye yatırımları içinde; tarım, madencilik, enerji ve imalat sektörlerinin payı artarken, ulaştırma, turizm, konut, eğitim ve diğer hizmetlerin payı azalmıştır. 2011 yılında özel sektör sabit sermaye yatırımları içinde en ağırlıklı sektör % 40,0'lık pay ile imalat sektörü olurken, bunu % 20,1'lik pay ile ulaştırma sektörü, % 7,3'lük pay ile enerji sektörü izlemiştir. Özel sektör içinde sabit sermaye yatırım oranları açısından sektörlerin % 5 ve daha az pay aldığı sektörlerde; tarım, madencilik, sağlık ve eğitim olmuştur.

2011 yılında kamu sektörü sabit sermaye yatırımları içinde sadece tarım, enerji, ulaştırma ve sağlık sektörünün payı azalırken, madencilik, turizm, konut, eğitim ve diğer hizmetlerin paylarında artış görülmüş, imalat sanayi sektörünün payı ise değişmemiştir. Kamu sektörü toplam sabit sermaye yatırımlarında; 2011 yılında ulaştırma sektörü % 43,2 oranında, eğitim sektörü % 11,6 oranında ve tarım sektörü % 9,4 oranında pay ile en ağırlıklı sektörler olurken, turizm sektörü % 6 oranında, imalat sektörü % 8 oranında ve konut sektörü de % 1,7 oranındaki pay ile en düşük sektörler olmuştur. Küresel krizden olumsuz etkilenen inşaat sektörü 2009 yılında kötü bir performans sergilerken, 2010 yılında gecikmeli de olsa hızlı bir toparlanma göstermiştir. Özellikle özel sektör inşaat yatırımlarının katkısıyla yapı ruhsatlarında kriz öncesi dönemden daha yüksek oranda artış görülmüştür.

2012 yılında ise gerek kamu ve gerekse özel kesim yatırımları artmaya devam etmiştir. Buna göre 2012 yılında kamu kesimi yatırımları 61.832 milyon TL olarak gerçekleşirken, özel kesim yatırımları ise 257.210 milyon TL'ye yükselmiştir. Bu bağlamda 2012 yılı sabit sermaye yatırımları toplamı 319.042 milyon TL olmuştur. Diğer yandan söz konusu yatırımların sektörel dağılımlarına bakıldığında ise kamu yatırımlarının % 57.89 ile yoğun olarak eğitime ayrıldığı görülmektedir. Bunu daha sonra diğer sektörler ve tarım sektörü izlemektedir. Özel sektör sabit sermaye yatırımlarında ise en fazla payı toplam sektör yatırımlarının %99.37'i ile imalat sektörünün aldığı görülmektedir. İmalat sektörünü turizm ve konut sektörü takip etmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de yıllar itibarıyla sabit sermaye yatırımlarının arttığı görülmektedir.

IV. DIŞ TİCARET

Türkiye dış ticaret hacmi 2001 yılından itibaren 2009 yılına kadar sürekli bir büyüme sergilemiştir. Ancak ihracattaki artış olumlu karşılanmakla birlikte, ithalatta görülen ihracata göre daha fazla artış, ciddi kaygıları da beraberinde getirmiştir. Bu gelişmede dalgalanmalar göstermekle beraber 2008 yılı son çeyreğine kadar olan dönemde kesintisiz biçimde sürdürülen hızlı ekonomik büyüme, TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanımı ve faiz hadlerinde meydana gelen keskin düşüşle desteklenen tüketim talebi canlılığı etkili olan başlıca unsurlar olmuşlardır. Küresel finans krizinin etkisiyle 2009 yılında daralan ihracat hacmi, bu yıldan itibaren yeniden artış trendi içine girmiş, 2012 yılında da artış eğilimini sürdürmüştür. 2012 yılında ekonomik büyüme yavaşlama sürecine girmiş böylece tüketim ve yatırım talebinde azalma görülmüştür. Bu gelişme ithalatın 2012 yılı boyunca azalış eğilimi sergilemesine neden olmuştur. Böylece 2009 yılı sonrasında hızlı artış gösteren dış ticaret hacminin artış hızı 2012 yılı itibariyle yavaşlamıştır.

Tablo 57 : Türkiye Dış Ticareti

Yıl	İhracat (FOB)		İthalat (CIF)		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		İhracatın İthalata Karşılama Oranı (%)
	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	
1999	26.587,2	-1,4	40.671,3	-11,4	-14.084,0	-25,7	67.258,5	-7,7	65,4
2000	27.774,9	4,5	54.502,8	34,0	-26.727,9	89,8	82.277,7	22,3	51,0
2001	31.334,2	12,8	41.399,1	-24,0	-10.064,9	-62,3	72.733,3	-11,6	75,7
2002	36.059,1	15,1	51.553,8	24,5	-15.494,7	53,9	87.612,9	20,5	69,9
2003	47.252,8	31,0	69.339,7	34,5	-22.086,9	42,5	116.592,5	33,1	68,1
2004	63.167,2	33,7	97.539,8	40,7	-34.372,6	55,6	160.706,9	37,8	64,8
2005	73.476,4	16,3	116.774,2	19,7	-43.297,7	26,0	190.250,6	18,4	62,9
2006	85.534,7	16,4	139.576,2	19,5	-54.041,5	24,8	225.110,9	18,3	61,3
2007	107.271,7	25,4	170.062,7	21,8	-62.791,0	16,2	277.334,5	23,2	63,1
2008	132.027,2	23,1	201.963,6	18,8	-69.936,4	11,4	333.990,8	20,4	65,4

Yıl	İhracat (FOB)		İthalat (CIF)		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		İhracatın İthalata Karşılama Oranı (%)
	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	
2009	102.142,6	-22,6	140.928,4	-30,2	-38.785,8	-44,5	243.071,0	-27,2	72,5
2010	113.883,2	11,5	185.544,3	31,7	-71.661,1	84,8	299.427,6	23,2	61,4
2011	134.906,9	18,5	240.841,7	29,8	-105.934,8	47,8	375.748,5	25,5	56,0
2012	152.461,7	13,0	236.545,1	-1,8	-84.083,4	-20,6	389.006,9	3,5	64,5

Kaynak: TÜİK

2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin reel sektörde yol açtığı ciddi olumsuz gelişmeler ve kur politikasında yapılan köklü değişiklik 2001 yılında Türkiye dış ticaret hacmini derinden etkileyen başlıca gelişmeler olmuştur. Derin bir ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında toplam ihracat tutarı, dalgalı kur rejimine geçilmesinin ardından reel efektif döviz kurunda meydana gelen şiddetli gerilemenin de olumlu etkisiyle % 12,8 oranında büyürken, toplam ithalat tutarı, üretim hacmi, yatırımlar ve gelir düzeyindeki daralmanın etkisiyle % 24 oranında dikkat çekici bir küçülme göstermiş ve dış ticaret hacmi önceki yıla göre, 2001 yılında % 11,6 oranında düşmüştür.

2002 yılında iç piyasadaki daralmanın üreticileri ihracata yöneltmesi, reel efektif döviz kurundaki yükselme eğilimine rağmen ihracat faaliyetini olumlu yönde etkilemiş, diğer taraftan yılın birinci çeyreğinden itibaren yeniden büyüme sürecine giren ekonomi ithalat talebini tekrar canlandırmıştır.

2002 yılında ihracat, bir önceki yıla göre, % 15,1 oranında bir genişleme ile 36,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tekrar ekonomik büyüme sürecine girilmesine, ılımlı talep genişlemesine ve özellikle üretici firmaların stok yenileme faaliyetine bağlı olarak 2002 yılında ithalat, her ne kadar 2000 yılı düzeyinin altında kalmışsa da, bir önceki yıla göre % 24,5 oranında önemli bir artış göstererek 51,6 milyar dolara ulaşmıştır.

Türkiye dış ticaret hacmindeki hızlı büyüme 2003 yılında da devam etmiştir. 2003 yılında ihracat bir önceki yıla göre % 31,0 oranında gerçekten dikkat çekici bir artışla 47,3 milyar dolara yükselirken ithalat hacmi de, gerek ihracattaki hızlı ge-

nişlemenin ham madde ve yarı mamul ithalatı üzerine olan arttırıcı etkisi, gerek TL'nin değer kazanımının ithal maliyetlerini görece olarak düşürmesi sonucu, ihracat hacmindeki artıştan da hızlı bir şekilde, % 34,5 oranında çok yüksek hızda bir genişleme göstererek 69,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2001 yılından itibaren giderek artan bir hızla büyümesini sürdüren ihracat hacmi bu eğilimini 2004 yılında da korumuş ve bir önceki yıla göre % 33,7 oranında çok dikkat çekici bir artışla 63,2 milyar dolara yükselmiştir. İhracatın dolar cinsinden verilen bu büyüme oranının değerlendirilmesinde, 2004 yılının son üç aylık dönemi hariç tutulursa, yılın geri kalan bölümünde Dolar/Euro paritesinin yaklaşık 1,2 – 1,3 aralığında seyretmiş olması hususu dikkate alınmalıdır.

2004 yılı ihracatında gerçekleşen % 33,7 oranındaki büyüme esas itibariyle imalat sektörü ihracatında meydana gelen artıştan kaynaklanmıştır. Diğer taraftan ekonomik büyüme sürecinin devam etmesi, özel sektör yatırımlarındaki belirgin canlanma, hızlı bir artış gösteren ihracatın hammadde ve yarı mamul ithalatını arttırması ve Türk Lirasının değer kazanımının ithal maliyetlerini görece olarak düşürmesi ve dolayısıyla yerli üretim sürecinde ithal girdiye olan talebi daha da arttırması, 2004 yılında ithalatın % 40,7 gibi çok yüksek bir oranda genişlemesinde rol oynayan başlıca etkenler olmuştur.

Türkiye'nin dış ticaret hacminde yakın geçmiş dönemde tanık olunan hızlı büyüme biraz yavaşlamakla beraber, 2005 yılında da devam etmiş ve yine 2001 kriz yılını izleyen yıllarda olduğu gibi ihracat hacmindeki büyüme hızı, ithalat hacmindeki büyüme hızının altında gerçekleşmiştir. Bu gelişme etkisini ihracatın ithalata karşılama oranında da göstermiş ve 2001 yılında % 75,7'ye kadar yükselmiş olan karşılama oranı giderek gerileyerek, 2004 yılındaki % 64,8'den 2005 yılında % 62,9'a düşmüştür.

2004 yılına göre % 16,3 oranında bir büyüme ile 2005 yılında 73,5 milyar dolara yükselmiş olan toplam ihracat hacmi 2006 yılında da büyüme hızını yaklaşık aynı düzeyde korumuş ve önceki yıla göre % 16,4 oranında bir genişleme ile 85,5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

2001 yılını izleyen önceki yıllarda kalıcılık kazanan eğilim paralelinde 2006 yılında da Türkiye toplam ithalat tutarı ihracat tutarı büyüme hızının üstünde bir hızla büyümesini sürdürmüş ve bir önceki yıla göre % 19,5 oranında bir genişlemeyle 139,6 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Önceki iki yıllık dönemde yavaşlamış olan ihracat hacmi artışının 2007 yılında tekrar belirgin bir ivme kazanarak hızlandığı gözlemlenmiştir. 2005 ve 2006 yıllarında önceki yıllara göre sırasıyla % 16,3 ve % 16,4 oranında büyümüş olan ihracat tutarı 2007 yılında dikkat çekici bir ivme kazanarak % 25,4 oranında genişlemiş ve 107,3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

2007 yılında ithalat hacmi yine yüksek oranlı bir büyüme sergilemiş, ancak genişleme hızı sözü edilen dönemde ilk kez ihracat toplam tutarı büyüme hızının altında kalmıştır. Ekonomik büyüme sürecinin biraz yavaşlamakla beraber devam etmesi, hızlı bir artış gösteren ihracatın hammadde ve yarı mamul ithalatını arttırması, yıl içerisinde petrol ve enerji fiyatları ile başta metaller olmak üzere temel mal fiyatlarında tanık olunan ve kalıcılık kazanan önemli artışlar, Türk Lirasının değer kazanımının ithal maliyetlerini görece olarak düşürmesi ve dolayısıyla yerli üretim sürecinde ithal girdiye olan talebi daha da arttırması ve bu faktörlere ek olarak biraz yavaşlamış olmakla beraber özel sektör yatırımlarında gözlemlenen canlılığın sürmesi, 2007 yılında ithalatın % 21,8 gibi yüksek bir oranda genişlemesinde rol oynayan başlıca etkenler olmuşlardır. 2007 yılı toplam mal ve hizmet ithalatı hacmi 170,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye dış ticaretinde 2001 yılında yaşanan kriz sonrasında yüksek oranlı artışlar meydana gelmiş ve bu artışlar 2008 yılının son çeyreğine kadar devam etmiştir. Küresel krizin etkisiyle özellikle son çeyrekte oluşan olumsuz talep ve arz koşullarına rağmen 2008 yılının dokuz aylık döneminde de devam eden artışlar, son çeyrekte krizin etkisinin belirginleşmesiyle gerilemeye başlamıştır. Son çeyrekteki gerilemeye rağmen 2008 yılında toplam ihracat hacmi önceki yıla ilişkin artış oranına yakın düzeyde % 23,1 genişlemiş ve 132 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı ithalat hacmindeki artış hızı önceki yıla göre daha düşük bir seviye olan % 18,7'ye gerilemiş ve toplam ithalat tutarı 202 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

2009 yılında ihracat ve ithalat hacimlerinde çarpıcı daralmalar yaşanmıştır. 2009 yılında ihracat tutarı bir önceki yıla göre % 22,6 oranında bir daralmayla 102,1 milyar dolar olarak gerçekleşirken, ithalat hacmi daha hızlı bir düşüş sergilemiş ve önceki yıla göre % 30,2 oranında bir azalmayla 140,9 milyar dolara gerilemiştir. 2009 yılının tamamında dış ticaret açığı, % 44,5 oranında keskin bir daralmayla 38,8 milyar dolar düzeyine düşmüştür. 2007 ve 2008 yıllarının tamamı itibariyle sırasıyla % 63,1 ve % 65,4 olarak gerçekleşen ihracat tutarının ithalatı karşıla-

ma oranı, 2009 yılında ithalatta meydana gelen daralmanın daha keskin olması nedeniyle, çarpıcı bir yükselmeye % 72,5'e çıkmıştır.

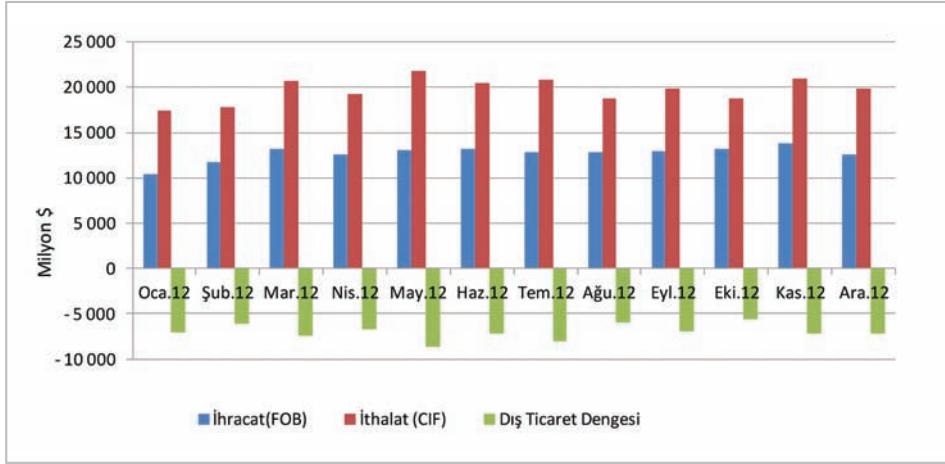
2009 yılı son çeyrek döneminden itibaren belirginlik kazanan ekonomik toparlanma ile beraber özellikle ithalat hacmi olmak üzere dış ticaret faaliyet hacminde tekrar hızlı bir genişleme süreci içerisine girilmiştir. 2010 yılında başta Euro Bölgesi ekonomileri olmak üzere önemli ticaret ortaklarının ekonomik toparlanmanın yavaş seyretmesi ve TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürüyor olması ihracat faaliyetini olumsuz biçimde etkilemiştir. Buna karşılık hızlı ekonomik büyümenin hane halkı gelirlerini artırarak tüketim talebini canlandırması, aşırı değerli Türk Lirası'nın ithal mallarına olan talebi özendirilmesi ayrıca ithal girdi kullanımı daha çekici kılması, genişleyen ekonomik faaliyet hacminin ithal girdilere olan talebi arttırması, diğer taraftan canlanan yatırım faaliyetinin yatırım malları ithalatını yükseltmesi ile başta enerji ve metaller olmak üzere emtia fiyatlarındaki hızlı tırmanma, 2010 yılında ülkemiz ithalat hacminin çok süratli biçimde büyüme göstermesinde rol oynayan başlıca faktörler olmuştur. 2010 yılında önceki yıla göre % 11,5 oranında artışla ihracat tutarı 113,9 milyar dolara yükselirken ithalat tutarı % 31,7 oranında çarpıcı bir genişlemeyle 185,5 milyar dolara yükselmiş ve bu şekilde dış ticaret açığı 2009 yılına göre % 84,8 oranında büyüyerek 71,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

İç talep dış talep arasında oluşan bu hacimli ayrışmanın GSYİH'nin % 9,8'ine ulaşan cari işlemler açığı ve ağırlıklı kısa vadeli dış borçlanma yoluyla makroekonomik denge üzerinde yarattığı ciddi boyuttaki risk dikkate alınarak uygulamaya konulan önlemlere (KDV, ÖTV ile MB ve BDDK kararları) rağmen dış ticaret açığındaki hızlı büyüme 2011 yılı son aylarına kadar devam etmiştir. 2011 yılında toplam ihracat tutarı 21 milyar dolarlık bir artışla, önceki yıla göre % 18,5 oranında ciddi bir genişleme göstererek 134,9 milyar dolara yükselmiş ancak ithalat hacmindeki hızlı büyümenin önü alınamamıştır. Anılan yılda ithalat çok cüzi bir yavaşlamayla % 29,8 oranında genişlemiş ve 240,8 milyar dolara tırmanmıştır. İç dış talep arasındaki ayrışmanın devam etmesi 2011 yılında dış ticaret açığının rekor bir düzeye 105,9 milyar dolara yükselmesi sonucunu doğurmuştur.

Başta kredi hacmi genişleme hızının azaltılması olmak üzere ekonominin soğutulması doğrultusunda alınan önlemlerin de etkisiyle 2011 yılı ikinci çeyrek dönemden başlayarak GSYİH büyüme hızında başlayan ve ısrarlı biçimde 6 dönemdir devam eden yavaşlama, özel tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde ciddi boyutta baskı oluşturmuştur. Bu süreç 2012 yılında ithalat hacminde son yıllarda

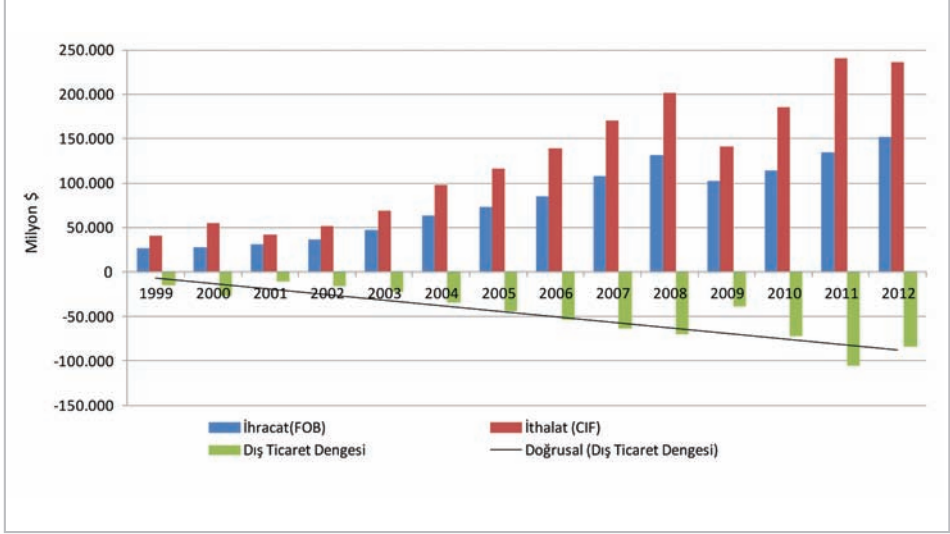
tanık olunan hızlı büyümenin önüne geçilmesi sonucunu doğurmuştur. İthalat hacmi % 1,8 oranında azalışla 236,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık önemli ihraç piyasamız olan Euro Bölgesinde hüküm süren krize rağmen ihracatın Afrika, Ortadoğu, Asya ve Pasifik ile Latin Amerika ülkelerine yöneltilmesi ve İran'a yapılan altın ihracatındaki artış ihracat hacminin olumlu bir hızla büyümeye devam etmesini sağlamıştır. 2012 yılında ihracat tutarı % 13 artışla 152,5 milyar dolara yükselmiştir. 2012 yılı ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi gelişimi aylar itibariyle aşağıdaki grafikte izlenebilir.

Şekil 6: Aylar İtibariyle İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı

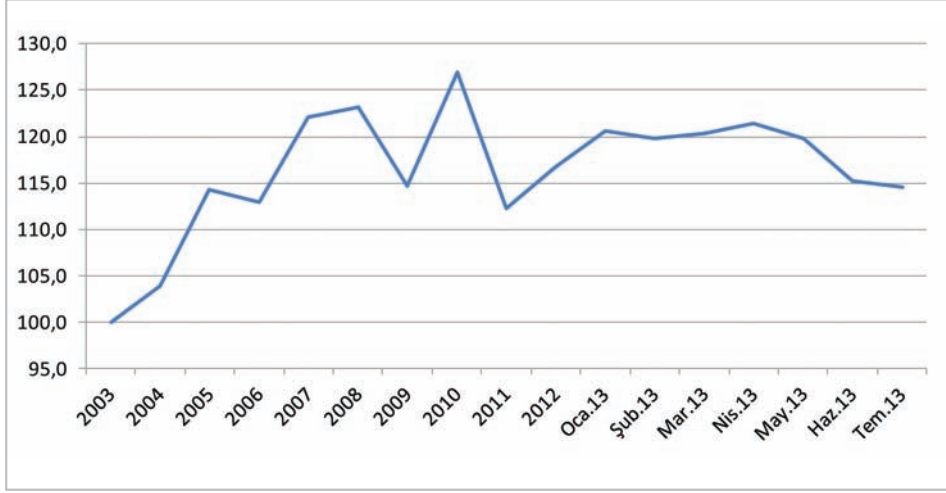
Kaynak: TÜİK

İhracattaki artış hızının yavaşlaması ve ithalattaki azalma dış ticaret hacminin artış hızının yavaşlamasına yol açmıştır. Dış ticaret hacmi 2011 yılında % 25,5 oranında artış gösterirken, 2012 yılında artış hızı % 3,5'e gerilemiş ve 389 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı 2012 yılında ithalattaki daralmanın oluşturduğu olumlu etki ile % 20,6 oranında azalarak 84,1 milyar dolara gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2012 yılında 2011 yılına göre 8,5 puan artarak % 56'dan, % 64,5'e yükselmiştir.

Şekil 7: Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: TÜİK

Tüm bu gelişmeler ışığında yukarıdaki grafikte Türkiye dış ticaretinin 1999-2012 yılları arasındaki gelişimi izlenebilir. 2008 yılından itibaren Türkiye’de etkileri görülmeye başlanan küresel ekonomik kriz, dış ticaret göstergelerinin bozulmasına ve gerek ithalat gerekse ihracat hacimlerinin daralmasına yol açmıştır. 2011 yılından itibaren ihracat ve ithalat hacimleri kriz öncesi seviyelerini yakalayabilmiştir. Diğer yandan dönem boyunca artış trendi izleyen dış ticaret açığı, 2009 yılı ve 2012 yıllarında daralmıştır.

Şekil 8 : Reel Efektif Döviz Kuru (2003 = 100)

Kaynak: TCMB

2003 yılından 2008 yılına kadar artış trendi gösteren reel efektif döviz kuru endeksi, 2009 yılında azalmış, 2009 yılının son çeyreğinde Türk lirasının yeniden değer kazanmaya başlamasıyla beraber 2010 yılında tekrar artmıştır. Endeks değeri 2011 yılında 2009 yılı değerinin altına gerilemekle beraber 2011 Ağustos ayı sonrasında görülen iyileşme ile 2012 yılında artış eğilimine girmiş ve bu artış eğilimi 2013 Mayıs ayına kadar sürmüştür. Mayıs 2013'den itibaren endeks değerinin azalma eğilimine geçtiği görülmektedir.

Tablo 58 : Reel Efektif Döviz Kuru

(TÜFE bazlı, 2003 = 100)

	Reel Efektif Döviz Kuru	Gelişmekte Olan Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	Gelişmiş Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru
2003	100,05	100,06	100,04
2004	103,90	106,14	103,07
2005	114,29	111,87	115,22
2006	112,90	106,16	115,53
2007	122,15	111,76	126,27
2008	123,18	107,55	129,62
2009	114,63	98,84	121,15
2010	126,97	104,43	136,60
2011	112,28	91,18	121,36
2012	116,75	92,10	127,57
Oca.13	120,57	93,87	132,39
Şub.13	119,75	92,98	131,62
Mar.13	120,31	92,66	132,65
Nis.13	121,41	93,26	133,99
May.13	119,81	91,73	132,39
Haz.13	115,28	89,67	126,64
Tem.13	114,60	89,47	125,71

Kaynak: TCMB

Gelişmekte olan ülkeler bazlı reel efektif döviz kurunun uzun vadede azalma eğiliminde olduğu ve gelişmekte olan ülkelere karşı rekabet gücümüzün devam ettiği görülmektedir. Gelişmiş ülkeler bazlı reel efektif döviz kurunda 2011 yılından itibaren görülen artış eğilimi 2013 Haziran ayından itibaren azalma eğilimine girmiştir.

IV.1. 2009-2012 YILLARI ARASI DIŞ TİCARET GELİŞİMİ

IV.1.1. 2009-2012 YILLARI İHRACATI

Küresel finans krizinin etkisiyle 2009 yılında daralan ihracat hacmi, bu yıldan itibaren yeniden artış trendi içine girmiş, 2012 yılında da artış eğilimini sürdürmüştür. En büyük ihracat pazarımız olan Euro Bölgesinde devam eden resesyona rağmen ihracatın Afrika, Ortadoğu, Asya ve Pasifik ile Latin Amerika ülkelerine yöneltilmesi ve İran'a yapılan altın ihracatındaki artış ihracat hacminin olumlu bir hızla büyümeye devam etmesini sağlamıştır. 2012 yılında ihracat tutarı % 13 artışla 152,5 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 59 : İhracatın Sektörel Dağılımı (Milyon Dolar)

	2009			2010			2011			2012		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
Tarım ve Ormancılık	4.347	4,3	10,5	4.935	4,3	13,5	5.167	3,8	4,7	5.189	3,4	0,4
Balıkçılık	189	0,2	-21,5	156	0,1	-17,4	186	0,1	19,2	190	0,1	2,3
Madencilik ve Taşocakçılığı	1.683	1,6	-21,9	2.687	2,4	59,7	2.805	2,1	4,4	3.161	2,1	12,7
İmalat sanayi	95.449	93,4	-23,7	105.467	92,6	10,5	125.963	93,4	19,4	143.194	93,9	13,7
Diğer	474	0,5	-6,5	639	0,6	34,7	786	0,6	23,1	728	0,5	-7,4
Toplam	102.143	100,0	-22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0

Kaynak: TÜİK

2009-2012 yılları arasında İhracatın sektörel dağılımına bakıldığında, imalat sanayinin en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. 2012 yılında imalat sanayinin toplam ihracat içerisindeki payı % 93,9'a ulaşmıştır. Diğer taraftan tarım sektörünün payı 2009 yılındaki % 4,3 düzeyinden 2012 yılında % 3,4 oranına gerilemiştir. Küresel ekonomik krizin etkisinin en fazla görüldüğü 2009 yılında en yüksek daralma % 23,7 ile imalat sanayi ihracatında görülürken, tarım sektörü % 10,5 oranı ile artış göstermiştir. Kriz sonrasında toplam ihracat hacminin artışa

geçtiği 2010 yılında balıkçılık sektörü ihracat hacmi gerilerken, en yüksek artış madencilik sektörü ihracatında görülmüştür. 2012 yılında en yüksek artış imalat sektörü ihracatında gerçekleşmiştir. Geçen yıla göre % 13,7 oranında artış gösteren imalat sektörü ihracatı, 143,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Madencilik ve taşocakçılığı sektörü ihracatı % 12,7 oranında artış göstererek 3,1 milyar dolara, balıkçılık sektörü ihracatı % 2,3 oranındaki artışla 190 milyar dolara, tarım ve ormancılık sektörü ihracatı % 0,4 oranındaki artışla 5,2 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 60 : Ana Mal Gruplarına Göre İhracat (Milyon Dolar Olarak)

	2009			2010			2011			2012		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
Yatırım (Sermaye) Malları	11.117	10,9	-33,5	11.771	10,3	5,9	14.192	10,5	20,6	13.734	9,0	-3,2
Hammadde (Aramaları)	49.734	48,7	-26,6	56.381	49,5	13,4	67.942	50,4	20,5	82.656	54,2	21,7
Tüketim malları	40.733	39,9	-13,4	45.321	39,8	11,3	52.219	38,7	15,2	55.556	36,4	6,4
Diğerleri	559	0,5	13,8	411	0,4	-26,4	555	0,4	35,0	516	0,3	-7,0
Toplam	102.143	100,0	22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0

Kaynak: TÜİK

Anamal grup sınıflamasına göre ihracatta en yüksek paya sahip olan hammadde ihracatının küresel ekonomik krizle beraber 2009 yılında azalan payı 2009-2012 yılları arasında % 48,7'den % 54,2'ye yükselmiştir. Aynı dönem aralığında yatırım mallarının payı % 10,9'dan % 9'a; tüketim mallarının payı ise % 39,9'dan % 36,4'e gerilemiştir.

2009 yılında en ciddi daralma hammadde ve yatırım malları ihracatında, sırasıyla % 33,5 ve % 26,6 oranlarıyla yaşanmıştır. Krizle birlikte azalan ara malı ihracatı, 2010 yılında yükselişe geçmiş, ekonominin canlanmaya başlamasıyla 2011 yılından itibaren ise hız kazanmıştır. 2012 yılında da en yüksek artışı % 21,7 oranı ile 82,7 milyar dolara yükselen hammadde malı ihracatı göstermiştir. Yatırım malı ih-

racatı 2011 yılında % 20,6 oranında artışla toparlanma gösterirken 2012 yılında % 2,3 oranında azalmış ve 13,7 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Tüketim malları ihracatı artış hızı 2012 yılında 2010 ve 2011 yıllarına kıyasla düşmüş ve % 6,4 oranına gerilemiş; 2012 yılında 55,5 milyar dolar değerinde tüketim malları ihracatı yapılmıştır.

Tablo 61 : Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat

	2009			2010			2011			2012		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ	47.013	46,0	-25,8	52.685	46,3	12,1	62.347	46,2	18,3	59.198	38,8	-5,0
TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	1.957	1,9	-34,9	2.084	1,8	6,5	2.545	1,9	22,1	2.295	1,5	-9,8
DİĞER ÜLKELER	53.172	52,1	-19,0	59.114	51,9	11,2	70.015	51,9	18,4	90.969	59,7	29,9
Diğer Avrupa (AB Hariç)	11.318	11,1	-27,8	11.373	10,0	0,5	12.976	9,6	14,1	14.367	9,4	10,7
Kuzey Afrika	7.416	7,3	26,8	7.025	6,2	-5,3	6.701	5,0	-4,6	9.444	6,2	40,9
Diğer Afrika	2.739	2,7	-14,7	2.258	2,0	-17,6	3.633	2,7	60,9	3.913	2,6	7,7
Kuzey Amerika	3.579	3,5	-25,5	4.242	3,7	18,5	5.459	4,0	28,7	6.663	4,4	22,0
Orta Amerika ve Karayipler	622	0,6	-25,0	598	0,5	-3,8	626	0,5	4,7	770	0,5	22,9
Güney Amerika	678	0,7	-24,8	1.237	1,1	82,6	1.840	1,4	48,7	2.191	1,4	19,1
Yakın ve Orta Doğu	19.193	18,8	-24,5	23.295	20,5	21,4	27.935	20,7	19,9	42.451	27,8	52,0
Diğer Asya	6.706	6,6	-5,2	8.581	7,5	28,0	10.199	7,6	18,91	0.575	6,9	3,7
Avustralya ve Yeni Zelanda	362	0,4	-16,9	403	0,4	11,3	481	0,4	19,4	490	0,3	2,0
Diğer Ülke ve Bölgeler	561	0,5		-60,4	1020,1	-81,9	164	0,1	61,1	105	0,1	-35,7
TOPLAM	102.143	100,0	-22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0

Kaynak: TÜİK

Ülke gruplarına göre dış ticaret gerçekleştirmelerine bakıldığında, en fazla ihracatın yapıldığı Avrupa Birliği pazarının yaklaşık % 46 olan payının 2012 yılında % 38,8'e gerilediği görülmektedir. 2009-2012 yılları arasında sürekli payı artan yakın ve orta doğu ülkelerine yapılan ihracatın payının 2012 yılında % 27,8'e yükseldiği görülmektedir.

2009 yılında bir önceki yıla göre % 25,8 oranında azalan Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracat, 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla % 12,1 ve % 18,3 oranında artmış ve 2011 yılında 62,3 milyar dolar gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise % 5 oranında azalarak 59,2 milyar dolara gerilemiştir. 2009 yılında % 24,5 oranında azalan Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan ihracat devam eden üç yıl boyunca ortalama % 20'nin üzerinde artış sergilemiş ve 2012 yılında % 52 oranında artarak 42,5 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 62 : Ünelere Göre Yıllık İhracat
(En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke, Milyon Dolar)

	2009			2010			2011			2012		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
Almanya	9.793	9,6	-24,4	11.479	10,1	17,2	13.951	10,3	21,5	13.124	8,6	-5,9
Irak	5.123	5,0	30,8	6.036	5,3	17,8	8.310	6,2	37,7	10.822	7,1	30,2
İran	2.025	2,0	-0,3	3.044	2,7	50,4	3.590	2,7	17,9	9.922	6,5	176,4
İngiltere	5.938	5,8	-27,2	7.236	6,4	21,9	8.151	6,0	12,7	8.694	5,7	6,7
BAE	2.897	2,8	-63,7	3.333	2,9	15,1	3.707	2,7	11,2	8.175	5,4	120,5
Rusya Federasyonu	3.190	3,1	-50,8	4.628	4,1	45,1	5.993	4,4	29,5	6.681	4,4	11,5
İtalya	5.889	5,8	-24,7	6.505	5,7	10,5	7.851	5,8	20,7	6.373	4,2	-18,8
Fransa	6.211	6,1	-6,1	6.054	5,3	-2,5	6.806	5,0	12,4	6.199	4,1	-8,9
ABD	3.241	3,2	-24,6	3.763	3,3	16,1	4.584	3,4	21,8	5.604	3,7	22,3
İspanya	2.818	2,8	-30,4	3.536	3,1	25,5	3.918	2,9	10,8	3.717	2,4	-5,1
Mısır	2.599	2,5	82,2	2.251	2,0	-13,4	2.759	2,0	22,6	3.679	2,4	33,3
Suudi Arabistan	1.768	1,7	-19,7	2.218	1,9	25,4	2.763	2,0	24,6	3.677	2,4	33,0

	2009			2010			2011			2012		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
Hollanda	2.127	2,1	-32,3	2.461	2,2	15,7	3.243	2,4	31,8	3.244	2,1	0,0
Çin	1.600	1,6	11,3	2.269	2,0	41,8	2.466	1,8	8,7	2.833	1,9	14,9
Azerbaycan	1.400	1,4	-16,0	1.550	1,4	10,7	2.064	1,5	33,1	2.585	1,7	25,2
Romanya	2.202	2,2	-44,8	2.599	2,3	18,0	2.879	2,1	10,7	2.495	1,6	-13,3
Belçika	1.796	1,8	-15,4	1.960	1,7	9,2	2.451	1,8	25,0	2.360	1,5	-3,7
İsrail	1.522	1,5	-21,3	2.080	1,8	36,6	2.391	1,8	15,0	2.330	1,5	-2,6
Libya	1.795	1,8	67,1	1.932	1,7	7,6	748	0,6	-61,3	2.139	1,4	186,2
İsviçre	3.935	3,9	37,7	2.057	1,8	-47,7	1.484	1,1	-27,8	2.125	1,4	43,1
Diğerleri	34.272	33,6	-25,3	36.889	32,4	7,6	44.798	33,2	21,4	45.685	30,0	2,0
Toplam	102.143	100,0	-22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0

Kaynak: TÜİK

En büyük ihracat ortağımız Almanya'ya yapılan ihracat küresel kriz ortamında 2009 yılında % 24,4 oranında daralmış, 2010 ve 2011 yıllarında artış göstermekle beraber 2012 yılında % 5,9 oranında daralarak 13,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İran'a yapılan ihracat, altın ihracatında görülen artış kaynaklı olarak 2012 yılında % 176,4 oranında artışla 9,9 milyar dolara yükselmiştir. Aynı yıl içinde ihracattaki payı da % 6,5'e yükselmiştir. Krizin etkin olduğu 2009 yılında dahi % 30,8 oranında artış gösteren Irak ile yapılan ihracat, 2012 yılına kadar artış trendini devam ettirmiş, 2012 yılında bir önceki yıla göre % 30,2 oranında artış göstererek 10,8 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bu trendi izleyerek, ihracat içerisindeki 2009 % 5 olan payı 2012 yılında % 7,1'e yükselmiştir.

Tablo 63 : Uluslararası Teşkilatların İhracat Ve İthalat Payları

	İhracat				İthalat			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
OECD Ülkeleri	54,7	54,0	49,7	43,5	54,2	53,5	50,4	48,1
EFTA Ülkeleri	4,2	2,1	1,4	1,7	2,0	2,2	2,4	2,2
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	12,0	12,7	13,2	12,3	19,6	17,8	16,1	17,5
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	5,8	6,7	6,9	10,9	4,3	6,3	7,2	6,9
Bağımsız Devletler Topluluğu	7,8	9,0	9,9	9,9	17,6	15,6	13,8	14,9
Türk Cumhuriyetleri	3,3	3,4	3,7	3,8	1,3	1,6	1,5	1,5
İslam İşbirliği Teşkilatı	28,0	28,5	27,7	36,2	9,5	12,0	13,0	13,4

Kaynak: TÜİK

Uluslararası teşkilatların ihracat ve ithalat paylarını incelendiğinde 2009-2012 yılları arasında OECD ülkeleri ile olan ihracatımızın 11,2 puanlık azalma ile % 54,7'den % 43,5'e gerilediği görülmektedir. Aynı dönem içerisinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği ülkeleri ile olan ihracatımızın toplam ihracat içerisindeki payı dalgalı bir seyir izleyerek 0,3 puanlık artış gösterirken, İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleriyle yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı 8,2 puanlık artış ile 2012 yılında % 36,2'ye yükselmiştir.

OECD ülkeleri ile yapılan ithalatın payı, ihracat payı ile aynı seyri izleyerek 6,1 puan azalmış ve 2012 yılında toplam ithalatın % 48,1'ni oluşturmuştur. Aynı dönem içerisinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği ülkeleri ile olan ithalatımızın toplam ithalat içerisindeki payı dalgalı bir seyir izleyerek 2,1 puanlık azalış gösterirken, İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleriyle olan ithalat payı 3,9 puanlık artış göstermiştir.

IV.1.2. 2012 YILI İTHALATI

2012 yılında ekonomik büyüme yavaşlama sürecine girmiş böylece tüketim ve yatırım talebinde azalma görülmüştür. Bu gelişme ithalatın 2012 yılı boyunca azalış eğilimi sergilemesine neden olmuştur. İthalat 2012 yılında bir önceki yıla göre % 1,8 oranında azalış göstererek 236,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 64 : İthalatın Sektörel Dağılımı (Milyon Dolar)

	2009			2010			2011			2012		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
Tarım ve Ormancılık	4.594	3,3	-28,1	6.457	3,5	40,6	8.895	3,7	37,8	7.447	3,1	-16,3
Madencilik ve Taşocakçılığı	20.625	14,6	-42,1	25.933	14,0	25,7	37.331	15,5	44,0	42.247	17,9	13,2
İmalat sanayi	111.031	78,8	-26,1	145.367	78,3	30,9	183.930	76,4	26,5	176.235	74,5	-4,2
Toplan ve Perakende Ticaret	4.608	3,3	-51,9	7.704	4,2	67,2	10.496	4,4	36,2	10.258	4,3	-2,3
Diğer	71	0,1	-21,2	84	0,0	18,0	189	0,1	123,9	359	0,2	90,2
Toplam	140.928	100,0	-30,2	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,8

Kaynak: TÜİK

2009-2012 yılları arasında ithalatın sektörel dağılımına bakıldığında, imalat sanayinin en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Fakat bu dönem içerisinde imalat sanayinin toplam ithalat içerisindeki payı 4,8 puanlık azalışla 2012 yılında % 74,5'e gerilemiştir. Diğer taraftan tarım sektörünün payı 2009 yılındaki % 3,3 düzeyinden 2012 yılında % 3,1 oranına gerilemiştir. Küresel ekonomik krizin etkisinin en fazla görüldüğü 2009 yılında % 51,9 ile en yüksek daralma gösteren toplan ve perakende ticaret ithalatı, 2010 ve 2011 yıllarında artış göstermiş, 2012 yılında ise % 2,3 oranında azalmıştır. Toplam ithalat içerisindeki payı ise % 3,3'ten 4,3'e yükselmiştir. Madencilik sektörünün toplam ithalat içerisindeki payı 2009-2012 arasında 3,3 puanlık artışla 17,9'a yükselmiştir.

Tablo 65 : İthalatın Sektörel Dağılımı (Milyon Dolar)

	2009			2010			2011			2012		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
Yatırım (Sermaye) Malları	21.463	15,2	-23,5	28.818	15,5	34,3	37.271	15,5	29,3	33.925	14,3	-9,0
Hammadde (Aramaları)	99.510	70,6	-34,5	131.445	70,8	32,1	173.140	71,9	31,7	174.930	74,0	1,0
Tüketim malları	419.290	13,7	-10,4	24.735	13,3	2,2	29.692	12,3	20,0	26.699	11,3	-10,1
Diğerleri	666	0,5	-5,0	546	0,3	-18,1	739	0,3	35,3	990	0,4	34,1
Toplam	140.928	100,0	-30,3	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,8

Kaynak: TÜİK

Anamal grup sınıflamasına göre ithalatta en yüksek paya sahip olan hammadde ithalatı küresel ekonomik krizle beraber 2009 yılında % 34,5 oranı ile en yüksek daralmayı göstermiş, bunu yatırım malları ithalatı % 23,5 oranındaki daralma ile takip etmiştir. 2012 yılında tüketim ve yatırım talebinde görülen yavaşlama, yatırım malları ithalatının bir önceki yıla göre % 9 oranında, tüketim malları ithalatının ise % 10,1 oranında azalmasına yol açmıştır. Hammadde ithalatı artışı ise yalnızca % 1 oranı ile sınırlı kalmıştır.

Tablo 66 : Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat (Milyon Dolar)

	2009			2010			2011			2012		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ	56.509	40,1	-24,1	72.180	38,9	27,7	91.128	37,8	26,3	87.448	37,0	-4,0
TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	965	0,7	-27,7	878	0,5	-9,0	1.038	0,4	18,2	1.046	0,4	0,7
DİĞER ÜLKELER	83.454	59,2	-33,9	112.486	60,6	34,8	148.675	61,7	32,2	148.052	62,6	-0,4
Diğer Avrupa (AB Hariç)	25.886	18,4	-41,4	30.312	16,3	17,1	35.979	14,9	18,7	37.416	15,8	4,0
Kuzey Afrika	2.238	1,6	-36,7	3.098	1,7	38,5	3.342	1,4	7,9	3.308	1,4	-1,0
Diğer Afrika	1.700	1,2	-17,5	1.726	0,9	1,5	3.425	1,4	98,4	2.613	1,1	-23,7
Kuzey Amerika	9.513	6,8	-29,0	13.234	7,1	39,1	17.346	7,23	1,1	15.084	6,4	-13,0
Orta Amerika ve Karayipler	476	0,3	-15,1	623	0,3	30,9	903	0,4	45,1	1.069	0,5	18,3
Güney Amerika	2.286	1,6	-29,9	2.942	1,6	28,7	4.500	1,9	53,0	4.080	1,7	-9,4
Yakın ve Orta Doğu	17.134	5,1	-45,7	13.011	7,0	82,4	20.439	8,5	57,1	21.410	9,1	4,7
Diğer Asya	28.749	20,4	-23,6	40.343	21,7	40,3	53.144	22,1	31,7	49.602	21,0	-6,7
Avustralya ve Yeni Zelanda	648	0,5	-26,1	493	0,3	-23,9	807	0,3	63,7	861	0,4	6,7
Diğer Ülke ve Bölgeler	4.824	3,4	-36,2	6.703	3,6	39,0	8.789	3,6	31,1	12.608	5,3	43,4
TOPLAM	140.928	100,0	-30,2	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,8

Kaynak: TÜİK

Ülke gruplarına göre dış ticaret gerçekleştirmelerine bakıldığında, en fazla ithalatın yapıldığı Avrupa Birliği pazarının 2009 yılında % 40,1 olan payının 2012 yılında % 37'e gerilediği görülmektedir. 2009-2012 yılları arasında sürekli payı artan yakın ve orta doğu ülkelerine yapılan ithalatın payının 2012 yılında % 9,1'e yükseldiği görülmektedir.

2009 yılında bir önceki yıla göre % 24,1 oranında azalan Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ithalat, 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla % 27,7 ve % 26,3 oranında artmış ve 2011 yılında 91,1 milyar dolara yükselmiştir. 2012 yılında ise % 4 oranında azalarak 87,4 milyar dolara gerilemiştir. 2009 yılında % 45,7 oranında azalan Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan ithalat devam eden üç yıl boyunca artış sergilemiş ve 2012 yılında artış hızı yavaşlamakla beraber % 4,7 oranında artarak 21,4 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 67 : Ülkelere Göre Yıllık İthalat
(En Çok İthalat Yapılan 20 Ülke, Milyon Dolar)

	2009			2010			2011			2012		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
Rusya Federasyonu	19.450	13,8	-38,0	21.601	11,6	11,1	23.953	9,9	10,9	26.625	11,3	11,2
Almanya	14.097	10,0	-24,6	17.549	9,5	24,5	22.986	9,5	31,0	21.401	9,0	-6,9
Çin	12.677	9,0	-19,0	17.181	9,3	35,5	21.693	9,0	26,3	21.295	9,0	-1,8
ABD	8.576	6,1	-28,4	12.319	6,6	43,6	16.034	6,7	30,2	14.131	6,0	-11,9
İtalya	7.595	5,4	-28,9	10.140	5,5	33,5	13.450	5,6	32,6	13.344	5,6	-0,8
İran	3.406	2,4	-58,5	7.645	4,1	124,5	12.462	5,2	63,0	11.965	5,1	-4,0
Fransa	7.092	5,0	-21,4	8.177	4,4	15,3	9.230	3,8	12,9	8.590	3,6	-6,9
İspanya	3.777	2,7	-17,0	4.840	2,6	28,1	6.196	2,6	28,0	6.024	2,5	-2,8
Hindistan	1.903	1,4	-22,6	3.410	1,8	79,2	6.499	2,7	90,6	5.844	2,5	-10,1
Güney Kore	3.118	2,2	-23,8	4.764	2,6	52,8	6.298	2,6	32,2	5.660	2,4	-10,1
İngiltere	3.473	2,5	-34,0	4.681	2,5	34,8	5.840	2,4	24,8	5.629	2,4	-3,6
Ukrayna	3.157	2,2	-48,3	3.833	2,1	21,4	4.812	2,0	25,6	4.394	1,9	-8,7
İsviçre	1.999	1,4	-64,2	3.154	1,7	57,7	5.019	2,1	59,1	4.305	1,8	-14,2
Belçika	2.372	1,7	-24,7	3.214	1,7	35,5	3.959	1,6	23,2	3.690	1,6	-6,8
Hollanda	2.543	1,8	-16,8	3.156	1,7	24,1	4.005	1,7	26,9	3.661	1,5	-8,6
Japonya	2.782	2,0	-30,9	3.298	1,8	18,5	4.264	1,8	29,3	3.601	1,5	-15,5
BAE	668	0,5	-3,4	698	0,4	4,6	1.649	0,7	136,2	3.597	1,5	118,0
Yunanistan	1.131	0,8	-1,7	1.542	0,8	36,3	2.569	1,1	66,6	3.540	1,5	37,8
Romanya	2.258	1,6	-36,4	3.449	1,9	52,8	3.801	1,6	10,2	3.236	1,4	-14,9
Polonya	1.817	1,3	-8,1	2.621	1,4	44,2	3.496	1,5	33,4	3.058	1,3	-12,5
Diğerleri	37.039	26,3	-27,0	48.275	26,0	30,3	62.626	26,0	29,7	62.955	26,6	0,5
Toplam	140.928	100,0	-30,2	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,8

Kaynak: TÜİK

En yüksek ithalatı gerçekleştirdiğimiz Rusya ile yapılan ithalat küresel kriz ortamında 2009 yılında % 38 oranında daralmış, daha sonra 2012'e kadar olan dönemde ortalama % 11 oranında artış göstermiştir. Almanya ve Çin ile yapılan ithalat kriz sonrası dönemde artış eğilimi göstermekle beraber, 2012 yılında sırasıyla % 6,9 ve % 1,8 oranlarında daralmıştır.

Tablo 68 : İhracat ve İthalat Birim Değer Endeks Rakamları, (2010=100)

	İhracat		İthalat	
	Endeks Değeri	% Değişim	Endeks Değeri	% Değişim
2002	1,4	-1,8	58,0	-1,3
2003	69,2	12,7	64,6	11,4
2004	80,7	16,6	75,0	16,0
2005	85,6	6,0	80,2	7,0
2006	88,6	3,5	87,1	8,6
2007	99,8	12,7	95,5	9,7
2008	115,3	15,5	114,7	20,0
2009	96,7	-16,1	92,3	-19,5
2010	100,0	3,4	100,0	8,4
2011	111,5	11,51	14,9	14,9
2012	108,4	-2,7	111,9	-2,6

Kaynak: TÜİK

Dış ticaret birim değer endeksleri rakamlarına bakıldığında, 2010 yılı bazına göre 2002-2004 yılları arasında ihracat birim değer endeksinin, ithalat birim değer endeksi düzeyinin üstünde seyrettiği gözlemlenmiş aynı dönemde dış ticaret hadleri Türkiye lehine gelişmiştir. 2004 ve 2005 yıllarında ihracat ve ithalat birim değer endekslerinin yaklaşık aynı hızla yükseldiği daha sonra 2006 – 2008 döne-

minde ise, ithalat birim değer endeksinin ihracat birim değer endeksine göre daha belirgin biçimde yüksek seyrettiği görülmektedir.

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere 2009 yılında hem ihracat malları hem ithal malları birim değer endekslerinde ciddi boyutta gerilemeler meydana gelmiştir. İhracat birim değer endeksi 2009 yılında % 16,1 oranında azalma gösterirken, ithalat birim değer endeksindeki gerileme daha yüksek oranda, % 19,5 düzeyinde gerçekleşmiştir.

2009 yılı sonrasında dış ticaret hadleri Türkiye'nin aleyhine dönmüş, ithalat birim değer endeksi, ihracat birim değer endeksinin üzerinde seyretmiştir. 2012 yılında hem ihracat hem de ithalat birim değer endeksleri ortalama aynı oranda gerileme göstermiştir.

IV. 2. 2013 Yılı Dış Ticareti

Tablo 69 : 2012 ve 2013 Yılları Aylar İtibariyle Türkiye Dış Ticareti

	İhracat (FOB)		İthalat (CIF)		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Milyon \$	Değişim (%) (Önceki yılın aynı ayına göre)	Milyon \$	Değişim (%) (Önceki yılın aynı ayına göre)	Milyon \$	Değişim (%) (Önceki yılın aynı ayına göre)	Milyon \$	Değişim (%) (Önceki yılın aynı ayına göre)	
2012-01	10.348	8,3	17.469	3,3-	7.121	-3,2	27.817	5,1	59,2
2012-02	11.748	16,8	17.787	1,5	-6.039	-19,1	29.535	7,1	66,0
2012-03	13.209	11,8	20.677	-4,5	-7.469	-24,0	33.886	1,36	3,9
2012-04	12.630	6,4	19.273	-8,0	-6.643	-26,8	31.903	-2,8	65,5
2012-05	13.132	20,0	21.750	3,0	-8.619	-15,2	34.882	8,8	60,4
2012-06	13.231	16,6	20.438	-5,4	-7.207	-29,7	33.669	2,2	64,7
2012-07	12.831	8,2	20.835	-1,1	-8.005	-13,0	33.666	2,3	61,6
2012-08	12.831	14,1	18.828	-4,3	-5.997	-28,9	31.660	2,4	68,1
2012-09	12.953	20,5	19.924	-6,0	-6.972	-33,3	32.877	2,9	65,0
2012-10	13.191	10,8	18.787	-5,7	-5.596	-30,2	31.977	0,5	70,2
2012-11	13.753	24,1	20.948	12,3	-7.195	-5,0	34.7011	6,7	65,7
2012-12	12.605	1,0	19.828	-3,7	-7.222	-11,0	32.433	-1,9	63,6

	İhracat (FOB)		İthalat (CIF)		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Milyon \$	Değişim (%) (önceki yılın aynı ayına göre)	Milyon \$	Değişim (%) (önceki yılın aynı ayına göre)	Milyon \$	Değişim (%) (önceki yılın aynı ayına göre)	Milyon \$	Değişim (%) (önceki yılın aynı ayına göre)	
2012 Yıllık	152.462	13,0	236.545	-1,8	-84.083	-20,6	389.007	3,5	64,5
2013-01	11.487	11,0	18.803	7,6	-7.316	2,7	30.289	8,9	61,1
2013-02	12.391	5,5	19.395	9,0	-7.004	16,0	31.786	7,6	63,9
2013-03	13.132	-0,6	20.559	-0,6	-7.428	-0,6	33.691	-0,6	63,9
2013-04	12.485	-1,1	22.825	18,4	-10.340	55,7	35.311	10,7	54,7
2013-05	13.298	1,3	23.246	6,9	-9.948	15,4	36.544	4,8	57,2
2013-06	12.438	-6,0	21.008	2,8	-8.570	18,9	33.446	-0,7	59,2
2013 (6 Aylık)	75.231	1,3	125.837	7,2	-50.606	17,4	201.067	4,9	59,8

Kaynak: TÜİK

2013 yılı ilk altı aylık dış ticaret verilerini incelendiğinde, ihracatın bir önceki yılın aynı dönemine göre % 1,3 oranında, ithalatın ise % 7,2 oranında arttığı görülmektedir. Dış ticaret hacmi 2013 yılının ilk altı ayında 201,1 milyar dolar düzeyinde gerçekleşirken bir önceki yılın aynı dönemine göre % 4,9 oranında artış göstermiştir. 2013 yılının ilk altı ayında dış ticaret açığı geçen yılın aynı dönemine göre % 17,4 oranında artmış ve 50,6 milyar dolar gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 59,8 oranına gerilemiştir.

V. ÖDEMELER DENGESİ

80'li yılların ikinci yarısında Türkiye'de kambiyo rejiminde ciddi düzeyde bir serbestleşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, bu yıllarda az gelişmiş ülkelerin çoğunda olduğu gibi ithal ikamesi politikasından vazgeçilerek ihracat stratejisi yaklaşımı benimsenmiştir. Tam olmasa dahi önemli bir ekonomik politika değişikliği ifade eden finansal liberalizasyon, olanak sağladığı uluslararası sermaye hareketleri ile ülkemizi dış şoklara ve finansal piyasalarda yaşanan krizlerin yarattığı sermaye kaçışlarına karşı daha duyarlı hale getirmiştir. Bu

çerçevede özellikle 90'lı yılların ortalarından itibaren ülkemiz, gerek finansal piyasalarda ve gerek reel ekonomide yaşanan derin konjonktürel hareketlere ve krizlere sahne olmuştur. Efektif talep üzerinde doğrudan etkili olan bu ekonomik sarsıntılar etkisini, hem reel ekonomi hem dış ticaret hacmi ve ödemeler dengesi üzerinde de etkin şekilde göstermiştir.

Toplam efektif talebi oluşturan tüketim, yatırım talebi ile kamu harcamaları ve net ihracat talebi ekonomik büyümeyi belirlerken aynı zamanda dış ticaret kalemleri ile ödemeler dengesi üzerinde de doğrudan etkide bulunmuştur. Ekonomik büyüme ile dış ticaret ve ödemeler dengesi gelişmeleri arasındaki bu sıkı ilişki, önemli dış ticaret kalemlerinin gerçekleşmelerine kısaca göz atıldığında açık biçimde görülmektedir. Bu çerçevede, ekonomik durgunluk ve kriz dönemlerinde daralan tüketim ve yatırım talebinin ve dolayısıyla üretim hacminin, ithalat hacmi ile dış ticaret açığında küçülmeye ve cari işlemler hesabında iyileşmeye yol açtığı açık biçimde gözlemlenmiştir. Buna karşılık tüketim ve yatırım talebinin canlı ve büyümenin hızlı olduğu dönemlerde iç tasarruf hacminin yeterli olmaması nedeniyle, dış ticaret ve cari işlemler hesabı açığının büyüdüğü belirgin şekilde izlenebilmiştir. Esas itibarıyla iç talep genişlemesine bağlı olarak kesintisiz biçimde sürmüş dört yıllık bir ekonomik büyüme döneminin ardından ülkemizde derin bir ekonomik daralma yaşanmıştır.

Uzak-Doğu Asya'daki krizin gecikme ile gelen etkisi ile Rusya'daki finansal krizin neden olduğu sermaye çıkışı ve iç-dış talep daralması nedeniyle, ayrıca yaşanan yıkıcı iki depremin etkisi ile 1999 yılında Türkiye ekonomisi çok olumsuz bir seyir izlemiş ve derin biçimde küçülmüştür. Derin bir ekonomik krizin yaşandığı ve GSYİH'nın % 3,4 oranında küçüldüğü 1999 yılında, ithalattaki azalmanın ihracattaki daralmadan daha fazla olması nedeniyle, dış ticaret açığı bir önceki yıla göre % 26,4 oranında bir daralmayla 10,5 milyar dolara düşmüş ve 1998 yılında 1,9 milyar dolar fazla veren Cari İşlemler hesabı 1999 yılında 1,3 milyar dolar açıkla kapanmıştır.

Tablo 70 : 2000 – 2012 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri (Milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Carı İşlemler Hesabı	-9.920	3.760	-626	-7.554	-14.198	-21.449	-31.836	-37.781	-40.438	-12.168	-45.447	-75.092	-47.748
Dış Ticaret Dengesi	-22.057	-3.363	-6.390	-13.489	-22.736	-33.080	-41.058	-46.852	-53.021	-24.850	-56.413	-89.139	-65.332
Toplam Mal İhracatı	30.825	34.729	40.719	52.394	68.535	78.365	93.613	115.361	140.800	109.647	120.902	143.396	163.220
Toplam Mal İthalatı	-52.882	-38.092	-47.109	-65.883	-91.271	-111.445	-134.671	-162.213	-193.821	-134.497	-177.315	-232.535	-228.552
Hizmetler Dengesi	11.375	9.136	7.885	10.472	13.030	16.016	13.985	13.954	18.817	18.581	16.658	20.130	22.902
Gelir	19.463	15.203	14.0311	8.047	23.364	27.958	26.195	29.928	36.978	35.653	36.279	40.668	43.457
Gider	-8.088	-6.067	-6.146	-7.575	-10.334	-11.942	-12.210	-15.974	-18.161	-17.072	-19.621	-20.538	-20.555
Gelir Dengesi	-4.002	-5.000	-4.554	-5.557	-5.609	-5.839	-6.656	-7.108	-8.366	-8.308	-7.215	-7.841	-6.701
Gelir	2.836	2.753	2.486	2.246	2.651	3.644	4.418	6.423	6.889	5.164	4.477	3.952	5.034
Gider	-6.838	-7.753	-7.040	-7.803	-8.260	-9.483	-11.074	-13.531	-15.255	-13.472	-11.692	-11.793	-11.735
Carı Transferler	4.764	2.987	2.433	1.020	1.117	1.454	1.893	2.225	2.132	2.409	1.523	1.758	1.363
İşçi Gelirleri	4.560	2.786	1.936	729	804	851	1.111	1.209	1.431	1.014	948	1.045	975
Ayrıntı Bilgiler													
Bavul Ticareti	2.946	3.039	4.065	3.963	3.880	3.473	6.408	6.00	26.200	4.783	4.951	4.424	6.290
Parasal Olmayan Altın (Net)	-1.900	-963	-1.355	-2.522	-3.407	-3.754	-3.345	-4.354	-1.365	3.007	-453	-4.778	5.709
Turizm Geliri	7.636	8.090	8.479	13.298	16.311	19.191	17.457	19.430	23.365	22.980	22.585	25.054	25.653
Turizm Gideri	-1.713	-1.738	-1.880	-2.247	-2.714	-3.104	-2.989	-3.649	-3.824	-4.575	-5.194	-4.883	-4.094
Faiz Geliri	1.168	1.139	784	634	697	1.005	1.453	2.158	2.022	1.685	1.094	1.207	2.054
Faiz Gideri	-4.825	-5.497	-4.395	-4.544	-4.312	-5.010	-6.322	-7.477	-8.668	-7.408	-5.508	-5.282	-5.815

Kaynak: TCMB

İç talepte önemli bir genişlemenin yaşandığı 2000 yılında, ihracatın sadece % 6,5 oranında yükselmesine karşılık ithalatın % 34 oranında büyümesi sonucu dış ticaret dengesinde meydana gelen önemli bozulma etkisini Cari İşlemler Hesabı üzerinde de göstermiş ve 2000 yılında cari işlemler açığı 9,9 milyar dolar gibi yüksek bir düzeye ulaşmıştır.

Yine finans piyasalarının ve reel ekonominin derinden sarsıldığı ve yurtiçi talebin daraldığı buna karşılık ihraç talebinin, devalüasyona uğramış Türk lirasının da etkisiyle canlılık kazanmış olduğu 2001 yılında dış ticaret dengesi, bir önceki yıla göre yaklaşık 18,7 milyar dolar düzeyinde bir daralma ile (-) 3,4 milyar dolara önemli bir iyileşme göstermiş, bu gelişme etkisini doğal olarak cari işlemler hesabı üzerinde de hissettirmiştir. Cari işlemler dengesi yapısal olmamakla beraber dikkat çekici bir düzelme ortaya koymuş ve 2000 yılında rekor düzeyde 9,9 milyar dolar açık vermişken, 2001 yılında 3,8 milyar dolar fazla vermiştir.

2001 yılında 3,8 milyar dolar fazla veren cari işlemler hesabı 2002 yılının Şubat ayından itibaren azalma eğilimi içine girmiş ve yılı 626 milyon dolar açıkla kapatmıştır. Bir önceki yıla göre 2002 yılında dış ticaret açığının büyük ölçüde genişlemesi, cari işlemler hesabında açık oluşmasında en önemli etken olmuştur.

Cari işlemler hesabı açığı 2003 yılında, bir önceki yıla göre 12 katı artışla 7,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Önemli kısmı net turizm gelirlerindeki artıştan kaynaklanan 2,6 milyar dolar tutarındaki net hizmet geliri artışına rağmen, dış ticaret açığında meydana gelen önemli yükselme, 2003 yılında cari açığın hızlı büyümesinde en önemli etken olmuştur. 2002 yılı ile karşılaştırıldığında 2003 yılında dış ticaret açığı % 111,1 oranında bir artışla 13,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Başlıca bileşenleri taşımacılık, turizm, inşaat, finansal ve diğer hizmetler olan hizmetler dengesi bir önceki yıla göre % 32,8 oranında bir artışla 2003 yılında 10,5 milyar dolar tutarında fazla vermiştir. Cari Transferler, 2003 yılında, bir önceki yıla ilişkin 2,4 milyar dolar düzeyinden 1 milyar dolar düzeyine inmiştir.

Cari işlemler hesabı açığı 2004 yılında, bir önceki yıla göre % 88 oranında önemli bir artışla 14,2 milyar dolara tırmanmıştır. Bu artışta en önemli etken dış ticaret açığındaki genişleme olmuştur. Esas itibariyle turizm gelirlerindeki yükselmeden kaynaklanan yaklaşık 2,6 milyar dolar tutarındaki hizmet gelirleri artışı, dış ticaret dengesindeki önemli bozulma nedeniyle, cari işlemler açığındaki büyümenin sınırlı kalmasını sağlayamamıştır. 2004 yılında hizmetler ticareti, en önemli alt ka-

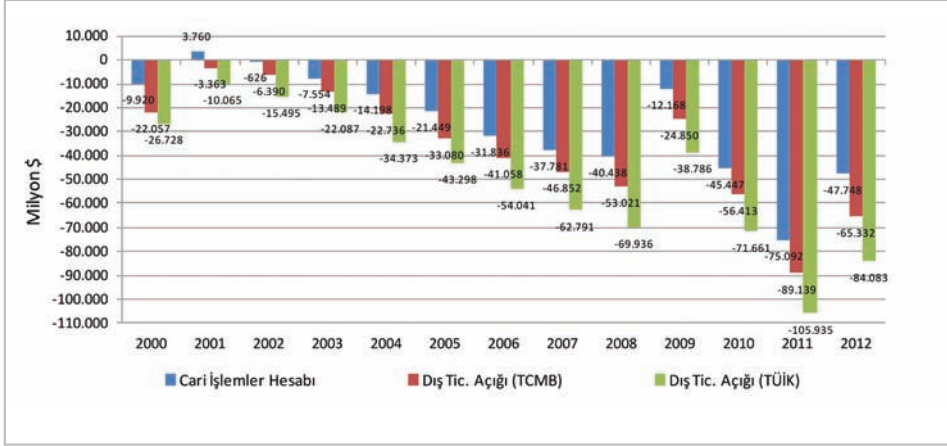
lemi olan turizm gelirlerinde gözlemlenen % 22,7 oranındaki artışın etkisiyle 13 milyar dolar tutarında fazla vermiştir.

Bir önceki yıla göre yaklaşık 10,3 milyar dolarlık bir artışla 33,1 milyar yükselmiş olan dış ticaret açığı 2005 yılında cari işlemler hesabı açığının % 51 oranında bir genişlemeyle 21,4 milyar dolara yükselmesinde başlıca etken olmuştur. Bu dikkat çekici boyuttaki cari açığın oluşmasında, (-) 33,1 milyar dolar tutarındaki dış ticaret açığının yükünü, (+) 16 milyar dolar bakiye veren hizmetler dengesi ve (+) 1,5 milyar dolar bakiye veren cari transferler azaltırken, (-) 5,8 milyar dolar bakiye veren yatırım geliri dengesi ağırlaştırmıştır. 2005 yılında hizmetler ticareti, en önemli kalemi olan turizm gelirlerinde gözlemlenen % 17,7 oranındaki artışın etkisiyle 16 milyar dolar tutarında fazla vermiştir.

2001 yılında pozitif bakiye vermesinin ardından hızlı bir genişleme gösteren cari işlemler açığı önceki yıla göre % 48,4 oranında bir büyümeyle 2006 yılında 31,8 milyar dolara yükselmiştir. 2006 yılında da ithalat hacminin ihracat hacminden daha hızlı genişlemesi cari açığın önemli ölçüde artmasında başlıca etken olmuştur. Bu dikkat çekici boyuttaki cari açığın oluşmasında, (-) 41 milyar dolar tutarındaki dış ticaret açığının yükünü, (+) 14 milyar dolar bakiye veren hizmetler dengesi ve (+) 1,9 milyar dolar bakiye veren cari transferler azaltırken, (-) 6,7 milyar dolar bakiye veren ‘gelir dengesi’ (ücret ödemeleri ve yatırım gelirleri) ağırlaştırmıştır.

Bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında, 2006 yılında dış ticaret açığı % 24,1 oranında bir genişleme ile 41 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Önceki üç yıl boyunca sürekli bir daralma eğiliminin gözlemlendiği bavul ticareti 2006 yılında dikkat çekici bir artış sergilemiş ve % 84,5 oranında bir büyüme ile 6,4 milyar dolara tırmanmıştır. 2006 yılı genelinde hizmetler dengesi ise 14 milyar dolar fazla vermiştir. Cari transferler kapsamında yer alan işçi gelirleri 2006 yılında % 30,5 oranında dikkat çekici bir büyüme ile 1,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yıl içinde cari transferler 1,9 milyar dolar pozitif bakiye (fazla) vermiştir.

Dış Ticaret Açığı Ve Cari İşlemler Hesabı Açığı

Kaynak: TCMB

2006 yılı sonunda 31,9 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen cari işlemler hesabı açığı 2007 yılının ilk yarısında belirgin bir değişim ortaya koymazken, yılın ikinci yarısında tekrar artışa geçmiştir ve 2007 yılı sonu itibariyle 37,8 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. TCMB verilerine göre 46,9 milyar dolar olarak gerçekleşen dış ticaret açığının yükünü (+) 14 milyar dolar fazla veren hizmetler dengesi ve (+) 2,2 milyar dolar fazla veren cari transferler azaltırken, (-) 7,1 milyar dolar açık veren gelir hesabı (ücret gelirleri ve faiz dahil yatırım gelirleri) ağırlaştırmıştır. Bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında 2007 yılında dış ticaret açığı % 14,1 oranında bir genişlemeyle 46,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Önceki yıllara göre 2006 yılında önemli bir büyüme gösteren bavul ticareti % 6,3 oranında bir daralma ile 2007 yılında 6 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. Cari transferler kapsamında yer alan 'işçi gelirleri' artış eğilimini 2007 yılında da sürdürmüştü ve önceki yıla göre % 8,8 oranında bir yükselişle 1,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Küresel durgunluğun etkilerinin Eylül ayından itibaren iç ve dış talep üzerinde belirgin bir şekilde hissedilmesi ile cari işlemler açığı yılın son çeyrek döneminde önceki yılın aynı dönemine göre hızlı bir düşüş sergilemiştir. 2008 yılı Ağustos ayında yıllık bazda 48,9 milyar dolara ulaşan cari işlemler açığı yılın tamamı

itibariyle 40,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yıl genelinde ihracat hacmi ithalat hacmine göre daha hızlı bir büyüme göstermiş, turizm gelirlerinde gözlemlenen hızlı büyüme sayesinde net ihracatın ekonomik büyümeye olan katkısı yılın ikinci ve üçüncü çeyrek dönemlerinde pozitif olmuştur. TCMB verilerine göre 53 milyar dolar olarak gerçekleşen dış ticaret açığının yükünü (+) 18,8 milyar dolar fazla veren hizmetler dengesi ve (+) 2,1 milyar dolar fazla veren cari transferler azaltırken, (-) 8,3 milyar dolar açık veren gelir hesabı artırmıştır. Bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında 2008 yılında dış ticaret açığı % 13,2 oranında bir genişlemeyle 53 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

İç tasarruf eğiliminin yetersizliği nedeniyle özellikle yatırım hacminin ve gelişme hızının yüksek olduğu dönemlerde belirginleşen ve yapısal sorun niteliği kazanan ödemeler dengesi cari işlemler hesabı açığında ekonomik krizin dış ticaret hacmi üzerindeki daraltıcı etkisi nedeniyle 2009 yılında önemli ancak yüzeysel bir daralma gözlenmiştir. Küresel krizin 2008 yılı sonbaharından itibaren özellikle dış talebi kısarak ekonomiye yansımaları yatırım ve özel tüketim talebini olumsuz etkilemiş ve reel ekonomide 2009 yılının ilk çeyrek döneminde rekor düzeyde bir küçülmeye yol açmıştır. Talep azalması, dış finansman olanaklarında yaşanan sıkışıklığında etkisiyle ithalat hacminde, ihracat hacmindeki daralmadan da daha keskin bir küçülmeye neden olmuştur. Dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranında belirgin bir yükselme ve dış ticaret açığında önemli bir daralma meydana gelmiştir. Bu şekilde 2009 yılında dış ticaret açığında meydana gelen 28,2 milyar dolar tutarındaki daralma cari işlemler hesabına aynen yansımış ve cari açık anılan yılda, bir önceki yıla göre % 70 oranında keskin bir azalmayla, 40,4 milyar dolardan 12,2 milyar dolara gerilemiştir.

2009 yılında hizmetler ticareti kapsamındaki en önemli kalem olan net turizm gelirlerinde gözlemlenen 1,1 milyar dolar tutarındaki azalma hizmetler ticaretinde yıl genelinde bir önceki yıla göre meydana gelen 0,2 milyar dolarlık gerilemede temel etken olmuştur. Önceki yıllarda olduğu gibi Ödemeler Dengesi gelir hesabı, bir önceki yıla göre sınırlı bir azalma göstermekle beraber, 2009 yılında da önemli tutarda bir açıkla sonuçlanmıştır. 2008 yılına göre çok az bir düşüşle gelir hesabı 2009 yılında 8,3 milyar dolar negatif bakiye vermiştir. Cari transferler kapsamında yer alan işçi gelirlerinde bir önceki yıla göre 0,4 milyar dolar tutarında düşüş meydana gelmiştir. Toplamda cari transferler ise 0,3 milyar dolar artış ile 2,4 milyar dolar gerçekleşmiştir.

V.1. 2010-2012 Ödemeler Dengesi Gerçekleşmeleri

GSYİH ve emtia fiyatlarındaki artışın da etkisiyle, 2010 yılında cari işlemler açığı, 2009 yılına göre 33,3 milyar dolar artarak 45,5 milyar düzeyinde gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı, ithalatın 42,8 milyar dolar artmasıyla, 31,6 milyar artarak 56,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler dengesi, net taşımacılık ve net turizm gelirlerinin bir önceki yıla göre azalmasıyla birlikte 1,9 milyar dolar azalarak, 16,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Gelir dengesi 1,1 milyar dolar düzelerek 7,2 milyar dolar açık olarak gerçekleşmiştir.

2009 yılında küresel kriz nedeniyle iktisadi faaliyetlerdeki yavaşlama ve geleceğe yönelik risk algılamalarının kötüleşmesi sonucu küresel likidite de daralma olmuştur. 2010 yılında ise küresel likidite büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelere yönelmiş, kısa vadeli sermaye akımları artmıştır.

Türkiye’de bu gelişmeden olumsuz etkilenmiş ve cari açığın finansman kalitesi bozulmuştur. Önceki yıllarda cari açığın finansmanı daha çok doğrudan yatırım girişlerine dayanırken, 2010 yılında kısa vadeli sermaye girişleri ağırlık kazanmıştır. Doğrudan yatırımların 2009 yılına göre 462 milyon dolar artışıyla, 7,6 milyar dolar gerçekleşmiştir. Portföy yatırımları ise 15,9 milyar dolar artışla 16,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Diğer yatırımlar ise 31,1 milyar dolar artmış ve 33,2 milyar seviyesine yükselmiştir.

Tablo 71 : 2010-2012 Yılları Ödemeler Dengesi Gelişmeleri (Milyon Dolar)

	2009	2010	2011	2012 (*)
	-12.168	-45.447	-75.092	-47.750
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi (A+B+C)	-14.577	-46.970	-76.850	-49.133
Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)	-6.269	-39.755	-69.009	-42.426
DIŞ TİCARET DENGESİ	-24.850	-56.413	-89.139	-65.335
Toplam Mal İhracatı	109.647	120.902	143.396	163.218
Toplam Mal İthalatı	-134.497	-177.315	-232.535	-228.553
Genel Mal Ticareti	-27.803	-55.996	-84.175	-70.899
İhracat f.o.b.	104.338	117.919	140.704	148.425

	2009	2010	2011	2012
İhracat f.o.b.	102.143	113.883	134.906	152.462
Bavul Ticareti	4.783	4.951	4.424	6.290
Uyarlama: Diğer Mallar	-2.588	-915	1.374	-10.327
<u>İthalat f.o.b.</u>	-132.141	-173.915	-224.879	-219.324
İthalat c.i.f.	-140.929	-185.544	-240.839	-236.544
Uyarlama: Navlun ve Sigorta	8.056	10.762	11.838	11.871
Uyarlama: Diğer Mallar	732	867	4.122	5.349
Parasal Olmayan Altın (net)	3.007	-453	-4.778	5.709
İhracat	4.639	2.070	1.474	13.345
İthalat	-1.632	-2.523	-6.252	-7.636
Limanlarda Sağlanan Mallar	-54	36	-186	-145
İhracat	670	913	1.218	1.448
İthalat	-724	-877	-1.404	-1.593
HİZMETLER DENGESİ	18.581	16.658	20.130	22.909
Gelir	35.653	36.279	40.668	43.458
Gider	-17.072	-19.621	-20.538	-20.549
Taşımacılık	1.815	1.308	2.279	3.654
Gelir	8.264	9.342	10.795	12.467
Gider	-6.449	-8.034	-8.516	-8.813
Navlun	-1.508	-2.450	-2.709	-2.413
Gelir	2.979	3.400	3.414	3.894
Gider	-4.487	-5.850	-6.123	-6.307
Diğer Taşımacılık	3.323	3.758	4.988	6.067
Gelir	5.285	5.942	7.381	8.573
Gider	-1.962	-2.184	-2.393	-2.506

	2009	2010	2011	2012
Turizm	18.405	17.391	20.171	21.559
Gelir	22.980	22.585	25.054	25.653
Gider	-4.575	-5.194	-4.883	-4.094
İnşaat Hizmetleri	1.090	859	838	1.029
Gelir	1.090	859	838	1.029
Gider	0	0	0	0
Sigorta Hizmetleri	-554	-541	-468	-396
Gelir	676	721	834	959
Gider	-1.230	-1.262	-1.302	-1.355
Finansal Hizmetler	-355	-234	-690	-643
Gelir	471	490	531	534
Gider	-826	-724	-1.221	-1.177
Diğer Ticari Hizmetler	-1.286	-1.340	-1.427	-1.611
Gelir	282	333	300	373
Gider	-1.568	-1.673	-1.727	-1.984
Resmi Hizmetler	-846	-869	-1.059	-965
Gelir	460	483	505	752
Gider	-1.306	-1.352	-1.564	-1.717
Diğer Hizmetler	312	84	486	282
Gelir	1.430	1.466	1.811	1.691
Gider	-1.118	-1.382	-1.325	-1.409
GELİR DENGESİ	-8.308	-7.215	-7.841	-6.707
Gelir	5.164	4.477	3.952	5.034
Gider	-13.472	-11.692	-11.793	-11.741
Ücret Ödemeleri	-105	-123	-163	-215

	2009	2010	2011	2012
Gelir	36	45	42	40
Gider	-141	-168	-205	-255
Yatırım Geliri	-8.203	-7.092	-7.678	-6.492
Gelir	5.128	4.432	3.910	4.994
Gider	-13.331	-11.524	-11.588	-11.486
Doğrudan Yatırımlar	-2.747	-2.187	-2.704	-2.097
Gelir	182	680	220	96
Gider	-2.929	-2.867	-2.924	-2.193
Portföy Yatırımları	267	-491	-899	-628
Gelir	3.261	2.658	2.483	2.844
Gider	-2.994	-3.149	-3.382	-3.472
Diğer Yatırımlar	-5.723	-4.414	-4.075	-3.767
Faiz Geliri	1.685	1.094	1.207	2.054
Faiz Gideri	-7.408	-5.508	-5.282	-5.821
<u>Uzun Vade</u>	-6.819	-5.154	-4.536	-4.642
Merkez Bankası	-332	-280	-222	-117
Genel Hükümet	-1.126	-959	-860	-851
Bankalar	-973	-822	-750	-870
Diğer Sektör	-4.388	-3.093	-2.704	-2.804
<u>Kısa Vade</u>	-589	-354	-746	-1.179
CARİ TRANSFERLER	2.409	1.523	1.758	1.383
Genel Hükümet	1.190	563	794	558
Diğer Sektörler	1.219	960	964	825
İşçi Gelirleri	1.014	948	1.045	975
Diğer Transferler	205	12	-81	-150

	2009	2010	2011	2012
SERMAYE VE FİNANS HESAPLARI	9.289	44.042	65.659	46.957
SERMAYE HESABI	-43	-51	-25	-44
Göçmen Transferleri	0	0	0	0
Üretilmeyen ve Finansal Olmayan Varlıklar	-43	-51	-25	-44
FİNANS HESAPLARI	9.332	44.093	65.684	47.001
Doğrudan Yatırımlar	7.110	7.572	13.698	8.455
Yurtdışında	-1.553	-1.464	-2.349	-4.074
Giriş	487	359	193	260
Çıkış	-2.040	-1.823	-2.542	-4.334
Yurtiçinde	8.663	9.036	16.047	12.529
Sermaye	6.170	6.203	14.064	9.497
Giriş	6.252	6.238	16.055	10.130
Çıkış	-82	-35	-1.991	-633
Diğer Sermaye (Net)	711	339	-30	396
Gayrimenkul (Net)	1.782	2.494	2.013	2.636
Portföy Yatırımları	227	16.093	21.986	40.789
Varlıklar	-2.711	-3.524	2.688	2.657
Genel Hükümet	0	10	0	0
Bankalar	-2.010	-1.112	3.218	1.211
Diğer Sektörler	-701	-2.422	-530	1.446
Yükümlülükler	2.938	19.617	19.298	38.132
Hisse Senetleri	2.827	3.468	-986	6.274
Borç Senetleri	111	16.149	20.284	31.858
Merkez Bankası	0	0	0	0
Genel Hükümet	111	14.797	17.326	21.658

	2009	2010	2011	2012
Yurtiçi	-1.709	10.715	14.805	16.835
Yurtdışı	1.820	4.082	2.521	4.823
Borçlanma	3.750	6.698	4.275	7.073
Geri Ödeme	-1.930	-2.616	-1.754	-2.250
Bankalar	0	1.142	2.936	8.973
Yurtiçi		142	139	348
Yurtdışı		1.000	2.797	8.625
Diğer Sektörler		210	22	1.227
Yurtiçi		18	15	27
Yurtdışı		192	7	1.200
Diğer Yatırımlar	2.106	33.237	28.187	18.571
Varlıklar	10.987	7.012	11.136	-570
Ticari Krediler	-1.410	-1.273	-817	-873
Verilen Krediler	-63.057	-70.136	-84.008	-90.111
Geri Ödeme	61.647	68.863	83.191	89.238
Krediler	-282	-428	-791	-817
Merkez Bankası	2	4	2	2
Genel Hükümet			-184	-326
Bankalar	-284	-432	-609	-493
Efektif ve Mevduat	12.710	8.742	12.852	1.167
Bankalar	6.680	13.590	212	2.523
Yabancı Para	6.054	13.450	2.402	4.183
Türk Lirası	626	140	-2.190	-1.660
Diğer Sektörler	6.030	-4.848	12.640	-1.356
Diğer Varlıklar	-31	-29	-108	-47

	2009	2010	2011	2012
Merkez Bankası	0	0	0	0
Genel Hükümet	-31	-29	-108	-47
Diğer Sektörler	0	0	0	0
Yükümlülükler	-8.881	26.225	17.051	19.141
<u>Ticari Krediler</u>	-1.101	2.141	1.967	1.025
Uzun Vade	-74	98	-297	158
Kullanım	203	342	148	290
Geri Ödeme	-277	-244	-445	-132
Kısa Vade	-1.027	2.043	2.264	867
Kullanım	53.747	61.113	75.928	80.138
Geri Ödeme	-54.774	-59.070	-73.664	-79.271
Krediler	-13.858	9.783	18.866	9.832
Genel Hükümet	922	1.498	-782	-2.093
IMF Kredileri	-680	-2.159	-2.827	-2.007
Kullanım	0	0	0	0
Geri Ödeme	-680	-2.159	-2.827	-2.007
Uzun Vade	1.602	3.657	2.045	-86
Kullanım	4.834	6.819	4.933	2.816
Geri Ödeme	-3.232	-3.162	-2.888	-2.902
Kısa Vade	0	0	0	0
Bankalar	-4.448	12.900	12.527	5.164
Uzun Vade	-1.660	897	5.653	155
Kullanım	5.973	7.643	12.581	9.530
Geri Ödeme	-7.633	-6.746	-6.928	-9.375
Kısa Vade	-2.788	12.003	6.874	5.009

	2009	2010	2011	2012
Diğer Sektörler	-10.332	-4.615	7.121	6.761
Uzun Vade	-9.621	-5.993	4.406	3.965
Kullanım	23.969	25.204	30.223	29.577
Geri Ödeme	-33.590	-31.197	-25.817	-25.612
Kısa Vade	-711	1.378	2.715	2.796
<u>Mevduatlar</u>	4.135	13.837	-4.309	7.799
Merkez Bankası	-829	-503	-1.915	-2.243
Uzun Vade	-719	-434	-1.639	-2.030
Kısa Vade	-110	-69	-276	-213
Bankalar	4.964	14.340	-2.394	10.042
Yurtdışı Bankalar	3.973	14.006	-5.841	7.129
Yabancı Para	1.500	5.743	1.759	5.245
Türk Lirası	2.473	8.263	-7.600	1.884
Yurtdışı Kişiler	991	334	3.447	2.913
<u>Diğer Yükümlülükler</u>	1.943	464	527	485
Rezerv Varlıklar	-111	-12.809	1.813	-20.814
IMF Nezd. Varlıklar	0	0	0	0
Resmi Rezervler	-111	-12.809	1.813	-20.814
Döviz Varlıkları	-2.898	-2.739	-3.191	7.533
Menkul Kıymetler	2.787	-10.070	5.004	-28.347
Diğer Döviz Varlıkları	0	0	0	0
NET HATA NOKSAN	2.879	1.405	9.433	793

Kaynak: TCMB

2011 yılında cari işlemler açığı 75,1 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret açığı, 32,7 milyar dolar artarak 89,1 milyar dolara ulaşmıştır. Net hizmet gelirleri 2011 yılında bir önceki yıla göre 3,5 milyar dolar artmıştır. Söz konusu kalemdaki en büyük katkı ise net turizm geliri ve diğer taşımacılık geliri alt kalemlerinden kaynaklanmıştır. Gelir dengesinden kaynaklanan net çıkışlar, 2011 yılında bir önceki yıla göre 626 milyon dolar artarak 7,8 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu çıkışta en büyük paya sahip olan yatırım geliri kalemi altında yer alan doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar, sırasıyla 2,7 milyar, 0,9 milyar ve 4 milyar dolar net çıkış kaydetmiştir. 2011 yılında yurt dışından yapılan resmi transferler bir önceki yıla göre artmıştır. İşçi gelirlerinde aynı dönem içerisinde % 10,2 artış kaydedilmiştir. Bu gelişmeler sonucu, cari transferlerde bir önceki yıla göre % 15,4 artış görülmüştür.

2011 yılı son çeyreğinde 3,3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen yurt dışı yerleşiklerce yurt içinde yapılan doğrudan yatırımların katkısıyla, net doğrudan yatırımlar 2011 yılında bir önceki yıla göre % 81 oranında artarak 13,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılı bütününde TCMB rezervlerinin 1,8 milyar dolar azalış göstermesinde, bankaların Merkez Bankası nezdinde tutmak zorunda oldukları mevduatlardaki artış ile Hazine'nin yurt dışı tahvil ihraçlarına karşın, Merkez Bankası'nın döviz satım ihaleleri ve doğrudan döviz satım müdahaleleri ile yurt dışında çalışan işçilerin Merkez Bankası nezdinde bulunan mevduat hesaplarındaki azalış etkili olmuştur.

İç talebin zayıflaması ve net dış talepte görülen artış sonucu, cari işlemler dengesi 2012 yılında önemli ölçüde iyileşmiştir. Dış ticarete, AB finansal krizinin derinleşmesiyle, AB ülkeleri ile yaptığımız ticaret sekteye uğrasa da ihracatta sektörel ve bölgesel çeşitliliğe gidilerek AB ticaretinde ortaya çıkan olumsuzluklar giderilmiştir. 2012 yılında cari işlemler dengesi bir önceki yıla göre 27 milyar dolar düzelerek 47,7 milyar açık olarak gerçekleşmiştir. Cari işlemler dengesinde görülen iyileşmenin en önemli nedeni dış ticaret açığında görülen iyileşme olmuştur. Dış ticaret açığı bir önceki yıla göre 23,8 milyar dolar azalarak, 65,3 milyar dolar açık olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler dengesi, net taşımacılık gelirlerinde görülen 1,4 milyar dolar ve net turizm gelirlerinde görülen 1,4 milyar dolar artışın etkisiyle, 2,8 milyar dolar artarak 22,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Sermaye girişlerine ana başlıklar itibarıyla bakıldığında, 2012 yılında doğrudan yatırımların ve diğer yatırımların payı azalırken, portföy girişlerinin ön plana çık-

tığı görülmektedir. 2012 yılında doğrudan yatırımlar bir önceki yıla göre 5,2 milyar dolar azalarak 8,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Diğer yatırımlar ise bir önceki yıla göre 9,6 milyar dolar azalarak 18,6 milyar dolara gerilemiştir. Portföy girişleri kriz sonrası artan küresel likiditenin gelişmekte olan ülkelere yönelmesi nedeniyle Türkiye için de artmıştır. 2012 yılında bir önceki yıla göre 18,8 milyar dolarlık artışla 40,8 milyar dolara yükselmiştir. Azalan cari açık ile birlikte yüksek düzeyde gerçekleşen sermaye girişleri 2012 yılında rezervlerin önemli oranda artmasına da imkân tanımıştır. 2011 yılında resmi rezervlerin azalması söz konusu olmuşken 2012 yılında 20,8 milyar dolar resmi rezerv birikimi sağlanmıştır.

V.2. 2013 Yılı Ödemeler Dengesi Gerçekleşmeleri

Yılın ilk yarısında cari işlemler açığı, bir önceki yılın aynı dönemine göre 5,9 milyar dolar artarak 35,9 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde, cari işlemler açığında etkili olan dış ticaret açığı 5,9 milyar dolar artarak 40,5 milyar dolarına yükselmiştir. Parasal olmayan altın kalemi altında izlenen altın ithalatı, bir önceki yılın ilk yarısına göre 5,8 milyar dolar artarak 9,5 milyar doları tutarında gerçekleşmişken, altın ihracatı 2,9 milyar dolar azalarak 2,5 milyar dolar olmuştur. Hizmetler dengesi kalemi altındaki turizm gelirleri, bir önceki yılın ilk yarısına göre 2,6 milyar dolar tutarında artarak 11,7 milyar dolara, turizm giderleri de 415 milyon dolar tutarında artarak 2,3 milyar dolara ulaşmıştır. Yatırım geliri dengesinin altında yer alan doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve faizlerden oluşan diğer yatırımlarda gerçekleşen toplam net çıkış, bir önceki yılın aynı dönemine göre 1,6 milyar dolar tutarında artarak 5,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 72 : 2012-2013 Ocak-Haziran Dönemi Ödemeler Dengesi
(Milyon Dolar)

	2012 Ocak-Haziran	2013 Ocak-Haziran
	-30.030	-35.920
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi(A+B+C)	-30.685	-36.405
Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)	-26.980	-31.081
DIŞ TİCARET DENGESİ	-34.595	-40.474
Toplam Mal İhracatı	78.894	81.076
Toplam Mal İthalatı	-113.489	-121.550
Genel Mal Ticareti	-36.122	-33.237
<u>İhracat f.o.b.</u>	72.947	78.003
İhracat f.o.b.	74.298	75.231
Bavul Ticareti	2.620	3.910
Uyarlama: Diğer Mallar	-3.971	-1.138
<u>İthalat f.o.b.</u>	-109.069	-111.240
İthalat c.i.f.	-117.394	-125.836
Uyarlama: Navlun ve Sigorta	5.688	6.434
Uyarlama: Diğer Mallar	2.637	8.162
Parasal Olmayan Altın (net)	1.692	-6.987
İhracat	5.381	2.493
İthalat	-3.689	-9.480
Limarlarda Sağlanan Mallar	-165	-250
İhracat	566	580
İthalat	-731	-830
HİZMETLER DENGESİ	7.615	9.393
Gelir	17.238	20.755

	2012 Ocak-Haziran	2013 Ocak-Haziran
Gider	-9.623	-11.362
Taşımacılık	1.484	1.597
Gelir	5.612	6.315
Gider	-4.128	-4.718
Navlun	-1.167	-1.595
Gelir	1.856	1.831
Gider	-3.023	-3.426
Diğer Taşımacılık	2.651	3.192
Gelir	3.756	4.484
Gider	-1.105	-1.292
Turizm	7.248	9.412
Gelir	9.148	11.727
Gider	-1.900	-2.315
İnşaat Hizmetleri	504	355
Gelir	504	355
Gider	0	0
Sigorta Hizmetleri	-177	-423
Gelir	447	526
Gider	-624	-949
Finansal Hizmetler	-350	-327
Gelir	255	334
Gider	-605	-661
Diğer Ticari Hizmetler	-745	-867
Gelir	191	320
Gider	-936	-1.187

	2012 Ocak-Haziran	2013 Ocak-Haziran
Resmi Hizmetler	-502	-357
Diğer Hizmetler	153	3
Gelir	798	865
Gider	-645	-862
GELİR DENGESİ	-3.705	-5.324
Gelir	2.390	2.358
Gider	-6.095	-7.682
Ücret Ödemeleri	-102	-130
Gelir	19	24
Gider	-121	-154
Yatırım Geliri	-3.603	-5.194
Gelir	2.371	2.334
Gider	-5.974	-7.528
Doğrudan Yatırımlar	-1.082	-2.509
Gelir	31	41
Gider	-1.113	-2.550
Portföy Yatırımları	-547	-721
Gelir	1.363	1.407
Gider	-1.910	-2.128
Diğer Yatırımlar	-1.974	-1.964
Faiz Geliri	977	886
Faiz Gideri	-2.951	-2.850
<u>Uzun Vade</u>	-2.319	-2.338
Merkez Bankası	-72	-32
Genel Hükümet	-420	-345

	2012 Ocak-Haziran	2013 Ocak-Haziran
Bankalar	-452	-362
Diğer Sektör	-1.375	-1.599
Kısa Vade	-632	-512
CARİ TRANSFERLER	655	485
Genel Hükümet	317	323
Diğer Sektörler	338	162
İşçi Gelirleri	403	413
Diğer Transferler	-65	-251
SERMAYE VE FİNANS HESAPLARI	28.661	40.992
SERMAYE HESABI	-22	-36
Göçmen Transferleri	0	0
Üretilmeyen ve Finansal Olmayan Var.	-22	-36
FİNANS HESAPLARI	28.683	41.028
Doğrudan Yatırımlar	5.682	3.515
Yurtdışında	-2.499	-1.425
Giriş	220	30
Çıkış	-2.719	-1.455
Yurtiçinde	8.181	4.940
Sermaye	6.557	3.683
Giriş	6.708	3.937
Çıkış	-151	-254
Diğer Sermaye (Net)	365	-62
Gayrimenkul (Net)	1.259	1.319
Portföy Yatırımları	10.376	18.029
Varlıklar	-57	2.094

	2012 Ocak-Haziran	2013 Ocak-Haziran
Genel Hükümet	0	0
Bankalar	523	2.444
Diğer Sektörler	-580	-350
Yükümlülükler	10.433	15.935
Hisse Senetleri	1.238	-196
<u>Borç Senetleri</u>	9.195	16.131
Merkez Bankası	0	0
Genel Hükümet	7.464	8.603
Yurtiçi	3.891	6.906
Yurtdışı	3.573	1.697
Borçlanma	4.573	3.197
Geri Ödeme	-1.000	-1.500
Bankalar	1.727	5.011
Yurtiçi	227	80
Yurtdışı	1.500	4.931
Diğer Sektörler	4	2.517
Yurtiçi	4	32
Yurtdışı	0	2.485
Diğer Yatırımlar	18.945	25.972
Varlıklar	1.698	442
Ticari Krediler	-343	-315
Verilen Krediler	-43.779	-46.188
Geri Ödeme	43.436	45.873
Krediler	-372	-652
Merkez Bankası	1	1

	2012 Ocak-Haziran	2013 Ocak-Haziran
Genel Hükümet	184	-539
Bankalar	-557	-114
Efektif ve Mevduat	2.445	1.565
Bankalar	3.492	1.179
Yabancı Para	4.168	3.039
Türk Lirası	-676	-1.860
Diğer Sektörler	-1.047	386
Diğer Varlıklar	-32	-156
Merkez Bankası	0	0
Genel Hükümet	-32	-156
Diğer Sektörler	0	0
Yükümlülükler	17.247	25.530
<u>Ticari Krediler</u>	2.538	6.865
Uzun Vade	113	-28
Kullanım	186	117
Geri Ödeme	-73	-145
Kısa Vade	2.425	6.893
Kullanım	39.705	57.736
Geri Ödeme	-37.280	-50.843
<u>Krediler</u>	6.782	7.980
Merkez Bankası	0	0
IMF Kredileri	0	0
Kullanım	0	0
Geri Ödeme	0	0
Uzun Vade	0	0

	2012 Ocak-Haziran	2013 Ocak-Haziran
Kullanım	0	0
Gerı Ödeme	0	0
Kısa Vade	0	0
Genel Hükümet	-1.125	-1.206
IMF Kredileri	-1.153	-852
Kullanım	0	0
Gerı Ödeme	-1.153	-852
Uzun Vade	28	-354
Kullanım	1.481	1.152
Gerı Ödeme	-1.453	-1.506
Kısa Vade	0	0
Bankalar	3.254	10.337
Uzun Vade	333	2.356
Kullanım	5.187	7.521
Gerı Ödeme	-4.854	-5.165
Kısa Vade	2.921	7.981
Diğer Sektörler	4.653	-1.151
Uzun Vade	2.115	-1.664
Kullanım	14.687	15.423
Gerı Ödeme	-12.572	-17.087
Kısa Vade	2.538	513
<u>Mevduatlar</u>	7.720	10.442
Merkez Bankası	-674	-581
Uzun Vade	-605	-522
Kısa Vade	-69	-59

	2012 Ocak-Haziran	2013 Ocak-Haziran
Bankalar	8.394	11.023
Yurtdışı Bankalar	4.352	9.156
Yabancı Para	4.249	7.291
Türk Lirası	103	1.865
Yurtdışı Kişiler	4.042	1.867
<u>Diğer Yükümlülükler</u>	207	243
Rezerv Varlıklar	-6.320	-6.488
IMF Nezd. Varlıklar	0	0
Resmi Rezervler	-6.320	-6.488
Döviz Varlıkları	3.644	-801
Menkul Kıymetler	-9.964	-5.687
NET HATA NOKSAN	1.369	-5.072

Kaynak: TCMB

Sermaye ve Finans Hesabı incelendiğinde yurtdışında yerleşik kişilerin yurt içinde yaptıkları net yatırımların, bir önceki yılın ilk yarısına göre 3,2 milyar dolar azalarak 4,9 milyar dolarına gerilerken, yurt içinde yerleşik kişilerin yurt dışında yaptıkları net yatırımlar 1,1 milyar dolar azalarak 1,4 milyar dolar tutarında gerçekleştiği görülmektedir. Yurtdışında yerleşik kişiler hisse senedi piyasasında Haziran ayında 1,2 milyar dolar net satımla birlikte yılın ilk yarısında 196 milyon dolar tutarında net satım gerçekleştirmiştir. Devlet iç borçlanma senetleriyle ilgili olarak, yurtdışı yerleşiklerin Haziran ayında gerçekleştirdiği 354 milyon dolar tutarında net satıma rağmen, Ocak-Haziran döneminde 6,9 milyar dolar tutarında net alım gerçekleştirilmiştir. Yurtdışında gerçekleştirilen tahvil ihraçları yoluyla bankalar, Haziran ayında 562 milyon dolar borçlanarak ilk altı aylık dönemde 4,9 milyar dolar net borçlanma gerçekleştirmiştir. Bankaların yabancı para ve Türk lirası cinsinden efektif ve mevduat varlıkları, Türk lirasındaki 1,9 milyar dolar tutarındaki artışa rağmen yabancı paradaki 3 milyar dolar azalışın etkisiyle, Ocak-Haziran döneminde 1,2 milyar dolar düşüş kaydederken, diğer sektörlerin yurtdışındaki mevduatı aynı dönemde 386 milyon dolar azalmıştır. Genel Hükümet, yurtdışı piyasalar ve diğer uluslararası kuruluşlardan (IMF dahil) sağlanan uzun vadeli kredilerle ilgili olarak, yılın ilk yarısında 1,2 milyar dolar net geri ödemede bulunmuştur. Bankacılık sektörü bir önceki yılın ilk yarısında 3,3 milyar dolar net kullanım, bu yılın aynı döneminde ise 10,3 milyar dolar net kullanım gerçekleştirmiştir. Bu dönemde bankaların hem kısa hem de uzun vadeli kredilerde net kredi kullanıcısı olduğu göze çarpmaktadır. Diğer sektörler ise bir önceki yılın ilk yarısında 4,7 milyar dolar net kullanım, 2013 yılının aynı döneminde ise 1,2 milyar dolar net geri ödeme gerçekleştirmiştir. Yurtdışı bankaların yurt içi bankalar nezdinde tuttukları yabancı para mevduatları 7,3 milyar dolar, Türk lirası mevduatları da 1,9 milyar dolar artış kaydetmiştir. Rezerv varlıkların içinde bulunan resmi rezervler, Haziran ayındaki 3,3 milyar dolar azalışa rağmen Ocak-Haziran döneminde 6,5 milyar dolar artış kaydetmiştir.